

Dergimiz

Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı'nca Taranmaktadır.

İstem • Yıl:16 • Sayı:31 • 2018

Sahibi Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakóltesi
İslam Tarihi ve San'atları Bölümü Adına

Prof.Dr. İsmail Hakkı ATÇEKEN

Yıl:16 • Sayı:31 • 2018

Hakemli Dergi

(Yılda İki Sayı Yayınlanır)

Editör/Editor in Chief

Prof.Dr. İsmail Hakkı Atçeken

Yardımcı Editörler/Co-Editors

Dr. Öğr. Üyesi Ali Dadan – Dr. Öğr. Üyesi Murat Ak

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof.Dr. Mehmet Ali Kapor	Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakóltesi
Prof.Dr. Ahmet Önkal	Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakóltesi
Prof.Dr. İsmet Kayaoğlu	Emekli Öğretim Uyesi
Prof.Dr. Ahmet Turan Yüksel	Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakóltesi
Prof.Dr. Ahmet Çaycı	Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bil. Fak.
Prof.Dr. Ahmet Yılmaz	Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakóltesi
Prof.Dr. Cem Zorlu	Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakóltesi
Prof.Dr. İsmail Hakkı Atçeken	Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakóltesi
Prof.Dr. Mehmet Bahaüddin Varol	Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakóltesi
Prof.Dr. Mustafa Yıldırım	Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakóltesi
Prof.Dr. Hikmet Atik	Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakóltesi
Doç.Dr. Mehmet Gönül	Ankara Hacı Bayram Veli Üni. Türk Musikisi Devlet Konservatuarı
Dr. Öğr. Üyesi Ali Dadan	Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakóltesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat Ak	Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakóltesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Gedik	Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi
Arş.Gör. Maşide Kamit	Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakóltesi
Arş.Gör. Ayşe Parlakkılıç Mucan	Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakóltesi
Arş.Gör. Fatma Şeyma Boydak	Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakóltesi
Öğr.Gör. Mustafa Yıldırım	Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakóltesi

Yazışma Adresi /Communication Address

Prof.Dr. İsmail Hakkı Atçeken

Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakóltesi Meram/Konya-Türkiye
90.332. 323 82 50/8070

e-mail

istemdergisi@gmail.com

web

http://dergipark.gov.tr/istem

e-ISSN: 2602-408X

Tasarım/İç Düzen

Ali Dadan

Danışma ve Hakem Kurulu / Advisory Board and Academic Referees

Ankara Ü.İ.F.	Prof..Dr. Abdulkadir DÜNDAR	• Prof.Dr. Mehmet AZİMLİ	Hitit Ü. İ.F.
Dicle Ü.İ.F.	Prof.Dr. Abdurrahman ACAR	• Prof.Dr. Mehmet ÖZDEMİR	Ankara Ü.İ.F.
Marmara Ü.İ.F.	Prof.Dr. Abdülhamit TÜFEKÇİOĞLU	• Prof.Dr. Mehmet ÖZKARCI	Sütçü İmam Ü.İ.F.
Selçuk Ü.Ed.F.	Prof.Dr. Abdüsselam ULUÇAM	• Prof.Dr. Metin YILMAZ	O.Mays Ü.İ.F.
Uludağ Ü.İ.F.	Prof.Dr. Adem APAK	• Prof.Dr. M.Mahfuz SÖYLEMEZ	İstanbul Ü.İ.F.
İstanbul Ü.İ.F.	Prof.Dr. Adnan DEMİRCAN	• Prof.Dr. M. Salih ARI	Yüzüncü Yıl Ü.İ.F.
K.N.E.Ü.S.B.B.F.	Prof.Dr. Ahmet ÇAYCI	• Prof.Dr. Mikail BAYRAM	Emekli
Marmara Ü.İ.F.	Prof.Dr. Ahmet Hakkı TÜRABİ	• Prof.Dr. Murat AKGÜNDÜZ	Harran Ü.İ.F.
NEÜAKİF	Prof.Dr. Ahmet Turan YÜKSEL	• Prof.Dr. Murat SARICIK	S.D.Ü.İ.F.
NEÜAKİF	Prof.Dr. Ahmet ÖNKAL	• Prof.Dr. Mustafa AĞIRMAN	Atatürk Ü.İ.F.
Selçuk Ü.Ed.F.	Prof.Dr. Ahmet SEVGİ	• Prof.Dr. Mustafa DEMİRCİ	Selçuk Ü.Ed.F.
NEÜAKİF	Prof.Dr. Ahmet YILMAZ	• Prof.Dr. Mustafa DENKTAŞ	Akdeniz Ü.F.Ed.F.
Cumhuriyet Ü.İ.F.	Prof.Dr. Ali AKSU	• Prof.Dr. Mustafa FAYDA	Emekli
Selçuk Ü.Ed.F.	Prof.Dr. Ali BAŞ	• Prof.Dr. M. Sabri KÜÇÜKAŞCI	Marmara Ü.F.E..F.
Erciyes Ü.İ.F.	Prof.Dr. Ali ÇAVUŞOĞLU	• Prof.Dr. Mustafa Zeki TERZİ	Emekli
Ankara Ü.İ.F.	Prof.Dr. Ali YILMAZ	• Prof.Dr. Mustafa UZUN	Marmara Ü.İ.F.
Uludağ Ü.İ.F.	Prof.Dr. Ali İhsan KARATAŞ	• Prof.Dr. Mustafa YILDIRIM	NEÜAKİF
Cumhuriyet Ü.İ.F.	Prof.Dr. Alim YILDIZ	• Prof.Dr. Naci OKCU	Atatürk Ü.İ.F.
FSMÜ.G.San.F.	Prof.Dr. Aydın UĞURLU	Prof.Dr. Nahide BOZKURT	Ankara Ü.İ.F.
Emekli	Prof.Dr. Bahattin KÖK	• Prof.Dr. Nebi GÜMÜŞ	Rize Ü.İ.F.
Selçuk Ü.Ed.F.	Prof.Dr. Bayram ÜREKLİ	• Prof.Dr. Nesimi YAZICI	KTOKÜSBFF
Akdeniz Ü.Edb. F.	Prof.Dr. Bekir DENİZ	Prof.Dr. Nihat BOYDAŞ	Gazi Ü.Eğt.F.
Uludağ Ü.İ.F.	Prof.Dr. Bilal KEMİKLİ	• Prof.Dr. Nuh ARSLANTAŞ	Marmara Ü.İ.F.
Atatürk Ü.G.S.F.	Prof.Dr. Bilal SEZER	• Prof.Dr. Salih PAY	Uludağ Ü.İ.F.
Emekli	Prof.Dr. Cahit BALTACI	Prof.Dr. Osman ERAVŞAR	Selçuk Ü.Ed.F.
NEÜAKİF	Prof.Dr. Cem ZORLU	• Prof.Dr. Osman ZÜMRÜT	Emekli
Üsküdar Ü.	Prof.Dr. Emine YENİTERZİ	• Prof.Dr. Remzi DURAN	Selçuk Ü.Ed.F.
Sakarya Ü.Ed.F.	Prof.Dr. Enis ŞAHİN	• Prof.Dr. Rıza SAVAŞ	D.Eylül Ü.İ.F.
Ankara Ü.İ.F.	Prof.Dr. Eyüp BAŞ	• Prof.Dr. Seyfettin ERŞAHİN	Ankara Ü.İ.F.
Gazi Ü. T.M.D.K.	Prof.Dr. Gülçin Yahya KAÇAR	• Prof.Dr. Şefaettin SEVERCAN	Erciyes Ü.İ.F.
Konya N.E.Ü.E.F.	Prof.Dr. H.Ahmet ÖZDEMİR	• Prof.Dr. Ünal KILIÇ	Cumhuriyet Ü.İ.F.
Gazi Ü.F.Ed.F.	Prof.Dr. Hakkı ACUN	• Prof.Dr. Yıdıray ÖZBEK	Akdeniz Ü.F.Ed.F.
Emekli	Prof.Dr. Hakkı ÖNKAL	• Prof.Dr. Yılmaz CAN	O.Mays Ü.İ.F.
Gazi Ü.Ed.F.	Prof.Dr. Halit ÇAL	• Prof.Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ	KTOKÜSBFF
Atatürk Ü.F.Ed.F.	Prof.Dr. Hamza GÜNDOĞDU	• Prof.Dr. Ziya KAZICI	Emekli
Marmara Ü.İ.F.	Prof.Dr. Hasan AKSOY	Doç.Dr. Ahmet ÇAKIR	O.Mays Ü.İ.F.
Ankara Ü.İ.F.	Prof.Dr. Hasan KURT	• Doç.Dr. Ahmet GÜZEL	KMBÜ.İ.İ.F.
KTOKÜGSTF	Prof.Dr.Haşım KARPUZ	• Doç.Dr. Fatih ÖZKAYA	Selçuk Ü.G.S.F.
NEÜAKİF	Prof.Dr. Hikmet ATİK	• Doç.Dr. Gülgün UYAR	Marmara Ü.İ.F.
Emekli	Prof.Dr. Hulüsi YAVUZ	• Doç.Dr. Kemal KAHRAMANOĞLU	Konya N.E.Ü.E.F.
Emekli	Prof.Dr. Hüseyin ALGÜL	• Doç.Dr. Kenan AYAR	O.Mays Ü.İ.F.
Atatürk Ü.Edb. F.	Prof.Dr. Hüseyin YURTTAŞ	• Doç.Dr. Mehmet GÖNÜL	AHBVÜ. T.M.D.K.
Ankara Ü.İ.F.	Prof.Dr. İrfan AYCAN	• Doç.Dr. Mehmet MEMİŞ	Sakarya Ü.İ.F.
FSMVÜ.İ.F.	Prof.Dr. İsmail YİĞİT	• Doç.Dr. Nuran YILMAZ	Çukurova Ü.İ.F.
NEÜAKİF	Prof.Dr.İsmail Hakkı ATÇEKEN	• Doç.Dr. Saim YILMAZ	Sakarya Ü.İ.F.
S.D.Ü.İ.F.	Prof.Dr. İsmail Hakkı GÖKSOY	• Doç.Dr. Semra TUNÇ	Selçuk Ü.Ed.F.
Emekli	Prof.Dr. İsmet KAYAOĞLU	• Doç.Dr. Şaban ÖZ	Sütçü İ.İ.F.
O.Mays Ü.İ.F.	Prof.Dr. İsrail BALCI	Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GEDİK	Kastamonu Ü.İ.F.
Harran Ü.İ.F.	Prof.Dr. Kasım ŞULÜL	Dr. Öğr. Üyesi Ali DADAN	NEÜAKİF
Erciyes Ü.F.Ed.F.	Prof.Dr. Kerim TÜRKMEN	• Dr. Öğr. Üyesi Ali Rıza ÖZCAN	M.Sinan Ü.G.S.F.
Sakarya Ü.İ.F.	Prof.Dr. Levent ÖZTÜRK	• Dr. Öğr. Üyesi Murat AK	NEÜAKİF
Uludağ Ü.İ.F.	Prof.Dr. M.Asim YEDİYILDIZ	• Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÇIPAN	S.Ü.T.A.Ens.
NEÜAKİF	Prof.Dr. M.Bahaüddin VAROL	• Dr. Öğr. Üyesi Necati AVCI	Emekli
Atatürk Ü. İ.F.	Prof.Dr. M.Hanefi PALABIYIK	• Dr. Öğr. Üyesi Nuri ÖZCAN	Marmara Ü.İ.F.
Ankara Ü.İ.F.	Prof.Dr. Mehmet AKKUŞ	• Dr. Öğr. Üyesi Ramazan HURÇ	Fırat Ü. İ.F.
NEÜAKİF	Prof.Dr. Mehmet Ali KAPAR	• Dr. Öğr. Üyesi Sıddık ÜNALAN	Fırat Ü.İ.F.

Bu Sayının Hakemleri / Academic Referees of This Issue

- Prof. Dr. Gülçin Yahya KAÇAR • G.Ü. Türk Müziği Devlet Konservatuarı
Prof. Dr. Hikmet ATİK • N.E.Ü. Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Ahmet ÖNKAL • N.E.Ü. Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Ahmet Turan YÜKSEL • N.E.Ü. Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Salih PAY • U.Ü. İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. İsmail Hakkı ATÇEKEN • N.E.Ü. Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Adem APAK • U.Ü. İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM • N.E.Ü. Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Fatih Yahya AYZ • Ç.Ü. İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ • U.Ü. İlahiyat Fakültesi
Doç.Dr. Münevver ÜÇER • M.S.G.S.Ü. Güzel Sanatlar Fakültesi
Doç.Dr. Mehmet GÖNÜL • A.H.B.V.Ü. Türk Müziği Devlet Konservatuarı
Doç. Dr. İbrahim KUNT • S.Ü. Edebiyat Fakültesi
Doç. Dr. Fatih ÖZKAFA • M.Ü. İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. M. Nadir ÖZDEMİR • K.Ü. İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Muhittin KAPANŞAHİN • E.R.Ü Edebiyat Fakültesi
Doç. Dr. Mehmet TIRAŞÇI • S.C.Ü İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Mithat ESER • S.Ü İslami İlimler Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Şehnaz ÖZCAN • M.Ü. Güzel Sanatlar Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya ŞİMŞİR • N.E.Ü. Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Günnur AYDOĞDU • U.Ü. İslami İlimler Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Necla DURSUN • S.Ü. Sanat ve Tasarım Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali Fuat BAYSAL • N.E.Ü. Güzel Sanatlar Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali DADAN • N.E.Ü. Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Vasfi HATİPOĞLU • N.E.Ü. Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi

Yayım ve Yazım İlkeleri

GENEL İLKELER

- İstem Dergisi, *İslâm Tarihi, Türk-İslâm San'atları Tarihi, Türk-İslâm Edebiyatı ve Türk Din Mûsikîsi* ile ilgili bilimsel, akademik ve hakemli bir dergidir. Yılda iki sayı yayımlanır. Şu ana kadar sekiz özel sayı çıkarılan dergi, gerektiğinde yeni konulu sayılar çıkarabilmektedir.
- İstem Dergisi'nin tüm dillerdeki kısaltması olarak "İstem" verilmelidir.
- İstem alanında, Türkiye içinden ve dışından katkıda bulunanların özgün makale ve çeviri makaleleri yanı sıra editöre mektup, özet, kitap kritiği ile sempozyum ve konferans tanıtımlarını içerir. Bu alanlarla ilgilenen tüm araştırmacılara açık olan dergide, söz konusu alanlar dışındaki araştırmaların yayımlanmasına editörler kurulu karar verir.
- Gönderilen tüm çalışmalar, editörler kurulunun onayından geçerek yayımlanır.
- Gönderilen yazılar, ulusal ve uluslararası geçerli bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olmalıdır.
- Yayımlanan yazıların bilim, hukuk ve dil sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizce olup diğer dillerdeki araştırmaların yayımlanmasına editörler kurulu karar verir. Dergide yayımlanmayan yazılar iade edilmez.
- Yazısı İstem Dergisi'nde yayımlanan yazar(lar), telif hakkının İstem Dergisi'ne ait olduğunu kabul etmiş sayılır.
- Yazarlar, DergiPark sistemine yükleyecekleri Word belgesinde ad, soyad, kurum ilişkisi, cep telefonu ve e-posta adreslerini bildirip yazıların takibini dergipark.gov.tr/istem adresinden yapabilirler.

YAYIM İLKELERİ

- İstem'de yayımlanması istenen araştırmalar bilimsel, özgün ve alana katkı yapma özelliklerine sahip olmalıdır. Gönderilen yazılar daha önce yayımlanmamış, yayımlanmak üzere başka dergiyeye gönderilmemiş veya yayım için kabul edilmemiş olmalıdır. Ayrıca yayımlanmış bir araştırmayla büyük oranda benzerlik gösteren yazılar da değerlendirmeye alınmaz. Herhangi bir bilimsel toplantıda sunulmuş ve yayımlanmamış olan yazılarda, toplantının adı, yeri ve tarihi dipnot olarak belirtilmelidir.
- İstem'e gönderilen araştırmalar, editörler tarafından genel olarak şekil ve içerik yönünden incelenerek dergide yayımlanmaya değer olup olmadığına karar verilir. Uygun araştırmalar daha sonra konunun uzmanı iki hakeme gönderilir. Hakemler bilimsel ve teknik açıdan yaptıkları objektiflik esasına dayalı değerlendirmeyi "Hakem Değerlendirme Raporu"yla editörler kuruluna bildirir.
- Bir araştırmacının yayımlanıp yayımlanmaması, hakemlerin belirttikleri "Yayımlanabilir", "Düzeltilmelerden sonra yayımlanabilir" ve "Yayımlanamaz" seçenekleriyle sunulan görüşlerle karara bağlanır.
- Bir araştırmacının yayımlanabilmesi için en az iki hakemin olumlu olması gerekir.
- İki hakem tarafından "yayımlanamaz" görüşü bildirilen yazılar yayımlanmaz.
- Bir olumlu bir olumsuz rapor durumunda üçüncü hakeme başvurulur.
- "Düzeltilmelerden sonra yayımlanabilir" seçeneği durumlarda araştırma müellifin tashihine sunulur, tashih edilmiş nüshanın yayımlanmasına editörler kurulu karar verir.
- Düzeltilmelerden sonra yeniden görmek isteyen hakemlere araştırma tekrar sunulur.

YAZIM İLKELERİ

- Yazılar, Microsoft Word'de yazılmış olarak dergipark.gov.tr/istem sitesi üzerinden (çeviriler orijinal metinleri ile birlikte, resim, şema ve tablolar dâhil) editöre gönderilmelidir.
- Gövde metinleri, (kaynakça, resim, şekil, harita, vb. ekler dâhil) en fazla yirmi beş (25) sayfa, Microsoft Office Word programında Times New Roman fontu ile 12 punto büyüklüğünde, 1,5 satır aralıklı, iki yana yaslı ve hecelenmiş yazılmalıdır. Sayfa kenar boşlukları; üst 2,5, sağ 2,5, sol 2,5 ve alt 2,5 cm olarak ayarlanmalıdır.
- Dipnotlar, 10 punto Times New Roman, 1 satır aralıklı, iki yana yaslı ve hecelenmiş olmalıdır.
- Makale başlıkları Türkçe ve İngilizce olarak yazılmalıdır.
- Makalelerin 150 kelimelik Türkçe özü ve bu özü (abstract) İngilizce çevirisi, yabancı dildeki makalelerin ise Türkçe ve İngilizce özerleri verilmelidir.
- Beş (5) kelimelik anahtar kelimeler (Keywords), İngilizce ve Türkçe olarak verilmelidir.
- Tercüme edilen bir makalenin orijinal başlığı ve bibliyografik bilgileri, Türkçe metinde başlığın sağ üst kenarına eklenecek bir simge vasıtasıyla dipnotlar alanında belirtilmelidir.
- Editör, yazıların imlâ vs. ile ilgili küçük değişiklikler yapma hakkına sahiptir. İmlâ ve noktalama açısından, makalenin ya da konunun zorunlu kıldığı özel durumlar dışında, Türk Dil Kurumu'nun İmlâ Kılavuzu esas alınmalıdır.
- İmlâda, şapkalı ve transkriptli kelimelerin yazılışında tutarlı olunmalıdır.
- Metin içinde vefat tarihi verilecekse (ö. 425/1033) şeklinde olmalıdır.
- Makalenin sonunda "kaynakça" verilmelidir.

ATIF SİSTEMİ

- İstem'de atıf sistemi olarak CMS (Chicago of Manual Style) yöntemi kullanılmaktadır.
- a.yer., a.g.e., a.m.f., gibi kısaltmaları kullanılmamalıdır.
- Kaynaklar arası, noktalı virgül ile ayrılmalıdır. Aynı kaynağa atıfların arası virgül ile ayrılarak, virgül öncesine birleştirilip sonrasında boşluk bırakılmamalıdır.

- Kaynakça, metnin sonunda yazarların soyadına veya meşhur adına göre alfabetik olarak yazılmalıdır.
- Kaynakçada, Arap isimleri çok uzatılmamalı ve yazar adı önündeki "el" takıları yazılmamalıdır.
- Kaynakçada, varsa iki, üç veya daha çok yazar, açık olarak zikredilmelidir.
- Kaynakçada, müelliflerin vefat tarihi verilmemelidir.
- Kaynakçada bir yazarın birden fazla yayını olması halinde yayım tarihine göre sıralanmalı ve alt alta "— —," şeklinde yazar ismi verilmeden sıralanmalıdır.
- Basılmış sempozyum bildirilerinin, ansiklopedi maddelerinin ve kitap bölümlerinin yayınlandıkları eser içerisinde yer aldıkları sayfa aralıkları, (varsa) cilt numaraları kaynakçada verilmelidir.

1. Kitap

İlk geçtiği yerde: Yazar(lar)ın soyadı/meşhur adı ve adı, eserin tam ismi (italik), (varsa) tercüme edenin, tahkik edenin, hazırlayanın veya editörün adı ve soyadı, (varsa) yayınevi, baskı sayısı, basım yeri, basım yılı, (varsa) Roma rakamla cilt sayısı ve sayfa numarası. Eserde olanlar bu sıraya göre yazılır.

Eserin yayınevi, baskı sayısı (varsa), basım yeri ve yılı biliniyorsa yazılmalıdır. Basım yeri yoksa yy. basım tarihi yoksa ty. kısaltması kullanılmalıdır.

Ciltlerin baskı tarihleri farklı ise ilk geçtiği yerde tüm ciltlerin baskı tarihleri birlikte verilir. (Kahire 1934-1962).

İkinci geçtiği yerde: Yazar(lar)ın soyadı, anlamlı kısaltılmış eser adı (italik), (varsa) Roma rakamla cilt sayısı ve sayfa numarası veya aralığı.

Kaynakçada: Bibliyografik künyeler, ilk geçtiği yerdeki gibi tam olarak verilmeli. Varsa iki, üç veya daha çok yazar, açık olarak zikredilmeli. Ancak cilt sayısı ve sayfa numarası yazılmamalı.

Tek Yazarlı:

* Kapar, Mehmet Ali, *Hız Muhammed'in Müşriklerle Münasebeti*, İstanbul, 1993, s. 2.

- Kapar, *Hız Muhammed'in Müşriklerle Münasebeti*, s. 2.

* Algül, Hüseyin, *İslam Tarihi*, İstanbul, 1986, II, 205.

- Algül, *İslam Tarihi*, İstanbul, 1986, II, 205.

* Ahmed Cevdet Paşa, *Kisâs-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ*, sad. Ali Arslan, Arslan Yay. İstanbul 1980, I, 34.

- Ahmed Cevdet Paşa, *Kisâs-ı Enbiyâ*, I, 34.

İki Yazarlı:

* Aycan, İrfan-Sarıçam, İbrahim, *Emevîler*, Ankara, 1993, s. 75.

- Aycan-Sarıçam, *Emevîler*, s. 75.

Üç veya Daha Çok Yazarlı:

* Önkal Ahmet vd., *Hız Peygamber'in İzinde*, Ankara, 2012, s. 55.

- Önkal vd., *Hız Peygamber'in İzinde*, s. 55.

Arapça Eserler:

• Arapça eser adlarının ilk harfi büyük, diğerleri küçük yazılır. Arada geçen özel isimlerin ilk harfi ise büyük yazılır. Varsa eser önündeki "el" takıları küçük harfle yazılır, araya tire konur ve alfabetik sıralamada dikkate alınmaz. Yazar önündeki "el" takıları yazılmaz (Bağdadî, el-Fark beyne'l-fırak).

* Tahâvî, Ebû Ca'fer, *Şerhu müşkil'l-âsâr*, thk. Şuayb Arnavut, Müessesetü'r-Risâle, I. bs. Beyrut 1994, X, 234.

- Tahâvî, *Şerhu müşkil'l-âsâr*, X, 234.

* Zehebî, Muhammed, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, Mektebtü Vehbe, Kahire ty. II, 265.

- Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, II, 265.

* Cüveynî, İmâmü'l-Harameyn, *el-İrşâd ilâ kavâri'l-edille fi usûli'l-îtikâd*, thk. M. Yûsuf Mûsâ ve A. Abdülhamid, Mektebetü'l-Hancı, Kahire 1369/1950, s. 181.

- Cüveynî, *el-İrşâd*, s. 181.

* Râzî, Fahrüddin, *Mefâtihu'l-gayb: et-Tefsîru'l-kebir*, thk. M. Muhyiddin Abdülhamid Kahire 1934-1962), I, 45.

- Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, II, 35.

Çeviri:

* İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, çev. Selâhattin Ayaz, Pınar Yay. İstanbul ty. s. 125.

- İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 125.

2. Makale

İlk geçtiği yerde: Yazar(lar)ın soyadı/meşhur adı ve adı, makalenin tam ismi (tırnak içinde ve düz metin), derginin kısaltılmış adı (italik), (varsa) çeviren, (varsa) basım yeri, (varsa) cilt sayısı, (varsa) sayı numarası, (varsa) basım yılı, sayfa numarası veya aralığı. Makale hakkında mevcut bilgiler bu sıraya göre yazılır.

İkinci geçtiği yerde: Yazar(lar)ın soyadı, makalenin anlamlı kısaltılmış adı (tırnak içinde ve düz metin), sayfa numarası veya aralığı.

Kaynakçada: Bibliyografik künyeler, ilk geçtiği yerdeki gibi tam olarak yazılmalı. Varsa iki yazar açık, üç veya daha çok yazar varsa ilk yazar yazılıp diğerleri vd. olarak zikredilmeli. Dergilerin tam ismi ile parantez içerisinde kısaltması (italik) yazılmalı. Sayfa aralığı verilmeli.

* Atçeken, İsmail Hakkı, "Bazı Oryantalistlere Göre Asr-ı Saâdet'te Yahudiler", *İSTEM*, Konya, 4 (2004): 105-128.

- Atçeken, "Bazı Oryantalistlere Göre Asr-ı Saâdet'te Yahudiler", ss. 110-115.

* Ünal, İsmail Hakkı, "Seçmecî ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamber'i (s.a.v.) Anlamak", *İAD*, Ankara, 10/1-2-3 (1997): 42-50.

- Ünal, "Seçmecî ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamber'i (s.a.v.) Anlamak", s. 49.

3. Ansiklopedî Maddesi

* Kandemir, M. Yaşar vd. "Ahmed b. Hanbel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, II, 78. (Maddenin iki yazarı açıkça yazılır, üç veya daha çok yazar varsa ilk yazar yazılıp diğerleri vd. olarak zikredilir. Ancak kaynakçada açık olarak yazılmalı).

- Kandemir vd., "Ahmed b. Hanbel", *DA*, II, 79.

* Schacht, Josef, "Murted", *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yay. İstanbul 1998, II, 66.

- Schacht, "Murted", *İA*, II, 67.

4. Kitap Bölümü, Basılmış Bildiri Kitabı

* Fazlur Rahman, "Revival and Reform in Islam", *The Cambridge History of Islam*, ed. Peter Malcolm Holt vd. Cambridge University Press, Cambridge 1970, II, 632-56.

- Fazlur Rahman, "Revival and Reform in Islam", II, 635.

* Karluk, Sadık Rıdvan, "Kıbrıs'ın AB Üyeliği AB'yi Böler mi?", *Avrupa Birliği Üzerine Notlar*, ed. Oğuz Kaymakçı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2005, ss. 263-287.

- Karluk, "Kıbrıs'ın AB Üyeliği AB'yi Böler mi?", s. 277.

* Ağırman, Cemal, "Rivâyet Farklılıkları ve Hadislerin Anlaşılmasında Rivâyet Farklılıklarının Rolü", *Gü-nümüzde Sünnetin Anlaşılması Sempozyumu*, 20-30 Mayıs 2004 Bursa, Kur'an Araştırmaları Vakfı Kurav Yay. Bursa 2005, ss. 117-137.

- Ağırman, "Rivâyet Farklılıkları ve Hadislerin Anlaşılmasında Rivâyet Farklılıklarının Rolü", s. 124.

5. Tez

İlk geçtiği yer ve kaynakçada: Dadan, Ali, *İslâm Tarihi Kaynaklarında Türkler -Câhiliye Döneminden Emevîler'in Sonuna Kadar-*, Basılmamış Doktora tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2013, s. 67. (Kaynakçada sayfa numarası yazılmaz).

İkinci geçtiği yerde: Dadan, *İslâm Tarihi Kaynaklarında Türkler*, s. 67.

6. Kur'an ve Kitap-ı Mukaddes

a. Ayet:

* Bakara 2/22. (İlk rakam sure numarasını, ikinci rakam ise ayet numarasını gösterir).

b. Kitap-ı Mukaddes:

* Tekvîn 34:21; Matta 7:6.

7. Hadis-i Şerif

Kütüb-i Sitte, Concordance sistemine göre verilmelidir.

a. Bölüm (kitap) adından sonra bâb numarası verilenler:

Buhârî, Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce, Nesâî, Dârimî

* Buhârî, *İman* 21 (112); Tirmizî, *Salât* 2 (321). Parantez içindeki rakamlar hadis numarası olup tercihe bağlıdır.

b. Bölüm (kitap) adından sonra hadis numarası verilenler:

Müslim ve Mâlik

* Müslim, *Zekât* 21 (245) bu son rakam baştan sona kitabın tamamının sıralı hadis numarası olup tercihe bağlıdır.

c. Bunların dışındaki hadis kitaplarında cilt ve sayfa numarası verilmelidir:

* Abdürrezzak, *Musannef*, II, 214 (2345); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 567 (3467). Parantez

içindeki rakamlar baştan sona kitabın hadis numarası olup tercihe bağlıdır.

8. Online Kaynak

İlk geçtiği yer ve kaynakçada: Yazar soyadı, adı, adres çubuğunda yer alan ibare olduğu gibi yazılmalı ayrıca sonuna erişim tarihi eklenmelidir.

* Varol, Mehmet Bahaüddin, "Dijital Ortamda Siyer Anlatım ve Öğretimi", <http://www.sonpeygamber.info/dijital-ortamda-siyer-anlatim-ve-ogretimi-tespitler-problemler-teklifler>, (et. 08.07.2015).

* Eşitgin, Dinçer, "Büyüme Romanı (Bildungsroman) Kavramı Etrafında Aşk-ı Memnu ve Roman Kişisi Nihal", *Millî Eğitim Dergisi*, S. 162, Ankara 2004, http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/162/esitgin.htm, (et. 29.08.2015).

* Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, Çukurova Üniversitesi, <http://turkoloji.cu.edu.tr>, (et. 29.08.2015).

* Milli Kütüphane, Milli Kütüphane, <http://www.mkutup.gov.tr>, (et. 29.08.2015).

9. Yazma Eserler

* Gülâbâdî, Ebû Bekir, *Maâni'l-Ahbâr*, Topkapı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmed Böl. nu: 538.

- Gülâbâdî, *Maâni'l-Ahbâr*, III. Ahmed Böl. nu: 538, vr. 30/a.

10. Yazan Olmayan Eserler

Yazarı belirtilmeyen kitap, ansiklopedi vb. eserlerde, eserin ismi ile diğer bilgiler yazılır.

* *Türkçe Sözlük I*, Türk Dil Kurumu Yay. Ankara 1988, s. 234.

* *İmlâ Kılavuzu*, Türk Dil Kurumu Yay. Ankara 2000, s. 304

Publishing and Writing Principles

GENERAL PRINCIPLES

- Journal of **Istem** is a scientific, academic and peer-reviewed journal about History of Islam, History of Turkish-Islamic Arts, Turkish-Islamic Literature and Turkish Religious Music. It is published twice a year. So far, 8 special issues have been published. It is also possible to publish other new special issues if necessary.
- The abbreviation of the journal should be referred as **Istem** in all languages.
- Besides authentic and translated articles by the scholars contributing whether from Turkey or abroad, **Istem** contains letter to the editor, summary, book review, introductions of symposiums and conferences on religious studies. Within the journal, open to all the scholars working on these fields, the editorial board decides on the publishing of the materials out of these fields.
- All the manuscripts sent to the journal are published following the approval of the editorial board.
- Manuscripts should be in accordance with the scientific research and publication ethics valid nationally and internationally.
- Scientific, legal and linguistic responsibilities of the published articles belong to the author.
- Publication language of the journal is Turkish; however, editorial board decides on the publication of the manuscripts in other languages. The manuscripts which haven't been published in the journal are not sent back to the author.
- The authors whose manuscripts are published in Istem are considered to have accepted that the copyright belongs to Istem.
- Authors should write their name, surname, institutional knowledge, mobile phone number and e-mail address on Word document. They can follow up the publishing process of their articles from dergipark.gov.tr/istem.

PUBLICATION PRINCIPLES

- Articles submitted for consideration of publication in **Istem** must be academic, original and make contributions to the concerning area. Articles published anywhere in any form or greatly extracted from any published materials are not taken into consideration. For the manuscripts presented in a scientific event and not being published yet, the name, place and date of the event should be included.
- Articles submitted for consideration of publication are subject to review of the editor in terms of technical and academic criteria. Following the decision of editorial board, the appropriate articles are then sent to two referees known for their academic reputation in their respective areas. The referees send their scientific and technical evaluation reports to the editorial board by Article Evaluation Form.
- The publication of the article is decided upon the choices "Issuable", "Non-issuable" and "Issuable after Correction"
- In order an article to be published, two referees must deliver positive reports.
- If two referees deliver negative report, the article will not be published.
- If one of them delivers a negative report, the article is sent to a third referee and his/her report, whether positive or negative, will determine the result.
- In the situations of "Issuable after the correction", the study is introduced to the revision of the author and the editorial board decides whether the article will be published or not.
- If the referee wants to see the final revision of the article, it is sent to him/her once more.

WRITING PRINCIPLES

- Articles should be written via Microsoft Word and sent by dergipark.gov.tr/istem to the editor.
- 12-point Times New Roman font should be used for the main text with 1,5 nk space. Paragraphs should be justified. Margins of 2,5 cm should be left on top, bottom and sides.
- Footnotes should be written with 10-point Times New Roman font with 1 nk space and justified.
- The title of the article should be in Turkish and English.
- Around 150-words abstract of the articles and English translation of the abstract should be submitted for the Turkish articles. Turkish and English abstracts should be submitted for foreign language articles.
- There should be Key Words consisting of five both in Turkish and English.
- Original title of a translated article and its bibliographic information should be stated with a footnote attached to the main title.
- Editor has got the right to do minor changes in terms of spelling etc. Spelling book of the Turkish Language Council should be the main reference for spelling and punctuation unless there are special situations of the article.
- Author should be consistent in using diacritical letters and words with transcripts.
- If the dates of death are to be included, they should be as follows: (d. 425/1033)
- There should be a bibliography at the end of the manuscript.

FOOTNOTE WRITING PRINCIPLES

- CMS should be used as the reference system in the articles.
- There **shouldn't be** abbreviations such as idem, ibid etc.

- There should be a semi-colon between the references. References to the same resource should be separated with commas, there should be a space after the commas.
- The bibliography should be written at the end of the text, listed in the order of the surnames of authors.
- Arabic names of the authors in the bibliography should not be too long and the prefix "al" before the names of the authors should not be written.
- If there are more than one authors, all of them should be included without abbreviation.
- Dates of death of the authors should not be included in the bibliography.
- If there are more than one works of an author, they should be ordered according to the publication date. Instead of the name of the author, "_____" should be included after the first work of the same author.
- Page intervals and (if there are) volume numbers of published symposium proceedings, encyclopaedia entries and book chapters should be included in the bibliography.

1. Book

First Reference: Surname or famous name of the author of the book, name of the author, book title (italic), name and surname of the translator or editor and so on, number of edition, printing place and date, volume (with Roman numerals) and page. If the volumes' print-dates are different, dates all the volumes are stated together (Cairo 1934-1962).

Second Reference: Surname of the author(s), abbreviated name of the book (italic), number of the volume with Roman numerals (if there is), page number/interval.

In the Bibliography: Bibliographic information should be the same as the first reference. If there are more than one authors, all of them should be included without abbreviation.

Single Author:

* Kapar, Mehmet Ali, *H. Muhammed'in Müşriklerle Münasebeti*, İstanbul, 1993, s. 2.

- Kapar, *H. Muhammed'in Müşriklerle Münasebeti*, s. 2.

* Algül, Hüseyin, *İslam Tarihi*, İstanbul, 1986, II, 205.

- Algül, *İslam Tarihi*, İstanbul, 1986, II, 205.

* Ahmed Cevdet Paşa, *Kisâs-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ*, sad. Ali Arslan, Arslan Yay. İstanbul 1980, I, 34.

- Ahmed Cevdet Paşa, *Kisâs-ı Enbiyâ*, I, 34.

Two Authors:

* Aycan, İrfan-Sarıçam, İbrahim, *Emevîler*, Ankara, 1993, s. 75.

- Aycan-Sarıçam, *Emevîler*, s. 75.

Three and More Authors:

* Önkâl Ahmet vd., *H. Peygamber'in İzinde*, Ankara, 2012, s. 55.

- Önkâl vd., *H. Peygamber'in İzinde*, s. 55.

Works in Arabic:

In the Arabic books' names, the first letter of the first word and proper nouns should be written in capital letters; the other letters should be written in lowercase letters.

The prefix "al" before the names of the authors should not be written. (Bağdadî, el-Fark beyne'l-fırak).

* Tahâvî, Ebû Ca'fer, *Şerhu müşkil'l-âsâr*, thk. Şuayb Arnavut, Müessesetü'r-Risâle, I. bs. Beyrut 1994, X, 234.

- Tahâvî, *Şerhu müşkil'l-âsâr*, X, 234.

* Zehebî, Muhammed, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn, Mektebtü Vehbe*, Kahire ty. II, 265.

- Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, II, 265.

* Cüveynî, İmâmü'l-Harameyn, *el-İrşâd ilâ kavâtü'l-edille fi usûli'l-İtikâd*, thk. M. Yûsuf Mûsâ ve A. Abdülhamid, Mektebetü'l-Hancî, Kahire 1369/1950, s. 181.

- Cüveynî, *el-İrşâd*, s. 181.

* Râzî, Fahrüddin, *Mefâtîhu'l-gayb: et-Tefsîru'l-kebîr*, thk. M. Muhyiddin Abdülhamid Kahire 1934-1962), I, 45.

- Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, II, 35.

Translation:

* İzutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, çev. Selâhattin Ayaz, Pınar Yay. İstanbul ty. s. 125.

- İzutsu, *Kur'ân'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 125.

2. Article

First Reference: Surname of the writer of the article, name of the writer, article title (italic and in quotes), title of journal or book (italic), name of the translator-if it is a translation, printing place and date, volume or year, issue number, page.

Second Reference: Surname of the author(s), abbreviated title of the article (in quotation, plain text), page number/ interval

In the Bibliography: Bibliographic information should be the same as the first reference. If there are two authors, their names should be written without abbreviation. If there are three or more authors, the first author should be written and the others should be abbreviated as "et. al." **Full name of the journals and their abbreviations should be written in Italic.** Page intervals should be included.

* Atçeken, İsmail Hakkı, "Bazı Oryantalistlere Göre Asr-ı Saâdet'te Yahudiler", *İSTEM*, Konya, 4 (2004): 105-128.

- Atçeken, "Bazı Oryantalistlere Göre Asr-ı Saâdet'te Yahudiler", ss. 110-115.

* Ünal, İsmail Hakkı, "Seçmecî ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamber'i (s.a.v.) Anlamak", *İAD*, Ankara 10/1-2-3 (1997): 42-50.

- Ünal, "Seçmecî ve Eleştirel Yaklaşım veya Hz. Peygamber'i (s.a.v.) Anlamak", s. 49.

3. Encyclopaedia Entry

* Kandemir, M. Yaşar vd. "Ahmed b. Hanbel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, II, 78. (Two authors of the entry are written without abbreviation. If there are three or more authors, the first author should be written and the others should be abbreviated as "et. al.", butnot in the bibliography.)

- Kandemir vd., "Ahmed b. Hanbel", *DİA*, II, 79.

* Schacht, Josef, "Murted", *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yay. İstanbul 1998, II, 66.

- Schacht, "Murted", *İA*, II, 67.

4. Book Chapter and Published Symposium Proceedings

* Fazlur Rahman, "Revival and Reform in Islam", *The Cambridge History of Islam*, ed. Peter Malcolm Holt vd. Cambridge University Press, Cambridge 1970, II, 632-56.

- Fazlur Rahman, "Revival and Reform in Islam", II, 635.

* Karluk, Sadık Rıdvan, "Kıbrıs'ın AB Üyeliği AB'yi Böler mi?", *Avrupa Birliği Üzerine Notlar*, ed. Oğuz Kaymakçı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2005, ss. 263-287.

- Karluk, "Kıbrıs'ın AB Üyeliği AB'yi Böler mi?", s. 277.

* Ağırman, Cermal, "Rivâyet Farklılıkları ve Hadislerin Anlaşılmasında Rivâyet Farklılıklarının Rolü", *Günü müzde Sünnetin Anlaşılması Sempozyumu*, 20-30 Mayıs 2004 Bursa, Kur'an Araştırmaları Vakfı Kuray Yay. Bursa 2005, ss. 117-137.

- Ağırman, "Rivâyet Farklılıkları ve Hadislerin Anlaşılmasında Rivâyet Farklılıklarının Rolü", s. 124

5. Thesis

First Reference and in the Bibliography: Name and Surname of the author of the thesis, name of the thesis (Italic), acceptance year as an MA or PHD thesis, name of the institute, page

Example: Dadan, Ali, *İslâm Tarihi Kaynaklarında Türkler -Câhiliye Döneminden Emevîler'in Sonuna Kadar-*unpublished Doctoral Thesis, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 67 (nc page number in the bibliography).

Second Reference: Dadan, *İslâm Tarihi Kaynaklarında Türkler*, s. 67.

6. Qur'an and Bible

a. Verse:

* Bakara 2/22. (the first number shows the number of the surah and the second number shows the verse/ayah)

b. Bible:

* Tekvin 34:21; Matta 7:6.

7. Hadith

References to the hadiths included in Kutub Sittah should be in accordance with Concordance.

a. Number of chapter after the name of the book:

Buhârî, Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce, Nesâî, Dârimî

Buhârî, *İman* 15.

b. Number of hadith after the name of the book:

Muslim ve Mâlik

Muslim, *Zekât* 21

c. Others should be referred with the number of the volume and page:

Abdürrezzak, *Musannef*, II, 214 (2345); Ahmed b. Hanbel, *Müsne'd*, V, 567 (3467).

8. Online Source:

First Reference and in the Bibliography: The information on the address bar should be written as it is, besides, access date should be added at the end.

* Varol, Mehmet Bahaüddin, "Dijital Ortamda Siyer Anlatım ve Öğretimi", <http://www.sonpeygamber.info/dijital-ortamda-siyer-anlatim-ve-ogretimi-tespitler-problemler-teklifler>, (ad. 08.07.2015).

* Eşitgin, Dinçer, "Büyüme Romanı (Bildungsroman) Kavramı Etrafında Aşk-ı Memnu ve Roman Kişisi Nihal", *Millî Eğitim Dergisi*, S. 162, Ankara 2004, http://dihgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Millî_Egitim_Dergisi/162/esitgin.htm, (ad. 29.08.2015).

* Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, Çukurova Üniversitesi,

<http://turkoloji.cu.edu.tr>, (ad. 29.08.2015).

* Milli Kütüphane, Milli Kütüphane, <http://www.mkutup.gov.tr>, (ad. 29.08.2015).

9. Hand-written Manuscripts

* Gülâbâdî, Ebû Bekir, *Maâni'l-Ahbâr*, Topkapı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmed Böl. nu: 538.

- Gülâbâdî, *Maâni'l-Ahbâr*, III. Ahmed Böl. nu: 538, vr. 30/a.

10. Works without authors

For the works whose authors are not stated, other information with the name of the work is written.

* *Türkçe Sözlük I*, Türk Dil Kurumu Yay. Ankara 1988, s. 234.

* *İmlâ Kilavuzu*, Türk Dil Kurumu Yay. Ankara 2000, s. 304.

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

	XIII	Editörden...
Araştırma Research	1	HZ. MUHAMMED'İN EHLİYET VE LİYAKAT MERKEZLİ GÖREVLENDİRMELERİ: OSMAN B. TALHA ÖRNEĞİ The Prophet Muhammed's Capability and Merit Centered Appointments: A Case Study of Uthman b. Talha <i>Dr.Öğr.Üyesi Ali YILMAZ</i>
	21	KALEM İŞİ SANATINDA YENİ TASARIM VE TEKNİKLER: AHMET HAMDİ AKSEKİ CAMİİ ÖRNEĞİ New Design And Techniques in Painting Decoration Art: Ahmet Hamdi Akseki Mosque Example <i>Dr.Öğr.Üyesi Ali Fuat BAYSAL</i>
	35	TÜRK MÜSİKİSİNİN TASNİF VE TESMİYELERİNE BİR BAKIŞ A Look at the Classification and Nomenclatures of Turkish Music <i>Doç. Dr. Mehmet GÖNÜL</i>
	47	SİDE MÜZESİ'NDEKİ ANADOLU SELÇUKLU DÖNEMİ SIKKELERİ: II. İZZEDDİN KEYKAVUS, IV. RÜKNEDDİN KILIÇARSLAN, II. ALAEDDİN KEYKUBAD DÖNEMİ Coins Anatolian Seljukian Period in Side Museum: Periods of II. Izzeddin Keykavus, IV. Rukneddin Kılıcarslan, II. Alaeddin Key- kubad <i>Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM</i> <i>Ali TEKİN</i>
	69	TRABLUS'TA BİR EMİRLİK: BENÛ AMMÂR An Emirates in Tripoli Banu Ammar <i>Dr.Öğr.Üyesi Nadir KARAKUŞ</i>
	87	TÜRK MÜZİĞİ SAZ EĞİTİMİNDE ve EĞİTİM-ÖĞRETİM KAYNAKLARINDA YÖRESEL TAVİR ÖZELLİKLERİNİN KULLANILMASI Use of Regional Manner Property in The Turkish Music Instru- ment (Saz) Education and in The Educational Resources <i>Öğr.Gör.Dr. Selçuk ÖZTÜRK</i>
	107	KIBRIS TEREKE KAYITLARINDA KÖLELER (17. VE 18. YY.) Slaves in Cyprus Inheritance Records (17th and 18th Centu- ries) <i>Dr.Öğr.Üyesi Ümit GÜLER</i>

Araştırma Research	125	UYGUR MINYATURLERİNDE METİN-RESİM İLİŞKİSİ VE SONRASI The Relationship of Texts and Depictions in Uyghur Miniatures and Later Miniature Examples <i>Dr. Öğr. Üyesi Şehnaz BİÇER ÖZCAN</i>
	147	"KIRK KIZ" DESTANI VE KAHRAMANCA SAVAŞAN TÜRK KADINLARI Legend of "Forty Girl" and Heroically Fighting Turkic Women <i>Alina GAYNUTDİNOVA</i>
Kitap Tanıtımı Book Review	161	20. YÜZYIL TÜRKİYE MİMARLIĞI YEM Yayınları İstanbul, Şubat 2017, Mimar Doğan HASOL <i>Arş. Gör. Fatma Şeyma BOYDAK</i>
	173	TÜRK TEZYİNAT SANATINDA KALEM İŞLERİ Palet Yayınları, Konya, 2017, 142 s., Ali Fuat BAYSAL <i>ÖĞr. Gör. Ayşe Zehra SAYIN</i>

Editörden...

İSTEM Dergisi Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü tarafından 2003 yılından beri 15 yıldır yılda iki defa olarak hakemli olarak yayınlanmaktadır. Şimdiye kadar yayınlanan 30 sayımız basılı olarak çıkmaktaydı.

Dergimizin yayın kurulu basım ve dağıtım aşamasında yaşanan bazı problemler ve gecikmeler sebebiyle 2018 yılı Haziran ayına ait 31. sayıdan itibaren dergimizin e-dergi olarak yayınlanmasına karar verdi. Bu sebeple bu sayıdan itibaren İSTEM Dergisi basılı olarak değil, e-dergi olarak Dergipark üzerinden yayınlanacaktır. Yayın periyodumuz önceki gibi yılda iki defa Haziran ve Aralık aylarıdır. Haziran ayında yayınlanacak makaleler en geç Nisan ayı sonuna kadar, Aralık ayında yayınlanacak makaleler en geç Ekim ayı sonuna kadar Dergipark üzerinden dergimize gönderilmelidir. Gönderilecek makalelerin İSTEM Dergisi yayım ve yazım ilkelerine uygun olması gerekmektedir. Bu şartlara uygun olmayan makaleler ön kontrolden sonra yazara geri gönderilip düzeltme yapmaları istenecek, yazar tarafından gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra hakem süreci başlatılacaktır. Makaleler hakemlere gönderilmeden önce ithenticate intihal tespit taraması yapılmakta, sonucu yüksek çıkanlar hakemlere gönderilmemektedir. Ayrıca bazı makalelerde hakemlerden gelen tashihi taleplerinin yazarlar tarafından yeterince yerine getirilmemesi yayım kuruluşunu sıkıntıya sokmaktadır. Makale gönderecek araştırmacıların bu hususlara dikkat etmeleri önem arz etmektedir.

2018 yılının ülkemiz Türkiye, İslâm dünyası ve tüm dünya için huzur getirmesini Allah (C.C.)'dan niyaz ediyorum, saygıları sunarım.

İsmail Hakkı ATÇEKEN

**HZ. MUHAMMED'İN EHLİYET VE LİYAKAT MERKEZLİ
GÖREVLENDİRMELERİ:
OSMAN B. TALHA ÖRNEĞİ**

Dr.Öğr.Üyesi Ali YILMAZ
Giresun Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

ÖZ

Mekke'nin fethi sırasında Hz. Muhammed'in ilga etmediği en prestijli görevlerden olan Kâbe'nin bakım-onarım ve anahtarlarına sahip olma şeklinde tarif edilen Sidane görevinin el değiştirme çabaları bizzat Allah'ın ayeti ile engellenmiştir. İslam tarihi kaynakları ile bazı tefsir kaynaklarının konuya ilişkin değerlendirmeleri birbiriyle örtüşmemektedir. Konunun kahramanı Osman b. Talha'nın İslam'ı kabul tarihi ilgili bilgilerle çalışmaktadır. Nisa suresi 58. ayetin nüzul sebebiyle ilgili değerlendirmelerde dile getirilen olay bütüncül bir yaklaşım gerektirirken ilgisiz taraflara çekilmiş ve benzeri vazifelerde görevlendirilecekler üzerinden tartışma alanları yaratılmıştır. Konu Müslüman olsun olmasın sadece emanetin ehline verilmesi ekseninde değerlendirerek Abbas'ın asabiyet merkezli yaklaşımı üzerinde durulmamıştır.

Tevbe 18. ayete atıfla mescidlerin imar ve inşasında Müslüman olmanın gerekliliğine vurgu yapılırken, Ka'be gibi mescidlerin merkezi olan bir mabede ait kamu görevini Müslüman olmayan birine tevdi edilmesi hem tarihsel gerçeklerle hem de genel İslam prensipleriyle örtüşmediği düşünülmektedir. Bu makale emaneti ehline vermek gerektiği prensibinin İslam tarihindeki referanslarını da ha geniş bir perspektiften değerlendirmesi gerektiği iddiasındadır.

Anahtar Kelimeler: Osman b. Talha, Sidane, Abbas, Emanet, Ehliyet.

ABSTRACT

The Prophet Muhammed's Capability and Merit Centered Appoinments: A Case Study of Uthman b. Talha

During the conquest of Mecca, one of the most prestigious missions that Muhammad has not dismissed is the Kaaba, which is described as having the care and repair and the keys, and the efforts of the Sidane mission to change hands have been blocked by Allah's verse. The sources of Islamic history and some commentary sources (tafsir) do not overlap with each other. Osman b. Talha's acceptance of Islam contradicts the relevant historical information. In the assessments of the cause of the 58th verse of Nisa, the event raised a point of unity to the unrelated parties and created debates over those to be assigned to similar mission. The matter has been assessed on the axis of entrusting to the person who deserves responsibility, whether he is Muslim or not, but not on Abbas's tribalism centered approach.

With reference to 18th of Tawbah, despite emphasis on the necessity of being

a Muslim in the reconstruction and construction of the mosque, it is thought that the granting of a non-Muslim public office belonging to a mosque such as Ka'be is not compatible with both historical facts and general Islamic principles. This article claims that the principle of entrusting to the person who deserves responsibility should evaluate the references in Islamic history from a wider perspective.

Keywords: 'Uthman Ibn Talha, Sidane, Abbas, Trust, Competence.

Giriş

Hız. Muhammed (sav) 610 yılında Allah (cc) tarafından kendisine Hira'da tevdi edilen risalet görevinden sonra 23 yıl gibi bir süre içerisinde inkişaf etmiş, bu mücadelede birçok zorluklar yaşamıştır. Hicrete zorlanmasına rağmen görevinin bilincinde bir elçinin yapması gerekeni yapmış, 632 yılında görevini layıkıyla ifa etmenin huzuruyla rabbine kavuşmuştur. Bu 23 yıllık hayatı boyunca kendisine gönderilen vahiylerin toplamı, kendisinden sonra toplatılıp birleştirilerek bir kitap (Kur'an) haline getirilmiştir. Kur'an-ı Kerimi oluşturan ayetler ya Allah tarafından bir olaya mebni olarak indirilmiş, ya da bir sebep olmaksızın inzal edilmiştir. Mekke'de nazil olan ayetler daha çok itikadî/ahlakî konularla alakalı olup Medine'ye hicretten sonra inşa ettiği hukuki statülü bir devlet teşekkülü sırasında hukuksal bazı düzenlemeler bizzat Allah tarafından tanzim edilmiştir.

Özellikle Medine site devleti teşekkülünden sonra Hz. Peygamber devletin idamesi ve bazı devlet işlerinin görülmesi için görevlendirmeler yapmıştır. Bu görevlendirmeler ya seriyelerin başına kendi katılmadığı durumlarda komutan görevlendirmeleri şeklinde, kendisi Medine dışında olduğu zamanlar yerine vekâlet bırakma, cemaate imamlık yapma ya da dış ilişkilerde tebliğ mektubu gönderme vs. olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu görevlendirmelerde Peygamberin ehliyet ve liyakatı önceleme herhangî bir tartışmanın yaşanmamasına sebep olmuştur. Gerçi risalet görevi üstlenen elçinin yaptığı tasarrufların tartışmaya açılması muhtemel de değildir. Ancak Hz. Muhammed (sav)'in tartışma çıkmasa da kendisinden sonra uygulamaların bir sünnet olması nedeniyle titiz davrandığını biliyoruz.

Mekke'yi Kureyşilere vatan haline getirip idaresini ele alan Kusay b. Kilab zamanında ihdas edilen ve asırlarca süregelen kamu görevleri Kureyş'in değişik kolları arasından bazı kişilerce deruhte edilmiştir. Diğer bazı toplumsal örf-lerin uygulamalarında olduğu gibi cahili adetlerin tümü ilga edilmemiş, bazıları revize edilerek, bazıları da aynı şekilde uygulanmaya devam etmiştir. İşte Arabistan yarımadasının en prestijli görevleri olarak bilinen Kâbe hizmetleri Sikaye ve Sidane/Hicabe hariç Mekke'nin fethiyle hepsi ilga edilmiştir. İçeriği değişse bile toplumların dimağlarında iz bırakan ve en şerefli/prestijli görev olan Sidane görevinin icrası ile ilgili değişik değerlendirmeler ve bilgiler mevcuttur. Değerlendirmeye konu olan bu en üst kamu görevinin aynı zamanda Kabe ile birebir ilgili olmasından dolayı dini boyutunu da göz ardı etmemek gerekmektedir. Bu görevlendirme (sidane) ile ilgili konunun kahramanı Osman b. Talha'nın Müslüman olup olmamasına bakmaksızın maddi ve manevi karizması yüksek bu görev ehliyet ve liyakat sahibi olmayı tek kıstas sayarak görevlendirilmesi mümkün müdür? Bu çalışmada sidane görevi için "ehliyet ve liyakat" aranırken

kişinin dini kimliği hiç önemli değil midir gibi bazı soruları derinlemesine irdeleyip yeni bir bakış açısı kazandırılmaya çalışılacaktır. Hz. Muhammed'in hicret sırasında kendisine yol rehberi olarak hizmet aldığı Abdullah b. Uraykıt gibi Müslüman olmayan birisinin yaptığı işlev ile en önemli kamu görevi olan Hicabe/Sidane görevlendirmesi aynı değerde kabul edilebilir mi? Diğer taraftan ilgili kaynaklara bakarak aslında Kâbe'nin anahtarları konusunda ilgili ayetin nazil olması sırasında acaba bir şeyleri gözden kaçırıyor muyuz?

Emanetin ehline verilmesi olayı değerlendirirken geniş bir perspektifle mabetlerin anası olan ve Tevbe suresi 18. ayette ifadesini bulan "Allah'ın mescidlerini imarda iman" eksenli bir bakış açısı geliştirdiğimizde mescidlerde bile titiz davranılırken sadece işin ehli olma bağlamında henüz Müslüman olmamış birisine bu kadar prestijli bir görevin tevdi edilmesi uygun mudur?

İşte bu gibi soruları derinlemesine irdeleyerek cevap arayacağımız bu makalemize olayın kahramanı olan Osman b. Talha'yı tanıyarak başlamanın ve diğer değerlendirmelere bu açıklamalardan sonra geçmenin isabetli olacağını düşünüyoruz.

Osman b. Talha Kimdir?

Osman b. Talha el-Kureşî el-Abderî (ö. 42/662) Mekke'de doğmuş olup Kureş'in Abdü'd-Daroğulları boyuna mensuptur. Abdü'd-Daroğulları, Kureş'in atası Kusayy b. Kilab'dan bu yana Kâbe'nin bakımı, örtüsünün değiştirilmesi, kapısı ve anahtarlarının muhafazası ve ziyarete açılması gibi önemli bir görevi (sidane/hicabe) sürdürmekteydiler. Bu görev babadan oğula geçerek Osman b. Talha'ya kadar geldiği, ayrıca savaşlarda Kureş'in sancağını taşıma görevini de zaman zaman yaptığı bildirilmektedir. Hz. Muhammed'in kendisiyle zaman zaman görüştüğü, İslam'a davet ettiği, teklifi reddettiği gibi atalarının dininden ayrılmaması yolunda Resûlullah'a nasihatte bulunmaya kalkıştığı rivayetlerde geçmektedir.¹

Uhud savaşına Müslümanlara karşı müşrik safında bütün yakınlarıyla birlikte katılan Osman b. Talha'nın babası, dört kardeşi ve amcası bu savaşta müşriklerin sancağını sırayla taşıırken peş peşe öldürülmüştür. Babası Talha, Hz. Ali ile giriştiği mübarezede, amcası Osman b. Ebi Talha da Hz. Hamza tarafından Uhut savaşında öldürülmüştür.² Bu savaşta kendisini bir türlü korumuş ve sağ olarak Mekke'ye ulaşabilmiştir. Hendek gazvesinde müşrik kabilesi adına sancağını yine Osman b. Talha'nın taşıdığı görülür Başarısızlıkla sonuçlanan hendek gazvesinin ardından Mekke'ye dönen Osman b. Talha'nın Hudeybiye Antlaşması ve Umretü'l-kaza esnasında görüp yaşadıkları, İslamiyet'e olan düşmanlığını hafifletmiştir. Hz. Muhammed, Umretü'l-kaza için Mekke'ye geldiğinde başta Halid b. Velid olmak üzere Mekke'nin kabiliyetli gençlerine haber göndererek Medine'ye gelmelerini istemişti. Halid b. Velid bu teklifi yakın arkadaşı olan Osman b. Talha ile görüşünce birlikte Müslüman olmaya karar ver-

¹ Vakidî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer, *Kitabu'l-Megazi*, (thk: Muhammed Abdülkadir Ahmed Ata), I-II, Daru'l-Kitabi'l-İlmiyye, Beyrut, ty. II,276.

² İbnü'l-Esîr, İzzü'din Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed, *Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, Daru'l-Kütübi'l-İlm, Beyrut, ty. I/747.

mişlerdir. Daha sonra Amr b. As'ın da kendilerine katılmasıyla 1 Safer 8 (31 Mayıs 629) tarihinde Medine'de Hz. Peygamber'in huzurunda İslamiyet'i kabul etmişlerdir.³ Rasûlullah onların geldiğini görünce yanındaki sahabilere, "Mekke ciğerparelerini kucağımıza attı" buyurarak onların gelişinden duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.⁴

Osman b. Talha Müslüman olduktan kısa bir süre sonra vuku bulan Mekke'nin fethine katılmıştır. Osman b. Talha Medine'ye hicret etmeden önce elinde bulundurduğu Kâbe anahtarlarını annesine bırakmıştı. Mekke fethedilince Hz. Peygamber, Kâbe'yi tavaf ettikten sonra Osman b. Talha'ya Kâbe kapısını açtırmıştır. İçerideki resim ve putları temizleyip namaz kılmış, dışarı çıkınca Abbas ve Hz. Ali'nin Kâbe anahtarlarının kendilerine verilmesini istemişlerdir. Ardından da Kâbe anahtarlarını ona ve amcasının oğlu Şeybe b. Osman'a verip bu anahtarların kıyamete kadar kendilerinde kalacağını söylemiştir.⁵ Huneyn seferi ve Taif fethinin ardından Medine'ye dönen Osman b. Talha, Rasûlullah'ın vefatına kadar burada kalmıştır. Daha sonra Mekke'de ikamet ederek Kâbe'deki amcaoğluna verdiği sidane görevini sürdürmüştür. Dört halife devrinde idari işlerde ve savaşlarda ismine rastlanmaması onun Mekke'den pek ayrılmadığını göstermektedir. Osman b. Talha'nın 41 (661) veya 42 (662) yılında Mekke'de vefat ettiği kabul etmektedir. Ecnadeyn Savaşı'nda şehid düştüğüne ve Medine'de öldüğüne dair rivayetler kabul görmemiştir. Hadis kaynaklarına Osman b. Talha'dan beş hadis rivayet edilmiş olup başlıca ravileri Şeybe b. Osman, Abdullah b. Ömer ve Urve b. Zübeyr'dir.⁶

Temel İslam Tarihi ve Tabakat Kaynaklarında Osman b. Talha'nın Müslüman Oluşu

Konumuzun merkezinde olan Osman b. Talha hakkında kısa bir biyografik bilgi aktardıktan sonra onun İslam'ı kabulü ile ilgili olarak ilahiyat araştırmalarının en çok başvurdukları Tabakat, Siyer/ İslam Tarihi kitaplarında kronolojik sırayı da göz önüne alarak Osman b. Talha'nın Müslüman olma zamanı tespit edilmeye çalışılacaktır. İlk dönem yazılı siyer kitaplarından ilki kabul edilen İbn İshak'ın (ö.151/768) es-Siretü'n-Nebeviyye adlı eserinde Halid b. Velid ve Amr b. As'ın İslam'ı kabullerini anlattıktan sonra Osman b. Talha'nın da o ikisiyle birlikte Müslüman olduğu kaydını görmekteyiz. Kâbe'nin anahtarları ile ilgili konuyu işlerken Mekke'nin fethinden sonra Hz. Muhammed (sav)'in Kâbe'nin anahtarlarını ondan istediğini Hz. Ali'nin bu isteği yerine getirip Kâbe'nin anahtarlarını getirdiğini, Hz. Muhammed'in Kâbe'ye girip putları temizledikten sonra Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'e "Ya Rasûlullah, Sikaye ile birlikte Sidane/Hicabe görevini de bizde (Haşimoğullarında) toplasanız" söylemi üzerine Hz. Muhammed'in

³ Zehebî, Ebu Abdullah, Şemsuddin Muhammed b. Ahmet, *Siyeru A'lami'n-Nubela*, nşr, Şuayb Arnavut, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1982, III/11.

⁴ İbn Abdilberr, İbn Ömer Yusuf b. Abdullah, b. Muhammed, *el İstıab fi Ma'rifeti'l-Ashâb*, Daru Nehdat, Kahire, ty, III/1034.

⁵ İbn Sa'd, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, *et-Tabakâtü'l-Kübra*, Daru's-Sadr, Beyrut, ty, II/136-137.

⁶ Efendioğlu, Mehmet, "Osman b. Talha", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2007, XXXIII/475.

Osman b. Talha'yı çağırarak "Anahtarını al ey Osman, gün vefa ve iyilik günüdür" dediği kaydedilmektedir.⁷

Ölüm tarihleri açısından değerlendirildiğinde İbn İshak'tan sonraki en çok müracaat edilen Vakidî (ö. 207/823) Kitabü'l-Megazi'sinde konu biraz teferruatlı anlatımla Amr b. As özelinde Amr b. As'ın iç dünyasında geçirdiği fırtınalar ve nihayet Habeş Necası ile diyalogundan sonra İslam'a girme kararı verdiği bilgisini verir. Osman b. Talha'nın İslam'a girişiyle ilgili bilgi verirken yanlarından Halid b. Velid ve Amr b. As'ın olduğu bir ortamda Medine-i Münevver'e Hz. Muhammed'e biat edip Müslüman olduklarından bahsetmekte ve olayın hicri 8. yılın Safer ayında olduğu notunu düşmektedir.⁸

İbn Hişam (ö. 218/833) es-Siretü'n-Nebeviyye adlı eserinde "Amr b. As ve Halid b. Velid'in Müslüman olması" başlığı altında verdiği bilgi de diğer ikisiyle Osman b. Talha'nın da eş zamanlı İslam'a girdiklerini ve zaman olarak da Mekke'nin fethinden önceki bir tarihi notunu düşer. Amr b. As'ın Hz. Muhammed'e "Geçmiş günahlarımız bağışlanması için niyazda bulursanız" isteğine Hz. Muhammed'in "Müslüman olman önceki sorumlulukları yok eder, keser" ifadesiyle olumlu cevap verir. Mekke'nin fethi sırasında anahtarları Osman b. Talha'dan alıp içeri girdiğini ve Kâbe'de bulunan putları kırdığını anlatır. Kıрма işlemi tamamlandıktan sonra anahtarlar elinde olan Hz. Ali'nin "Ya Rasûlullah Sikaye göreviyle Sidaneyi (Kabe'nin anahtarı) görevini bizde (Haşimoğullarında) birleştirseniz" isteğini Hz. Muhammed; Osman b. Talha nerde diye sorup, Osman b. Talha'nın çağrılmasının ardından "İşte anahtarın, gün vefa ve iyilik günüdür" dediği bilgisini vermektedir.⁹

İlk tabakat kitabının yazarı İbn Sa'd (ö. 230/845) et-Tabakâtü'l-Kübra adlı eserinde Halid b. Velid'in önce Osman b. Talha daha sonra Amr b. As ile birleşip hicri 8. yılın Safer ayının ilk günlerinde Medine'ye hicret ettiğinden söz etmektedir. Bu üçlü Peygamberin huzuruna gelip İslam'a girme isteklerini anlattıktan sonra Halid b. Velid'in yukarıdaki istiğfar isteği meselesini de anlatarak konuyu sonlandırır.¹⁰

Belazurî (ö. 279/892) Ensabu'l Eşraf adlı eserinde olayı müteaddid kereler İslam'a girişlerine atıfta bulunarak Halid b. Velid, Amr b. As ve Osman b. Talha'nın hicri 8. yılda Safer ayında Medine'de Müslüman olduklarını ve Mekke'nin fethine Müslüman olarak katıldıklarından ifade eder. Bu bilgiyi verdikten sonra Hz. Muhammed'in Sikaye ve Hicabe'nin dışındaki cahili adetleri kaldırdığını ve Kâbe'nin anahtarlarını Osman b. Talha'ya verdiğini kayıt altına almaktadır.¹¹

Ya'kubî (ö. 284/897) ise fetih olayından ve Hz. Muhammed'in Osman b. Talha'yı çağırdığından bahsettikten sonra Kâbe'deki putların temizlenmesinden ve bundan sonra Hz. Muhammed'in bir hutbe okuduğundan bahseder. Fakat

⁷ İbn İshak, b. Yesar, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2009, 434-531.

⁸ Vakidî, *Kitâbü'l-Megâzi*, II/195-197.

⁹ İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdülmelik el-Himyeri, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, I-VI, Daru'l-Cir, Beyrut, 1411, II/ 240, V/73-74.

¹⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübra*, IV/252.

¹¹ Belazurî, Ebu'l-Abbas Ahmet b. Yahya b. Cabir, *Ensâbu'l-Eşraf*, Jarusselam, 1963, I/23,159,453.

Osman'ın ne zaman Müslüman olduğu ile ilgili bilgi vermez.¹²

Ünlü tarihçi ve müfessir olan Taberî (ö. 310/923) Tarihu'l-Ümem ve'l-Mulûk adlı eserinde Amr b. As'ın Habeşistan'da Necaşi ile olan konuşmalarından sonra Müslüman olduğunu ve bunu Mekkelilerden gizlediğini aktarır. Daha sonra Halid b. Velid ve Osman b. Talha'nın da onlarla birlikte Müslüman olduğundan bahsetmektedir.¹³ Olayın tarihi olarak da hicri 8. senenin Safer ayının ilk günlerini bilgisini verir.

Ebu Nu'aym (ö. 430/1038) Ma'rifetü's-Sahâbe adlı eserinde ise Halid b. Velid, Amr b. As ve Osman b. Talha'nın hicri 8. yılın Safer ayının içinde her üçünün beraber Müslüman olduklarından bahseder. Bu bilgilere ek olarak Hz. Muhammed'in bu olaya sevindiğini ve "Mekke çiğparelerini kucağıma attı" buyurduğunu kaydetmektedir. Osman b. Talha ile ilgili meziyetlerinden bahsederken çok cömert biri olduğu notunu düştükten sonra Kâ'be anahtarı ile ilgili olaya girerek Kâbe'nin anahtarlarını ondan aldığını, bir miktar Kâbe'de kaldıktan sonra "Sonsuza kadar bu anahtarları senindir" iltifatından yapar. Osman b. Talha'nın Hz. Muhammed'in vefatından sonra Muaviye'nin halifeliliği sırasında Mekke'de vefat ettiği bilgisini de verir.¹⁴

İbn Abdi'l-Berr (ö. 463/1071) el-İstiâb fî Ma'rifeti'l-Ashab adlı eserinde Osman b. Talha'nın babası, amcası ve üç kardeşinin Uhut savaşında Mekke müşriklerle Müslümanlara karşı savaştığını ve savaşta öldürüldüklerinden bahseder. Halid b. Velid, Amr b. As ile Hudeybiye barışından sonra Müslüman olduklarını, Mekke'nin fethinde bulunduğunu, Kâbe'nin anahtarını kendisine tevdi edildiğini onunda Medine'ye gittiği için Kâbe'nin anahtarlarını amcasının oğlu Şeybe'ye verdiğini ve Muaviye'nin hilafetinde veya Ecnadeyn savaşında öldürüldüğü bilgisini verir.¹⁵

İbn Asakir, (ö. 571/1176) Tarihu Dimeşk adlı eserinde, Halid b. Velid, Amr b. As ve Osman b. Talha'nın hicri 8. yılda ve Safer ayının başlarında Hidane'de Müslüman olduklarını kaydeder.¹⁶

İbn Cevzî (ö. 597/1201) ise eserinde Osman b. Talha, Halid b. Velid ve Amr b. As hakkında da bilgiler verdikten sonra hicri 8.yılın safer ayının başlarında İslam'a girdikleri kaydını düşer. Fetih günü Peygamberin Kâbe'nin anahtarı istediğini ve Osman'ın da anahtarları verdikten sonra Hz. Muhammed'in "Kâbe'nin anahtarlarının sonuna kadar senin evlatlarının hakkıdır" diyerek anahtarları iade ettiği belirtmektedir.¹⁷

İbnü'l-Esîr (ö. 630/1232) Üsdü'l-Gâbe adlı eserinde: Uhud savaşında Osman b. Talha'nın babasının ve kardeşlerinin müşrik olarak öldüğünden bahset-

¹² Ya'kubi, Ahmet b. Ebu Ya'kub el-Abbas, *Tarihu Ya'kubi*, (thk; Abdü'l-Emir Mihna), Beyrut, 2010, I/380.

¹³ Taberî, Muhammed b. Cerir, *Tarihü'l-Ümem ve'l-Mulûk*, I-IV, Daru İbn Hazm, Beyrut, 2014, I/747-748.

¹⁴ Ebu Nu'aym, Ahmet b. Abdullah Ahmet b. İshak, *Marifetü's-Sahâbe*, Daru'l-Vatan, Beyrut, 1998, IV/1961.

¹⁵ İbn Abdi'l-Berr, *el-İstiab fî Ma'rifeti'l-Ashab*, 1/317.

¹⁶ İbn Asakir, Ebu'l-Kasım Sikatüddin Ali b. Hasan, *Tarihu Dimeşk*, Beyrut, 1997, 38/376.

¹⁷ İbnü'l-Cevzî, Cemaleddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman, *Telgîhu Fuhumi Ehli'l-Eser fi Uyuni't-Tarih ve's-Siyer*, Daru'l-Erkam, Beyrut, 1997, I/104.

tikten sonra Hudeybiye antlaşmasını müteakip Halid b. Velid ile Medine'ye giderlerken Habeşistan'dan gelen Amr b. As ile yolda karşılaştıklarını, sonra beraberce Medine'ye gittiklerini ve Hz. Muhammed'in memnuniyetini kendilerine ve yanında bulunanlara izhar ettiğini yazar. Daha sonra Osman b. Talha'nın Hz. Muhammed'le Medine'ye gittiğinden anahtarları amcasının oğlu Şeybe'ye verdiğini Hz. Muhammed vefat edinceye kadar burada kaldığını ve sonra Mekke'de 42 yılında vefat ettiğini yazar.¹⁸

İbn Hallikan (ö. 681/1282) Vefayatü'l-A'yan adlı eserinde Osman b. Talha'nın Mekke'nin fethinden önce Müslüman olduğunu Mekke'nin aynı yıl yani h. 8. yılın Ramazan ayında fethedildiğinden bahsetmektedir. Arayış içinde olan ve Habeş kralı Necaşi ile diyalogu olan Amr b. As ile diğer iki kişinin İslam'a girmesiyle son derece sevindiğini ve bu tarihin Safer ayının başlarına tekabül ettiğini ifade eder.¹⁹

Zehebî (ö. 748/1347) Siyeru A'lami'n-Nubelasında Halid b. Velid, Amr b. As ve Osman b. Talha'nın tarih vermeden Medine'ye beraber hicret ettiklerinden bahseder.²⁰ Aynı müellif Tarihu'l-İslam adlı eserinde konudan bahsederken Halid b. Velid, Amr b. As ve Osman b. Talha'nın Medine'ye hicreti ve Müslüman olmalarını Safer ayının başı olarak vermekle kalmıyor, Hz. Muhammed'in anahtarları Şeybe b. Osman'dan istediğini yazdıktan sonra bu görüşün Vakidî tarafından kabul edilmediğini, anahtarları Osman b. Talha'dan aldığı notunu düşmektedir.²¹

Müfessir/tarihçi İbn Kesîr (ö. 774/1372) el-Bidâye ve'n-Nihâye adlı eserinde ise; Halid b. Velid, Amr b. As ve Osman b. Talha'nın Mekke'nin fethinden önce birbirlerinden habersiz iç dünyalarındaki çalkantılardan bahsettikten sonra İslam'a girme gayesiyle Medine'ye gitmek için yola düştüklerini ve karşılaştıklarında birbirlerine niyetlerini açıklayıp yol arkadaşlığı yaparak Müslüman olduklarından ve detaya girmeden Kâbe'deki anahtar hadisesinden yukardaki kaynaklara benzer bilgiler vermektedir.²² Aynı tarihlendirme İbnü'l-Verdi de (ö. 749/1397) mevcut olup, Halid b. Velid, Amr b. As ve Osman b. Talha'nın Mekke'nin fethinden önce Hudeybiye barışından sonra hicretin 8. senesinde Müslüman olduklarından notunu düşer.²³

İbn Haldun (ö. 808/1406) ise Amr b. As'ın Kureyş'ten ayrılarak Necaşi'nin yanına gittiğini ve Habeşistan'da bulunan Muhacirleri istemesi üzerine Necaşi ile aralarında geçen diyalogdan etkilenip Müslüman olduğunu ama Müslümanlığını gizleyip Mekke'ye döndükten sonra Halid b. Velid, Osman b. Talha gibi Kureyş'in büyükleri olan bu insanlarla Medine'ye gidip Müslüman oldukları ya-

¹⁸ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rîfeti's-Sahâbe*, I/747.

¹⁹ İbn Hallikan, Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebu Bekir, *Vefayatu'l-A'yan ve Ebnau Ebnai'z-Zaman*, Daru's Sadr, Beyrut, ty, VII/23.

²⁰ Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nubela*, III/10.

²¹ Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmet b. Osman, *Tarihu'l-İslam*, (thk: Ömer Abdüsselam Tedmuri), Daru'l-Kütübü'l-Arabi, Beyrut, ty, II/ 473-551.

²² İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Beyrut, ty, 8/25, 4/273.

²³ İbnü'l-Verdi, Zeynü'd-Din Amr b. Muzaffer, (ö.749) *Tarih-ü İbni'l-Verdi*, Daru Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1996.

zar.²⁴ İbn Asakir eserinde aynı bilgiyi teyid eder.²⁵

İbn Hacer (ö. 852/1448) el-İsâbe fî Temyizi's-Sahabe adlı eserinde Osman b. Talha'dan bahsederken Halid b. Velid ile Hudeybiye'den sonra İslam'a girdiklerini ve Mekke'nin fethine şahit olduklarını yazar. Fetihden sonra Osman b. Talha, Halid b. Velid ve Amr b. As ile Medine'ye hicret edip İslam'a girdikten sonra Mekke'nin fethinde Hz. Muhammed'le beraber olmuş ve Kâbe'nin anahtarlarını kendisine verildikten sonra tekrar Medine'ye gitmiş ve nihayet 42 yılında vefat etmiştir. Osman b. Talha'nın Kâbe'nin anahtarı meselesinden dolayı Müslüman olduğu bilgisinin doğru olmadığı şerhini düşmeyi ihmal etmez.²⁶

Yukarıda vermeye çalıştığımız bilgilerden anlaşıldığına göre siyer, İslam tarihi ve tabakat kitaplarının hiçbirinde Osman b. Talha'nın Mekke'nin fethinden sonra İslam'ı kabul ettiği ile ilgili bir bilgi yoktur. Bütün kaynaklar Osman b. Talha'nın İslam'la şereflenmesini Hudeybiye barış anlaşmasından sonra, Mekke'nin fethinden sonra olduğunda ittifak halindedirler.

Hadis Kaynaklarının Kâbe'nin Anahtarı Meselesine Yaklaşımı

Hz. Muhammed'in Mekke'nin fethi sırasında Kâbe'nin anahtarıyla ilgili bilginin geçtiği hadisi Kütüb-ü sitte diye meşhur hadis külliyyatından sadece Buhari (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) sahihlerinde görmekteyiz. Buhari olayı İbn Ömer'den nakille şöyle anlatmaktadır; "Fetih yılı Hz. Muhammed Kasva adlı devesi Usame b. Zeyd, Bilal-i Habeşi ve Osman b Talha yanlarında olduğu halde Kâbe'nin yanında çöktü. Hz. Muhammed Osman b. Talha'dan Kâbe'nin anahtarını istedi. O anahtarı getirdikten sonra Hz. Muhammed Kâbe'ye girince biz kapıda epey bir süre bekledik. (Ravi olan İbn Ömer diyor ki; oradakilere ne kadar namaz kıldı diye sormayı unutmuşum.)"²⁷ Görüldüğü gibi Tarih kitaplarında olduğu gibi Osman b. Talha'nın Müslüman oluşu ile ilgili bilgi direk verilmemişse bile olayın akışından Kâbe'ye yaklaşıldığı zaman yanındakiler sayılırken, Usame b. Zeyd, Bilal-i Habeşi ve Osman b. Talha'dan bahsetmesi üç kişinin de muhtemelen Medine'den beri yanında olan üç Müslüman olduğu izlenimini vermektedir.

Konu ile ilgili en açıklayıcı bilgi sanki Müslim'in sahihinde on ayrı yerde geçmekle birlikte şu varyantlı hadiste geçmektedir. Müslim'de geçen hadis-i şerif yine İbn Ömer'den mervi olarak şöyle aktarılmaktadır; "Fetih yılında Üsame b. Zeyd ile aynı devede Kâbe'ye geldiklerinde deve çöktü. O sırada Hz. Muhammed Osman b. Talha'yı çağırarak "Kâbe'nin anahtarını getir" dedi. Osman b. Talha da annesine giderek anahtarı istedi. Annesi anahtarı vermeyi reddetti. Oda tehditkâr bir şekilde "eğer anahtarı vermezsen seni kılıcımla arkandan hançerlerim" diyerek anahtarı tekrar isteyince onu aldı ve Hz. Muhammed'e verdi. Sonra Hz. Muhammed Kâbe'nin kapısından içeri girdi."²⁸

²⁴ İbn Haldun. 1/40.

²⁵ İbn Asakir, *Tarihu Dimaşk*, 16/219.

²⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, IV/450.

²⁷ Buharî, Ebu Muhammet b. İsmail, *Sahihu'l-Buharî*, (thk; Mustafa Deybu'l-Bega), Megazi, 77, Beyrut, 1987.

²⁸ Müslim, İmam Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccac el-Kureşî en-Nisaburî, *Sahihu Müslim*, (thk; Muhammet Fuat Abdülbaki) Kitabul- Hac, 78, Beyrut, ty.

Hadisin diğer varyantlarında Buhari'de geçen metne yakın bilgileri bulmak mümkündür. Görüldüğü gibi Kâbe'ye gelindiğinde Hz. Muhammed Kâbe'nin anahtarını Osman b. Talha'dan istemiş, Osman b. Talha'da anahtarı hemen Peygambere verememiştir. Eğer anahtar Osman b. Talha'da olsaydı anahtarı hemen verirdi. Muhtemelen Osman b. Talha Medine'ye giderken Kâbe'nin anahtarını annesine ve kardeşi Şeybe'ye bırakmıştır. Mekke'nin fethi sırasında anahtarı vermekten imtina eden -muhtemelen o zamanda Müslüman olmayıp kendisini öldürmekle tehdit etmektedir- annesi birazda tehditle ikna edilip anahtar kendisinden alınmış gibi gözükmektedir.

Esbâb-ı Nüzul Kaynaklarının Nisa Suresi 58. Ayetine Yaklaşımları

Bilindiği gibi Allah (c.c) Kur'an-ı Kerim'deki bazı ayetleri belli bir olay olup onu vuzuha kavuşturmak için indirmiştir. Ashab yaşadığı ortamı ve konuyu iyi bildiğinden yaşadıklarını daha sonra gelenlere aktarmışlardır. Böylece müfessirler ilgili ayetleri açıklarlarken nüzul sebepleri bilindiğinden dolayı konular daha iyi anlaşılabilmiştir. Şu da bir gerçektir ki belli bir ayetin nüzul sebebi ve tarihsel yaşanmışlığı, o ayetin esas maksadını ve Kur'an'ın bütün olarak öngördüğü ahlaki sistemin bütünü ifade etmeyebilir. Yani spesifik bir olay üzerine nazil olan ayetleri sadece o olayla/olaylarla sınırlandırmamak gerekir. İlgili ayeti tarihsel bağlamdan çıkarıp evrensel bakış açısına döndürebilmeliyiz. Araştırmaya esas aldığımız Nisa suresi 58. ayet de bu bağlamda Osman b. Talha ve Abbas özelinde nazil olsa bile aşağıda değineceğimiz gibi emanet, ehliyet ve liyakat ekseninde ufuk açıcı bazı değerlendirmelere kapı aralayacaktır.

Yukarıda Osman b. Talha ile ilgili tarihsel bilgileri ilk dönem siyer, İslam tarihi ve tabakat/rical kitaplarında değindikten sonra ilgili ayetin nüzul sebebini müracaat kaynağı olan ve müstakil yazılan "Esbâb-ı Nuzûl" kitaplarından bakmaya çalışacağız. Tarihsel sürece dikkat ederek başvurduğumuz kaynak eserlerden ilki Vâhidî'nin (ö. 468/1076) Esbâbu'n-Nuzûl adlı eseridir. Eser konuyu anlatırken verdiği bilgilere kaynak göstermeden ayetin Osman b. Talha ile ilgili indiğinden bahisle fetih günü Osman b. Talha'nın Kâbe'yi kapatıp Mekke'den uzak bir yere çıktığını ve "Eğer O'nun Allah'ın elçisi olduğunu bilseydim anahtarı vermekten imtina etmezdim" dediğini belirtir. Devamında Ali b. Ebi Talib'in anahtarı ondan alıp Kâbe'nin kapisını açtıktan sonra Hz. Muhammed'in Kâbe'nin içinde iki rekât namaz kılar. Sikaye görevi uhdesinde bulunan amcası Abbas'ın ve Sidane görevinin de kendisine verilmesi gerektiğini söyledikten sonra bu ayetin nazil olduğunu kaydeder. Hz. Muhammed (sav) ise Hz. Ali'ye anahtarı Osman b. Talha'ya vermesi için gönderdiğinde Osman b. Talha'nın "anahtarı getireceksen niye benden zorla alıp bana eziyet ettin" dediğinde ise, Allah'ın konu ile ilgili ayet indirdiğinden bahseder. Bu olay üzerine Osman b. Talha'nın Hz. Muhammed'in gösterdiği jest üzerine kelime-i şahadet getirerek Müslüman olduğunu ve sonuna kadar anahtarın kendisinde kaldığı ifade eder.

Vâhidî kaynak göstermeden verdiği bu bilginin yanında Mücahid'e dayandırarak verdiği malumatta Hz. Muhammed'in anahtarı Osman'dan aldığını, Kâbe'ye girip çıktıktan sonra bu ayeti okuyup Osman b. Talha'yı çağırıp anahtarı geri verdiğini "zulme dalmadıkça onu sizden kimse alamaz" dediğini kay-

deder. Osman b. Talha'nın Müslüman olması konusuna girmez. Vâhidî diğer bir varyantta ise Şeybe b. Ebi Osman b. Ebi Talha'dan nakille anlattığında ise Hz. Muhammed anahtarları bana ve Osman b. Talha'ya vererek şöyle buyurdu: "Siz zulme dalmadıkça onu sizden kimse alamaz. Abdu'd-Dâr oğulları olmadan bu hizmet hakkıyla yürümez."²⁹

Görüldüğü gibi Vâhidî üç değişik varyantın sadece birisinde Osman b. Talha'nın bu jest karşısında Müslüman olduğunu, diğer varyantında Osman b. Talha'nın Müslüman olması olayından bahsetmediği görülmektedir. Ancak olayların akışına bakılırsa bütün görüşlerde direk olmasa bile dolaylı olarak Abbas'ın asabiyeti kullanarak makam elde etme isteğine işaret vardır.

İbn Hacer el-Askalanî (852/1449) Vâhidî'nin görüşlerine benzer görüşler serdettikten sonra ilave olarak Hz. Muhammed'in önce Kâbe'yi yedi defa tavaf ettiğini, tavaftan sonra Osman b. Talha'yı çağırdığını, anahtarları alıp Kâbe'nin içine girdikten sonra içerideki putları kırıp Kâbe'yi putlardan temizlettiğini söyler. Daha sonra Hz. Ali'nin Sidane görevi ile Sikaye'nin de kendilerinde (Haşimoğulları) birleştirilmesi gerektiğini (muhtemelen Abbas adına) söylemesi üzerine Hz. Muhammed'in Osman b. Talha'yı çağırıp Kâbe'nin anahtarlarını ona verir. Hz. Muhammed'in ilaveten "Gün vefa ve iyilik günüdür" dediğini bilgisini de dipnot olarak düşer. Askalanî Sa'lebî'den nakille bu olaylar üzerine Osman b. Talha'nın şahadet getirdiği rivayetini verip, kişisel görüşünü eklemeyi unutmadan bu naklin doğru olmadığını çünkü Osman b. Talha, Amr b. As ve Halid b. Velid'in Hudeybiye ile Mekke'nin fethi arasında Müslüman olduğunu ifade eder.³⁰

Sebeb-i nüzul ile ilgili önemli kitaplarından olan Suyutî (ö. 911/1505) Lûbâbü'n-Nukûl fi Esbabî'n-Nuzûl isimli eserinde Nisa suresi 58. ayetin esbabı nüzulünü açıklarken; tefsir kitaplarında geçen olayı hemen hemen tekrar ederek Osman b. Talha'nın İslam'a girmesiyle ilgili ayrıntıya girmeden "Mekke'nin fethinde Hz. Muhammed'in Osman b. Talha'yı çağırdığını Osman b. Talha'nın tam anahtarı verecek iken orada bulunan Abbas olaya müdahil olup (belki anahtarların sürekli Osman b. Talha'dan alınacağını hesap ederek) uhdesinde bulunan Sikaye görevi ile Sidane görevinin de kendisinde birleştirilmesinin uygun olacağını söyler. Bunun üzerine Osman b. Talha'nın anahtarı vermeden "Bu Allah'ın emanetidir" şerhini düşerek anahtarı vermeden imtina etmesiyle Hz. Muhammed tekrar anahtarı isteyip alır ve akabinde Kâbe'ye girer. O'nun Kâbe'den çıkıp tavaf ettikten sonra bu ayetin inmesi üzerine anahtarı Osman b. Talha'ya geri vermesi şeklinde olayı anlatır. Hz. Ömer Hz. Muhammed'in bu ayeti okuması üzerine "Anam babam size feda olsun Ya Resûlullah, ben bu ayeti daha önce hiç duymadım" demesiyle Hz. Muhammed bu ayet Kâbe'nin içinde indiği bilgisini vermiştir.³¹

Görüldüğü gibi Esbâb-ı Nuzûl kitaplarında Osman b. Talha'nın bu jest üze-

²⁹ Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmet, *Esbâbü'n-Nuzûl*, Beyrut, 1991, I/100-101.

³⁰ İbn Hacer el-Askalanî, Ebul Fazl Şihabuddîn Ahmet Ali, *e'l-Cab bi Tıbyani'l-Esbâb*, Daru İbn Cevzi, Dimam, 1997, II/889-895.

³¹ Suyutî, Abdurrahman b. Ebî Bekir b. Muhammed, *Lûbâbü'n-Nukûl fi Esbâbu'n-Nuzûl*, Daru İhyai'l-Ulum, Beyrut, ty, I/64.

rine Müslüman olmasıyla ilgili ittifak olmayıp, sadece Vâhidî'nin görüşlerinden birisinde konu ile ilgili bilgi verilmiştir. Hâlbuki her üç müellifin ittifak ettikleri konu Abbas'ın bu göreve istekli olması ve bu konuda Allah'ın da ayeti ile konuya müdahil olup Hz. Muhammed'din dilinden kendisine bu konuda taviz verilmemesidir.

Temel Tefsir Kaynaklarının Konuya Yaklaşımları

Tefsirle ilgili birçok tanım yapılmasına rağmen en kapsayıcısı Zerkeşî'nin tanımı olup; "Hz. Muhammed'e inzal edilen ilahi kitabı lûgat, sarf, nahiv, beyan, usul-i fıkıh ve kıraat ilimlerinden istifade etmek suretiyle anlamayı, manalarını açıklamayı, hüküm ve hikmetlerini ortaya koymayı mümkün kılmanın yanında esbâb-ı nüzul ve nasih mensuh bilgisini de gerektiren bir ilimdir" şeklindedir.³² Bu tanıma baktığımızda tefsir ilmiyle meşgul olan müfessirin ilim adına yukarıda zikredilen ilimleri bilmesi icbari bir durumdur. Tabi ki bu ilimler arasında tarih/ensab ilimleri de mevcut olması icab etmektedir. Müfessir tefsirini yazarken esbab-ı nüzul bilgisinin tarihsel olaylarla da desteklemesi gerekir. Bu zaviyeden baktığımızda ilgili ayetin tefsiri yapılırken bazı müfessirler tarih/ensab perspektifini göz önüne almadıkları gibi bir sonuç çıkmaktadır. Konu ile ilgili ayet-i kerimenin metni ve tercümesi aşağıdaki şekildedir.

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا

"(Ey Müminler) Allah size (görev, yetki ve sorumluluk gibi tüm) emanetleri ehline teslim ve tevdi etmenizi, insanlar arasında (ortaya çıkan herhangi bir ihtilafı çözüme kavuşturmak üzere) hakemlik yaptığınız zaman da adalet ve hakkaniyetle hüküm vermenizi emreder. Bakın, Allah size bir öğüt veriyor. (Unutmayın ki) Allah her şeyi işitir, her şeyi görür."³³

Şimdi bu ayet-i kerimeyi ilk dönem tefsir kitaplarından başlayarak irdelemeye çalışalım.

Günümüze kadar ulaşan ilk tefsir sahibi Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767) bu ayeti açıklarken ayetin nüzul sebebi olarak; olayın Osman b. Talha ile ilgili olduğunu, fetihten sonra Kâbe'nin anahtarlarını isteyen Peygamberin yanında amcası Abbas'ın da bulunduğunu ve uhdesinde bulunan Sikaye görevinin yanında toplumun en prestijli görevlerinden olan Sidane görevinin de kendilerine verilmesi gerektiği bilgisini nakleder. Bunun üzerine orada bulunan Osman b. Talha'nın Peygamber'e "Eğer Allah ve ahiret gününe inanıyorsan anahtarı bana iade et." dediğini ve Hz. Muhammed'in de anahtarları kendisine "Allah'ın emaneti olarak onu al" dediğini kaydeder.³⁴ Görüldüğü gibi bize kadar ulaşan ilk kaynak olaya Osman b. Talha bilgisini vermesine rağmen Abbas'ın asabiyetini merkeze alarak bir değerlendirme yapar.

Sünni itikadına mensup ilk devirlere ait olan ve günümüze intikal etmeyen

³² Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an*, (nşr: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim), Beyrut, ty, 1/13.

³³ Nisa:4/58

³⁴ Mukâtil, b. Süleyman, Ebu'l-Hasen, *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman*, (nşr: A. Mahmut Şehhate), Beyrut, ty, 1/381-382.

eserlerdeki yorumlara ulaşılabilecek yegâne kaynak olarak bilinen, aynı zamanda lügat, tarih, nahiv, kelim kiraat fıkıh gibi alanlarda araştırma yapanların ilk başvuru kaynağı olan “Câmiu'l-Beyan” adlı tefsirin müellifi Taberî'nin (ö. 310/923) ise tefsirinde konuya yaklaşımı şöyledir:

Taberî hükümet edenlerin Müslümanların işlerinin hallolmasında hizmetin daha iyi yürütülmesi için işi o konuda ehil ve liyakat sahibi kimselere verilmesini bir gereklilik olarak görülmesini anlattıktan sonra nüzul sebebi olarak Hz. Muhammed'in Kâbe'nin anahtarlarının Osman b. Talha b. Ebi Talha'dan alarak fetih günü Kâbe'ye girip ibadetini yaptıktan sonra ilgili ayeti okuyarak çıktığını - ki Hz. Ömer bu ayeti daha önce hiç duymadığını belirttikten- Kâbe'nin anahtarlarını Osman b. Talha'ya teslim ettiğinden bahisle, onun Müslüman olup olmasıyla ilgili bilgi vermemiştir. Aynı zamanda bir tarihçi de olan Taberî, Müslüman olma hadisesinin gayet açık olmasından dolayı konuya değinme ihtiyacı bile duymamış olabilir.³⁵ Biliyoruz ki Taberî tarihinde bu olaydan bahsedip ve Osman b. Talha'nın Müslüman oluş serüvenini Hudeybiye'den sonra hicri 8. yılın Safer ayında olduğu bilgisini vermişti.

Rivayet tefsir sahibi olan Nisaburî (ö. 319/922) konu ile ilgili olarak olaya yaklaşımı şu şekildedir; Hz. Muhammed Kâbe'nin anahtarını Osman b. Talha'dan alıp Kâbe'yi açtırıp, içine girmiş ve çıkarken de bu ayeti okuduğunu belirtir. Sonra anahtarları Osman b. Talha'ya vermiş ve Hz. Ömer Hz. Muhammed'in okuduğu bu ayeti daha önce duymadığı notunu düşmeyi ihmal etmez.³⁶

Tefsir açısından çok önemli bir çalışma olmasının yanında kelim, fıkıh ve fıkıh usulü alanlarında da zengin bilgiler içeren ve İslami fırkalar ve İslam dışı akımlarla dinlere ait inanç ve görüşlerin tenkidi bakımından önemli olan eserinde mezheb imamlarından İmam Maturidî (ö. 333/944) Te'vilâtü'l-Kur'an adlı eserinde; Nisa 58. ayetle ilgili kısımda Osman b. Talha'dan hiç bahsetmeden Mekke Resûlullah tarafından fethedilince Abbas Hz. Muhammed'den Sikaye görevinin yanında Hicabe görevinin de kendilerinde toplanmasını istemiş, Hz. Muhammed de anahtarları Şeybe'nin çocuklarından alarak Abbas'a vermişti. Allah bu ayeti inzal buyurunca Abbas'tan anahtarları alıp Şeybe'nin çocuklarına geri verdiği bilgisini vermektedir.³⁷ Görüldüğü gibi burada Osman b. Talha'ya hiç atf yapılmamış, Şeybe'yi merkeze çekerek belki de onun henüz Müslüman olmayan birisi olması nedeniyle işin ehli olmadığını ve Abbas'ın asabiyet düşüncesinin de yerinde bir istem olmadığını vurgulamak istemiştir.

Tefsir eserleri içinde önemli rivayet tefsirlerinden biri olan Sa'lebî (ö. 427 /1035) ilgili ayetin tefsirini verirken fetih sırasında Osman b. Talha'nın Kâbe'yi kapatarak anahtarı vermek istememesi sebebiyle yüksek bir yere çıktığını ifade eder. Hz. Muhammed'in Kâbe'nin anahtarlarını istemesi üzerine Hz. Ali'nin anahtarları alıp Hz. Muhammed'e getirir. Osman b. Talha'nın anahtarı verme-

³⁵ Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Tefsiru't-Taberî*, Daru Alimi'l Kütüb, Riyad, 2010, V/171.

³⁶ İbn Münzir, Ebu Bekir Muhammed b. İbrahim en- Nisaburi, *Kitabu Tefsiri'l-Kur'an*, Daru'l-Muasir, Medine, 2002, II/276.

³⁷ Maturidî, Ebu Mansur b. Muhammed b. Mahmud, *Te'vilatu Ehli's-Sünne*, Müessesetü'l-Risale, Beyrut, 2004, I/440.

den imtina gerekçesi olarak “Şayet O'nun Allah'ın elçisi olduğuna inansaydım anahtarları ona vermekten imtina etmezdim” der. Hz. Muhammed'in Kabe'de iki rekât namaz kıldıktan sonra amcası Abbas'ın anahtarları istemesi üzerine anahtarları amcasına verdiği sırada bu ayetin nazil olduğunu ve daha sonra anahtarları Osman b. Talha'ya vermesi üzerine onunda bu jest karşısında kelime-i şahadet getirerek Müslüman olduğunu belirtir.³⁸

Sem'ânî (ö. 489/1097) ayetle ilgili değerlendirmesi Sa'lebî'nin açıklamasına çok benzemesine rağmen onun son kısımda belirttiği Osman b. Talha'nın İslam'ı kabulüyle ilgili olarak Halid b. Velid, Amr b. As ve Osman b. Talha'nın Müslüman oluş zamanını Hudeybiye Barış Antlaşmasından'dan sonra olarak vermektedir.³⁹

Mu'tezilî görüşlere mensup olmakla birlikte hakkında elliye aşkın şerh yazılan ve meşhur sunni müfessirlerce de referans kaynağı olan Zemahşerî⁴⁰ (ö. 538/1144) el-Keşşaf adlı tefsirinde Mekke'nin fethi günü Osman b. Talha Kâbe'nin kapısını kapatarak biraz uzağa gittiğini ve anahtarları vermekten imtina ettiği bilgisini verir. Buna rağmen Hz. Ali anahtarları Osman b. Talha'dan alıp Kâbe'nin kapısını açtırır, Hz. Muhammed iki rekât namaz kılıp çıkarken Abbas Kâbe'nin anahtarları kendisine verilmesini ister. Bu sırada ayet nazil olur ve Hz. Ali anahtarları Osman b. Talha'ya geri verir. İlgili ayeti okuduktan sonra Osman b. Talha kelime-i şahadet getirir. Sidane görevinin önceden olduğu gibi sonsuza kadar Osman evlatlarına verilmesini emrettiği bilgisini verir.⁴¹

Ansiklopedik özelliği ön planda olan Sunnî ekolün duayenlerinden Fahredin er-Razî, (ö. 606/1210) Mefâtihu'l-Gayb adlı eserinde; Fetih günü Mekke'ye girildikten sonra Sidane görevi uhdesinde bulunan Osman b Talha Kâbe'yi kapatıp Mekke'nin eteklerine tırmanıp anahtarı vermeyi reddettiğini, “Eğer O'nun Allah'ın elçisi olduğuna bilseydim reddetmezdim” ifadesini kullandığını söyler. Bir türlü yolunu bulup Ali b. Ebi Talip anahtarı alır, Kâbe'yi açar. Peygamber Kâbe'nin içinde iki rekât namaz kılıp çıkınca Abbas Sidane görevinin de kendisine verilmesini isteyince bu ayet-i kerime nazil olur. Hz. Muhammed Hz Ali'den anahtarların Osman b. Talha'ya verilmesini ister. Daha önce yaptığından dolayı Hz. Ali, Osman b. Talha'dan özür dileyerek anahtarı iade edince Osman b. Talha şahadet getirir. Bu bilgilerden sonra başka konunun başka bir versiyonundan bahsederek; Hz Muhammed anahtarı üç defa Osman b. Talha'dan istediğini ve Osman'ın anahtarların “Allah'ın emaneti olduğunu” vurgulayıp ancak üçüncüde verdiği ve “Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsan anahtarları bana ver” dediğinden bahseder. Tavaf sırasında Abbas'ın anahtarları Hz. Muhammed'den istemesi üzerine bu ayetin indiğini söylemeyi unutmuyarak yine Abbas'ın asabi-

³⁸ Sa'lebî Ebu İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrahim, *el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsiri'l-Kur'an*, Daru İhyau't-Turas, Beyrut, 2002.

³⁹ Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffer Mansur b. Muhammed, *Tefsiri'l-Kur'an*, Daru'l-Vatan, Riyad, 1997, 1/440.

⁴⁰ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, TDV Yayınları, Ankara: 1993, 383-386.

⁴¹ Zemahşerî, Ebu'l-Kasım, Mahmud b. Ömer, *el-Keşşaf an Hakikati't-Tenzil*, Daru'l-Marife, Beyrut, ty, 1/275.

yetine vurgu yapar.⁴²

Kurtubî (ö. 671/1273) tefsirinde ayetin Mekke'nin fethi sırasında nazil olduğunu ve Kâbe'nin anahtarlarını müşrik olan Osman b. Talha ve amcasının oğlu Şeybe'den aldığında Abbas anahtarların bir daha onlara verilmeyerek kendilerine verilmesini istediğine atıf yapar. Hz. Muhammed kendisine yapılan teklifle ilgili karar vermeden Kâbe'ye girer, putları kırıp makamı İbrahim'e çıkınca bu ayet nazil olur. Hz. Ömer bu ayetleri daha önce hiç duymadığını ve anahtarları Allah'ın emaneti olarak Osman b. Talha ve Şeybe'ye verdiğini söylerken onun Müslüman olup olmaması tartışmalarına girmez.⁴³

Geç dönem müfessirlerden olan (ö. 710/1300) Nesefî ayeti kaynak belirtmeden Sidane görevi uhdesinde olan Osman b. Talha'dan Mekke'nin fethi sırasında Peygamberin Kâbe'nin anahtarlarını istediğini onunda emri yerine getirdiğini belirtir. Teferruat vermeden Hz. Muhammed'in Hz. Ali'ye ilgili ayetin indiğini bunun üzerine Osman b. Talha'nın Müslüman olduğunu ve Sidane görevinin sonuna kadar Osman b. Talha'ya verilmesini istediğini kaydeder.⁴⁴

İbn Kesîr (ö. 774/1373) tefsirinde olayı yukardakine benzer bir şekilde anlattıktan sonra Osman b. Talha'nın İslam'a girişi ile ilgili olarak Hudeybiye barış anlaşmasından sonra Halid b. Velid, Amr b. As'la eşzamanlı İslam'ı kabul ettiklerini ve Mekke'nin fethi sırasında diğer iki önemli sahabe gibi Osman b. Talha'nın da Kâbe'nin anahtarının Hz. Muhammed'e verilmesi sırasında Müslüman olduğundan bahsetmektedir. Bununla birlikte bazı müfessirlerin Osman b. Talha ile amcası olan ve Uhud savaşında kafirlerin sancağını taşıyıp kafir olarak ölen Osman b. Ebi Talha ile karıştırdığı bilgisini verir. Kanaatimizce amca Osman ile yeğen Osman b. Talha karıştırılmaktadır. Abbas'ın Kâbe'nin anahtarlarını almada ısrarı üzerine Hz Muhammed de Osman b. Talha'yı çağırarak "Ey Osman b. Talha! İşte anahtarın, bugün vefa ve iyilik günüdür. Ey Ebû Talha oğulları! Emaneti kıyamete kadar sizde kalmak üzere alın; hicâbeyi/sidaneyi görevini sizden ancak zalimler geri alır" dedikten sonra da bu ayet-i kerime nazil oldu bilgisini verir.⁴⁵

Genelde Fahreddin er-Razî'den beslenerek tefsirini yazan Beyzavî (ö. 658/1286) olayı beslendiği kaynakla aynı değerlendirerek Osman b. Talha'nın fetih günü Kâbe'yi kapatıp anahtarları Hz. Muhammed'in girmesini engellemek için kapattığını ve "Eğer O'nun Allah'ın elçisi olduğunu bilseydim ona vermekten imtina etmezdim" dediğini söyler. Daha sonra Hz. Ali anahtarla Kâbe'yi açıp, Hz. Muhammed Kâbe'ye girip iki rekât namaz kıldıktan sonra Abbas Sikaye ile birlikte Sidane görevinin de kendisine vermesini istemesi üzerine bu ayetin nazil olduğunu ve Hz. Muhammed'in anahtarı Osman'a vermesi için Hz. Ali'ye em-

⁴² Fahreddin er-Razî, Ebu Abdillâh, Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-Gayb*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, X/110-111.

⁴³ Kurtubî, Ebu Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekir, *Camiu'l-Ahkami'l-Kur'an*, Daru Alimi'l-Kütüp, Riyad, 2003, V/256.

⁴⁴ Nesefî, Ebu'l-Berakat, Abdullâh b. Ahmet b. Mahmut, *Tefsiru'n-Nesefî*, Daru İbn Kesir, Beyrut, 2011, I/367

⁴⁵ İbn Kesîr, Ebu'l Fida İsmail b. Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim*, Daru'l Marife, Beyrut, 1969, I/515-516.

rettiğini ve Osman b. Talha'nın bu jest karşısında Müslüman olduğunu nakle-der.⁴⁶ En son aldığımız Ebu's-Suud'da (ö. 982/1574) eserinde, Zemahşerî'nin değerlendirmesiyle nerdeyse virgülmü virgülmü olayı anlatır.⁴⁷

Âlusî, (ö. 1270/ 1854) Rûhu'l Meânî adlı tefsirinde ise: Mekke fethi ta-mamlandıktan sonra Hz Muhammed'in Osman b. Talha'yı çağırıp Kâbe'nin anahtarlarını ondan istediğini kaydeder. Osman b. Talha elini açıp anahtarları uzatırken Abbas anahtarların kendisine verilmesini isteyince Osman b. Talha elini kapatır ve vermemede ısrarı üzerine Hz. Muhammed Osman b. Talha'ya "Ey Osman Allah'a ve ahiret gününe inaniyorsan anahtarları getir" der. Osman b. Talha'da Peygamber'e "Anahtar Allah'ın emaneti olarak veriyorum" diye kar-şılık verir. Sonra Hz. Muhammed Kâbe'ye girer, Kâbe'de bulunan Hz. İbrahim'in sureti ve bazı heykeller i kırar. Hz. Muhammed İbrahim'e haksızlık yapıldığını zira O'nun ömrünün putlarla mücadele ve şirkle mücadele ile geçtiğini söyledik-ten sonra Kâbe'yi tavaf eder ve bu ayet inmesi sebebiyle Osman b. Talha'yı ça-ğırıp anahtarları ona verdi" ifadelerini kullanır.⁴⁸

Çağdaş Tefsirlerde Konunun Değerlendirilmesi

Nisa 58. ayet ile ilgili belli başlı çağdaş tefsirlerin değerlendirmesini yapar-ak tartışmaları bitirmeye çalışacağız. Muhafazakâr camianın en çok başvurdu-ğu müfessirlerden olan Elmalılı M. Hamdi Yazır eserinde kaynak göstermeden naklettiği ayetin nüzul sebebi ile ilgili olarak verdiği bilgi şöyledir; Mekke'nin fethi sırasında Kâbe'nin anahtarının Osman b. Talha'nın elinde bulunuyordu. Osman b. Talha Kâbe'nin anahtarı vermekten imtina edince, Hz. Ali anahtarı alıp Kâbe'yi açar, Hz. Muhammed içeri girip iki rekât namaz kılıp çıktığında am-cası Abbas anahtarı almak istemesi üzerine bu ayet nazil olduğunu söyler. Hz. Peygamber de anahtarı amcasına vermeyerek Hz. Ali'ye anahtarı Osman b. Tal-ha'ya vermesini söyler. Osman b. Talha bu jest üzerine şahadet getirip Müslü-man olur. Zaman içinde kendisi Medine'ye hicret ederek anahtarı kardeşi Şey-be'ye verir.⁴⁹ Görüldüğü gibi Elmalılı Abbas olayına hiç değinmez ve sadece anahtarların Osman b. Talha'ya verilmesinden ve hicretinden sonra Şeybe'ye teslimini anlatır.

Süleyman Ateş ise tefsirinde; ayetin nüzul sebebi olarak olayı açıklarken Alusî ile neredeyse aynı bilgileri vererek Abbas'ın anahtarı kendisine verilmesini istediği bilgisini vermiştir. Osman b. Talha anahtarı verirken içinde anahtar bu-lunan elini iki kez geri çekip üçüncü safer istemesinden sonra vermiş ve verir-ken "Allah'ın emaneti olarak veriyorum" şerhi ile anahtarı uzatmış, Hz. Mu-hammed'de anahtarı bu ayeti kerime nazil olunca Osman b. Talha'ya vermiştir" bilgisini verir. Osman b. Talha'nın Müslüman olma tarihi konusunda Hudeybiye barışından sonraki bir zamanı işaret ederek konunun anlatımını tamamlar.⁵⁰

Son yıllarda Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlatılan tefsirde ise

⁴⁶ Beyzavî, Ebu Said, Abdullah b. Ömer, *Tefsiru'l- Beyzavî*, Beyrut, 2003, I/205.

⁴⁷ Ebu's-Suud, Muhammed b. Muhammed, *İrşad-u Akli's-Selîm ila Mezayî'l-Kur'ani'l-Kerim*, Dâr'ul-Mushaf, Kahire, ty. II/193.

⁴⁸ Âlusî, Şahabuddin Mahmud, *Rûhu'l Maani*, Daru İhyai't-Turas, Beyrut, 1997, V/63.

⁴⁹ Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, I-IX, Fazilet Neşriyat, İstanbul, 2015, II/1373.

⁵⁰ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1989, II/304.

Osman b. Talha'nın Müslüman olup olmamasına değinmeden olay anlatılarak Abbas'ın Sikaye görevine ilaveten Hicabe görevini kendisine vermesini istemesi ve bunun üzerine bu ayetin nazil olmasıyla Kâbe'nin anahtarlarını Osman b. Talha'ya teslim edildiği bilgisini verir.⁵¹

Bayraktar Bayraklı da tefsirinde ilgili ayetin tefsirini yaparken sadece Fahreddin er-Razî ve Razî'den alıntı yapan Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın değindiği nüzul sebebini anlatarak olaya yeni bir bakış açısı getirmemiş ve var olan bilgileri tekrar etmekle yetinmiştir.”⁵²

20. yüzyılın sonlarında İslam coğrafyasında meşhur olan Mevdûdî tefsirinde olayın nüzul sebebine hiç değinilmeden ayetin tefsirinde İsrailoğullarına atıf yaparak konuyu değişik bir mecraya çekmiş ve İsrailoğullarının dejenere olmasının en büyük sebebi olarak yetkiyi hep beceriksiz ve ehil olmayan kişilere verilmesi mevzuuna değinir. Bundan dolayı dini veya siyasi sorumluluk gerektirecek liderlikleri, dar kafalı, ahlaksız ve adaletsiz kişilere vermelerinden dolayı başına gelenler konusunda Müslümanların uyarıldığından bahsetmektedir.⁵³ Bu yorum izaha muhtaç bir yorumdur. Zira yer Mekke ve Yahudilerin yollarının düştükleri bir muhit değildir. Her ne kadar Hak dine karşı batıl olduklarını bildikleri Mekke müşrikleri ile iş tuttıkları muhakkak ise de isabetli bir yorum yaptığı söylenemez.

Bu bilgileri aktardıktan sonra müfessirlerin hiç değinmediği olayın değişik veçhesine da bakmak gerekir ki o da mescidlerin imar ve inşası ile ilgilidir. Bırakın mescidlerin imar ve inşasını dünyada ilk inşa edilen ve kıyamete kadar merkezi olma durumunu koruyacak olan Kâbe ve onunla ilgili en prestijli görevin ifası konusunda Müslüman olma şartının olmamasını kabul etmek zordur. Mescidlerin imar, inşa ve vazifelerinin ifasında Müslüman olma ön şartların bulunması Kâbe ile ilgili görevlerin ifasında da bu şartların korunması gerekmektedir. Konu ile ilgili ayet Kur'an-ı Kerimde şöyle geçmektedir;

إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَحْشَأْنِ إِلَى اللَّهِ فَعَسَىٰ أُولَٰئِكَ أَن يَكُونُوا مِنَ الْمُتَّقِينَ

“Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı dost doğru kılan, zekatı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur.”⁵⁴

Zemahşerî bu ayetin tefsirini yaparken, Bedir gazvesinde ensar ve muhacirlerin savaş sonrası esirlerin durumu ile ilgili konuşurken Mekke ehlinin ileri gelenlerinden Abbas'la Müslümanlar arasında şöyle bir konuşma geçtiğini ifade eder. Abbas yeğeni de olan Hz. Ali'ye kendilerinin Kâbe'yi tamir etmeleri, onunla ilgili görevlerden olan Sikaye hizmetleri yapmalarına dikkat çekerek sanki Hz. Muhammed ve ashabına mihnet göstermeleri ve kendilerine bir ayrıcalık tanınması isteği üzerine bu ayetin nazil olduğunu yazar. İşte bu diyalog üzerine

⁵¹ Komisyon, *Kur'an Yolu, Türkçe Meal ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014, II/82.

⁵² Bayraklı, *Bayraktar, Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yayınları, I-XXI, İstanbul, 2002, V/175-176.

⁵³ Mevdûdî, Ebu'l- Ala, *Tefhimu'l-Kur'an*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1991, I/368.

⁵⁴ Tevbe, 9/18.

Allah ilgili ayet indirerek Kâbe ile ilgili bütün iyilik ve imar faaliyetlerinin Allah'a ve ahiret gününe imanla ancak bir mana ifade edebileceği bildirilmektedir.⁵⁵ Görüldüğü gibi konunun açıklığa kavuşturulması açısından tamda üzerinde durulması gereken bir konudur. Sidane görevi prestij bakımından Sikaye görevinden daha üst seviyede bir görev olduğu gerçeğinden hareketle müfessirlerin yaklaşımları yeniden değerlendirmeye muhtaçtır.

Fahreddin er-Razî mescidlerin imar ve inşası olayını değerlendirirken 19. ayeti de beraber düşünerek, zalim kavramından yola çıkmış, zalimliği; hakkı yerinden başka bir yere koymak olarak değerlendirerek Kâbe'nin veya mescidlerin Allah'a ibadet için olduğunu müşrik ve kâfirlerin elinde bu mekânların putlara ibadet maksadıyla kullanıldıklarından bahsetmiştir.⁵⁶ Dolayısıyla Mekke'nin fethedilmesinden sonra bu görevlerin Müslüman olmayan birisine verilmesinin mümkün olmayacağı gibi bir değerlendirme mecburiyeti çıkmaktadır.

Sonuç-Değerlendirme

Kâbe görevlerinden olan Sidane görevi ile ilgili nazil olduğu belirtilen Nisa suresi 58. ayeti değişik zaviyelerden araştırılmaya çalışılmıştır. İlk olarak konunun kahramanı Osman b. Talha ile ilgili kısa bir hayat hikâyesi anlatılmış, daha sonra genel tabakat kitapları ile siyer/İslam tarihi kitapları -ki İbn İshak'ın (ö. 151/768) es-Siretü'n-Nebeviyyesi başlanılıp ilk müracaat kaynakları olan on beşe yakın siyer/İslam tarihi ve tabakat kitapları- tarihi seyir içerisinde kaynak olarak taranmış ve Osman b. Talha'nın İslam'a giriş tarihi ile ilgili bilgiler bazen tekrara düşse de toparlanmaya çalışılmıştır.

İkinci olarak Hadis literatürü taranarak Buharî ve Müslim'de geçiş şekilleri tekrara girmeden verilmeye çalışılmıştır. Müfessirlerin tefsirlerini yaparlarken nüzul sebepleri ile ilgili en çok başvurdukları Vahidî'nin (ö. 486/1076), "Esbab-ı Nuzûl" eseri ile Askalanî'nin (ö. 852/1449), "El- İcab fi Beyanı'l-Esbâb"ı ve son olarak ta Suyutî'nin (ö. 911/1505), "Lübâbü'n-Nukûl fi Esbabu'n-Nuzûl" adlı eserlerinden istifade yoluna gidilmiştir.

İlk dönem temel tefsir kitaplarında ve bu ayet bağlamında "Emanetin ehline verilmesi" gerçeğine müfessirlerin yaklaşımlarından istifadeye çalışılmıştır. Tabii olarak konu ile ilgili tefsir kitaplarının yazarlarının vefat tarihleri esas alınmıştır. Bu noktadan hareketle, zamanımıza kadar ulaşan en birinci elden tefsir özelliği taşıyan Mukâtil b. Süleyman'ın (ö.150/767), Tefsiru Mukâtil b. Süleyman ile başlanılıp, bu tefsirin dışında on beş kadar tefsir kitabı incelenmiştir.

Siyer, İslam tarihi /tabakat kitaplarından yukarda incelenen on beşten fazla temel kaynak eserde Yakubî hariç tümü Osman b. Talha'nın Müslüman oluşunu Hudeybiye anlaşmasından sonra, Mekke'nin fethinden önce olduğunda müttefiktirler. Sadece Yakubi Osman b. Talha'nın ne zaman Müslüman olduğu ile ilgili bilgi belki de bilinenin tekrarı olmasın diye verilmemiştir. Yoksa onun Müslüman olma tarihi ile ilgili değişik bir tarih vermemektedirler.

Hadis külliyyatında konu ile ilgili hadis şerif Kütüb-ü sitteye dâhil eserlerden

⁵⁵ Zemahşerî, *Keşşaf*, II/240-241.

⁵⁶ Razî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XVI/8-9.

Buhari ve Müslim'de İbn Ömer'den mervi olarak geçmektedir. Buhari ve Müslim'de geçen hadisleri birlikte değerlendirildiğinde sanki konunun açığa çıkarılması açısından Müslim'de geçen rivayet konunun anlaşılmasına en yakını gibi durmaktadır. Müslim'de hadis şöyle geçmektedir: Mekke'nin fethi günü Hz. Muhammed, Usame b. Zeyd, Bilal-i Habeşi ve Osman b. Talha ile beraber Kâbe'ye yaklaştıkları sırada devesi Kasva'nın Kâbe'ye yakın bir yerde çöktüğü ve Hz. Muhammed'in Kâbe'nin anahtarını Osman b. Talha'dan istediğini (çünkü anahtar Osman'ın annesinde idi), onun da anahtar kendisinde olan annesinden anahtarı istediğinden bahseder. Annesinin anahtarı vermekten imtina etmesi üzerine tehditle anahtarı alıp Hz. Muhammed'e verdiğini ve daha sonrada anahtarı önceden Müslüman olan ve bu görevi önceden beri yapagelen Osman b. Talha'ya verdiği bilgisinin tespitidir.

Esbab-ı nüzul kitaplarına baktığımızda sadece Vahidî kaynak vermeden olayı anlatıp anahtarı Osman b. Talha'nın vermekten imtina ettiğini ve kendisinden anahtarın zorla alınması ve ilgili ayetin inzaliyle tekrar kendisine verilmesi jestine karşılık onun Müslüman olmasından bahseder. İbn Hacer ise olayın değişik varyantlarından bahsettikten sonra kişisel görüşünün Osman b. Talha'nın Müslüman oluşunu Mekke'nin fethi ile Hudeybiye arasında olduğunu bildirir. Suyutî ise Osman b. Talha'nın İslam'a girmesi tartışmalarına girmeden daha çok amcası Abbas'ın Sikaye ile birlikte Sidane görevinin de kendisine verilme isteğinin Hz. Muhammed tarafından reddedildiği vurgusunu önceler.

Günümüze kadar tam nüsha olarak bilinen tefsir sahibi ulaşan Mukâtil b. Süleyman başta olmak üzere Taberî, Nisaburî ve Maturidî'nin eserlerinde ayet açıklanırken Osman b. Talha'nın Müslüman oluşu ilgili –zaten açık bir şekilde bilindiğinden hareketle- herhangi bir tartışmaya girilmediği görülmektedir. Hatta Sem'anî açık bir şekilde Osman b. Talha'nın Müslüman oluşunu Hudeybiye'den sonra olarak şerh düşmüştür. İbn Kesîr'de olayı değişik bir mecraya çekerek Osman b. Talha ile Osman b. Ebi Talha'nın karıştırıldığını, Müslüman olmayan veya sonradan mühtedi olan ve kendisine görev tevdi edilenin Osman b. Ebi Talha olduğunu kayıt düşmüştür. Bu ilk dönem müfessirlerinin ölüm tarihleri ilk nüzul kitabının müellifi Vahidî'nin (ö. 468/1076) ölüm tarihinden öncedir. İlgili ayetin tefsirindeki Osman b. Talha'nın Müslüman olması ile ilgili bilgiyi siyer/İslam tarihi ve tabakat kitaplarından almışlardır. Kanaatimize göre Osman b. Talha'nın Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olduğu bilgisini veren müfessirler ayetin nüzul sebebi ile ilgili bilgi beslenmesini Vâhidî'nin kitabından alarak neşredebilecekleri değerlendirilebilir.

İlk kez Osman b. Talha'nın Hz. Muhammed'in jesti karşısında Müslüman olduğundan bahseden rivayet tefsirinin öncülerinden olan Sa'lebî'dir. Daha sonra kendisi Mu'tezili olan Zemahşeri ise Osman b. Talha'nın ihtidasını Abbas'la olan konuşmasından sonra olduğu şerhini düşmektedir. Müfessirlerden Osman b. Talha'nın Müslüman olma zamanı ile ilgili olumsuz görüş bildiren diğer müfessirler ise Kurtubî, Nesefî, Beyzavî ve Ebu's-Suud'u örnek verebiliriz.

Çağdaş müfessirlerden Elmalılı M. Hamdi Yazır ve Bayraktar Bayraklı sadece Fahreddin er-Razi'nin görüşünden beslenerek Osman b. Talha'nın anahtar

kendisine verildiğinde Müslüman olmadığından, Süleyman Ateş ise Osman b. Talha'nın İslam'a girişini Hudeybiye'den sonra olduğu şerhini düşüp Abbas'ın asabiyeti kullanarak anahtarları almak istemesini değerlendirmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığının komisyona hazırlattığı tefsirde ise Süleyman Ateş'in görüşlerine yakın bir değerlendirmesi mevcuttur.

Nisa 58. ayet bağlamında kaynaklarda aktarılanlara baktığımızda karşımıza şöyle bir sonuç çıkmaktadır:

1- Bahse konu olan olayın kahramanlarının baş aktörü Osman b. Talha'dır. Müslüman olup olmaması değerlendirilmeye tabi tutulmadan incelenen kaynakların tümünde Osman b. Talha'nın ismi mutlaka geçmektedir. Osman b. Talha'nın Müslüman olma tarihi Hudeybiye barış antlaşması ile Mekke'nin fethi arasında ki Safer ayıdır.

2- Emanetin ehline verilmesi bağlamında Hz. Muhammed ve daha sonraları bazı Müslüman devlet başkanları tarafından insanların işlerinin görülmesine yardımcı olacak bazı kamu görevleri Müslüman olmayan birileri tarafından görürdülse bile zamanının en üst düzey kamu hizmeti sayılan Sidane/Hicabe görevinin gayri müslim birisine verilmesinin Tevbe suresi 118. ayeti de beraber değerlendirildiğinde uygun değildir.

3- Ayetin inzaline sebep olan olay zincirine bakıldığında merkeze Abbas'ın durumdan vazife çıkararak öteden beri süregelen kabile asabiyetinin etkisinde kalarak Sidane/Hicabe görevinin kendi kabilesi olan Haşimoğullarına verilmesi ile ilgili çalışmaları Allah tarafından kendisinin uyarılmasıyla uygun görülmemiştir.

4- Müslümanların işlerinin deruhte edilmesinde önemli görevlere görevlendirilme yapılırken irsi yakınlık değil, o işi en iyi şekilde yapabilecek önceden beri kendilerinin yaptığı iş olması nedeniyle yine Müslümanlar arasından ehliyet ve liyakat sahibi kişilere verilmesinin uygun olacağı gerçeğinin bilinmesi gerekliliği sonucu çıkarılabilir.

Kaynaklar

- » Âlusi, Şahabuddin Mahmud, *Ruhu'l Maani*, Daru İhyau't-Turas, Beyrut, ty.
- » Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1989.
- » Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yayınları, İstanbul, I-XXI, 2002.
- » Belazurî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir, *Ensabu'l-Eşraf*, Jarusselam, 1963.
- » Beyzavî, Ebu Said, Abdullah b. Ömer, *Tefsiru'l- Beyzavi*, Beyrut, 2003.
- » Buharî, Ebu Muhammed b. İsmail, (thk; Mustafa Deybu'l-Bega) *Sahihu'l-Buhari*, I-VIII, Beyrut, 1987.
- » Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, TDV Yayınları, Ankara, 1993.
- » Ebu's-Suud, Muhammed b. Muhammed, *Irşad-u Akli's-Selim ila Mezaye'l-Kur'ani'l-Kerim*, Dâr'ul-Mushaf, Kahire, ty.
- » Efendioğlu, Mehmet, "Osman b. Talha", *TDV Yayınları*, İstanbul, 2007.
- » Fahreddin er-Razî, Ebu Abdillâh, Muhammed b. Ömer, *Mefatihü'l-Gayb*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.
- » İbn Abdi'l-Berr, Yusuf b. Abdullah b. Muhammed, *el İstîab fi Marifeti'l-Ashâb*, Daru Nehdati, Mısır, Kahire: ty.
- » İbn Abdi'l-Cebbar, Ebu'l-Muzaffer Mansur b Muhammed, *Tefsiru'l-Kur'an*, Dar'ul-Vatan, Riyad, 1997.
- » İbn Asakir, Ebu'l-Kasım Sikatüddin Ali b. Hasan, *Tarih-u Dimeşk*, Beyrut, 1997.
- » İbn Hacer el-Askalani, Ebu'l-Fazl Şihabuddin Ahmed b. Ali, *el-İsâbe fi Temyizi's-Sahâbe*, Da-

- ru'l-Cir, Beyrut, 1402.
- » *el-İcab bi Tıbyanı'l-Esbâb*, Dar-u İbn Cevzî, Dimam, 1997.
 - » İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdülmelik el-Himyerî, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, I-VI, Daru'l-Cir, Beyrut, 1411.
 - » İbn İshak, b. Yesar, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2009.
 - » İbn Münzir, Ebu Bekir Muhammed b. İbrahim en- Nisaburî, *Kitabu Tefsiri'l-Kur'an*, Daru'l-Muasir, Medine, 2002.
 - » İbn Sa'd, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, *et-Tabakâtü'l-Kübra*, Daru's-Sadr, Beyrut, ty.
 - » İbnü'l-Verdî, Zeynü'd-Din Amr b. Muzaffer, (ö.749) *Tarih-u İbnü'l-Verdi*, Daru Kütübü İlmiyye, Beyrut, 1996.
 - » İbn Kesir, Ebu'l Fida İsmail, *Tefsirü'l Kur'ani'l-Azîm*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 1969.
 - » *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Beyrut, ty. 8/25, 4/273.
 - » İbnü'l-Esir, İzzuddin Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed, *Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, Daru'l-Kütübi'l-İlm, Beyrut, ty.
 - » Komisyon, *Kur'an Yolu, Türkçe Meal ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014.
 - » Maturidî, Ebu Mansur b. Muhammed b. Mahmud, *Te'vilatü Ehli's-Sünne*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2004.
 - » Mevdudî, Ebu'l-A'la, *Tefhîmu'l-Kur'an*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1991.
 - » Mukâtil b. Süleyman, Ebu'l-Hasen, *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman*, nşr: A. Mahmut Şehhate, Beyrut, ty.
 - » Müslim, İmam Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccac el-Kureşî en-Nisaburi, *Sahihi Müslim*, (thk: Muhammed Fuat Abdülbaki) Beyrut, ty.
 - » Neseî, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Tefsiru'n-Neseî*, Daru İbn Kesir, Beyrut, 2011.
 - » Öztürk, Mustafa, *Kur'an-ı Kerim Meali*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2011.
 - » Suyuti, Abdurrahman b. Ebu Bekir b. Muhammed, *Lübabü'n-Nukûl fi Esbabu'n-Nuzûl, Daru İhyau'l-Ulum*, Beyrut, ty.
 - » Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr, *Tefsiru't-Taberî, Daru Alimi'l Kütüb*, Riyad, 2010.
 - » *Tarihü'l-Ümem ve'l-Mulûk*, Daru İbn Hazm, Beyrut, 2014,
 - » Vakidî, Ebu Abdullah, Muhammed b. Ömer, *Kitabu'l-Megazi*, (thk: Muhammed Abdulkadir Ahmet Ata), Daru'l-Kitabi'l-İlmiyye, Beyrut, ty.
 - » Ya'kubî, Ahmed b. Ebu Yakub el-Abbas, *Tarihu Ya'kubî*, (thk; Abdü'l-Emir Mihna), Beyrut: 2010.
 - » Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Fazilet Neşriyat, İstanbul, 2015.
 - » Zemaşerî, Ebu'l-Kasim, Mahmud b. Ömer, *el-Keşşaf an Hakikati't-Tenzil*, Daru'l-Marife, Beyrut, ty.
 - » Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b Osman, *Siyeru A'lamî'n-Nubela*, (nşr; Şuayb Arnavut), Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1982.
 - » *Tarihu'l-İslam*, (thk: Ömer Abdüsselam Tedmuri), Daru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, ty.
 - » Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an*, (nşr; Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim), Beyrut: ty.

KALEM İŞİ SANATINDA YENİ TASARIM VE TEKNİKLER:

AHMET HAMDİ AKSEKİ CAMİİ ÖRNEĞİ*

Dr.Öğr.Üyesi Ali Fuat BAYSAL

Necmettin Erbakan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi

ÖZ

Geleneksel sanatlar içerisinde yer alan kalem işi sanatı mimari yapılarımızın iç mekân tezyini için her dönemde kullanılmıştır. Tezyinat tarihi içerisinde değerlendirildiğimizde sivil veya dini mimaride olsun hemen her yapıda, iç mekânların kubbe, tavan ve duvar yüzeyleri gibi alanların bezenmesinde tercih edilen yöntem olmuştur.

Kalem işi sanatı mimaride uygulandıkları zeminin malzemelerine göre isimlendirilmiştir. Bunlar sıva üzeri, ahşap üzeri, deri ve bez üzeri, taş ve mermer üzeri kalem işi olarak bilinmektedir. Sözünü ettiğimiz bu tekniklere ait örnekleri sivil mimarinin yanında özellikle dini mimarimizin ana yapısı olan camilerde çok fazla görmek mümkündür.

Günümüzde değişen şartlar ve gelişen inşa teknolojileri sayesinde, klasik cami mimarimizde de farklı boyutta örnekler ortaya çıkmaya başlamıştır. Yapı hacmindeki fiziki değişiklikler, beraberinde sanatçıları iç mekân tezyinatında da değişim arayışlarına sevk etmiştir. Söz konusu çağın ve teknolojinin getirdiği imkânların tezyinat alanında kullanılmasıyla kalem işi sanatında da bir takım yeniliklerin vücut bulduğu gözlemlenmektedir.

Klasik cami mimarimizde kullanılagelen kalem işi tekniğine ilave bugün farklı malzeme ve tekniklerle yapılan “*naht tekniği*” kalem işleri almıştır. Bu uygulamanın en güzel örneklerinden biri Ankara Ahmet Hamdi Akseki Camii’nde görülmektedir.

Cami iç mekân dekorasyonunda bugüne kadar kullanılmayan naht tekniği ilk defa bu camide uygulanmıştır. Bu itibarla caminin tezyinatı görsellik ve yenilik bağlamında çok farklı bir konuma sahiptir.

Anahtar Kelimeler: kalem işi, tezyinat, naht, Ahmet Hamdi Akseki Camii

ABSTRACT

New Design And Techniques in Painting Decoration Art: Ahmet Hamdi Akseki Mosque Example

Painting decoration which is one of the fine arts, is used fondly in interior decorations of our architectural structures. In the past, whether in civil or ecclesiastical architecture, painting decorations seen in almost every architectural structure, adorned the areas such as domes, ceilings and wall surfaces of interiors.

Painting decorations are named according to the surface materials on which they are applied. These are known as on-stucco, on-wood, on-leather and on-cloth, on-stone and on-marble painting decorations. The examples of these techniques we mentioned, alongside the buildings of civil architecture, can be widely seen particularly in mosques, which are the main structures of our ecclesiastical architecture.

re.

Today, thanks to changing circumstances and evolving building technologies, examples in different sizes in our classic mosque architecture have begun to emerge. Physical changes in the structure volumes, has referred the artists to a quest for change in interior decorations. By using the opportunities brought by the era and the technology in the field of decoration, formations of a number of novelties in painting decoration art have been observed.

Today, the place of on-stucco techniques used in our classic mosque architecture has been taken by painting decoration art works made with different materials and techniques. One of these techniques is the "engraving technique" applied on Ahmet Hamdi Akseki Mosque in Ankara.

In the method used in the preparation of this proceeding, initially the publications on painting decoration and information on the related structure have been scanned. More importantly, interviews were made with the designer of the decoration, muralist Semih Irteş, designer of the writings, calligrapher Hüseyin Kutlu and the implementing craftsmen. Finally, proceeding was written by taking the photographs of the decoration during its implementation and after its completion.

Keywords: painting decoration, decoration, engraving, Ahmet Hamdi Akseki

Giriş

Ahmet Hamdi Akseki Camii ve Mimârîsi

Ahmet Hamdi Akseki Camii, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Eskişehir Yolu Bilkent Kavşağında yer alan kampüsünün yanında inşa edilmiştir.

Cami külliyesi; 80.000 m2 kapalı alan, 20.618 m2 avlu, 11.087 m2 peyzaj alanından meydana gelmiştir. 3 bodrum katta 1860 araçlık kapalı otopark, depo alanları, stüdyo, gasil hane ile 80 adet WC ve 442 adet abdest alma ünitesi mevcuttur. Camide; kapalı alanda 5000 kişinin, cenaze namazları sırasında 30.000 kişinin rahatlıkla ibadetlerini yapabileceği alanlar oluşturulmuştur. Yeşil alan olarak düzenlenen cami avlusunda çiçeklikler, oturma alanları, süs havuzları, şelale ve cami mimarisine uygun simgesel şadırvan yer almaktadır. Peyzaj alanı, yaklaşık 18.000 adet ağaç ve bitkiyle donatılmıştır. Geçmişle günümüz arasında bir bağ kurulması amacıyla, avlu içerisine güneş saati yerleştirilmiştir.

Caminin dört fil paye üzerine oturan 33 metre çapındaki ana kubbesi, Türkiye'deki en büyük kubbelerden bir tanesidir. Bu ana kubbe ve etrafında yer alan dört yan kubbe ile mekân bütünlüğü sağlanmıştır.

Girişler, kuzey cephesinde iki, doğu ve batı cephelerinde de iki adet olmak üzere 6 adet çift kanatlı kapı ile sağlanmıştır.

Cami tezyinatında geleneksel sanatlarımızdan örnekler yer almış, abartıdan ve gösterişten uzak kalınmaya çalışılmıştır. Selçuklu yıldız motifi ile tasarlanmış rölyefli taş çini, füzyon cam, sedef kakma ve künde-kârî gibi geleneksel sanatlar cami dekorasyon konseptini oluşturmaktadır.

Dini yapıların mimari öğeleri olan mihrap, minber, kürsü ve müezzin mekânı birbiri ile uyumlu şekilde planlanmıştır¹.

Ahmet Hamdi Akseki

Ahmet Hamdi Akseki, Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü Diyanet İşleri Başkanı'dır. 1887 yılında Akseki'nin Sülles (Güzelsu) nahiyesinde doğmuştur. Arapça, Farsça ve İngilizce bilen Ahmet Hamdi Akseki son derece zeki, ileri görüşlü, devrindeki gelişmeleri takip eden, kendini devamlı olarak yenileyen ve taklide karşı olan bir din âlimidir. Müsbet ilimlere, akılcı anlayışa ve felsefi düşünceye ilgi duymuştur. 1924 yılında kurulan Diyanet İşleri Reisliği Hey'et-i Müşâvere âzâlığı yapmıştır.1939'da Diyanet İşleri reis muavinliğine 1947'de Diyanet İşleri reisliğine getirilmiştir. Bu vazifede iken 9 Ocak 1951 tarihinde Ankara'da vefat etmiş ve

¹ Anonim, *Ahmet Hamdi Akseki Camii*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2013, s.17-19.

Cebeci Asrî Mezarlığı'na defnedilmiştir².

Mimârî ve Tezyînât

Milletlerin kültürüne ait tezyinatı sergileyebileceği en uygun alan mimarlıktır. Mimarlık süslemeyi en güzel şekilde teşhir ettiği gibi aynı zamanda en dayanıklı bir belge niteliği de taşımaktadır. Tapınakların, sarayların, tiyatroların mimarlığın eseri olduğunu ve diğer sanatların harekete geçmesinde mimarlığın tetikleyici bir olgu olduğunu işaret eden Alman Filozof Fechner, mimarlığı sanatların en önemlisi olarak nitelirmektedir³. Bundan dolayıdır ki, imar hareketliliği ile tezyînât hareketliliği arasında doğrudan bağlantının varlığı yadsınamaz. Hatta göçebe toplumların her ne kadar gündelik kullanılan küçük eşyaları süslemiş olsalar da mimari yapıları olmadığı için tezyinî sanatlarda yerleşik toplumlara göre fazla gelişme gösterememiş olduğu birçok sanat tarihçi tarafından dillendirilmektedir⁴.

Geçmişten günümüze kadar ulaşabilen İslam tezyinat sanatına ait en güzel mimari ve tezyinî örnekleri, câmi yapılarında görmekteyiz. Müslüman mimarlar devrin imkânları çerçevesinde fonksiyonel ve en güzel camii inşa etmek için gayret sarf etmişlerdir. Yapının kütlesi ile birlikte iç dekoru da ihmal edilmemiş, yaşadıkları coğrafyanın kültürünü yansıtan tezyinat, camilerin iç yüzeylerini tezyin etmiştir. Bu tezyinatlar, dönemin tezyinat anlayışına ve mevcut malzemelere göre şekillenerek mimarideki yerini almıştır.

Kalem İşi

Tarihi süreçte ibadet mekânlarının tezyinatında alçı, taş, çini, sırlı tuğla ahşap veya renkli boya gibi malzemeler kullanılmıştır. Türk tezyînât sanatının bir parçası olan kalem işleri de, mimari yapılarımızın süslenmesinde öncelikle yer almıştır. Mimaride iç mekân süslemelerinde sevilerek tercih edilen kalem işi, "sivil ve dinî mimarimizin iç duvarlarını, kubbelerini ve tavanlarını siva, ahşap, taş, bez ve deri gibi malzeme üzerine, renkli boyalar, bazen de altın varak kullanılarak ince "küllü kalem" olarak tabir edilen fırçalarla yapılan nakışlardır".

Özellikle örtü sistemi olarak kubbenin fazlaca kullanıldığı Osmanlı döneminde kalem işi tezyinat oldukça ilgi görmüş ve yıllarca bu yapıların pek çoğunun iç yüzeylerini süslemiştir. Söz konusu kalem işi tarihinin kökleri, Uygur duvar resimlerine dayandırılmaktadır. Türklerin İslâm olması ile birlikte duvar resimlerinde bulunan figürler ve tasvirler hızlı bir şekilde stilize sürecine girmiştir. Müslüman sanatkârlar zaman içerisinde peyderpey canlı figürleri başarılı bir şekilde stilize ederek figürün içerisinden canlılığı kaldırmıştır. Karahanlılar'dan itibaren başlayan bu stilizasyon süreci Gazneli ve Selçuklu dönemlerinde artarak devam etmiş, Osmanlı klâsik döneminde ise tamamen son bulmuştur. Zamanla tezyinat kültürümüzde figürsüz ve tasvirsiz sadece stilize motiflerin kullanıldığı bir anlayış hakim olmuş, süslemelerde rûmi, hatâyî, bulut gibi motifler kullanılmıştır⁵. Selçuklu döneminin vazgeçilmez tezyinatı rûmi motiflerin yanında geometrik kompozisyonlar ise mimaride hâkim bezeme unsuru olmuşlardır⁶.

İç mekân süslemelerinde siva üstü kalem işleri, ahşap üstü, deri ve bez üstü, taş ve mermer üstü kalem işleri kullanılmıştır. Bunlar içerisinden siva üstü kalem işleri diğer tekniklere nazaran en yaygın kullanılan tekniktir. Osmanlıların mimaride kubbeyi benimsemesi ve özellikle dini yapıların üst örtüsü için tercih etmesi, iç

² BOLAY, Süleyman Hayri, "Ahmet Hamdi Akseki", *DİA*, C.2, İstanbul 1989, s. 293-295.

³ YETKİN, Suut, Kemal, *Estetik*, İstanbul 1947, s. 46.

⁴ BAYSAL, Ali Fuat, *Türk Tezyinat Sanatında Kalem İşleri*, Konya 2017, s.14.

⁵ KESKİNER, Cahide, *Türk Motifleri*, İstanbul 1990, s.19; BİROL, İnci, *Türk Tezyini Sanatlarında Desen Tasarımı, Çizim Tekniği ve Çeşitleri*, İstanbul 2009, s.31.

⁶ ERTUNÇ, Ö. Çiğdem, "Anadolu Selçuklu Dönemi Taçkapıları Süsleme Şeritlerinde Tezyinat", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Denizli 2006, S.5, s.115.

dekorasyonda sıva üzeri kalem işi tezyinatının kullanımını da yaygınlaştırmıştır. Sıva üzeri yapılan duvar resimleri ya da kalem işleri kendi içinde “fresko” ve “secco” diye iki ayrı teknikte uygulanmıştır. Fresko, yaş duvar sıvası üzerine kireç suyunda eritilmiş madeni boyalarla resim yapma yöntemi olarak bilinen bir tekniktir. Secco ise tezyinat kültürümüz içerisinde kalem işi olarak adlandırdığımız, kuru sıva üzerine uygulanan bir tekniktir. Bu tekniklerin avantajlarının yanında dezavantajları da bulunmaktadır⁷. Uygulama açısından kuru sıva pratiklik kolaylık sağlarken, uzun ömürlü ve dayanıklı olması açısından da yaş sıva tercih edilmiştir. Öte yandan sıva üzeri kalem işleri, deprem, sel, yangın gibi doğal afetlerin yanında, nem, islenme ve kirlenme gibi etkenlerden dolayı çok uzun ömürlü değildir.

Makalemiz, kalem işi sanatına yeni bir soluk getiren ve ilk kez Ahmet Hamdi Akseki Camii kalem işi tezyinatında uygulanan farklı tasarım ve teknikleri tanıtmak amacıyla hazırlanmıştır. Bu süreçte tezyinatı tasarlayan nakkaş M. Semih İrteş, hat yazılarını tasarlayan hattat Hüseyin Kutlu ve uygulayıcı ustalarla karşılıklı görüşmeler yapılmış, bilgilerinden istifade edilmiştir.

Bununla birlikte yapının tezyinatında önemli rol alan hattat ve nakkaş isimlerinin makale içerisinde zikredilmesi ve bunların düşüncelerinin aktarılması özellikle tercih edilmiştir. Zira kalem işi konusunda geçmişe ait birçok eserde hattatlar dışında nakkaş imzalarının olmaması sanatkarlar hakkında bilgi eksikliğine neden olduğu bilinen bir gerçektir.

Hamdi Akseki Camii ve Kalem İş Tekniği

Mimari yapılarımızda sözünü ettiğimiz tezyinat teknikleri kullanılmakla beraber, bugün yeni tekniklerin ortaya çıktığı görülmektedir. Geleneğe bağlı, ancak çağın getirdiği yenilik ve teknolojinin imkânları nispetinde ortaya konan bu yeni çalışmalardan birini Ankara Ahmet Hamdi Akseki Camii’nde görüyoruz (F. 1).

Mimar Salim Alp tarafından neoklasik tarzda tasarlanan caminin iç mekân tezyinatı, abartı ve gösterişten uzaktır. Sadeliğin ön planda tutulduğu yapıda, aynı zamanda gelenekli sanatlarımıza ait birçok örneğin yer aldığı görülür. Cami, gelenekli sanatlarımızı bünyesinde barındıran bir detay zenginliğine sahiptir.

Geçmişte sıva üstü veya deri ve bez üstü kalem işi teknikleri ile tezyin edilen kubbe yüzeyleri, bu yapıda tasarım ve teknik yönden klasiğin dışına çıkarak yeni bir üslup ortaya koymuştur. Ahmet Hamdi Akseki Camii’nin 33 metre çapındaki kubbesi, âlemde her şeyin, Allah’ın isteği doğrultusunda hareket ettiği ve âlemin sürekli hareket halinde olduğunu vurgulamak düşüncesiyle çark-ı felek tarzında tasarlanmıştır. Kubbe gibi semayı simgeleyen yüzeyin iç bünyesi çark-ı felek gibi daimi hareketin remziyle doldurulması, sonsuzluk fikrinin şekle büründürülmüş boyutu olarak değerlendirilmektedir⁸. Desenden ziyade yazı ağırlıklı bir kompozisyona sahip kubbedeki çark-ı felek tasarımını oluşturan kıvrımlarda bir semazen tennuresinin izdüşümü vardır.

Tezyinat tasarımıyla birlikte, tekniği de farklılık gösterir. Kubbenin merkezinde yer alan dairevi göbekte, çark-ı felek kollarında, aslan göğüslerinde, kubbe kuşağında ve yay kirişlerde bulunan hat yazıları ile kubbe kuşağında ve tavanlarda bulunan hentesi ve rûmî motifler “naht tekniğinde” (rölyefli ahşap kesim) yapılmıştır. Pendantiflerdeki müdevver yazılarda yine naht tekniğindedir. Kompozisyonda yer alan tüm objeler de yine farklı bir sistemle dizayn edilmiştir.

Camide uygulanan kalem işi bağlamındaki tezyinatın yoğun olduğu bölge, ya-

⁷ NEMLİOĞLU, Candan, “Yerinde Korunmayan Taşınmaz Eserlerin Müzelerde Teşhiri İçin Gerekli Uygulama”, *Kuruluşunun 150. nci Yılında Türk Müzeciliği Sempozyum III Bildirileri*, İstanbul 1996, s.162-167.

⁸ ÇAYCI, Ahmet, *İslam Mimarisinde Anlam ve Sembol*, Konya 2017, s.235.

piyi tamamen kaplayan ana kubbedir. 33 m yükseklikteki kubbenin merkezinde, 22 m çaplı dairevi alanda kûfi hatla müdevver olarak istiflenen “Bismillahirrahmanirrahim” ve “Allahü Rabbünâ” yazıları vardır. İstifin hemen dış kısmında, Şems Sûresi'nin (1-7) ayetleri bulunmaktadır. Bu ayetlerde Allah, güneşe, aya, gündüze, geceye, yeryüzüne, gökyüzüne ve her bir nefse yemin ederek dikkatimizi çektiği için bu ayetler kasem (yemin) “vav”ları ile başlar. Ayetlerin baş tarafında bulunan bu sekiz adet “vav” harfi dikkat çekecek şekilde celî sülüs tarzında yazılarak kesilmiş ve monte edilmiştir⁹(F. 2).

Her bir “vav”ın ardından gelen ayetlerin devamı, bu celî sülüs “vav” harflerinin içerisine kûfi hatla yazılmıştır. Kompozisyonun ana temasını oluşturan sekiz kollu çark-ı feleğin her bir kolu, aynı zamanda bir “vav” harfine tekabül eder Söz konusu “vav”ların yedi tanesi insanın dışındaki varlık âlemine, sekizincisi ise insanın iç âlemine işaret etmektedir. Söz konusu ayetlerin anlamları şöyledir:

1. Güneşe ve onun aydınlığına and olsun, 2. Onu izlediğinde Ay'a and olsun, 3. Onu ortaya çıkardığında gündüze and olsun, 4. Onu bürüdüğünde geceye and olsun, 5. Göğe ve onu bina edene and olsun, 6. Yere ve onu yayıp döşeyene and olsun, 7. Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirene and olsun¹⁰.

Kubbe merkezinden, kubbe eteklerine doğru uzanan kıvrımlı kolların üzerinde yine Kur'an'dan ayetler vardır. Çark-ı feleğin kolları üzerinde celî sülüs hatla yazılmış;

Yasin Sûresinden “Yerin bitirdiği şeylerden, insanların kendilerinden ve (dahâ) bilemedikleri (nice) şeylerden bütün çiftleri yaratanın şanı yücedir. Gece de onlar için bir delildir. Gündüzü ondan çıkarırız, bir de bakarsın karanlık içinde kalmışlardır. Güneş de kendi yörüngesinde akıp gitmektedir. Bu, mutlak güç sahibi, hakkıyla bilen Allah'ın takdiri (düzenlemesi) dir. Ayın dolaşımı için de konak yerleri (evreler) belirledik. Nihayet o, eğrilmiş kuru hurma dalı gibi olur. Ne güneş aya yetişebilir, ne de gece gündüzü geçebilir. Her biri bir yörüngede yüzmektedir¹¹”.

“Bir şeyi dilediği zaman, O'nun emri o şeye ancak “Ol!” demektir. O da hemen oluverir. Her şeyin hükümrânlığı elinde olan Allah'ın şanı yücedir! Siz yalnız O'na döndürüleceksiniz¹²,

Saffat Sûresinden “Senin Rabbin; kudret ve şeref sahibi olan Rab, onların nitelendirdiği şeylerden uzaktır, yücedir. Peygamberlere selam olsun. Hamd, âlemlerin rabbi olan Allah'a mahsustur¹³”.

Teğâbun Sûresinden “Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ı tesbih eder. Mülk yalnızca o'nundur, hamd da O'na mahsustur. O, her şeye hakkıyla gücü yetendir. O, sizi yaratandır. Böyle iken kiminiz kâfir, kiminiz mümindir. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir. Gökleri ve yeri hak ve hikmete uygun olarak yarattı. Sizi şekillendirdi ve şekillerinizi de güzel yaptı. Dönüş yalnız O'nadır¹⁴”.

Hadîd Sûresinden “Göklerde ve yerdeki her şey Allah'ı tesbih eder. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir. Göklerin ve yerin hükümrânlığı yalnızca

⁹ Bursa Ulu Câmii ve Edirne Eski Câmii gibi camilerimizin kalem işlerinde kullanılan “vav” harfi, zâhiri görünüşünden ziyade, işaret ettiği sembol açısından önem arz eder. Bundan dolayı “vav” harfi pek çok câminin duvarlarını süslemiştir. BAYSAL, Ali Fuat; Yazı ve Tezyinatıyla Edirne Eski Camii, Edirne 2014, s. 89.

¹⁰ Kur'an- Kerîm, Şems Sûresi (1-7)

¹¹ Kur'an- Kerîm, Yasin Sûresi (36-40)

¹² Kur'an- Kerîm, Yasin Sûresi (82-83)

¹³ Kur'an- Kerîm, Saffât Sûresi (180-182)

¹⁴ Kur'an- Kerîm, Teğâbun Sûresi (1-3)

O'nundur. Diriltir, öldürür. O, her şeye hakkıyla gücü yetendir¹⁵" ayetleri bulunmaktadır.

Celî sülûs istifle yazılan bu yazılarda dikkat çeken nokta perspektiftir. Yazı, tavan göbeğindeki başlangıç kısmında ince kalem kullanılarak büyüğe doğru geçiş yapılmış ve kademeli olarak büyümüştür. Yüksekliğin, 25. m' den 18.'m ye düşünceye kadarki 7 m'lik mesafede, kalemde de zıt yönde büyüme vardır. Bu uygulama, normalin tam tersi bir uygulamadır. Normalde kalem kalınlığı en yüksekte iken kalın, alt kısımda ise ince olması gerekir. Ancak bu tasarımda tam tersi bir uygulama yapılmıştır. Kalem kalınlığı yukarıda ince, aşağıda ise kalındır¹⁶.

Başlangıçtaki dar kısmı 90 cm, geniş kısmı ise 250 cm olan çark-ı feleğin kolları üzerindeki tüm yazılar naht tekniği ile kabartmalı olarak uygulanmış, ahşap yüzeyler altın varak kaplanmıştır (F. 3).

Çark-ı felek tasarımının kolları arasında bulunan geometrik –hendesi- tezyinat da ahşap naht tekniği ile uygulanan bir sisteme sahiptir. Tezyinatta kullanılan 2,5 cm kalınlığındaki ahşap kontralar, 200 X 100 cm ebadında ve 250 parçadan oluşan belirli modüller halinde cnc de kesilerek üzerleri özel bir boya ile kaplanmıştır. Boyamada "lake" tekniği uygulanmıştır. Geometrik desenli modüller halinde hazırlanan bu ahşap parçalar tavana vidalanmak suretiyle monte edilmiştir¹⁷.

Kubbe kasnağında yer alan celî sülûs istifli Esmâ-i Hüsnâ yazısı, kubbe eteğinde bulunan zencirek motifi ve kasnaktaki tığlar da yine ahşap üzeri dekupe yani ahşap üzeri naht tekniği uygulamalarıdır(F. 3).

Caminin dört cephesinde yer alan yay kirislerde bulunan Hadis-i Şerîf'ler naht tekniği ve celî sülûs hatla yazılmıştır. Yazılar, beyaz lâk zemin üzerine altın varak kaplamadır(F. 4).

Mahfil altında bulunan şemse tarzındaki rûmi motifli tavan nakışları da yine naht tekniğinde yapılmıştır. Kabartmalı yüzeylerin üzerleri altın varakla kaplanmıştır(F. 5).

Aslan göğüslerindeki sistemde ise aslan göğüsün etrafını çevreleyen zencirek ve üçgen köşelerindeki –beyaz zemin- geometrik tezyinat, malakari tekniğinde yani alçı ile yapılmıştır. Buradaki malakari uygulamaları, diğerlerinden farklı olup, montaj değil yerinde yapılan uygulamadır. Osmanlıdaki malakari tekniğinin bir benzeri uygulanmıştır. Pandantiflerin merkezinde bulunan 530 cm çapındaki müdevver yazılar da naht tekniğindedir (F.6).

Caminin üst katında yer alan hanımlar mahfilinde çiçek motifleriyle bezeli panoda yirmi dört hanım sahabenin isimlerinin yazıldığı büyük bir pano bulunmaktadır. Hanım sahabe isimlerinin bulunduğu bu pano, çini görünümlüdür. Ancak desen, ahşap üzerine kalem işi tekniği ile yapılmıştır (F.7).

Hanımlar mahfilindeki ahşap panodan başka, doğu ve batı yönlerdeki girişlerde, ahşap üzeri kalem işi uygulamalı büyük panolar mevcuttur. Bu panolarda bulunan yazı ve tezyini tasarımlar birbirinden farklıdır. Panolarda hem ahşap, hem de tuval tekniği kullanılmıştır. Toplam dört panodan birinde çini, ikisinde tuval ve ahşap, bir diğerinde ise sedefkâri tarzda çalışma vardır.

Cami girişlerinde yer alan bu panolardaki geometrik sistemde, ahşap çitakâri tekniği uygulanmıştır. Çita aralarındaki çiçek süslemeleri XVI. yüzyıl Karamemi üslubunda tasarlanmıştır. Söz konusu çiçekler tuval üzerine altın varak ve platin kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu yeni ve özgün tasarımlarda Ma'mure Öz'ün büyük emekleri vardır. Panolardaki yazıların istifleri ilginç olmakla birlikte, anlamları bir-

¹⁵ *Kur'an- Kerîm*, Hadîd Süresi (1-2)

¹⁶ Hattat Hüseyin KUTLU ile yapılan görüşme.

¹⁷ Mimar Nakkaş M. Semih İRTEŞ ile yapılan görüşme.

birlerinden farklıdır. Çini görünümlü panolar da dâhil olmak üzere tüm panolar günümüz ahşap üzerine kalem işi tekniği uygulamalarıdır (F. 8,9,10,11).

Cami tezyinatının klasikleşmiş üslubunun dışında yeni arayışların söz konusu olduğu günümüzde, dünle bugünü birleştiren bir anlayışla geliştirilen bu kompozisyon ve teknik, nakkaş Semih İrteş tarafından tasarlanmıştır. Tasarımla birlikte, tezyini süslemelerin, hat yazılarının altın varak kaplanması ve tüm montaj işleri de yine Semih İrteş ve ekibi tarafından yapılmıştır. Cami bünyesinde mevcut olan özgün istifli hatlar ise Hattat Hüseyin Kutlu tarafından yazılmıştır.

Değerlendirme

Geçmişten gelen bir anlayışın dışında ortaya çıkan bu yeni tezyinat anlayışında, gelenekle birlikte günümüz teknolojisinden en güzel biçimde istifade edilmiş, çağın getirdiği yeniliklerden sonuna kadar faydalanılmıştır.

Bir birikim, düşünce ve tecrübenin ürünü olarak tasarlanan bu yeni anlayışın uygulaması da çok kolay olmadığı bilinmelidir. Hem uygulama hem de montaj açısından zor ve külfetli bir mesai gerektirmektedir.

Yerinde imalat olmayan ve bir anlamda atölye uygulaması olan bu tezyinat için hazırlık safhasında birçok ön tespitler yapılmıştır. Uygulanma aşamasında ise bir takım kalıp ve ölçüler mükerrer şekilde alınmış, ortaya konan tezyinat uzun ve sabırlı bir çalışmanın ürünü olmuştur.

Bir yapıda uygulanacak kalem işi tezyinat için en kolay uygulama, yerinde yapılan imalattır. Çünkü yerinde uygulanacak olan tezyinat, kâğıt üzerinde hazırlanan desenler için gerekli taksimatlar yapılır ve ardından uygulamaya geçilmektedir. Oysa bu camide bulunan kalem işi nakışların tasarımı ve uygulaması çok farklı bir sisteme sahip olduğu açıktır.

Alanında ilk ve tek örnek olan bu tezyinat, yazıların ve çok kısmî olan nakışların hepsi ahşap üstü, dekupe - naht tekniği ile atölyede kesilmiş, üzeri altın varak ile kaplanmış, nihayetinde kubbe desenleri parçalar halinde düzenlendikten sonra yerine monte edilmiştir.

Hattatın büyük özenle hazırlamış olduğu kubbe yazılarında dikkat çeken nokta perspektiftir. Normalde kalem kalınlığı en yüksekte kalın, alt kısımda ise ince olması gerekirken, bu tasarımda tam tersi bir uygulama yapılmıştır. Bu uygulama, normalin tam tersi bir uygulamadır.

Harim içerisinde avizeler bulunmadığı için, kubbe tezyinatı insanlar tarafından net bir şekilde görülebilmektedir.

Cami tezyinatındaki bir diğer farklılık, hanımlar mahfilindeki ve güney batı kapı girişindeki çini görünümlü büyük panolardır. Bu panolar esasında ahşap üzerine kalem işi tekniğinde yapılmasına karşın, erbabı dışında kolay fark edilemeyecek derecede gerçekçi çini pano görünümüne sahiptir. Bu tasarımlar da yine yenilik bağlamında değerlendirebileceğimiz bir espridir.

Sonuç olarak, söz konusu camide dini mimarimizin neredeyse vazgeçilmezi olan kalem işi tezyinatın gelişimi dikkat çekerken, yazı, tezyinat ve teknik anlamda yeni bir üslubun ortaya konduğu görülmektedir.

Kaynaklar

- » Anonim, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ahmet Hamdi Akseki Camii, Ankara 2013.
- » BAYSAL, Ali Fuat, Türk Tezyinat Sanatında Kalem İşleri, Konya 2017.
- » BAYSAL, Ali Fuat; *Yazı ve Tezyinatıyla Edirne Eski Camii*, Edirne 2014.
- » BİROL, İnci, A. *Türk Tezyini Sanatlarında Desen Tasarımı, Çizim Tekniği ve Çeşitleri*, İstanbul 2009.
- » BİROL, İnci, A. ve DERMAN, Çiçek, *Türk Tezyini Sanatlarında Motifler*, İstanbul 2012.
- » BOLAY, Süleyman, Hayri, "Ahmet Hamdi Akseki", *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul 1989, s. 293-295.

- » ÇAYCI, Ahmet, *İslam Mimarisinde Anlam ve Sembol*, Konya 2017.
- » ERTUNÇ, Ö. Çiğdem, "Anadolu Selçuklu Dönemi Taçkapıları Süsleme Şeritlerinde Tezyinat", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Denizli 2006, S.5, s.114-131.
- »İRTEŞ, M. Semih, (Mimar Nakkaş)
- » KESKİNER, Cahide, *Türk Motifleri*, İstanbul 1990.
- » KUTLU, Hüseyin, (Hattat)
- » NEMLİOĞLU, Candan, "Yerinde Korunmayan Taşınmaz Eserlerin Müzelerde Teşhiri İçin Gerekli Uygulama", *Kuruluşunun 150.'nci Yılında Türk Müzeciliği Sempozyum III Bildirileri*, İstanbul 1996, s.162-167.
- » YETKİN, Suut, Kemal, *Estetik*, İstanbul 1947.
- » Kur'an- Kerim, Şems Süresi (1-7).
- » Kur'an- Kerim, Yasin Süresi (36-40, 82-83).
- » Kur'an- Kerim, Saffat Süresi (180-182).
- » Kur'an- Kerim, Teğabün Süresi (1-3).
- » Kur'an- Kerim, Hadid Süresi (1-2)..

FOTOĞRAFLAR

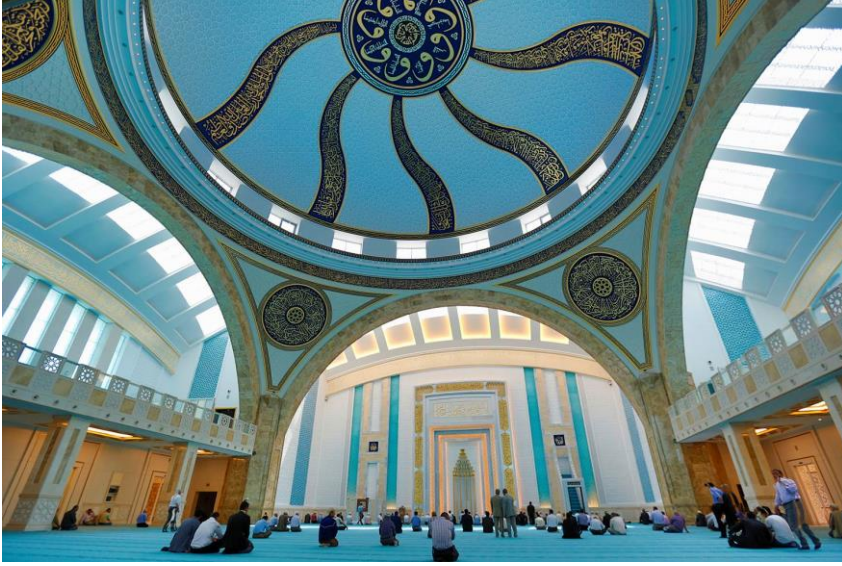
Fotoğraf 1 Ahmet Hamdi Akseki Camii - Ankara

Fotoğraf 2 Ana kubbe merkezi.

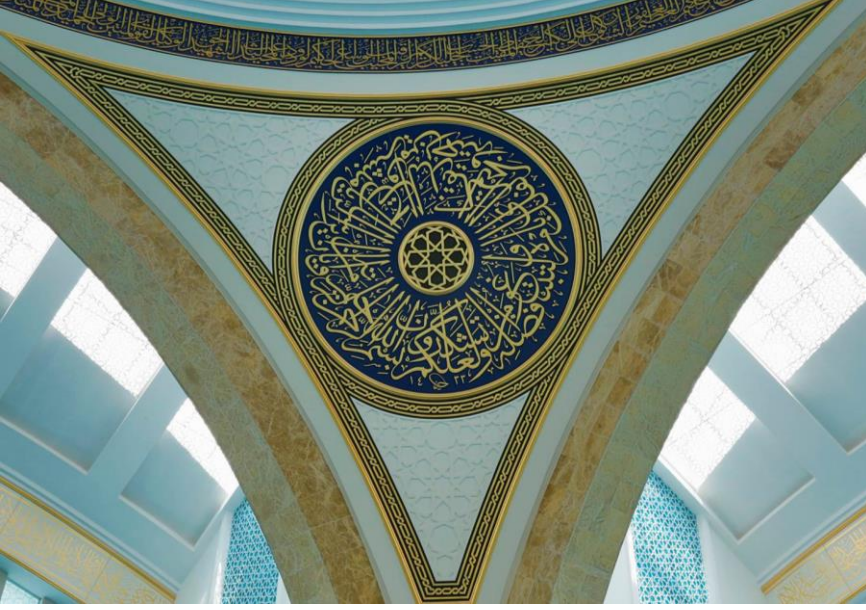
Fotoğraf 3 Ana kubbe

Fotoğraf 4 Kubbe, pendentif, yay kirişler üzerinde bulunan tezeyinat ve yazılar

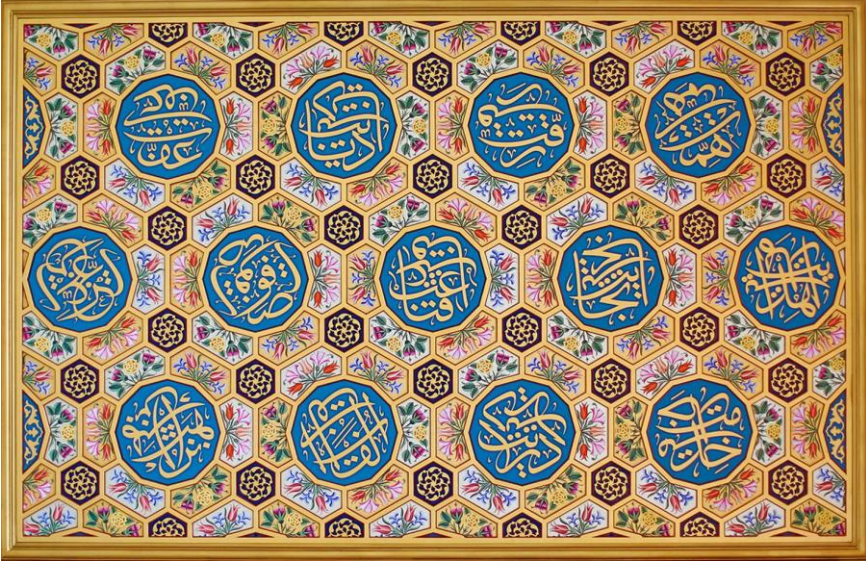
Fotoğraf 5 Mahfil altı naht tekniğinde, rûmi motifli şemse kompozisyonlar.

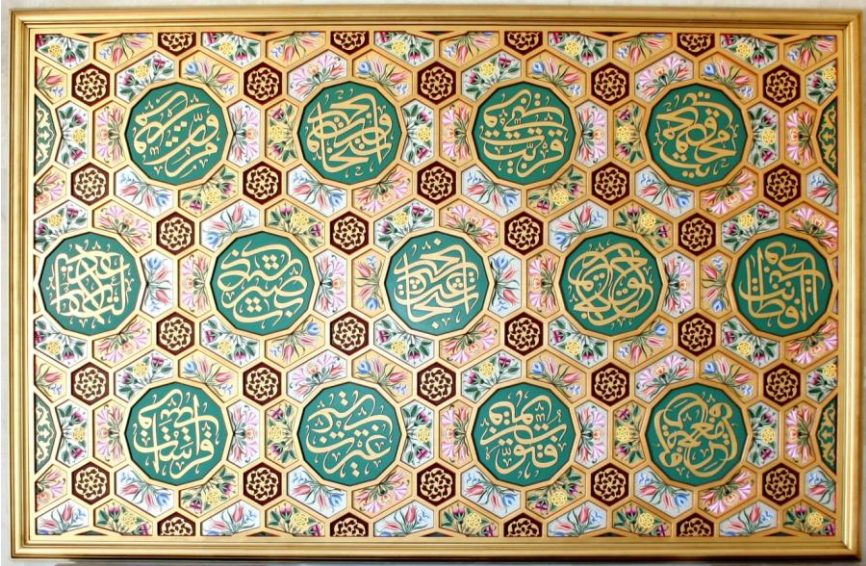
Fotoğraf 6 Pendantif malakari tezyinat ve yazılar.

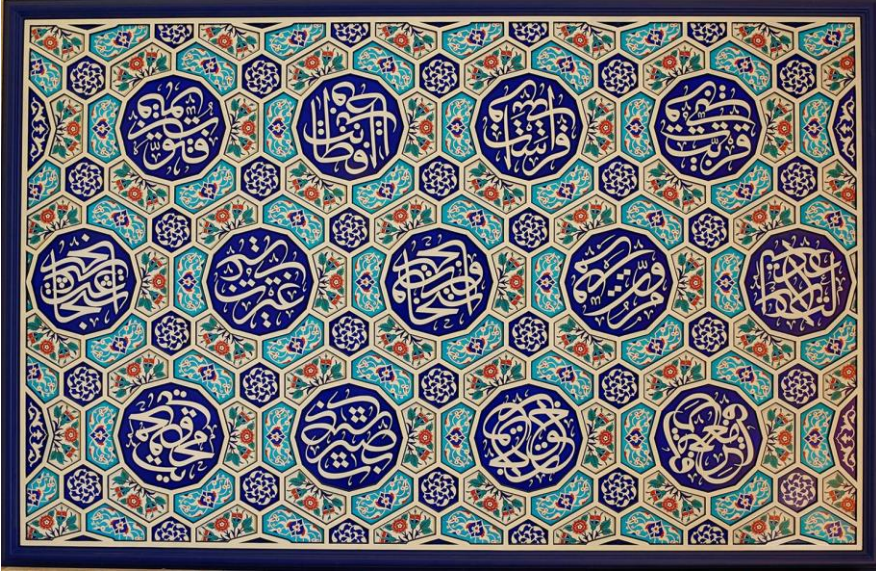
Fotoğraf 7 ini görünümlü aħŖap üzeri kalem iŖi tezyinat (hanımlar mahfili).

Fotoğraf 8 Ahşap ve tuval üzeri kalem işi tekniğinde pano Karamemi üslu-
bunda tasarlanmıştır (kuzeydoğu giriş).

Fotoğraf 9 Ahşap ve tuval üzeri kalem işi tekniğinde pano Karamemi üslu-
bunda tasarlanmıştır (güneydoğu giriş).

Fotoğraf 10 Çini görünümlü ahşap üzeri kalem işi tekniğinde pano Karamemi üslubunda tasarlanmıştır (güneybatı giriş).

Fotoğraf 11 Karamemi üslubunda tasarlanmış ahşap ve tuval üzeri kalem işi tekniğinde pano detayı.

TÜRK MÜSİKİSİNİN TASNİF VE TESMİYELERİNE BİR BAKIŞ

Doç. Dr. Mehmet GÖNÜL

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Müziği Devlet Konservatuarı

ÖZ

Türk müzikisi asırların süzgecinden geçerek günümüze ulaşan, pek çok farklı tür ve biçimde eserlerden meydana gelen büyük bir kültür atlasına hâizdir. Müsikimizin ihtivâ ettiği zenginlikler, geçmişten günümüze türler ve biçimler başlıkları altında farklı yaklaşımlarla tasnif edilegelmiştir. Bu tasnifler esnasında kullanılan bir takım isim ve tamlamalar zaman zaman içeriği gereğince işaret edemeyen kavramların ve sorunların türemesine yol açmıştır.

Türk müzikisi, din olgusu temelinde çeşitlenmiş bir müzikidir. Müsikimizde dîni müzik başlığı altında ifade edilen ve ibâdet maksadı gözetilerek üretilen eser ve icrâlardan yola çıkılarak yapılan tasnifler, asârın ciddi bir kısmını lâdini ifadesi ile dinin dışına itmektir.

Aynı şekilde Türk müzikisi için kullanılan "Klasik Türk Müzikisi", "Türk Sanat Müziği", "Türk Halk Müziği" adlandırmaları da anlam, muhteviyat, maksat vb. bakımlardan kanaatimizce sorunludur. Müsikimizin tasnifinde karşılaşılan sorunlar ve sorunlara bir bakış açısı getirmek maksadı ile bu makale kaleme alınmış, mezkûr sorunların çözümüne ilişkin bir takım öneriler sunulmuş ve irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Musikisi, Dini Musikî, Ladini Musikî, Türk Sanat Müziği, Türk Halk Müziği

ABSTRACT

A Look at the Classification and Nomenclatures of Turkish Music

Turkish music is a great cultural atlas that reaches through the strains of the centuries and arrives at the day-to-day life, which is a complex of works of many different kinds and forms. The riches that our music contains are classified according to different approaches under the titles of daily species and forms from the past. A number of names and phrases used during these classifications have led to occasional concepts and problems that can not be pointed out properly.

Turkish music is a diversified music based on the phenomenon of religion. The classifications that are expressed in our music under the religious music title and made from the works and performances produced by observing the purpose of worship push the serious part of the time out of religion with the expression of lading.

In the same way, what we call "Classical Turkish Music", "Turkish Art Music" and "Turkish Folk Music" which are used for Turkish Music is also problematic in terms of meaning, content, and purpose. This article was taken with the aim of bringing a perspective to the questions and problems encountered in the classification of our music, and some suggestions on the solution of the problems were presented and discussed..

Keywords: Turkish Music, Religious Music, non-religious Music, Turkish Art Music, Turkish Folk Music.

Giriş

Türk mûsikîsi, tarih boyunca kurulan Türk devletlerinin bünyesinde yer alan millet ve/veya topluluklara müntesip san'atkâr, âşık, muhibbân icrâcılarının, san'at alanına doğrudan iştirâkleri ve katkıları ile asırların süzgecinden geçerek muazzam bir zenginliğe erişmiştir. Türk mûsikîsi genel başlığındaki Türk ibâresi her ne kadar olandan daha geniş bir coğrafya ve büyük zaman dilimini işâret etse de, aslında günümüzde icrâ ettiğimiz mûsikînin sınırları, Osmanlı Devleti ile birlikte şekillenmiş, son hâline erişmiştir. Dolayısıyla mûsikîmizi ifâde etmek için Türk mûsikîsi genel başlığı altında devir dönem vurgusu maksadıyla "Osmanlı Mûsikîsi" ifâdesi de kullanılmaktadır.¹ Günümüzde kullanılan Türk mûsikîsi ifâdesi, Osmanlı dönemi Türk mûsikîsini işâret ve kastıyla, -her ne kadar tafsilatta muğlaklık oluşsa da genel olarak; anlamda bir farklılık, başkalık çağrıştırmadığından ve Türk kimliği ile mûsikî özdeşleştirildiğinden- kullanılmaktadır.

Sosyal hayatın her alanından mûsikî yoluyla özgürce kendini ifade edebilen san'atkâr/icrâcılarla büyüyen, çeşitlenen ve gelişen Türk mûsikîsi âsârı, coğrafyanın yöre zenginliklerini de ihtiva ederek türler ve biçimler itibârıyla nâmûtenâhi renklerle bezenmiş bir kültür mozağine dönüşmüştür. Bütün bu birikimin, mazrufu hakkıyla ifâde/işâret edemeyen başlıklarla adlandırılması/ayrıştırılması, alanda mevcut gruplandırmalarla cevap bulunamayacak soru işâretlerine sebep olmaktadır.

Dîni-Lâdîni Tasnîfi

En genel ifâdelerle Türk mûsikîsi dînî - lâdîni olarak ayrılmaktadır. Öztuna, dînî mûsikî maddesini câmi ve tekke mûsikîsine ilişkin biçimlerle örneklendirerek verirken (2000, s.96), lâdinî mûsikî maddesini "Din dışı mûsikî. Dînî mûsikînin zıddı" (2000, s.215) şeklinde tarif ederek, mûsikînin ibâdet ve ibâdethanelerle ilgili olmayan tür ve biçimlerinin tamamını din olgusu, etkisi ve

¹ Osmanlı musikisi, Osmanlı saray veya halk müzisyenlerinin askerî, dini, klasik ve folklorik türlerde ürettiği ve toplumun her kesiminde kullanmış bir san'at olarak bir ucu Çin'e, bir ucu Fas'a kadar uzanan yirmi beş yüzyıllık Türk musikisinin yaklaşık beş yüz yıllık bir bölümünü teşkil eder. Türk musikisinden sınırlayıcı amaçla Osmanlı musikisi olarak bahsedilemeyeceği, bu tarifi tabii bir sonucudur. Ne var ki, Türk tarihinin en büyük devleti, dünya tarihinin de en uzun ömürlü devletlerinden biri olan Osmanlı İmparatorluğu, Türk ilim, san'at ve siyasetinin her dalında zirveye çıktığı altı yüz küsur yıllık bir tarih dilimi olması sebebiyle, Osmanlı medeniyetinin ayrılmaz bir parçası, daha doğrusu meyvesi olan Osmanlı musikisi, genel Türk musikisi içindeki mümtaz mevkiinde ayrı bir başlık altında incelenmeye bihakkın layıktır. Bkz. Tanrıkorur Cinuçen, *Osmanlı Dönemi Türk Mûsikîsi*, 2016, S.13.

birikiminden katı bir yaklaşımla uzaklaştırmaktadır.²

Din temelli bir kültür içre doğup büyüyen kâmil bir bestekâr, birikimi ile bir ilâhi bestelediğinde eseri ve san'atı dînin içerisinde görülüp, bir "dînî mûsikî san'atkârı" olurken, aynı birikimle bir şarkı bestelediğinde "lâ-dînî (din dışı) mûsikî bestekârı" olarak san'atı ve duruşu dînin dışındaymış gibi bir tanımlama veya tasnîfle karşı karşıya kalabilmektedir. Özkan bu konuyu izâh ederken; "Din-dışı sözlü Türk mûsikîsi eserlerinde, dîni duygular dışında aşk, ayrılık, özlem, vuslat, çekilen üzüntüler, kederler, tabiat, güzellik, felsefe, psikoloji vs. başlıca konuları teşkil eder" (2006, s.103.) demektedir. Biz ayrı, ayrı ifade edilen bu konuların dinin dışında olduğu kanaatinde değiliz.³

Uzun zamandır temel olarak, dini – lâdînî genel başlıkları altında tasnîf edilgelelen Türk mûsikîsinin, dînî mûsikî başlığı altında Câmî ve Tekke Mûsikîsi tür ve biçimlerine yer verilmekte, lâdînî mûsikî başlığı kapsamında ise, "Türk Sanat Müziği" ve "Türk Halk Müziği" üst başlıkları altında türler ve biçimler konumlandırılmaktadır. Bu tasnîflerin tamamı, alt başlıklarda birbirleriyle keşşesebildiğinden, icrâ alanları ve icrâcılar arasında ast-üst, san'atlı-san'atsız gibi mesnetsiz sınıflandırmalara sebep olabildiğinden, ayrıca maksat ve muhteviyat bakımından isimlendirme ve ayırma noksanlıkları bulunduğundan bizce hatalıdır.

Bestelenmiş bir ilâhîde zuhûr eden din ve îmân hassasiyetleri, başka tür ve biçimlerde, aynı dînî kökten beslenerek zuhûr eden bir takım beşeri/dünyevi hâdiselerle beliren hisler/güfteler ile bestelenen eserlerde de kendini gösterdiği sürece, eserler ve bestekârlar nasıl dinin dışına itilebilir, din dâiresinden çıkarılabilir? Örneğin;

Evlâdını Hakk yolunda kurban olsun diye kınalayarak, askere, savaşa gönderen ve/veya savaşta eşini, çocuğunu şehit veren bir annenin, bir eşin, sevdikleri ardından ilâhî bir teslimiyet ve sabır timsali olarak yaktığı ağıt, dînin dışında görülebilir mi?

Yaradan'ın, Hâlk ederken insan ruhuna yerleştirdiği sevmek duygusu ile sevdiğine yazdığı şiirin, kendisi veya bir başka bestekârca bestelenmesi ile ortaya çıkan şarkı, türkû, vs. kaynağında var olabilen ilâhî nüveleri, hisleri ortadan kaldırılabir mi?

Aşkla yapılan bir taksiminde sunduğu, kelimelerle târif edilemeyen, muhataplarınca farklı derinliklerde algılanan eşsiz hazların, vahdet duygusuyla (gizli olanı ancak Allah (CC) bilir) dönüşebildiği, görünen veya görünmeyen hallerin dinde bir karşılığı yok mudur?

² Dijital ortamlarda sunulan sözlük hizmetlerinde lâ-dîni kelimesi için terim açıklamalarında "dinsizlik" eşleştirmesi bile yapılmaktadır. Bkz. <https://www.juggat.com/la-dini/1/1>

³ Özalp Türk mûsikîsi Tarihi adlı eserinde lâdîni eserler sınıflandırması için 'Türk mûsikîsinde Dindışı Beste Formları' başlığını kullanmış ancak eserlerin dindışı olarak tasnîf edilmeleri hususuna bu başlık altında herhangi bir açıklama getirmemiştir. (2000, s.127). Ayrıca Alâeddin Yavaşca da kitabında "Türk Mûsikîsinde Din Dışı Büyük Formda Eserler" başlığını kullanmış ancak eserlerin bu başlık altında tasnîfine ilişkin herhangi bir açıklamaya yer vermemiştir. (2002, s.403)

Şarkının, türkünün, taksim, saz eserinin ve bunların icrâcılarının dîni temelleri, kaygıları, mûsikînin gelişimine ilişkin kazandırdıkları, sebepleri, sonuçları yok sayılabilir ya da dînin dışında tutulabilir mi?

Yaradılan her mahlûk kendi îsânında Allâh'ı zikrederken, neden ses güzelliği ile bilinen bir kuşa gösterilen hoşgörü, îmânî yaklaşımlar ve gösterilen muhabbet, Allah (CC) aşkıyla yanan (gizli olanı ancak Allah (CC) bilir) bir kalbin, bir âdem eliyle, diliyle nağmelere dökülebilen buğusuna, hissiyâtına revâ görülmez ve tanımlamalarda dînin dışına itilir? Dinsizmiş gibi addedilir?

Duyulan, söylenen ninnilerle bir bebeği, sabîyi, hemen sarıp olumlu tepkiler vermesine neden olan ve/veya şarkılar, türküler, saz eserleri vesilesiyle de zaman zaman bir gayrimüslim üzerinde tesirini derhâl gösterebilen bu sırlı san'atın, dîne dâir kazanımları veya kazandıracakları nasıl din kapsamı dışında bırakılır?

Allah'ın (CC) san'atının açık delillerinden olan, birbirinden güzel renk ve kokularda açan güllerden yapılan bir deste kolaylıkla kabul görüp din içre beğenilebilirken, yine Allah'ın (CC) halk ettiği, hayatın her aşamasında kullanılan, dokunulan seslerle yapılan bir beste, bir icrâ (asıl olanı reddetmediği ve insanı küfre düşürmediği müddetçe) neden bazı kesimlerce kabul görmez, hoş karşılanmaz, başkalaştırılır ya da dinin dışına itilir?

İlâhi kudretle var edilenin, birilerinin yok demesi ile yok olması, ya da din temelli oluşan kültür san'at hayatından dışlanması mümkün müdür?

Ve cevapsız daha pek çok soru...

Her ne kadar "lâ-dîni" ifadesi mûsikîmizde "aforoz"⁴ maksadı ile kullanılmamış olsa da, Türk mûsikîsi tür ve biçimlerinin tasnifi konusundaki örneklerde verilen cevapsız sorular belirsizlikler, alanda sürekli bir rahatsızlık, tatminsizlik, karmaşıklık hatta kutuplaşmalara sebep olmuştur, olmaktadır.

Mûsikîmiz tür ve biçimlerinde vücûda gelen âsâr, sözlü veya sözsüz olsun tamamıyla aşktan doğmuştur, doğmaktadır. Aşk ise ister îlâhî, ister beşerî olsun, Allah (CC) tarafından ruhumuza yerleştirilmiş, insanı diğer mahlûkattan ayıran, hissiyât-ı âliyye denilen hislerin en sırlılarından. Din olgusu ve duygusu temeli üzerine binâ edilen bütün bedîi (güzel) san'atlar da, san'atkârlarımızın bu sırta vakıf veya tâlip olmalarıyla zuhur etmiştir, etmektedir. Uludağ beşeri hislerle vücûda gelen eserler ve icrâlarına dâir aşk şarkıları ve türküleri başlığı altında, "Aşıkların sevgilileri için söyledikleri aşk neşideleri, faydalanması mübah olan dünya nîmetlerindedir. Beşerî his ve heyecanların terennüm edilmesi, mecâzi sevginin dile getirilmesi mubahtır." (2005, s.223) demektedir.

⁴ Sözlükte aforoz kelimesi, özellikle Hristiyanlıkta olmak üzere- "Dini bir topluluğa mensubiyetten mahrum etme ya da çıkarılma anlamında kullanılan dini bir kınama şekli." ifadeleriyle açıklanmaktadır. Bkz. <https://www.seslisozluk.net> (14.06.2018)

Pek çok kaynakla açıklandığı tartışıldığı üzere, iştigâli câiz görülen bir san'atı din dışı başlıklar altında gruplamak, helal-haram tartışmalarına kaynak olacak şekilde, "câizse neden din dışı başlığı ile kullanılıyor?" Sorusuna da sebep olmaktadır. Nîmet olarak tarif edilen bir san'at ve bu san'atta üretilen eserlerin tümüyle dinin dışında görülmesi veya tasnifte din dışı bırakılmasının doğru bir yaklaşım olmadığı kanaatindeyiz. Maksudumuz mûsikîye ilişkin helal-haram konusunu burada irdelemek değil, kavramlardaki tezatlığı dile getirmektir.

Bu görüşler neticesinde, Türk mûsikîsi beste/icrâ biçimlerini "dînî - lâdînî" şeklinde tasnif etmenin doğru olmadığı kanaati ile biz, mûsikîmizi meydâna getiren bütün tür ve biçimlerinin din temelinden ve/veya duygusundan hâsıl olduğunu düşünmekteyiz. Burada sınırlar, kabuller ve imtinâlar, ancak dînin açık hükümleri ile îzâh edilebilir. Şöyle ki;

Yapılan işte Allah (CC) yolundan saptırma, Allah'a (CC) ortak koşma, kulluk gereklerinden ve vazîfelerinden alıkoyma, dîne açık ve/veya gizli küfretme, yalanlama, alay etme gibi inanç ve îmân duygusunu zayıflatan, ilâhi hükümleri tahrif veya yok eden yaklaşımlardan kaçınmak her Müslümanın vazifesidir.

Allah (CC) tarafından her Müslümana farz kılınan, ayetler ve sahih hadis kaynakları ile beşeriyete öğretilen emir ve yasaklar dâhilinde idâme ettirilen ve İmân duygusunu tahrif eden mezkûr tehlikelerden imtinâ ederek sürdürülen bir hayat, dinin içerisinde ve makbul olarak tanımlanmıştır (gizliyi ancak Allah (CC) bilir). Allâh'ın kullarına bahşettiği san'at algısı ile, dinî kaygılara hâiz san'atkâlar vasıtasıyla –ki mûsikîmizin san'atkâları ekseriyetle yüksek seviyeli din eğitimlerine sâhiptir- doğan ve inkişâf eden mûsikî de, doğrudan din temelinde büyüyüp zenginleşen kültürün bir parçası olarak aynı halkaya dâhil edilmeli, îzâh ve tasnif edilmelidir.

Türk mûsikîsi tasnifinde doğru alt gruplamanın Dînî Mûsikî üst başlığı altında yer verilen ve ifâde edilen Câmî ve Tekke Mûsikîsi türleri için yapıldığı söylenebilir. Bu tasnifte en dikkat çekici husus, bahsedilen üst başlıklar altında yer alan beste/icrâ biçimlerinin tamamının ağırlıklı olarak sebepleri ve sonuçları bakımından ilgili mekânlarda vücûda gelmiş, getirilmiş ve/veya icra ediliyor olmasıdır. Mekân-form ilişkisi burada kesin bir tutarlılıkla verilmektedir kanaatindeyiz.

Ancak burada da yaygın olarak kullanılan "Türk Din Mûsikîsi" ifâdesi de - her ne kadar kulağa ve dile pelesenk olsa da- Türk Dîni diye bir din mi var ki mûsikîsi olsun? Sorusunu akıllara getirmektedir. Mutlaka bu başlık kullanılacaksa, bu ifâdenin Türk mûsikîsinin ilgili tür ve biçimlerinin, ibâdethânelerde ve/veya ibâdet esnasında vücûd bulmasından sebeple "Dînî Türk Mûsikîsi" şeklinde kullanılması daha tutarlı olacaktır.

Dini mûsikî olarak tâbir edilen mûsikî, İslâm Dîninin ibâdethânelerinin oluşması ile birlikte başlayan, Hz Peygamber'in (S.A.V.) de işaret, tavsiye ve taltifleriyle ibâdethâneler ve/veya zikir meclislerinde kendi yerini bularak, Câmî,

Mescid, Tekke ve Dergâhlarda Kur'ân-ı Kerîm Kıraatleri, Ezanlar, Duâlar, Salât u selamlar ve Tasavvuf şairlerinin eserlerinden seçilen güftelerin, Türk Mûsikîsi makam ve usûlleri ile besteli veya irticâlen icrâ edilmesi sonucunda, zaman içerisinde kendi temellerini ve kurallarını oluşturarak vücûda gelmiş ve ilmîleşmiş din/ibâdet zeminli ve eksenli mûsikî türüdür. Kendi içerisinde Câmî ve Tekke Mûsikîsi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Türk mûsikîsinde önemli bir yeri olan **Câmî Mûsikîsi**, câmilerde ibâdet esnâsında, namazın içinde veya dışındaki kırâatler, ezanlar, duâlar, mevlidler, salat u selamlar, ilâhiler vb. okunmasıyla zuhur eder. Bir veya birkaç müezzinin ve imamın, bâzen de cemâatin iştirâkiyle icrâ edilir.

Tekke Mûsikîsi ise, tarîkâtlerin vücûda gelmesinden başlayarak ortaya çıkan, Türk mûsikîsinin gelişmesinde çok önemli bir yer tutan âsitâne, tekke ve dergâhlarda, daha ziyâde zikre eşlik etmek, ilâhi hisleri kuvvetlendirmek ve yine zikre zindelik, ahenk ve ritim sağlamak maksadıyla, tasavvuf edebiyatı şairleri ve ozanlarından alınan güftelerin, Türk Mûsikîsi bestekârları tarafından Türk mûsikîsi makam ve usûllerine göre bestelenmesi ve/veya irticâlen icrâ edilmesi neticesinde oluşmuş tür ve biçimlerin bütünü kapsamaktadır.

Burada dini mûsikî ayırımının doğrudan ibâdet maksadı ve gerekleri gözetilerek yapıldığı çok açıktır. Zâten dînî mûsikî başlığı altında câmî ve tekke mûsikîsi adlarıyla iki başlıkta irdelenen mûsikînin, isimlendirildikleri mekânların oluşumlarının da temel maksadı mâlum olduğu üzere ibâdettir, zikirdir. O halde Câmî ve Tekke isimleri doğrudan din, ibâdet ve zikir çağrıştırdığından burada bahsedilen biçimlerin ayrıca bir üst başlıkla "Türk Din Mûsikîsi" ya da "lâ-dînî mûsikî" gibi karışıklığının da kullanımına sebep olması sebebiyle "Dînî mûsikî" üst ifadesiyle ayırımının elzem olmadığını düşünmekteyiz.

Türk Mûsikîsinde "Klâsik", "San'at" ve "Halk" Kavramları

Türk mûsikîsi için kullanılan Klâsik sözcüğünün de maksat ve kullanım bakımından mevcûdu yansıtmadığı düşünülmektedir. Ayangil, Türk Mûsikîsini "Klâsik Türk Mûsikîsi olarak adlandırabilir miyiz?" sorusuna yanıt olarak;

"Batı müziği tarihindeki gibi formlar, besteciler ve üslûbun belirli bir devir/zaman dilimi içinde ele alınıp adlandırılacağı dönem temelli bir klâsiklik kavramına (bugün itibâriyle) sahip olmadığımız açıkça anlaşılır. O takdirde diğer bir anlamına binâen, yalnızca didaktik mâhiyetleri, kunt yapıları ve içerdikleri yüksek san'atsal değerler itibarı ile farklı devirlerin "klasikleşmiş" eserlerinden, örneklerinden söz edebiliriz. Şu halde, bir Klâsik Türk Mûsikîsi'nden değil, ancak "Türk Mûsikîsinin Klâsikleri"nden söz edebiliriz ki doğru kullanım da böyle olmalıdır." Demekte ve ilâveten "Türk Mûsikîsinin aslı olarak bir klâsiklik vasfı yoktur, ama Türk Mûsikîsi'nin (her dönem itibârı ile) "klâsikleri" mevcuttur" açıklaması getirmektedir. (2017, s.23)

Türk mûsikîsinin tasnîfinde görülen bir başka tutarsızlık da "Türk Sanat Müziği", "Türk Halk Müziği" ayrımıdır. Mesnetsiz bir şekilde, üzerinde düşü-

nülmeksizin ortaya atılan ve kullanılagelen bu ayırım neticesinde, aslında teorik ve icrâî özellikleri îtibârî ile aynı kökten beslenen ve birbirini tamamlayan, zenginleştiren bu türler altındaki biçimlerin, mezkûr ayırım sebebi ile birbirlerinin birikimlerinden mahrum bırakıldığı, kutuplaştırıldıkları görülmektedir.

Tanrıkorur, Osmanlı Dönemi Türk Mûsikîsi kitabının girişinde tafsîlat açıklarken, isimler ile muhteviyat farklılığına vurgu yapar şekilde;

“Bu makale içinde, bugün Türk Halk Müziği adı verilen Anadolu folklor mûsikîsinin, klâsik Osmanlı mûsikîsinden bazı şekil farklılıkları gösteren güfte, beste ve çalgı özelliklerine girilmeyecektir. Esasen halk mûsikîsi ile ‘klasik’ denen mûsikî, biri diğerinden çıkmış ve birbirini sürekli etkilemiş, farklı çevrede icrâ edilen aynı mûsikî kültürünün ürünleri olarak aynı ses sistemi ile çok az farklı makam, usûl ve form yapısına sahiptirler.” (2016, s.13)

Demekte ve aynı bölümde folklor kavramına açıklık getirdikten sonra, mûsikîmizin nitelik bakımından adlandırılma ve konumlandırılma şekillerine de cevap olacak şekilde;

“Halk tababetinin, bir folklor dalı olarak itibarını hep korumuş olmasına karşılık folklor mûsikîsi ürünleri, okumuş şehir ahalisince yüzyıllar boyu ‘basit köy türkûleri’ olarak değerlendirilmişti. Ancak bugün, ciddi müzisyenlerin tartışma konusu dahi yapmadıkları gerçek şudur ki, ne klasik Osmanlı mûsikîsi folklor mûsikîsinin ‘gelişmiş şekli’dir, ne de folklor mûsikîsi klâsik şehir mûsikîsinin ‘ibtidâî şekli’.”(2016, s.13-14) demektedir.

Dayanaktan yoksun şekilde ‘san’at’ ve ‘halk’ nitelermeleri ile mûsikîmizde yapılan ayırımların burada da pek çok cevapsız soruya muhatap olduğu mâlumdur. Örneğin;

Türkülerin, ağıtların, uzun havaların san’atı yok mu? Bunları icrâ edenler san’atkâr değil mi?

Âyineri, ağır, yürük semâileri, şarkıları halk icrâ etmiyor mu? Türk toplumu içerisinde bir ast-üst, şehirli-köylü tabakalandırması ve/veya ayırımı mı var?

Farklı biçimlerde, ortamlarda icrâ edilen Türk mûsikîsine has zenginliklerin, bir kısmı san’atlı bir kısmı san’atsız adlarla tarif ve tasnîf edilebilir mi?

Türk mûsikîsinin bazı türlerini icrâ eden mûsikî ile ilmi yönüyle ilgilenmemiş icrâcılar “alaylı san’atkarlar” olarak tanımlanırken, ozanlar, âşıklar, abdalların - kasıtlı veya kasıtsız olarak- kimilerince san’at tanımı dışında tutulmasındaki maksat nedir?

Sanki farklı temellerden doğmuşlar gibi, eğitim-öğretimde mûsikînin bazı türleri için asırlara dayanan Türk mûsikîsi kaynak, okul ve materyalleri görmezden gelinerek icrâcılarının geneli tarafından kullanılamayan, birlikte icrâyı güçleştiren veya anlaşılamayan, ayrıştırıcı başka yol, yöntem ve materyaller üretilmesinin gâyesi nedir?

Bunlardan olarak, ifâde edildiği her mahfilde Osmanlı coğrafyasının geneli- ni kapsayacak şekilde ve muazzam zenginliklere hâiz olan, yörelerle anılan ve ayrılan kadîm mûsikîmiz tür ve biçimlerini “Türk Halk Müziği” başlığı altında adlandırarak san’at ifâdesi dışında bırakacak şekilde tutmak da bizce doğru değildir. Türk Halk Müziği başlığı yerine, bu alanda gruplanan besteli ve/veya irticâli icrâ edilen tür ve biçimlerde eserlerimiz için -zâten icrâ ortamlarında ve eser nüshalarında yaygın olarak ifâde edilmekte ve kullanılmakta olan “yöre” kavramının eserlerin bütünü kapsamı maksadıyla- “Yöre Mûsikîsi” ifâdesinin kullanılmasını daha tutarlı ve kuşatıcı buluyoruz.

Dinin dışında tasnif edilen âsâr

Dindışı olarak târif edilen ve gruplanan sözlü eserlerin bütünü de - genel olarak icrâ yerinin, sırasının ve şeklinin belirtilmiş olması sebebiyle- Fasil Mûsikîsi başlığı altında yer almasının daha isâbetli olacağı kanaatindeyiz.

“Klâsik” veya “Meydan” ön adları ile tabir edilen fasıl mûsikîsi başlığı altında meydana gelen/getirilen beste biçimleri de bu türde oluşan gelenek ve gereklerle zaman içerisinde gelişim göstermiştir.

İlk örnekleri 15. yy’a dayandırılan (Popescu Judets; 1999; 782) Klâsik fasıl⁵, isminde yer alan fasıl kelimesi Arapça fasıl kökünden türemiştir. Fasleden, ayıran, bölen, bölüm anlamlarına gelmektedir. (Devellioğlu, 2015) Türk mûsikîsinde herhangi bir makamda seçilen Peşrev, Kâr, Murabba, Ağır Semâi, Yürük Semâi ve Saz Semâi’nden meydana gelen takımın (seçilmiş sıralı eserler kümesi) ardı ardınca ve eserlerin kendine has biçim üslûbunca icrâ edilmesinden ibârettir. Klâsik Fasil üslûbu⁶, 19. yy. sonları itibâriyle şarkı beste biçiminin ortaya çıkması ve güçlenmesi ile birlikte başkalaşmalar göstermiş, daha sonra da Klâsik fasıldan ayrılarak Meydan Faslı ya da Küme Faslı gibi farklı isimlerle tâbir olunan yeni bir fasıl biçimi ortaya çıkmıştır. Klâsik fasla göre icrâ üslûbu ve takım için seçilen Ağır aksak, Aksak Semâi, Curcuna, Türk Aksağı, Devr-i Hindî, Düyek gibi usullerle şarkı biçiminde bestelenen farklı eserlerle farklılaşan meydan faslı ayrıca bir başka fasıl biçimi olarak ortaya çıkmıştır. Bütün bu farklı yaklaşımlara rağmen bu biçimlerin tümünü **Fasil Mûsikîsi** altında ifâde etmek belirleyici ve kuşatıcı olmaktadır kanaatini paylaşıyoruz.

Mûsikîmizin bir diğer zenginliği de askeri alandır. Mûsikînin etkilerinden

⁵ Bu biçim için oluşturulan eserler kümesine takım denmektedir.

⁶ Burada üslûp ve tavr konularına da kısaca açıklık getirmek yerinde olacaktır. Türk mûsikîsi icrâ geleneğinde sıklıkla karıştırılan üslûp ve tavr kavramları hep birbirine karıştırılmıştır. TDK ve diğer pek çok sözlükte görüleceği üzere sözlük anlamlarında **üslûp** daha ziyade tarz, stil, yöntem, izlenecek yol gibi terimlerle açıklanırken **tavr**, ifade biçimi, herhangi bir durumda kişinin takındığı davranış gibi ifadeler ile açıklanmaktadır.

Türk mûsikîsinde **üslûp**; zaman içerisinde tekâmül eden Türk mûsikîsi tür ve biçimlerinin icrâsında ortaya çıkan ve gelenek hâline gelen icrâ biçimi olarak tâbir edilmelidir. Tavr ise icrâcının hangi türde olursa olsun icrâ ettiği esere kendi san’at birikimi ile kattıklarını anlatmak için kullanılmalıdır. Yani üslûp, zaman içerisinde belirlenen biçim özellikleri ışığında eserlerin nasıl icrâ edileceğini, tavr ise icrâcının eser biçimine ait üslup özelliklerini gözeterek icrâ ettiği esere san’at birikimiyle kattığı kendine has icrâi beceri ve yorum özelliklerini, ifade biçimini anlatmaktadır.

istifâde etme hususunda en çarpıcı örneklerden birisi de Mehter'dir. "Savaşlarda birlik ve berâberlik duygusunu güçlendirmek yönünde mûsikîden büyük ölçüde faydalanılmıştır. Türklerin eski târihlerinden buyana süregelen bu gelenek, Osmanlı Devleti döneminde teşkilatlanıp genişleyerek başlı başına bir kuruluş olarak yüzyıllarca yaşamıştır." (Güner, 2007, s.102) Mehter Mûsikîsi, kendine has eserleri, icrâ şekilleri, yeri ve düzeni ile belirgin bir geleneği isim olarak da temsil ettiği için ayrı bir isim ve gruplandırmaya tâbi olmamaktadır, olmamalıdır. Ancak günümüzde Mehter Mûsikîsi, bâzı kaynaklarda dindışı mûsikî başlığı altında konumlandırılmakta ya da genel olarak yukarıda bahsedildiği üzere dîni mûsikî başlığı altında zikredilmemektedir. Biz bu konumlandırmanın da, mehter takımını oluşturan her bir neferin aynı zamanda asker olması, ekseriyetle savaş hâlinde görev üstlenmesi; Mehter Mûsikîsi repertuarında, tamamiyle vahdet duygusu telkin eden, Allah (CC) için gazâ şuurunun, ifade/hissetirildiği eserlerin icrâsına yer verilmesi ve Allah (CC) emri olarak şehidlik ve gazilik mertebelerinin ve bunların ilâhi anlamları, müjdeleri ve mânevi kazanımları sebebi ile din dışı bırakılmayacağı gerçeği ile hatalı olduğu kanaatindeyiz.

Tasnîf ve Tesmiyeler

İfâde edilen görüşler neticesinde biz Türk mûsikîsinin "**Sözlü Türk Mûsikîsi**" ve "**Sözsüz Türk Mûsikîsi**" veya "**Türk Saz Mûsikîsi**"⁷ olmak üzere iki ana başlık altında tasnîf edilmesini daha doğru buluyoruz.⁸ Sözlü Türk Mûsikîsini, kendi içerisinde türleri, biçimleri ve icrâ alanlarını işaret edecek şekilde, **Câmi Mûsikîsi, Tekke Mûsikîsi, Fasil Mûsikîsi, Yöre Mûsikîsi ve Mehter Mûsikîsi** alt başlıklarıyla, Sözsüz Türk Mûsikîsini de yine **Tekke Mûsikîsi, Fasil Mûsikîsi ve Yöre Mûsikîsi** alt başlıklarıyla tasnîf etmenin daha belirleyici, açıklayıcı ve kapsayıcı olacağı kanaatindeyiz.

Yaygın olarak kullanılan gruplamaların dışında önerilen tasnîfe dayalı olarak aşağıda sunulan tabloya ilişkin muhtemel eksiklikler elbette alanın duayenlerinin ve ehlinin katkıları ile tamamlanabilecektir.

⁷ Bkz. Özkan, İsmail, Hakkı, *Türk Mûsikîsi Nazariyatı ve Usûlleri, Kudüm Velvelleri*, İstanbul 2006, s.96.

⁸ Yahya Kaçar, bu tasnîfi "Söz mûsikîsi" ve "Saz Mûsikîsi" şeklinde yaptıktan sonra Saz Eseri Formları ve Sözlü Eser Formları başlıkları altında biçimlere, örnek eserlerle açıklamalar getirmektedir. (Yahya Kaçar, 2009, s.291-323)

Sonuç

Türk mûsikîsi tasnîf ve tanımları, başkalaştırıcı, kutuplaştırıcı ve maksat bakımından dîne mugayir olmadığı sürece dinsizleştirici yaklaşımlardan arındırılmalıdır.

Türk mûsikîsinin -icrâ şekillerini belirtici, vurgulayıcı olacağından- “Sözlü Türk Mûsikîsi - Sözsüz Türk Mûsikîkîsi” ya da “Sözlü Türk Mûsikîsi - Türk Saz Mûsikîsi” şeklinde iki ana başlık altında gruplandırılması daha tutarlıdır.

Türk mûsikîsi, doğrudan ya da dolaylı olarak din olgusu üzerinde gelişmiş ve çeşitlenmiş bir mûsikî olduğundan, dîne mugayir olan icrâlar da yapıtlar da dînin sınırları, (emir ve yasaklar) bağlamında irdelenmelidir. Herhangi bir eser veya icrâ, beste ve maksat bakımından dinin sınırlarını tahrif etme maksadı taşımadıkça ibâdet esnasında kullanılmaması sebebi ile din dışı görülmemelidir.

Türk Din Mûsikîsi ifadesi de, vurgu bakımından yanlış çağrışımlar yapabilmektedir. Bunun yerine yaygın kullanılan hâli ile “Dîni Mûsikî” ya da Türk mûsikîsine vurgu yapılmak isteniyorsa “Dîni Türk Mûsikîsi” ifadesinin kullanılması daha tutarlı olacaktır. Ancak alt başlıklarda ifâde edilen Câmî ve Tekke ifadeleri de zaten din çağrıştırdığından ayrıca bir dîni mûsikî üst başlığının kullanımı elzem değildir.

Türk mûsikîsi tasnîfinde san’atlı-san’atsız ya da toplum içerisinde bir tabakalandırma çağrıştıracak şekilde saray müziği - halk müziği ifadelerinin kullanımından da imtina etmelidir.

Mûsikîmiz için “Klâsik Türk Mûsikîsi” ifadesi yerine, asırlardan süzülerek günümüze ulaşan âsarı işaret edecek şekilde “Türk mûsikîsi Klâsikleri” ifadesinin kullanılması daha tutarlı olacaktır.

Osmanlı Devleti coğrafyasının bütün bölgelerini ihtivâ edecek şekilde yörelerle tesmiye olunan, ancak yöre zenginliğini ve farklılıklarını ihtiva etmeyecek şekilde “Türk Halk Müziği” başlığı altında ifade edilen mûsikîmizin sözlü - sözsüz türleri ve biçimleri “Yöre Mûsikîsi” başlığı altında tasnîf olunmalıdır.

Mehter Mûsikîsi de, maksat ve muhteviyat bakımından tamamıyla “gazâ” ilâhî emri doğrultusunda vücut bulduğundan, dinsizleştirici ya da îmân duygusunu zayıflatıcı bir algı oluşturacak şekilde “dindışı” başlığı altında tasnîf edilmemelidir.

Kaynaklar

- » Ayangil, Rûhî, “Klâsik Kavramının Türk Makam Müziği Konuları Ve Çalgılarına Uyarlanması Sorunu” *İnönü Üniversitesi Kültür Ve Sanat Dergisi*, Cilt. 3, Sayı No:1, 2017, s.19-27.
- » Güner, Süleyman, Sırrı, “Osmanlı Mûsikî ve Mehter”, *Karadeniz Araştırmaları*, S.14, 2007, s.101-130.
- » Özalp, Nazmi, *Türk Mûsikîsi Târîhi*, İstanbul 2000.
- » Özkan, İsmail, *Hakkı, Türk Mûsikîsi Nazariyatı ve Usûlleri, Kudüm Velveleleri*, İstanbul 2006.
- » Öztuna, Yılmaz, *Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*, Ankara 2000.
- » Popescu, Judets, Eugenia, “Osmanlıda Fasil” *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.10, Ankara 1999.

- » Tanrıkorur Cinuçen, *Osmanlı Dönemi Türk Müsîkîsi*, 2016.
- » Uludağ, Süleyman, *İslâm Açısından Müsîkî ve Semâ*, İstanbul 2005.
- » Yahya, Kaçar, Gülçin, *Türk Müsîkîsi Rehberi*, Ankara 2009.
- » Yavaşca, Alâeddin, *Türk Müsîkîsi'nde Kompozisyon ve Beste Biçimleri*, İstanbul 2002.
- » <https://www.luggat.com/la-dini/1/1> (13.06.2018, 12:15)
- » <https://www.seslisozluk.net> (14.06.2018).

SİDE MÜZESİ'NDEKİ ANADOLU SELÇUKLU DÖNEMİ SİKKELERİ: II. İZZEDDİN KEYKAVUS, IV. RÜKNEDDİN KILIÇARSLAN, II. ALAEDDİN KEYKUBAD DÖNEMİ

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi

Ali TEKİN

Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi

ÖZ

Uygarlık tarihinin en önemli buluşlarından olan ve başta ticaret hayatının vazgeçilmez unsuru olan sikkeler tarih, sanat ve kültür etkileşiminin önemli unsurlarındandır.

Anadolu Selçuklu Döneminde ilk gümüş sikkeler II. Kılıçarslan zamanında (1156-1192) darp edilmiştir. II. İzzeddin Keykavus, IV. Rükneddin Kılıçarslan ve II. Alaeddin Keykubad dönemi sikkelerinde sülüs yazı kullanılmıştır. Bu dönem sikkelerinde form olarak, düz daire ve inci dizisi bordür daire kullanılmıştır. Süsleme olarak ise bitkisel motifler ve yıldız motifleri ağırlıktadır.

Bu çalışmanın amacı, II. İzzeddin Keykavus, IV. Rükneddin Kılıç Arslan, II. Alaeddin Keykubad'ın Side Müzesi'nde bulunan on bir sikkenin incelenmesidir. Yöntem olarak kronolojik bir sıraya göre düzenlenen sikkelerin her birinin detaylı incelemesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu Selçuklu, Konya, Sivas, Sikke, Yazı.

ABSTRACT

Coins Anatolian Seljukian Period in Side Museum: Periods of II. Izzeddin Keykavus, IV. Rukneddin Kılıcarslan, II. Alaeddin Keykubad

The history of civilization is one of the most important inventions of the first commercial life and an indispensable element of coins, history, art and culture are important elements of interaction.

The first silver coins in Anatolian Seljukian was minted in II. Kılıcarslan (1156-1192) period. A third script used II. Izzeddin Keykavus, IV. Rukneddin Kılıcarslan ve II. Alaeddin Keykubad period coins. This period as a form of coins, the circle and the pearl drop used in the border circle. As decoration, herbal motifs and star motifs are in density.

The objective of this study is to examine eleven coins belonging to II. Izzeddin Keykavus, IV. Rukneddin Kılıcarslan and II. Alaeddin Keykubad included in Side Museum. As a method, detail analysis of each coins collocated according to a chronological order was performed.

Keywords: Anatolian Seljukian, Konya, Sivas, Coin, Script.

Giriş

1.1. II. İzzeddin Keykavus, IV. Rükneddin Kılıçarslan, II. Alaeddin Keykubad Dönemi

I. Alaeddin Keykubad'ın henüz genç yaşta, 1237'de, ölümü ve yerine iktidarsız ve anormal vasıflara sahip oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in geçişi devletin sarsılmasına bir başlangıç oldu¹. Sultan, vezir Sadeddin Köpek'in baskısı altına girerek Keykubad döneminin büyük kumandanlarını ortadan kaldırdı. Bu dönemde Babailer isyanını, Moğol istilası takip etti. 1243'te Selçuklu ordusu Köseadağ'da hezimete uğradı. Bu yenilgiden itibaren devletin tarihe gömüldüğü 1308'e kadar Anadolu sözde sultanların, şehzadelerin birbiriyle mücadeleleri, devlet adamları ve beylerin ihtirasları ve tahrikleri, suikastlar, Moğollara karşı isyanlar, iktisadi çöküntü ve halkın perişanlığı manzarasını arz eder².

II. İzzeddin Keykavus, sultan sıfatı ile Güyük Han'ın cülus merasiminde hazır bulunmak üzere, Moğolistan'da toplanan kurultaya davet edildiği zaman yerine IV. Rükneddin Kılıçarslan gönderildi. Kılıçarslan ve maiyeti oradan dönerek ağabeyinin azline dair bir ferman getirdi ve 646/1248-1249'da Sivas'ta bağımsızlığını ilan etti. Fakat Emirlerin araya girmesiyle üç kardeşin birlikte tahta çıkmasına karar verildi (647/1249-1250). Bununla beraber bu müşterek saltanat uzun sürmeyerek, iki tarafa mensup Emirlerin ihtiras ve tahrikleri sonucunda, IV. Kılıçarslan Konya'dan kaçarak 652/1254-1255'te Kayseri'de tekrar saltanatını ilan etti. Bu münasebetle meydana gelen savaşta mağlup olan Kılıçarslan önce Amasya, sonra da Burgulu (Uluborlu) kalesinde hapsedildi. II. Keykavus 654/1256-1257'de Moğol kumandanı Baycu Noyan'a mağlup olunca, Kılıçarslan hapisten çıkarılarak tahta geçirildi. Fakat Baycu Noyan'ın Anadolu'dan ayrılması üzerine Keykavus tekrar gelip Konya tahtını ele geçirdi. Bunun sonucunda Kılıçarslan ve müttefiki bulunan Moğollar ile Keykavus arasında mücadele yeniden başladı. Böylece Selçuklu tahtında kâh müşterek kâh kendi başına saltanat süren Kılıçarslan, nihayet ümerasından Muînüddin Pervane'nin Moğolları ve ağabeyinin maiyetindeki bazı devlet adamlarını elde etmek suretiyle II. Keykavus'u 659/1261-1262'de kesin olarak tahtı terk etmeye mecbur edince bütün Selçuklu ülkesinin sultanı oldu³.

¹ Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul, 1969, s. 228.

² Kafesoğlu, İbrahim, "Selçuklular", *İslâm Ansiklopedisi (İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugatı)*, c. 10, İstanbul, 1977, s. 384.

³ Turan, Osman, "Kılıçarslan IV", *İslâm Ansiklopedisi (İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Bi-*

1.2. Anadolu Selçuklu Dönemi Sikkeleri

Sikke darbında kullanılan madenler altın, gümüş ve bakırdır. İslamiyet'ten önce Araplar bir miskal gümüşe dirhem, altına dinar, bakıra da fels demişlerdir. Miskalin ağırlığı 22 kıratın 1 habbe eksiktir⁴.

Anadolu Selçukluların resmi dirhem ağırlığı 16 kırat, 3,086 gr'dır. II. Kılıçarslan'ın dirhemleri 16 kıratın daha ağırdır. Kılıçarslan'ın oğulları dönemindeki dirhemler ağırlık itibariyle birbirinden farklı olmak üzere 14 (2,79) ve 15 kırat (2,99) arasındaki bir vezne sahipti. I. Gıyaseddin Keyhüsrev devrinde de dirhemler Meliklerin darp ettiği değerlerde olup⁵, bu dönemde "Nısfıye" adı verilen yarım dirhemlerin de kestirildiği görülmektedir⁶.

Resmi dinar 24 kırat ve 4,81 gr'dır. Fakat Anadolu Selçuklu döneminde dinar ağırlıkları 3,72-5,40 gr arasında değişmekle birlikte bunların 4,35 ile 4,45 gr arasında toplandığı görülmektedir⁷. I. Alaeddin Keykubat zamanında 4,5 gr gelen dinar "Sikke-i Alai" ve "Sikke-i Keykubadi" adıyla anılmıştır⁸. II. Gıyaseddin Keyhüsrev, II. İzzeddin Keykavus, üç kardeşin müşterek saltanatı, II. Gıyaseddin Mesud ve III. Alaeddin Keykubad dönemlerine ait altın sikkeler de mevcuttur⁹.

Anadolu Selçuklularda ilk sikke I. Mesud zamanında bastırılmıştır. Bu sikkeler bakır felsler olup Bizans taklididir. İlk gümüş sikkeler II. Kılıçarslan zamanında (1156-1192) darp edilmiştir. Bu sikkelerde Abbasi halifesi en-Nasırü Lîdîni'llah'ın adı ve unvanları (el-imam ve Emirü'l-mü'minin) vardır. II. Kılıçarslan zamanında Konya'da bastırılan ilk altın sikkede ise Abbasi halifesi el-Mustazî Bi Emrillah'ın adı ve unvanları yer almaktadır. Sikkenin üzerinde güneş kursu ile yıldız motifleri görülmektedir¹⁰. II. Kılıçarslan'ın altın ve bakır sikkelerinde "Kılıç bin Mesud" ibaresi kullanılmışken, gümüş sikkelerinde sadece "Kılıçarslan" ibaresi kullanılmıştır¹¹. Kılıçarslan'ın sikkelerdeki unvanı es-Sultânü'l-

→ →

yografya Lugatı), c.6, İstanbul, 1977, s. 703-704.

⁴ Artuk, İbrahim, "Sikke", *İslâm Ansiklopedisi (İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugatı)*, c.10, İstanbul, 1977, s. 621-622.

⁵ Aykut, Şevki Nezihi, *Türkiye Selçuklu Sikkeleri I*, İstanbul, 2000, s. 169-171.

⁶ Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi I, (1243-1453)*, İstanbul, 1995, s. 515.

⁷ Aykut, *Türkiye Selçuklu*, 170.

⁸ Erkiletlioğlu, Halit-Güler, Oğuz, *Türkiye Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri*, Kayseri, 1996, s. 23.

⁹ Altıntaş, Ahmet, "Selçuklu Türkiye'sinde Para", *Türkler*, ed. H.C. Güzel-K. Çiçek-S. Koca, c.7, Ankara, 2002, s. 387.

¹⁰ Aykut, *Türkiye Selçuklu*, 131-134.

¹¹ Erkiletlioğlu-Oğuz, *Türkiye Selçuklu Sultanları*, 49.

muazzam'dır¹². Bu dönem sikkelerinde dini terim olarak "Lâ ilâhe illallâh vahdehu la şerîkele Muhammed Resûlullâh" ibaresi kullanılmıştır¹³. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ilk saltanat yıllarındaki gümüş sikkeleri Konya'da bastırılmıştır. Tarihsiz olanları olduğu gibi tarih bulunan hatta tahtan ayrılmasından hemen sonraki tarihi taşıyan gümüş sikkeleri de vardır. Tarihi sikkelerinde Abbasi halifesi en-Nasıru Lidini'llah'ın ismi ve unvanları yer almaktadır. Tarihsiz olanlarda ise halifenin ismi ile "emirü'l-mü'minin" ifadesine rastlanılmaktadır¹⁴. Keyhüsrev'in ikinci saltanatındaki sikkeleri ilk saltanatından tamamen farklıdır. Önceki sikkelerden farklı olarak "el minnetillahi" ibaresinin eklendiği görülmektedir. Ayrıca sikkelere bu dönemden itibaren sultanların mahlasları (Gıyâsü'd-dünya ve'd-din) da eklenmiştir¹⁵. Keyhüsrev'in ilk saltanatındaki gümüş sikkelerinde kelime-i tevhid ile birlikte "Vahdehu la şerike leh" ibaresi, ikinci saltanatındaki gümüşlerinde kelime-i tevhid, tasliye, besmele ve "Huve'l-lezi ersele Resulehu bi'l-Hudâ ve dini'l hakkı li-yuzhirehu ale'd-dini küllihî velev kerihel-müşrikun'l" ayetini kullanmıştır¹⁶. II. Rükneddin Süleyman Şah dönemi sikkelerinde "el-Kahir" ve "Ebu'l-Feth" unvanlarının kullanıldığı görülmektedir. Hükümdar gümüş sikkelerinde "Süleyman", bakır sikkelerinde "Süleyman Şah" ismini kullanmıştır¹⁷. Süleyman Şah'ın altın ve gümüş sikkelerinde dini ibare olarak kelime-i tevhid, tasliye ve "Erselehu bi'l-Hudâ ve dini'l-hakkı li-yuzhirehu ale'd dini küllih" ayeti yer almaktadır¹⁸. II. Kılıçarslan, II. Süleyman Şah ve I. Keyhüsrev'in bakır felslerinde elinde mızrak tutan bir süvari figürü vardır¹⁹. I. İzzeddin Keykavus'un bazı sikkelerinde yazılar bir dikdörtgen içine alınarak kenardaki boşluklara kelime-i tevhid, tarih ve darp yeri yazılmışken, bazılarında ise "Sultan el galib" unvanı ile halife Lidini'llah'ın adı bulunmaktadır²⁰. Altın sikkelerinde kelime-i tevhid, tasliye ve "es-sultânu bir- rızâi'llahi el-galiba bi emri'llah" ibaresi görülmektedir²¹. I. Alaeddin Keykubat meliklik döneminde "Melik Mansur" unvanının

¹² Aykut, *Türkiye Selçuklu*, 158.

¹³ Erkiiletlioğlu-Oğuz, *Türkiye Selçuklu Sultanları*, 49.

¹⁴ Aykut, *Türkiye Selçuklu*, 136-137.

¹⁵ Erkiiletlioğlu-Oğuz, *Türkiye Selçuklu Sultanları*, 78.

¹⁶ Aykut, *Türkiye Selçuklu*, 163.

¹⁷ Erkiiletlioğlu-Oğuz, *Türkiye Selçuklu Sultanları*, 70.

¹⁸ Aykut, *Türkiye Selçuklu*, 164.

¹⁹ İzmirlier, Yılmaz, "Anadolu Selçuklu Sikkeleri", *Anadolu'da Paranın Tarihi*, ed. Bülent Arı, Ankara, 2011, s. 97.

²⁰ Erkiiletlioğlu-Oğuz, *Türkiye Selçuklu Sultanları*, 86.

²¹ Aykut, *Türkiye Selçuklu*, 164.

yanında “Alae'd-devlete ve'd-din” unvanını da almıştır²². Bu dönem gümüş sikkelerinde, sultanı at üzerinde bir av hayvanını avlarken görmekteyiz²³. Sultanlık sikkelerinde darp yeri bazen her iki yüze konulmuş, bazen de tarihler hem yazı hem de rakam ile yazılmıştır. Satır aralarına altı ve sekiz köşeli yıldızlar konulmuştur²⁴. Keykubat dönemine gelinceye kadar Selçuklu sikkelerinde tarih, yazıyla yazılırken, bu dönemle birlikte bazen birler, onlar, bazen de yüzler hanesinin divani rakamla yazılmış olduğu görülmektedir²⁵. Keykubat, sikkelerinde “es-Sultânü'l muazzam”, “es-Sultânü'l A'zam”, “Zill'ullah-i fi'l-Âlem” ve “Ebu'l-Feth” unvanlarını kullanmıştır²⁶. II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemi sikkelerinin dikkat çekici uygulamalarının başında figürlü sikkeleri gelmektedir. Ön yüzünde el-İmam el-Mustansır Bi'llâh Emiri'l Mü'minin yazısı ortada Şir-i Hurşid tasviri yer almaktadır²⁷. Keyhüsrev'in üç oğlu II. İzzeddin Keykavus, IV. Rükneddin Kılıçarslan ve III. Alaeddin Keykubat'ın müşterek sikke bastırması dönemin ilgi çekici uygulamalarındandır. Kılıçarslan ile Keykubat'ın Keykavus'tan ayrılarak kısa bir süre içinde Kayseri ve Konya'da ortaklık ile hüküm sürüp sikke bastırılmışlardır²⁸. IV. Kılıçarslan, Bürhanu'l Emirül-mü'minin, Rüknü'd-dünya ve'd-din ve Ebu'l-Feth gibi unvanları kullanmıştır²⁹. IV. Kılıçarslan ve oğlu III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in sikkelerinde Abbasi halifesi el-Musta'sım Bil'llah'ın adı “el-imam el-ma'sum” şeklinde geçmektedir. III. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde basılan sikkelerde yazı güzelliği gittikçe kaybolmuştur. II. İzzeddin Keykavus'un oğlu olduğunu iddia eden Cimri (Siyavuş) de 1276-1278 yıllarında sikke bastırmıştır³⁰.

²² Artuk, İbrahim, “Ala el-Din Keykubat'ın Meliklik Devri Sikkeleri”, *Belleten*, c. XLIV, S. 174, Ankara, s. 265-270.

²³ İzmirlier, “Anadolu”, *Anadolu'da Paranın Tarihi*, 100.

²⁴ Erkiletlioğlu-Oğuz, *Türkiye Selçuklu Sultanları*, 94.

²⁵ Artuk, İbrahim-Artuk, Cevriye, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler Kataloğu*, c. II, İstanbul, 1970, s. 52.

²⁶ Koca, Salim, “Türkiye Selçuklu Devleti Hükümdarlarının Aldıkları ve Kullanılan Hakimiyet ve Hükümdarlık Sembolleri”, *III. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri 20-22 Mayıs 1993*, Konya, 1994, s. 150; Erkiletlioğlu-Oğuz, *Türkiye Selçuklu Sultanları*, 94.

²⁷ Eser, Erdal, “Anadolu Selçuklu Dönemi'nde Sultani Pul: Sikke II. Gıyaseddin Keyhüsrev Dönemi Figürlü Sikkeleri”, *IX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu 21-23 Nisan 2005*, Erzurum, 2006, s. 241.

²⁸ Artuk, “Sikke”, *İA*, c.10, 628-629.

²⁹ Çaycı, Ahmet, *Selçuklularda Egemenlik Sembolleri*, İstanbul, 2008, s. 73.

³⁰ Artuk, “Sikke”, *İA*, c.10, 628-629.

2. Katalog

Katalog Nu: 1

7803-Ön Yüz

Şek:1

7803-Arka Yüz

Şek:2

Müzeeye Geliş Tarihi: 02.10.1998

Müzeeye Geliş Şekli ve Yeri: Hüsnu Yardımcı'dan satın alma. Bozkır-Seydişehir

Cinsi: Gümüş

Tekniği: Dövme (Darp)

Yazı Karakteri: Sülüs

Çap: 2 cm

Ağırlık: 2,81 gr.

Tarihi: 647/1249-1250

Ön yüz: Lâ ilâhe illallâh Muhammedün Resûlullâh el-imâmü'l-Musta'sım Bi'llâh Emîrû'l-Mü'minîn Duribe bi Sivas sene seb'a erba'în ve sittemi'e.

İnci dizisi şeklinde daire formu içinde "Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed O'nun elçisidir. Müminlerin Emiri Musta'sım Bi'llâh 647/1249-1250 senesinde Sivas'ta basıldı" yazmaktadır. Rakamlar divani harfle verilmiştir. En üstte simetrik rumi motifine yer verilmiştir. Satırların arasındaki boşluklar yer yer tırnak ve noktayla doldurulmuştur.

Arka yüz: Es-Selâtinü'l eâzım İzzü'd-dünyâ ve'd-dîn Keykavus ve Rüknu'd-dünyâ ve'd-dîn Kılıçarslan ve Alâü'd-dünyâ ve'd-dîn Keykubad benü Keyhüsrev berâhin emîrû'l mü'minîn.

İnci dizisi şeklinde daire formu içinde "En büyük sultanlar din ve dünyanın izzeti Keykavus, din ve dünyanın direği Kılıç Arslan, Keyhüsrev oğlu din ve dünyanın temsilcisi Keykubad müminlerin emirinin delilleri" yazmaktadır. En üstte simetrik rumi motifine yer verilmiştir.

Katalog Nu: 2

7798-Ön Yüz

Şek: 3

7798-Arka Yüz

Şek: 4

Müze Geliş Tarihi: 02.10.1998

Müze Geliş Şekli ve Yeri: Hüsnü Yardımcı'dan satın alma. Bozkır-Seydişehir

Cinsi: Gümüş

Tekniği: Dövme (Darp)

Yazı Karakteri: Sülüs

Çap: 2 cm

Ağırlık: 2,81 gr.

Tarihi: 648/1250-1251

Ön yüz: Lâ ilâhe illallâh Muhammedün Resûlullâh el-imâmu'l-Musta'sım Bi'llâh Emîrû'l-Mü'minîn Duribe fi seneti seman (erba'în) sittemi'e bi Konya.

İnci dizisi şeklinde daire formu içinde "Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed O'nun elçisidir. Müminlerin Emiri Mustasım billah 6(4)8/1250-1251 senesinde Konya'da basıldı" yazmaktadır. Rakamlar divani harfle verilmiştir. Yazıdan yatay çiziyile ayrılmış üst kısmın ortasında altı kollu yıldız, iki yanına üçer kollu yıldız motifi yer almaktadır. Altı kollu yıldız motifinin yan kolları köşelidir. Satırlardaki harflerin aralarındaki boşluklar yer yer tirfillerle doldurulmuştur.

Arka yüz: Es-Selâtinü'l eâzım İzzü'd-dünyâ ve'd-dîn Keykavus ve Rüknu'd-dünyâ ve'd-dîn Kılıçarslan ve Alâü'd-dünyâ ve'd-dîn Keykubad benü Keyhüsrev berâhin emîrû'l mü'minîn.

İnci dizisi şeklinde daire formu içinde "En büyük sultanlar din ve dünyanın izzeti Keykavus, din ve dünyanın direği Kılıç Arslan, Keyhüsrev oğlu din ve dünyanın temsilcisi Keykubad müminlerin emirinin delilleri" yazmaktadır. En üstte simetrik rumi motifi silik vaziyettedir. Satırlardaki harflerin aralarındaki boşluklar yer yer tirfillerle doldurulmuştur.

Katalog Nu: 3

7799-Ön Yüz

Şek: 5

7799-Arka Yüz

Şek: 6

Müze Geliş Tarihi: 02.10.1998

Müze Geliş Şekli ve Yeri: Hüsnü Yardımcı'dan satın alma. Bozkır-Seydişehir

Cinsi: Gümüş

Tekniği: Dövme (Darp)

Yazı Karakteri: Sülüs

Çap: 2 cm

Ağırlık: 2,81 gr.

Tarihi: 649/1251-1252

Ön yüz: Lâ ilâhe illallâh Muhammedün Resûlullâh el-İmâmu'l-Musta'sım Bi'llâh Emîrû'l-Mü'minîn Duribe fi seneti tis'a erba'in sittemi'e bi Konya.

İnci dizisi şeklinde daire formu içinde "Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed O'nun elçisidir. Müminlerin Emiri Musta'sım Bi'llâh 649/1251-1252 senesinde Konya'da basıldı" yazmaktadır. Rakamlar divani harfle verilmiştir. Yazıdan yatay çizgiyle ayrılmış üst kısmın ortasında altı kollu yıldız, iki yanında birer nokta motifi görülmektedir. Yıldız motifinin kolları köşelidir. Harf aralarındaki boşluklar yer yer tirfil, çintemani veya üç noktayla doldurulmuştur.

Arka yüz: Es-Selâtinü'l eâzım İzzü'd-dünyâ ve'd-dîn Keykavus ve Rüknu'd-dünyâ ve'd-dîn Kılıçarslan ve Alâü'd-dünyâ ve'd-dîn Keykubad benü Keyhüsrev berâhin emîrû'l mü'minîn.

İnci dizisi şeklinde daire formu içinde "En büyük sultanlar din ve dünyanın izzeti Keykavus, din ve dünyanın direği Kılıç Arslan, Keyhüsrev oğlu din ve dünyanın temsilcisi Keykubad müminlerin emirinin delilleri" yazmaktadır. En üstte simetrik rumi motifine yer verilmeyle birlikte harf aralarındaki boşluklar yıldız motifi ve tirfillerle doldurulmuştur.

Katalog Nu: 4

7801-Ön Yüz

Şek: 7

7801-Arka Yüz

Şek: 8

Müze Geliş Tarihi: 02.10.1998

Müze Geliş Şekli ve Yeri: Hüsnü Yardımcı'dan satın alma. Bozkır-

Seydişehir

Cinsi: Gümüş

Tekniği: Dövme (Darp)

Yazı Karakteri: Sülüs

Çap: 2,2 cm

Ağırlık: 2,85 gr.

Tarihi: 650/1252-1253

Ön yüz: Lâ ilâhe illallâh Muhammedün Resûlullâh el-îmâmu'l-Musta'sim Bi'llâh Emîrû'l-Mü'minîn Duribe fi seneti hamse ve sittemi'e bi Konya.

İnci dizisi şeklinde daire formu içinde "Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed O'nun elçisidir. Müminlerin Emiri Mustasım billah 650/1252-1253 senesinde Konya'da basıldı" yazmaktadır. Rakamlar divani harfle verilmiştir. Yazıdan yatay çiziyile ayrılmış üst kısmın ortası altı kollu yıldız, iki yanı birer nokta motifiyle, harf aralarındaki boşluklar ise yer yer tiffille doldurulmuştur.

Arka yüz: Es-Selâtinü'l eâzîm İzzü'd-dünyâ ve'd-dîn Keykavus ve Rüknu'd-dünyâ ve'd-dîn Kılıçarslan ve Alâü'd-dünyâ ve'd-dîn Keykubad benü Keyhüsrev berâhin emîrû'l mü'minîn.

İnci dizisi şeklinde daire formu içinde "En büyük sultanlar din ve dünyanın izzeti Keykavus, din ve dünyanın direği Kılıç Arslan, Keyhüsrev oğlu din ve dünyanın temsilcisi Keykubad müminlerin emirinin delilleri" yazmaktadır. En üstte uçları ortada düğüm yapan simetrik rumi motifi bulunmaktadır. Satırlardaki harflerin aralarındaki boşluklar yer yer altı kollu yıldız, tiffil ve tırnaklarla doldurulmuştur.

Katalog Nu: 5

8990-Ön Yüz

Şek: 9

8990-Arka Yüz

Şek: 10

Müzeeye Geliş Tarihi: 11.06.2002

Müzeeye Geliş Şekli ve Yeri: A. Ayten'den satın alma. Yukarı Bağlar Mevkii, Seydişehir

Cinsi: Gümüş

Tekniği: Dövme (Darp)

Yazı Karakteri: Sülüs

Çap: 2,1 cm

Ağırlık: 2,80 gr.

Tarihi: 650/1252-1253

Ön yüz: Lâ ilâhe illallâh Muhammedün Resûlullâh el-imâmü'l-Musta'sım Bi'llâh Emîrû'l-Mü'minîn Duribe fi seneti hamsin (ve) sittemi'e bi Konya.

İnci dizisi şeklinde daire formu içinde "Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed O'nun elçisidir. Müminlerin Emiri Musta'sım Bi'llâh. 650/1252-1253 senesinde Konya'da basıldı" ibaresi verilmiştir. Rakamlar divani harfle verilmiştir. Yatay çiziyile ayrılmış üst kısmın ortasında altı kollu yıldız, iki yanında üçer kollu yıldız motifi yer almaktadır. Satır aralarındaki boşluklar yer yer tiftillerle doldurulmuştur.

Arka yüz: Es-Selâtinü'l eâzım İzzü'd-dünyâ ve'd-dîn Keykavus ve Rüknu'd-dünyâ ve'd-dîn Kılıçarslan ve Alâü'd-dünyâ ve'd-dîn Keykubad benü Keyhüsrev berâhin emîrû'l mü'minîn.

İnci dizisi şeklinde daire formu içinde "En büyük sultanlar din ve dünyanın izzeti Keykavus, din ve dünyanın direği Kılıç Arslan, Keyhüsrev oğlu din ve dünyanın temsilcisi Keykubad müminlerin emirinin delilleri" şeklinde yazmaktadır. En üstte simetrik rumi motifi yer almaktadır. Satır aralarındaki boşluklar yer yer tiftillerle doldurulmuştur.

Katalog Nu: 6

9368-Ön Yüz

Şek: 11

9368-Arka Yüz

Şek: 12

Müze Geliş Tarihi: 13.10.2002

Müze Geliş Şekli ve Yeri: A. Ayten'den satın alma. Yukarı Bağlar Mevkii-

Seydişehir

Cinsi: Gümüş

Tekniği: Dövme (Darp)

Yazı Karakteri: Sülüs

Çap: 2 cm

Ağırlık: 2,44 gr.

Tarihi: 650/1252-1253

Ön yüz: Lâ ilâhe illallâh Muhammedün Resûlullâh el-imâmu'l-Musta'sım Bi'llâh Emîrû'l-Mü'minîn Duribe Sivas seneti hamse ve sitte(mi'e).

Yatay şekilde yazılmış beş satır yazıda "Allah'tan başka ilâh yoktur, Muhammed O'nun elçisidir. Müminlerin Emiri Musta'sım Bi'llâh 650/1252-1253 senesinde Sivas'ta basıldı" yazmaktadır. Rakamlar divani harfle verilmiştir. Satır aralarındaki boşluklarda rumi motifi veya yay formu ile yıldız motifi görülmektedir.

Arka yüz: Es-Selâtinü'l eâzim (İzz)ü'd-dünyâ ve'd-dîn Keykavus ve Rüknu'd-dünyâ ve'd-dîn Kılıçarslan ve Alâü'd-dünyâ ve'd-dîn Keykubad benü Keyhüsrev berâhin emîrû'l mü'minîn.

İnci dizisi şeklinde daire formu içinde "En büyük sultanlar din ve dünyanın izzeti Keykavus, din ve dünyanın direği Kılıç Arslan, Keyhüsrev oğlu din ve dünyanın temsilcisi Keykubad müminlerin emirinin delilleri" yazmaktadır. En üstte simetrik rumi motifi silik bir şekildedir.

Katalog Nu: 7

7839-Ön Yüz

Şek: 13

7839-Arka Yüz

Şek: 14

Müzeye Geliş Tarihi: 23.12.1999

Müzeye Geliş Şekli ve Yeri: A. Ayten'den satın alma. Göyük bağları Mevkii Kesecik Kasabası-Seydişehir

Cinsi: Gümüş

Tekniği: Dövme (Darp)

Yazı Karakteri: Sülüs

Çap: 2,2 cm

Ağırlık: 2,80 gr.

Tarihi: 651/1253-1254

Ön yüz: Lâ ilâhe illallâh Muhammedün Resûlullâh el-imâmu'l-Musta'sım Bi'llâh Emîrû'l-Mü'minîn Duribe bi Sivâs sene (a)had hamsin ve sittemi'e.

Yatay şekilde yazılmış beş satır yazıda "Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed O'nun elçisidir. Müminlerin Emiri Musta'sım Bi'llâh 651/1253-1254 senesinde Sivas'ta basıldı" yazmaktadır. Rakamlar divani harfle verilmiştir. Yazıdan yatay çizgiyle ayrılmış üst kısmın ortasında altı kollu yıldız, iki yanında üçer kollu yıldız motifi, harf arasında ise rumi motifi veya yay formu yer almaktadır.

Arka yüz: Es-Selâtinü'l eâzım İzzü'd-dünyâ ve'd-dîn Keykavus ve Rüknü'd-dünyâ ve'd-dîn Kılıçarslan ve Alâü'd-dünyâ ve'd-dîn Keykubad benü Keyhüsrev berâhin emîrû'l mü'minîn.

İnci dizisi şeklinde daire formu içinde "En büyük sultanlar din ve dünyanın izzeti Keykavus, din ve dünyanın direği Kılıç Arslan, Keyhüsrev oğlu din ve dünyanın temsilcisi Keykubad müminlerin emirinin delilleri" yazmaktadır. En üstte simetrik rumi motifi silik vaziyettedir. Harf araları yer yer yarım cezm, tırfil ve tırnaklarla doldurulmuştur.

Katalog Nu: 8

7800-Ön Yüz

Şek: 15

7800-Arka Yüz

Şek: 16

Müze Geliş Tarihi: 02.10.1998

Müze Geliş Şekli ve Yeri: Hüsnü Yardımcı'dan satın alma. Bozkır-Seydişehir

Cinsi: Gümüş

Tekniği: Dövme (Darp)

Yazı Karakteri: Sülüs

Çap: 2,2 cm

Ağırlık: 2,84 gr.

Tarihi: 652/1254-1255

Ön yüz: Lâ ilâhe illallâh Muhammedün Resûlullâh el-imâmu'l-Musta'sım Bi'llâh Emîrû'l-Mü'minîn Duribe fi seneti isna hamsin sittemi'e bi Konya.

İnci dizisi şeklinde daire formu içinde "Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed O'nun elçisidir. Müminlerin Emiri Musta'sım Bi'llâh 652/1254-1255 senesinde Konya basıldı" yazmaktadır. Rakamlar divani harfle verilmiştir. Yazıdan yatay çiziyile ayrılmış üst kısmın ortasında altı kollu yıldız, iki yanında nokta motifi yer almaktadır. Harf araları yer yer tirfil ve çintemani veya üç noktayla doldurulmuştur.

Arka yüz: Es-Selâtinü'l eâzım İzzü'd-dünyâ ve'd-dîn Keykavus ve Rüknu'd-dünyâ ve'd-dîn Kılıçarslan ve Alâü'd-dünyâ ve'd-dîn Keykubad benü Keyhüsrev berâhin emîrû'l mü'minîn.

İnci dizisi şeklinde daire formu içinde "En büyük sultanlar din ve dünyanın izzeti Keykavus, din ve dünyanın direği Kılıç Arslan, Keyhüsrev oğlu din ve dünyanın temsilcisi Keykubad müminlerin emirinin delilleri" şeklinde yazmaktadır. En üstte uçları ortada düğüm yapan simetrik rumi motifi bulunmaktadır. Harf araları yer yer tirfillerle doldurulmuştur.

Katalog Nu: 9

7844-Ön Yüz

Şek: 17

7844-Arka Yüz

Şek: 18

Müzeeye Geliş Tarihi: 23.12.1999

Müzeeye Geliş Şekli ve Yeri: A. Ayten'den satın alma. Göyük bağları Mevkii Kesecik Kasabası- Seydişehir

Cinsi: Gümüş

Tekniği: Dövme (Darp)

Yazı Karakteri: Sülüs

Çap: 2,2 cm

Ağırlık: 2,85 gr.

Tarihi: 652/1254-1255

Ön yüz: Lâ ilâhe illa(İlâh) Muhammedün Resûlullâh el-(imâmu'l)-Musta'sım Bi'llâ(h) Emîrû'l-Mü'minîn Duribe bi Siva(s) fi sene isna hamsin sitte(mi'e).

İnci dizisi şeklinde daire formu içinde "Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed O'nun elçisidir. Müminlerin Emiri Musta'sım Bi'llâh 652/1254-1255'de Sivas'ta basıldı" yazmaktadır. Rakamlar divani harfle verilmiştir. Yazıdan yatay çizgiyle ayrılan üst kısmı darp esnasındaki eğri kesim nedeniyle görülmemektedir.

Arka yüz: Es-Selâtinü'l (eâzım) İzzü'd-dünyâ ve'd-dîn Keykavus ve Rüknu'd-dünyâ ve'd-dîn Kılıçarslan ve Alâü'd-dünyâ ve'd-dîn Keykubad benü Keyhüsrev berâhin emîrû'l mü'minîn.

İnci dizisi şeklinde daire formu içinde "En büyük sultanlar din ve dünyanın izzeti Keykavus, din ve dünyanın direği Kılıç Arslan, Keyhüsrev oğlu din ve dünyanın temsilcisi Keykubad müminlerin emirinin delilleri" şeklinde yazmaktadır.

Katalog Nu: 10

7840-Ön Yüz

Şek: 19

7840-Arka Yüz

Şek: 20

Müze Geliş Tarihi: 23.12.1998

Müze Geliş Şekli ve Yeri: A. Ayten'den satın alma. Göyük bağları Mevkii

Kesecik Kasabası- Seydişehir

Cinsi: Gümüş

Tekniği: Dövme (Darp)

Yazı Karakteri: Sülüs

Çap: 2,1 cm

Ağırlık: 2,78 gr

Tarihi: 653/1255-1256

Ön yüz: Lâ ilâhe illa (illâh) Muhammedün Resûlullâh el-(imâmu'l)-Musta'sım Bi'llâ(h) Emîrû'l-Mü'minîn Duribe fi sene sel(ase) hamsin (sittemi'e bi Konya.)

İnci dizisi şeklinde daire formu içinde "Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed O'nun elçisidir. Müminlerin Emiri Musta'sım Bi'llâh (6)53/1255-1256'da Konya'da basıldı" yazmaktadır. Rakamlar divani harfle verilmiştir. Yazıdan yatay çiziyile ayrılmış üst kısmın ortasında altı kollu yıldız, iki yanında birer nokta motifi yer almaktadır.

Arka yüz: (Es-Selâ)tinü'l eâzım (İzz)ü'd-dünyâ ve'd-dîn Keykavus ve Rük-nü'd-dünyâ ve'd-dîn Kılıçarslan ve Alâü'd-dünyâ ve'd-dîn Keykubad benü Keyhüsrev berâhin emîrû'l mü'minîn.

Beş satırlık yatay yazıda "En büyük sultanlar din ve dünyanın izzeti Keykavus, din ve dünyanın direği Kılıç Arslan, Keyhüsrev oğlu din ve dünyanın temsilcisi Keykubad müminlerin emirinin delilleri" yazmaktadır. En üstte uçları ortada düğüm yapan simetrik rumi motifi bulunmaktadır. Harf araları yer yer tirfillerle doldurulmuştur.

Katalog Nu: 11

138-Ön Yüz

Şek: 21

138-Arka Yüz

Şek: 22

Müze Geliş Tarihi: 21.11.2017

Müze Geliş Şekli ve Yeri: İbrahim Şen'den satın alma. Denizli-Çardak

Cinsi: Gümüş

Tekniği: Dövme (Darp)

Yazı Karakteri: Sülüs

Çap: 2,4 cm

Ağırlık: 2,93 gr.

Tarihi: 655/1257-1258

Ön yüz: Lâ ilâhe illallâh Muhammedün Resûlullâh el-imâmu'l-Musta'sım Bi'llâh Emîrû'l-Mü'minîn Duribe sene hamse hamsin sittemi'e.

Yatay çizgiyle ortadan ikiye bölünen sikkenin üst kısmında "Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed O'nun elçisidir. Müminlerin Emiri" alt kısımda ise "Mustasım billah 655/1257-1258 senesinde basıldı" yazmaktadır. Rakamlar divani harfle verilmiştir. En üstte simetrik rumi motifine yer verilmiştir. Yazıların arasında tirfil ve noktalar bulunmaktadır.

Arka yüz: Es-Selâtinü'l eâzım İzzü'd-dünyâ ve'd-dîn Keykavus ve Rüknu'd-dünyâ ve'd-dîn Kılıçarslan ve Alâü'd-dünyâ ve'd-dîn Keykubad benü Keyhüsrev berâhin emîrû'l mü'minîn.

Beş satırlık yatay yazıda "En büyük sultanlar din ve dünyanın izzeti Keykavus, din ve dünyanın direği Kılıç Arslan, Keyhüsrev oğlu din ve dünyanın temsilcisi Keykubad müminlerin emirinin delilleri" yazmaktadır. En üstte simetrik rumi motifine yer verilmiştir. Harf aralarını yer yer tirfiller doldurmaktadır.

3. Değerlendirme

Katalogumuzdaki örnekler 647-655 yılları arasına tarihlenmektedir. Fakat

bu dönem sikkelerinin basımı 657 yılına kadar devam ettiği bilinmektedir³¹. Bu dönem sikkeleri başta Konya olmak üzere Kayseri, Lu'lu'a, Malatya ve Sivas'ta basılmıştır³². İncelediğimiz sikkelerde darp yerleri Konya ve Sivas'tır. Sadece bir sikkede darp yeri yoktur (katalog nu: 11).

647 yılında Sivas'ta basılan sikke örneğimiz, M. Kemal Şahin tarafından yayımlanan makalede değerlendirilmiştir³³. Aynı çalışmada Kayseri-651 tarihli sikke de dikkat çekicidir³⁴. Konya-648 tarihli sikke ise Şerife Tali tarafından "Kayseri Arkeoloji Müzesinde Bulunan Bir Grup Selçuklu Müşterek Sikkesi"³⁵ adı altında bilim dünyasına tanıtılmıştır. İ. Artuk ve C. Artuk tarafından yayımlanan katalogda verdiğimiz örneklerden ayrı olarak, Kayseri-654, Lu'lu'a-651 ve Malatya-655 tarihli sikke örnekleri mevcuttur³⁶. Bütün bu örneklerde malzeme, form ve süsleme benzer karakterdedir.

3.1. Malzeme ve Teknik

Anadolu Selçuklu döneminde para sisteminin ana ölçüsü dirhem (gümüş) dir. Selçuklu dirhemlerine "Akça-i Rum" da denilmektedir³⁷. Dirhem kelimesi Araplara Sasanilerden geçmiştir ve İslami devirde İran dirhemi ilk defa Hz. Ömer zamanında basılmıştır³⁸. Anadolu Selçuklu'da ilk gümüş sikke II. Kılıçarslan döneminde (1156-1192) darp edilmiştir³⁹. Kataloğumuzdaki sikkelerin hepsi gümüş malzemedendir.

Sikke basımında ilk darp makinesi günümüzden ancak üç yüz yıl önce (17. yüzyıl) Avrupa'da kullanılmaya başlanmıştır. Bu tarihe kadar sikke basımı elle yapılıyordu: Alt kalıp üstüne konulan sikke pulunun üstüne üst kalıp yerleştirilir ve üzerine çekiçle vurularak darp işlemi gerçekleştirilmiştir⁴⁰. Bu dönem sikkeleri darp tekniğinde yapılmıştır.

İncelenen gümüş sikkelerin ağırlıkları 2,44 ile 2,93 gr, çapları ise 2 ile 2,4

³¹ Artuk, İbrahim, "II. Keyhüsrev'in Üç Oğlu Adına Kesilen Sikkeler", *Malazgirt Armağanı*, Ankara, 1993, s. 269

³² Artuk, "II. Keyhüsrev'in Üç Oğlu Adına Kesilen Sikkeler", *Malazgirt Armağanı*, 269.

³³ Şahin, Mustafa Kemal, "Samsun Müzesi'nde Bulunan Anadolu'da Selçuklu Dönemine Ait Sikkeler", *Samsun Sempozyumu, 13-16 Ekim 2011*, ed. Mahmut Aydın vd. Cilt: 3, Samsun, 2012, s. 618.

³⁴ Şahin, "Samsun Müzesi", *Samsun Sempozyumu*, 619-620.

³⁵ Tali, Şerife, "Kayseri Arkeoloji Müzesinde Bulunan Bir Grup Selçuklu Müşterek Sikkeleri", *I. Uluslararası İğdir Sempozyumu Sosyal Bilimler Bildiri Kitabı (19-21 Nisan 2012-İğdir)*, ed. Cengiz Atlı, İğdir, 2013, s. 130.

³⁶ Artuk-Artuk, *Sikkeler Kataloğu*, 370-371.

³⁷ Aykut, *Türkiye Selçuklu*, 169.

³⁸ Sahillioğlu, Halil, "Dirhem", *DİA*, c. 9, İstanbul, 1994, s. 369.

³⁹ Aykut, *Türkiye Selçuklu*, 132.

⁴⁰ Tekin, Oğuz, "Başlangıcından Türkiye Cumhuriyeti'ne Kadar Türk Devletlerinin Sikkeleri", *Türkler*, ed. H.C. Güzel-K. Çiçek-S. Koca, c. 5, Ankara, 2002, s. 422.

cm arasında değişmektedir.

3.2. Süsleme

3.2.1. Sikkede Formlar

Sikkeler düz daire, inci dizisi bordür daire, çift daire, ikiden fazla daire, kare, yıldız, altı dilimli ve dört yapraklı yonca formlarında şekillenmişlerdir. En yaygın tip düz daire formudur. Ortada büyük bir çizgiyle bitiş noktasında bir dairevi çizgiden oluşur. Dairelerin iç ve dış bölümlerinde yazı veya motifler sıralanır. En çok kullanılan formların başında inci dizisi bordür daire gelmektedir. Bu form hem sikkenin bitiş kenarında hem de sikkenin ortasında motifleri çevreleyen fonksiyonel bir biçimde kullanılmıştır. Roma başta olmak üzere Bizans, Artuklu ve Selçuklularda görülmektedir. Sikkenin ortasında birbirine paralel iki çizginin daire oluşturduğu form çift daire formudur. En fazla Emevî ve Abbasilerde yaygındır. Sikke üzerinde kare formu, inci dizisi kare ya da düz çizgi kareyle birlikte kullanılmıştır. Orta Asya, Bizans ve İslami dönem sikkelerinde görülmektedir. Yıldız formu, özellikle altı kollu yıldız tüm medeniyetler tarafından sevilen bir tip tir. Eyyubi ve İlhanlılarda görülen altı dilimli form, inci dizili form ve düz çizgilerden meydana gelmiştir. Dilimlerin uçlarının birleştiği yerde, gülün içinde, simetrik rumi ve palmet motifi meydana gelmektedir. Özellikle Selçuklu döneminin son çeyreğinde görülen tip ise tek veya çift bordürlü dört yapraklı yonca formudur⁴¹.

İncelediğimiz örneklerde düz daire (katalog nu: 11) ve inci dizisi bordür daire (katalog nu: 1-10) formları şeklindedir.

3.2.2. Geometrik Süsleme

3.2.2.1. Yıldız

İlhanlı, Moğol, Artuklu, Selçuklu ve Beylikler dönemi sikkelerinde karşımıza çıkan yıldız motifi, süsleme veya yazı aralarında bölme unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Selçuklu sikkelerinde görülen yıldız motifi uçları çatallı, köşeli ve rozet biçimlidir⁴².

İncelediğimiz örneklerde tek altı kollu yıldızlar (katalog nu: 3, 4, 8, 10) ve altı kollu-üç kollu yıldızlar (katalog nu: 2, 5, 7), yazıdan yatay çizgiyle ayrılan üst kısımda konumlandırılmışlardır. Bunun yanı sıra satır aralarına yer yer yerleştiri-

⁴¹ Parlar, Gündegül, *Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Ögeler*, Ankara, 2001, s. 115-119.

⁴² Parlar, *Figüratif Ögeler*, 128.

len yıldız motifleri de bulunmaktadır (katalog nu: 4, 6).

3.2.3. Bitkisel Süsleme

3.2.3.1. Rumi

Sikkelerde satır arası ayırıcı veya tepelik konumunda karşımıza çıkan rumi, küçük ölçülü tutulmakla birlikte en geniş grubu oluşturan kompozisyonlardır⁴³. Rumi'nin özellikle altı dilimli gül yapraklı kompozisyonlu sikkelerin, içteki birleşme noktalarında, simetrik olarak sade veya çatalı biçimlerde görülmesi Anadolu Selçuklu sikkelerine has bir özelliktir⁴⁴. Sikkelerde simetrik olarak görülen rumi motifleri, iki yana açılan uçları tombulca bir virgülü andıran yuvarlak-tan oluşur. Bazen motifin uçları çatalı, bazen de gövdeden çatallar şeklinde dilimlenir. Zaman zaman da uçların gövdede birleştiği yerde düğümler meydana gelmektedir⁴⁵.

Katalogumuzdaki örneklerde rumi motifleri, simetrik bir şekilde çoğunlukla tepelik kısmında (katalog nu: 1, 2, 3, 5, 11), üç örnekte ise düğümlü rumi şeklindedir (katalog nu: 4, 8, 10). İki örnekte yazı aralarında rumi motifi veya yay formu (katalog nu: 6, 7) görülmektedir. Bu motifin bir boy damgası olan yay formuyla benzerliği düşünülebilir⁴⁶.

3.3. Yazı

Tarih boyunca Arap yazısı ma'kılî, kûfi, tevki, rikâ, muhakkak, reyhânî, sülüs, nesih, ta'lik, dîvânî, rik'a ve siyâkat gibi türleri kullanım alanı bulmuş ve günümüze kadar gelmiştir⁴⁷.

İslam dünyasında devleti yönetenler kendilerini ifade edebilmek için sikkeler üzerine çeşitli unvan, isim, tarih, basım yeri gibi sembolik ibareler kullanmışlardır. Anadolu Selçuklu sikkelerinde de en çok yer alan anlatım tarzının yazılı anlatım olduğu görülür. Ağırlıklı olarak sülüs yazı tercih edilmiş, bunun yanında kûfi, nesih ve ta'lik gibi yazı gruplarının da yer aldığı örnekler olmuştur. Yazılı kompozisyonlarda kelime-i tevhid ve besmele türündeki ifadelerin yanında, İslam halifesinin isminden önce "imam" ibaresi ile "emirü'l-mü'minîn" terimleri ilave edilmeye başlanmıştır. Sikkenin ön yüzünde halifenin ismi, arka yüzünde

⁴³ Mülayim, Selçuk, "Selçuklu Sikkelerinde Yazı-Dışı Unsurlar", *Antalya 5. Selçuklu Semineri bildiriler ve Seçkiler*, Antalya, 1998, s. 13.

⁴⁴ Parlar, Gündegül, "Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Bitkisel Bezemeler Rumi ve Palmet Motifleri", *Prof. Dr. Zafer BAYBURTLUOĞLU Armağanı Sanat Yazıları*, Kayseri, 2001, s. 481.

⁴⁵ Parlar, *Figüratif Ögeler*, 126.

⁴⁶ Mülayim, *Yazı-Dışı Unsurlar*, 13.

⁴⁷ Tüfekçioğlu, Abdülhamit, *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı*, Ankara, 2001, s. 8.

sultanların unvan ve lakaplarıyla isimlerinin bütünüleşerek verildiği görülür. Daire biçimli kompozisyonun en dıştaki halkasına ise basım yeri ve yılı gibi ibareler yazılmıştır⁴⁸. Alaeddin Keykubat dönemiyle birlikte tarih kısmının, divani rakamla yazılmış olduğu görülmektedir⁴⁹.

Dönem sikkelerinde sülüs yazı kullanılmıştır. Sikkenin ön yüzünde kelime-i tevhid, Abbasi halifesi Musta'sım Bi'llâh'ın ismi, unvanı olan emîrû'l mü'minîn ibaresiyle birlikte divani rakamla tarih verilmiş ve darp yerleri yazılmıştır. Arka yüzünde ise üç kardeşin baba ismiyle, kendi isimleri ve unvanları "berâhin emîrû'l mü'minîn" ibaresiyle bitirilmiştir.

Sonuç

Uygarlık tarihinin en önemli buluşlarından olan ve başta ticaret hayatının vazgeçilmez unsuru olan sikkeler tarih, sanat ve kültür etkileşiminin önemli unsurlarındandır. Devletlerin değerli madenlerden basmış oldukları sikkeler, devletin siyasi ve ekonomik gücünün göstergesi olarak kabul edilmektedir.

II. Kılıçarslan, I. Gıyaseddin Keyhüsrev, I. İzzeddin Keykavus ve I. Alaeddin Keykubat dönemi sikkelerinde Abbasi halifesi en-Nasıru Lidinillah'ın adı ve unvanları (el-imam ve Emîrû'l-mü'minin) yer almaktadır. II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemi sikkelerinde El-İmam el-Mustansır Bi'llâh adı geçmektedir. Bu dönem sikkelerinde önceki sultanların sikkelerindeki geleneğin devam ettiği görülmektedir. Bir yüzünde Abbasi halifesinin ismi-unvanı (el-imâmu'l-Mustasım Bi'llâh Emîrû'l-Mü'minîn), diğer yüzünde kendi unvan ve isimleriyle, baba ismi verilmiştir. İncelediğimiz örneklerde figürlü sikke yoktur. Genel olarak Anadolu Selçuklu döneminde en çok kullanılan figür, elinde mızrak tutan süvari figürüdür. II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde ise Şir-i Hurşid tasviridir.

Side Müzesi'ndeki II. İzzeddin Keykavus, IV. Rükneddin Kılıçarslan ve II. Alaeddin Keykubad dönemi sikkelerinin, diğer müzelerdeki benzer örneklerle karşılaştırıldığı zaman farklı özellikte olmadığı görülmektedir. Fakat dönem sikkelerinin yayılım alanlarının doğru bir şekilde belirlenebilmesi için bu tür çalışmaların daha çok yapılması gerekmektedir.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin bu dönemde, içinde bulunduğu durum da göz önünde bulundurulduğunda, müşterek yolla olsa bile sikke basımının devam etmesi, devletin ekonomik gücünün göstergesi olarak kabul etmek gerekir.

⁴⁸ Çaycı, *Egemenlik Sembolleri*, 60-61.

⁴⁹ Artuk-Artuk, *Sikkeler Kataloğu*, 52.

Kaynaklar

- » Akdağ, Mustafa, Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi I (1243-1453), İstanbul, 1995.
- » Altıntaş, Ahmet, "Selçuklu Türkiye'sinde Para", Türkler, ed. H.C. Güzel-K. Çiçek-S. Koca, c. 7, Ankara, 2002, s. 386-392.
- » Artuk, İbrahim-Artuk, Cevriye, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler Kataloğu, c. I, II, İstanbul, 1970.
- » ———, "Sikke", İslâm Ansiklopedisi (İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugatı), c. 10, İstanbul, 1977, s. 621-640.
- » ———, "Ala el-Din Keykubad'ın Meliklik Devri Sikkeleri", Belleten, c. XLIV, 174, Ankara, 1980, s. 265-271.
- » ———, "II. Keyhüsrev'in Üç Oğlu Adına Kesilen Sikkeler", Malazgirt Armağanı, Ankara, 1993, s. 269-286.
- » Aykut, Şevki Nezihi, Türkiye Selçuklu Sikkeleri I, İstanbul, 2000.
- » Çaycı, Ahmet, Selçuklularda Egemenlik Sembolleri, İstanbul, 2008.
- » Erkiletlioğlu, Halit-Güler, Oğuz, Türkiye Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri, Kayseri, 1996.
- » Eser, Erdal, "Anadolu Selçuklu Dönemi'nde Sultani Pul: Sikke II. Gıyaseddin Keyhüsrev Dönemi Figürlü Sikkeleri", IX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu 21-23 Nisan 2005, Erzurum, 2006, s. 239-248.
- » İzmirliler, Yılmaz, "Anadolu Selçuklu Sikkeleri", Anadolu'da Paranın Tarihi, ed. Bülent Arı, Ankara, 2011.
- » Kafesoğlu, İbrahim, "Selçuklular", İslâm Ansiklopedisi (İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugatı), c. 10, İstanbul, 1977, s. 353-416.
- » Koca, Salim, "Türkiye Selçuklu Devleti Hükümdarlarının Aldıkları ve Kullanılan Hakimiyet ve Hükümdarlık Sembolleri", III. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri 20-22 Mayıs 1993, Konya, 1994, s. 149-161.
- » Mülâyim, Selçuk, "Selçuklu Sikkelerinde Yazı-Dışı Unsurlar", Antalya 5. Selçuklu Semineri bildirileri ve Seçkiler, Antalya, 1998, s. 12-15.
- » Parlar, Gündegül, Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Ögeler, Ankara, 2001.
- » ———, "Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Bitkisel Bezemeler Rumi ve Palmet Motifleri", Prof. Dr. Zafer BAYBURTLUOĞLU Armağanı Sanat Yazıları, Kayseri, 2001, s. 479-493.
- » Sahillioğlu, Halil, "Dirhem", DİA, c. 9, İstanbul, 1994, s. 368-371.
- » Şahin, Mustafa Kemal, "Samsun Müzesi'nde Bulunan Anadolu'da Selçuklu Dönemine Ait Sikkeler", Samsun Sempozyumu, 13-16 Ekim 2011, ed. Mahmut Aydın vd. Cilt: 3, Samsun, 2012, s. 603-633.
- » Tali, Şerife, "Kayseri Arkeoloji Müzesinde Bulunan Bir Grup Selçuklu Müşterek Sikkeleri", I. Uluslararası İğdır Sempozyumu Sosyal Bilimler Bildiri Kitabı (19-21 Nisan 2012-İğdır), ed. Cengiz Atlı, İğdır, 2013, s. 113-138.
- » Tekin, Oğuz, "Başlangıcından Türkiye Cumhuriyeti'ne Kadar Türk Devletlerinin Sikkeleri", Türkler, ed. H.C. Güzel-K. Çiçek-S. Koca, c. 5, Ankara, 2002, s. 413-422.
- » Turan, Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, İstanbul, 1969.
- » Turan, Osman, "Kılıçarslan IV", İslâm Ansiklopedisi (İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugatı), c. 6, İstanbul, 1977, s. 703-707.
- » Tüfekçioğlu, Abdülhamit, Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı, Ankara, 2001.

TRABLUS'TA BİR EMİRLİK:

BENÛ AMMÂR

Dr. Öğr. Üyesi Nadir KARAKUŞ
Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZ

Haçlılar Urfa ve Antakya'dan sonra Kudüs'te de bir devlet kurmuşlar ve Yakın Doğu'nun kalbine yerleşmişlerdi. Ancak Avrupa ile Doğu Akdeniz arasında köprü olacak bir devlet daha kurmaları gerekiyordu. Trablusşam'da hüküm süren Benû Ammar bu arzularının önündeki en büyük engeldi. Emirliğin başında bulunan Fahrulmülk, izlediği ince politikası ve uzlaşmacı tavrı ile bunu bir müddet geciktirse de sonunda Müslümanlar arasındaki bölünmüşlük ve Selçuklu Sultanının daha başka konulara öncelik verip, Trablus'daki Müslümanlara gerekli yardımı sağlayamaması ile emirlik Haçlıların eline geçti ve burada bir Haçlı devleti kuruldu. Dördüncü Haçlı Devleti de kan ve gözyaşı üzerine kurulmuştu. Diğerlerinden farklı tarafı ise emirliğe ait binlerce kitabın olduğu kütüphanenin de yakılmış olması idi. Haçlılar, ele geçirdikleri yeni topraklar ile Müslümanların yurtlarını ellerinden aldıkları gibi, onların birikmiş kültürel ve ilmi zenginliklerini de yok ediyorlardı.

Anahtar Kelimeler: Benû Ammâr, Haçlılar, Halife, Sultan, Trablus.

ABSTRACT

An Emirates in Tripoli Banu Ammar

The Crusaders established a state in Jerusalem after Urfa and Antakya and settled in the heart of the Near East. However, it was necessary to establish another state that would bridge between Europe and the eastern Mediterranean. Banu Ammar, who was ruled in Tripoli, was the biggest obstacle in front of these supplies. Fahrulmulk, who was at the head of the Emirate, delayed this for a while with his subtle policy and compromising attitude, but eventually he was handed over by the emirate crusaders and a Crusader state was established because the Seljuk Sultan could not provide the necessary help to the Muslims in Tripoli. The fourth Crusader state was also founded on blood and tears. The other side of the other was that the library had been burnt, with thousands of books belonging to the emirate. The Crusaders destroyed their accumulated cultural and scientific wealth, as well as the new lands they captured and the Muslims' homes.

Keywords: Benu Ammar, Crusaders, Caliph, Sultan, Tripoli.

GİRİŞ

Haçlılar 491/1098'de bölgeye ilk geldiklerinde Beyrut'un kuzeyinde baş-şehri Trablus¹ olan Benû Ammâr emîrligi vardı.² Hz. Ömer döneminde İslâm topraklarına katılan Trablus,³ daha sonra pek çok kez el değiştirerek Fatimîlere geçmişti. Şîî olan Benû Ammâr, daha önce Trablus'un Fatimî valisi Muhtârüdevle'nin 462/1070'de ölümüyle de bağımsızlığını elde ederek Fatimîlerden ayrılmıştı.⁴ Şehir Haçlılar bölgeye gelmeden çok önce Suriye'nin fethinde büyük rol oynayan Melikşah'ın komutanı Atsız b. Uvak tarafından muhasara edilmesine rağmen ele geçirilememişti.⁵ Emirlik, egemenliğini kuzeyde Tartus'a kadar genişletmeyi başarmıştı. Tartus ile Lazikiye arasında bulunan Cebele,⁶ Kadı İbn Süleyha adlı mahallî bir emîrin kontrolünde idi.⁷ İbn Süleyhâ, Cebele'yi 494/1101 yılında Tutuş b. Alparslan'ın oğlu Dimaşk emîri Dukak'ın atabegi Tuğtegin'e teslim etmişti.⁸ Tuğtegin de şehri Benû Ammâr'a vermişti.⁹ Benû Ammâr muhtemelen Mağrib'den Mısır'a göç etmiş Şîî eğilimleri olan Berberî bir ailenin temsilcilerinden oluşuyordu.¹⁰

¹ Grekçe "Tripolis" kelimesinden gelmektedir. Kadim tarihi Fenikeliler'e dayanan, Tartûs ile Cübeyl arasında yer alan Doğu Akdeniz şehirlerinin en önemlilerindedir. Bk. İbn Havkal, *X. Asırda İslâm Coğrafyası*, çev.: Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014, s. 153; Cengiz Orhonlu, "Trablus", *İA*, İstanbul 1993, c. XII, s. 452.

² Zoe Oldenbourg, *The Crusades*, Fransızca'dan İngilizce'ye çev.: Anne Carter, Pantheon Books, New York 1966, s. 191.

³ Trablus Hz. Ömer döneminde Suriye cephesi komutanı Yezid b. Ebû Süfyan ve kardeşi Muaviye tarafından fethedilmişti. Bk. Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân, Ülkelerin Fetihleri*, çev.: Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2013, s. 149.

⁴ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev.: Fikret İşıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, c. I, s. 61; Abdülkerim Özaydın, "Ammâroğulları", *DİA*, İstanbul 1991, c. III, s. 76.

⁵ Cengiz Orhonlu, "Trablus", *İA*, İstanbul 1993, c. XII, s. 453' de Atsız'ın Trablus'u muhasara tarihini 484/1091 olarak verir. Oysa bu tarihten çok önce Atsız, Fatimîlere karşı Dimaşk'ı kurtarmak için kendisine yardıma gelen Tutuş b. Alparslan tarafından Safer 472/Ağustos 1079'da öldürülmüştü. Bk. Azîmî, *Azîmî Tarihi, Selçuklu Tarihi ile İlgili Bölümler*, çev.: Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2006, s. 26; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953, s. 37-38; P. M. Holt, *Haçlılar Çağı, XI. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğru*, çev.: Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 14; Ali Sevim, "Atsız b. Uvak", *DİA*, İstanbul 1991, c. IV, s. 93; Cl. Cahen, "Atsız b. Uvak", *EP*, c. I, s. 751.

⁶ Şam sahilinde, Lazikiye yakınlarında bir yerdir. 17/638 yılında Ubâde b. es-Sâmit ve Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh tarafından fethedilmiştir. Bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, tahk.: Abdülaziz el-Cündî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1410/1990, c. II, s. 122.

⁷ Kadı İbn Süleyhâ Cebele şehrini 465/1073'de Bizanslılar'dan alıp Ammâroğullarına teslim etmişti. O zamanlar Benû Ammâr'ın başında olan Fahrülmülk'ün abisi Celâülmülk de Cebele'yi onun idaresine bırakmıştı. Bk. Abdülkerim Özaydın, "Ammâroğulları", *DİA*, İstanbul 1991, c. III, s. 76.

⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl, I. Ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*, çev.: Onur Özatağ, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 8.

⁹ Runciman, c. II, s. 9-10.

¹⁰ Abdülkerim Özaydın, "Ammâroğulları", *DİA*, İstanbul 1991, c. III, s. 77.

Haçlılar, diğer taraftan Müslüman komşuları ile olan problemlerini halletmeye çalışıyor, varlığını devam ettirmenin yollarını arıyordu. Onların bu var olma mücadelesinin Birinci Haçlı Seferini daha iyi anlamamıza vesile olacağı gibi, Müslüman dünyasındaki parçalanma ve yekvücut olamamanın peşinden getirdiği felâketlerin daha iyi anlaşılmasına kapı aralayacağını ümit ediyoruz. Makalemiz Benû Ammâr'ın Haçlıların bölgeye gelmelerinden sonraki dönemini hedeflediği için, emîrliğin kurucusu Emînüddeve Ebû Tâlib Hasan b. Ammâr ve onun yeğeni ve kendisinden sonra emîrliğin başına geçen Celâlü'l-Mülk'ten bahsedilmeyecektir. Sadece Fahrülmülk Ebû Ali ve onun etrafında emîrliğin şekillenen tarihi ele alınarak Haçlı Seferlerinin Trablus ve civarına olumsuz etkileri ve Müslüman âleminin bölünmüşlüğünden bahsedilecektir. Makalemizin en önemli yönü de hiç şüphesiz Benu Ammâr emirliği üzerinden Trablus Haçlı Kontluğunun kurulması sürecinin ele alınması olacaktır.

BENÛ AMMÂR VE CEBELE

Benû Ammâr'ın daha sonra hâkimiyetine girecek olan Cebele, komşularından ilk saldırıyı, kuzeydeki Antakya'dan gördü. Tancred önce Cenevizlilerin yardımı ile Bizans'a ait olan Lazikiye'nin kenarlarını işgal etti;¹⁵ daha sonra da 494/1101'de Cebele'ye yöneldi. Ancak Tancred'in 494/1101 yılında gerçekleştirdiği bu saldırısı daha önce dayısı Bohemund'un Dânişmendilere esir düşmeden önce 493/1100 yılında yaptığı sefer gibi¹⁶ yine başarısız olmuştu.¹⁷ İbnü'l-Esir, Haçlılar ile İbn Süleyhâ'nın Cebele dışında yaptıkları savaşta Frenklerin bozguna uğradığını ve kumandanlarının esir alınıp, yüksek miktarda kurtuluş akçesi karşılığında serbest bırakıldığını zikreder.¹⁸

Bu saldırı Cebele kadısı Ebû Muhammed İbn Süleyha'yı¹⁹ Dımaşk'a yaklaştırdı ve şehri Dımaşk atabegi Tuğtegin'e teslim etti. Tuğtegin de oğlu Tâcûlmülk Börî'yi buraya vali olarak gönderdi. Börî'nin Cebele'de yaptığı icraatlarla halkın

¹⁵ Lazikiye Tancred tarafından tam manasıyla 496/1103 yılında ele geçirilmişti. Ancak şehir uzun süre elinde kalmamış, yeni bir Bizans ordusu gelerek Lazikiye'yi tekrar geri almıştı. Bk. W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev.: Enver Ziya Karal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2000, s. 158.

¹⁶ İbn Süleyha, Cebele'deki yerli Hristiyanlarla işbirliği içinde Haçlılara bir oyun oynamıştı. Yerli Hristiyanlar onları yazdıkları bir mektupla şehre davet etmişler, onlar gelince de kaleden ip atarak onları içeriye almaya çalışmışlardı. Bu sırada burçlarda bekleyen İbn Süleyha ve adamları da kaleye tırmanan Haçlıları öldürerek, kesik başlarını kaleden aşağı atmışlar, bunu gören Haçlılar da buradan uzaklaşmak zorunda kalmışlardı. Bk. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, tash.: Muhammed Yusuf ed-Dekkâk, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1407/1987, c. IX, s. 35.

¹⁷ İbnü'l-Esir, c. IX, s. 35; Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer*, Matbaatu'l-Hüseyniyye el-Misriyye, 1. Baskı, yy., c. II, s. 213.

¹⁸ İbnü'l-Esir, c. IX, s. 35.

¹⁹ Kadî İbn Süleyha'nın gerçek adı Ebû Muhammed Ubeydullah b. Mansur olmasına rağmen bu isimle maruftu. Babası Rumların bölgeye hâkim oldukları dönemde Cebele şehrinin reisi ve kadısıydı. Rumlar bölgeden uzaklaşıp da şehir Müslümanların hâkimiyetine girince, Benû Ammâr'ın ege-menliğine girdiler. Buna rağmen babası Mansûr eski görevini devam ettirdi. Babasının ölümüyle de İbn Süleyha nöbeti devraldı ve bir dizi önlemler aldı. Askerî alanda önemli icraatlar yaparak şehri güçlendirdi. Benû Ammâr ile bazı problemler yaşamasına rağmen, aldığı tedbirlerle bunları aşmasını bildi. Haçlılar bölgeye geldiklerinde de şehrin reisi olarak bulunuyordu. Bk. İbnü'l-Esir, c. IX, s. 35

tepkisini çekmesi üzerine, şehir halkı Benû Ammâr'ın yöneticisi ve Trablus hâkimi olan Fahrulmülk'e durumu şikâyet ettiler. Bunu üzerine İbn Ammâr, Cebele'ye bir ordu sevk etti ve kendisine karşı çıkan Böri'yi yerli halkın da yardımı ile yendi.²⁰ Cebele'ye hâkim olan İbn Ammâr esir olarak karşısına getirilen Böri'ye iyi davrandı ve onu babası Tuğtegin'e gönderdi.²¹ İbn Ammâr, Tuğtegin'den özür dileyerek Cebele'yi Haçlı işgalinden endişe duyarak ele geçirdiğini ifade ederek Dimaşk'ın tepkisinden kurtuldu.²² Kadı İbn Süleyha ise ailesi ve tüm serveti ile önce Dimaşk'a sonra da Bağdat'a gitti.²³ Cebele Trablus emîri Benû Ammâr'ın himâyesine girerek rahatladı; Tancred de birliklerini buradan çekti.²⁴

501/1108 yılında bölge yeniden Tancred'in saldırılarına maruz kaldı. Daha önce olduğu gibi Tancred önce Lazikiye'ye saldırdı ve Pisalı denizcilerin yardımı ile Lazikiye'yi ele geçirdi.²⁵ Pisalılar'a yaptıkları hizmet karşılığı Antakya'da bir sokak, Lazikiye'de bir kilise ve büyük bir depo ile bir mahalle verildi.²⁶ Bir yıl sonra da Tancred Zilhicce 502/Temmuz 1109'da bu sefer Cenevizliler'in yardımı ile²⁷ Cebele'yi, daha sonra da Markab ve Bulunyas'ı²⁸ Benû Ammâr'ın elinden alarak hâkimiyetini daha da güneye yaymış oluyordu.²⁹ Tancred, Cenevizliler'in Cebele'nin ele geçirilmesinde yaptıklarına karşılık olarak onlara Cebele limanında inşaat için bir yer (muhtemelen bir tersane yeri), şehir dışında bir malikâne ve Lazikiye'de bir mahalle ile bir kilise vermişti.³⁰ Cebele'nin ele geçirilmesine tekrar dönülecektir.

Bu sırada nâib sıfatı ile de olsa Tancred'in hâkimiyeti Toroslardan el-Cezîre'ye, oradan da orta Suriye'ye kadar uzanmıştı. Bizans'a karşı giriştiği boş

²⁰ Ebu'l-Fidâ, c. II, s. 213; İbn Haldun, *Kitabu'l-İber ve Divânü'l-Mübtedei ve'l-Haber*, tahk.: Halil Şahâde, Beyrut 1408/1988, c. V, s. 212.

²¹ Sibt İbnü'l-Cevzi, *Mir'âtü'z-Zaman fî Tevârîhi'l-A'yân*, tahk.: Muhammed Berekât ve diğerleri, Dimaşk 1434/2013, c. XIX, s. 515; Ebu'l-Fidâ, c. II, s. 213.

²² İbnü'l-Esir, c. IX, s. 36.

²³ İbnü'l-Kalânisi, s. 8-9; Ebu'l-Fidâ, c. II, s. 214; Şihâbüddin b. Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr: Türkler Hakkında Duyduklarım ve Gördüklerim*, çev.: D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014, s. 235.

²⁴ Runciman, c. II, s. 27.

²⁵ Heyd, s. 158.

²⁶ Runciman, c. II, s. 44; Heyd, s. 158.

²⁷ Heyd, s. 162.

²⁸ Runciman, c. II, s. 111'de Markab ile Bulunyas'ın 512/1118 yılında Tancred'in ölümünden sonra iktidara gelen Roger tarafından alındığı kaydedilir. Aynı kaynaktaki bu iki farklı aktarımı, hâkimiyetin sağlamaştırılması olarak görmek gerekir. Bunlardan Markab daha sonra Hospitalier şövalyelerinin ana karargâhı olmuştur. Bk. Samuel Lyde, *The Asian Mystery, Illustrated in the History Religion and Present State of the Ansaireeh or Nusairis of Syria*, Cambridge, London 1860, s. 5, 8, 11-13; Harold Lamb, *Selahaddin Eyyubî ve Haçlılar*, çev. Sinem Ceviz, İstanbul 2017, s. 367-68; Farhad Daftary, *İsmaililer, Tarihleri ve Öğretileri*, çev. Ahmet Fethi, İstanbul 2017, s. 557; Kalavun, Muharrem 684/Nisan 1285'de Hospitalierler'in İlhanlılar (1256-1353) ile işbirliği yaptıklarını duyunca, Haçlılar'ın en kuvvetli kalelerinden olan Lazkiye'nin güneyinde Cebele sahilindeki Merkab'ı ele geçirmiş ve bu kontluğa son vermiştir. Bk. Ömerî, s. 407; Michael Burton, "The Society's Tour in Lebanon, Syria and Jordan", *Asian Affairs*, January 2001, s. 184-85; s. Samuel Lyde, s. 13; Holt, *Haçlı Devletleri*, s. 111; Runciman, c. III, s. 335-36; Asbridge, s. 649; Amin Maalouf, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, çev.: M. A. Kılıçbay, Telos Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 1997, s. 326; Paine, s. 90; İsmail Yiğit, "Kalavun", *DiA*, İstanbul 2001, c. XXIV, s. 227.

²⁹ Runciman, c. II, s. 44.

³⁰ Heyd, s. 162-63.

hayallerin uçup gitmesi ile Antakya'nın ilk Prinkepsi Bohemund İtalya'da utanç içinde yaşarken,³¹ ikinci nâibi olduğu Urfa'nın esir kontu Baudouin du Bourg ise Musul zindanlarında çürümekte idi.³² Tancred Baudouin'i kurtarmak için hiçbir girişimde bulunmuyor, gittikçe artan gücünün tadını çıkarıyordu.³³

TRABLUS'UN HAÇLILAR TARAFINDAN MUHASARASI

Antakya ve Urfa Haçlılarını Kudüs Krallığı'ndan ayıran Müslümanlara ait bir koridor vardı ve bu koridorun en önemli emîrliği Trablus'taki Benû Ammâr idi. Emîrliğin başında, Kadı Fahrülmülk Ebû Ali isminde barışsever bir yönetici vardı. Sadece küçük bir orduya sahip olmasına rağmen zengin bir coğrafyaya hükmediyordu. Komşularına karşı izlediği akıllı ve uzlaşmacı politika yanında Trablus'un aşılmaz surları onun en büyük avantajı idi. Bu siyasetini Haçlılara karşı da sürdürmüştü, daha Birinci Haçlı Seferleri sırasında Haçlılara yiyecek maddeleri sağlamış, kendisine ait Irka kalesi kuşatıldığında Frenklere karşı ustaca bir politika takip etmişti.³⁴ Urfa Kontu I. Baudouin, ilk Kudüs Haçlı lideri olan kardeşi Godefroi'nin ölümünden sonra Krallık tacını giymek üzere Kudüs'e giderken, ona bu tehlikeli yolculuğunda Benû Ammâr faydalı hizmetlerde bulunmuştu. Haçlılar gözden kaybolunca da onların işgal ettikleri Tartus ve Maraclea şehirlerini sessizce ele geçirmeyi bilmişti. Böylece de Lazkiye ve Cebele'den Fatimî himayesinde bulunan Beyrut bölgesine kadar bütün Akdeniz sahilini hâkimiyeti altına almıştı.³⁵

489/1096'da ilk sefere katılan Haçlı liderleri arasında en zengin ve ünlüsü olan Kont Raymond,³⁶ diğer Haçlı liderleri gibi Deniz Ötesi'nde aradığını bulamamıştı.³⁷ Bu sırada Trablus Müslüman şehirlerinin en büyüğü, servet ve güzel-

³¹ Thomas F. Madden, *The Concise History of the Crusades*, Lanham, Maryland 2013, s. 39'da Bohemund'un Bizans'a karşı giriştiği sonuçsuz ve başarısız harekâttan sonra Güney İtalya'ya yerleştiğini ve 500/1107'de bu bölgedeki Apulia'da öldüğünü belirtir; ayrıca Bohemund'un Bizans karşısında aldığı yenilgi ile ilgili olarak bk. Ibnü'l-Esir, c. IX, s. 104; Asbridge, s. 160-61.

³² Runciman, c. II, s. 36-37'de Çökürmüş'ün 494/1101 yıllarını başında Tancred ve Bohemund karşısında yenilmesi üzerine kaçtığını, geride asil bir Selçuklu hanımını da bıraktığını anlatır. Bu hanıma çok değer veren Çökürmüş, Hatun karşılığında Baudouin du Bourg'u takas etmeyi önerince, Tancred ve Bohemund buna karşı çıkarak paraya ihtiyaçları olduğunu söylemişler ve 15.000 Bizans altını karşılığı Selçuklu Hanımı serbest bırakmayı tercih etmişlerdi. Baudouin'in Musul zindanlarında kalması hem Bohemund için hem de yeğeni Tancred için önemli bir kazanımdı.

³³ Runciman, c. II, s. 45.

³⁴ Müstahkem Irka şehri 492/1099'da iki ay müddet ile kuşatılmış, fakat alınamamıştı. Bk. Mike Paine, *Haçlı Seferleri*, çev.: Cumhuriyet Atay, Kalkedon Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2011, s. 34; Tartus ise 23 Rebülevvel 492/17 Şubat 1099'da Haçlılar tarafından ele geçirildi. Raymond, Fahrülmülk'ten 15.000 dinar ve pek çok hediye aldıktan sonra 22 Cemâziyelâhir 492/16 Mayıs 1099'da Irka kuşatmasını kaldırmıştı. Fahrülmülk Haçlılara böyle tavizler vererek anlaşma yaptığı için tenkit edilmiş, fakat daha sonra gelişen olaylar onun haklılığını ve ileri görüşlülüğünü ortaya koymuştur. Bk. Abdülkerim Özaydın, "Ammâroğulları", *DİA*, İstanbul 1991, c. III, s. 76.

³⁵ Runciman, c. II, s. 46-47.

³⁶ Tam adı Raymond de Saint Gilles'tir. Fransa'nın en köklü ailelerinden birine mensuptu. Taşdığı Toulouse Kontu, Provence Markisi, Narbonne Dükü ve Saint-Gilles Kontu unvanları, zenginliğinin başlıca kaynağı idi. Bk. David Nicolle, *Birinci Haçlı Seferi 1096-1099*, çev.: L. Ece Sakar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2013, s. 14-15; Madden, s. 22, 36; geniş bilgi için bk. J. H. Hill-L. Hill, *Raymond IV, Count of Crusades*, Syracuse 1962.

³⁷ Raymond 494/1101 Haçlı Seferi'nden büyük bir hayal kırıklığı ile çıkmış ve adamlarını ve onurunu Merzifon'da Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ın kılıcının ucunda kaybetmişti. Bk. Nüveyri, *Ni-*

lik bakımından da en önde geleni idi.³⁸ Raymond, daha Doğu Akdeniz'e geldiği ilk günlerde Antakya ele geçirilip de Kudüs'e doğru yol alırken, Trablus'da bir devletçik kurmaya karar vermişti.³⁹ Raymond, Trabluslular'a yapacakları yardım için elçiler göndermiş ve bu elçiler Trablus'un zenginlik ve refahına hayran kalmışlardı. Paraya ihtiyacı olan Raymond Trablus'un yirmi beş kilometre uzağında bulunan Irka'yı⁴⁰ 20 Rebîulevvel 492/14 Şubat 1099'da kuşattı. Buradan hemen önce Trablus ve Lazikiye arasındaki liman şehri Antartus (Tartosa)⁴¹ ele geçirildiği için, kuşatmanın cazibesi ile pek çok Haçlı da Raymond'a katılmıştı. Ancak iyi tahkim edilmiş şehri ele geçirmekte zaman harcayarak vakitlerini boşa geçirmişlerdi. Sonunda Raymond ikna edildi ve 19 Cemâziyelâhîr 492/13 Mayıs 1099'da kuşatma kaldırılarak Kudüs'e doğru yola devam edildi.⁴²

İhtiraslı bir kimse olan Raymond, merkezi Humus olmak üzere, hem sahil yoluna hem de Âsî nehrine hâkim olacak bir hükümdarlık kurma peşinde idi. İlk önceliğini de Cenevizli denizcilerden sağladığı desteğe güvenerek Doğu Akdeniz kıyı şeridine verdi. 494/1101 yılının son günlerinde soylu Frenk asili olan dostları ile Antakya'dan yola çıkarak, Tartus'a doğru ilerlediler. Cenevizliler'in yardımı ile de⁴³ Rebîulâhîr 495/Şubat 1102'de Tartus'u zahmetsizce ele geçirmeyi bildiler.⁴⁴

Tartus'un ele geçirilmesi sadece Benû Ammâr emîri Fahrulmülk'ü endişeye düşürmekle kalmadı; Humus emîri ve Dimaşk'taki Dukak da tehlikeyi görerek harekete geçtiler.⁴⁵ Dimaşk ve Humus'un⁴⁶ her birinin ikişer bin atlısı, Benû Ammâr'ın bütün ordusu ile birleşmişti. Sadece üç yüz kişiden biraz az olan Kont Raymod güçlerinin karşısında⁴⁷ büyük bir ittifak oluşmuştu. Raymond mütevazî ordusunun yüzünü Dimaşklılara, yüzünü Benû Ammâr kuvvetlerine, ellisini de Humus ordusuna ayırmıştı. Geriye kalan elli kişiyi ise kendi muhafız kuvveti olarak ayırmıştı. Hiç de denk olmayan iki taraftan ilk saldıran Humuslular oldu.

→ →
hâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb, Dâru'l-Kütüb, Kahire 1423, c. XXVIII, s. 261; İstanbul'dan karısını bıraktığı Lazikiye'ye gitmek için tekrar Antakya'ya döndüğünde Tarsus'ta yakalanarak Tancred'e teslim edilmişti. Merzifon Savaşı'ndan kaçarak Hristiyanlığa ihanet ettiği suçlaması ile tutuklanmış ve Antakya'da hapse dahi atılmıştı. Fakat bir müddet sonra da arkadaşlarının ısrarlı talepleri karşılığında serbest bırakılmıştı. Bk. Birsel Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, s. 57.

³⁸ İbnü'l-Esir, c. IX, s. 96.

³⁹ *Gesta Francorum Et Aliorum Hierosolymitanorum, Haçlı Tarihi*, (Anonim), çev.: Engin Ayan, Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s. 41.

⁴⁰ Yâkût, c. IV, s. 122.

⁴¹ Mukaddesî, s. 167'de Antarsus olarak geçer.

⁴² Runciman, c. I, ss. 208-212.

⁴³ Runciman, c. II, s. 47; Paine, s. 43; Holt, s. 26; Küçüksipahioğlu, s. 58.

⁴⁴ Nüveyrî, c. XXVIII, s. 262; William of Tyree, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, çev. Emily Atwater Babcock-A. C. Krey, Colombia University Press, New York 1943; c. I, s. 442.

⁴⁵ Sibt İbnü'l-Cevzî, c. XIX, s. 521; Nüveyrî, c. XXVIII, s. 262.

⁴⁶ Humus kuvvetlerinin başında bizzat Cenâhüdevle Hüseyin de vardı. İbnü'l-Kalânîsî, s. 10; Sibt İbnü'l-Cevzî, c. XIX, s. 521.

⁴⁷ *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi*, s. 216'da Raymond'un toplam gücünün 100.000 kişi olduğu, fakat bunların İznik'te Selçuklu Türkleri tarafından öldürüldüğü, Raymond'un ancak 300 kişi ile Trablus önlerine geldiği anlatılır.

Fakat Raymond'un adamları karşısında bozuldu ve kaçmaya başladılar; bu firar Dimaşk askerine de etki etti ve onlar da geri döndüler. Raymond'un tüm güçleri ile Trabluslular'a saldırması da peşinden zaferi beraberinde getirdi. Raymond galip gelmiş, pek çok Müslüman öldürülmüştü.⁴⁸ Kaçanlar büyük kayıplar vererek, dehşet içinde 23 Cemâziyelevvel 495/20 Nisan 1102'de Dimaşk ve Humus'a sığındılar.⁴⁹

Kazanılan zafer Müslümanların gücünü kırdığı gibi, Raymond'un da bölgedeki hâkimiyetini pekiştirmişti. Fakat ordusunun müstahkem Trablus şehrini ele geçirmek için yeterli gücü yoktu. Benû Ammâr emîri Ebû Ali'den ağır bir haraç ve süvarileri için atlar aldıktan sonra, muzaffer bir şekilde Tartus'a döndü.⁵⁰

Raymond Tartus'a yerleştikten sonra 496/1103 ilkbaharında hâkimiyetini genişletmek için Bukayye'yi ele geçirmeye karar verdi. Böylece Âsî nehrine ilerleyebilecek ve Trablus'u abluka altına alabilecekti. Tuban kalesini ele geçirememesi onu yıldırmadı ve Humus emîri Cenâhüddevle'ye ait olan Kal'atülhısn'⁵¹ kuşattı.⁵² Humus emîri ona karşı çıkmaya çalışırken de Humus Ulu camiinden çıkarken 22 Recep 496/2 Mayıs 1103 tarihinde Batınî suikastçılar tarafından öldürüldü.⁵³ Bu karışıklıktan yararlanmaya çalışan Raymond kuşatmayı kaldırıp, hemen Humus üzerine yürüdü. Cenâhüddevle'nin karısı, aynı zamanda Haleb emîri Rıdvan'ın annesi olduğu için yaklaşan tehlikeden dolayı şehri teslim alması için oğluna haber gönderdi. Cenâhüddevle'nin öldürülmesinden mesul tutulan Rıdvan⁵⁴ şehirde sevilmediği için Humus'un ileri gelenleri Dimaşk'taki diğer kardeş Dukak b. Tutuş'a haber gönderdiler. Dukak beraberinde atabegî Tuğtegin olduğu halde süratle bölgeye geldi ve Humus'a hâkim oldu. Dukak, Humus'un idaresini atabegî Tuğtegin'e tevdi ederek şehri sağlama alınca, Raymond da onunla savaşı göze alamayarak Tartus'a çekildi.⁵⁵ İbn Ammâr da bu arada boş durmadı. Trablus'u kuşatmaya devam eden Haçlıların gıda sıkıntısı yaşamaları için gemilerden yararlanarak Haçlılara ait toprakları yağmalıyor, tarımı sekteye uğratmaya çalışıyordu. Böylece de Haçlıların muhasarayı kaldırıp Trablus'tan uzaklaşacaklarını hedefliyordu.⁵⁶

⁴⁸ İbnü'l-Kalânîsî, s. 10-11; İbnü'l-Esir, c. IX, s. 35; Nüveyrî, c. XXVIII, s. 262'da Müslümanlardan yedi bin kişinin öldürüldüğü bildirilir; Runciman, c. II, s. 48; Küçüksipahioğlu, s. 58.

⁴⁹ İbnü'l-Kalânîsî, s. 11.

⁵⁰ İbnü'l-Esir, c. IX, s. 35-36; Runciman, c. II, s. 48; Küçüksipahioğlu, s. 59.

⁵¹ İbnü'l-Esir, c. IX, s. 56; Ebu'l-Fidâ, c. II, s. 216'da Raymond'un önce Antartus'a giderek burayı fethettiği ve içindeki Müslümanların öldürüldüğü anlatılır; daha sonra da Hisnü'l-Ekrâd'ı kuşattığı bilgisi verilir.

⁵² İbnü'l-Esir, c. IX, s. 56; Runciman, c. II, s. 49.

⁵³ Azîmî, s. 40; İbnü'l-Kalânîsî, s. 12; İbnü'l-Esir, c. IX, s. 56; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Halep*, c. I, s. 247; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Talep*, c. VI, s. 2807; Ebu'l-Fidâ, c. II, s. 216; Hammer, s. 65; Hold, s. 70; Yazıcı, s. 264.

⁵⁴ İbnü'l-Kalânîsî, s. 13; Rıdvan üç yıl önce Haçlılara karşı Antakya önlerinde iken, babalığı ve atabegî Cenâhüddevle'nin kendisine arkadan yaptığı saldırıyı hiçbir zaman affetmemişti ve şehirde Batınîlere kucak açarak onlardan faydalanmaya çalışıyordu. Bk. İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Halep*, c. I, s. 247; Runciman, c. II, s. 49.

⁵⁵ Runciman, c. II, s. 49.

⁵⁶ İbnü'l-Esir, c. IX, s. 68.

Raymond Tartus'a döndüğünde kırk gemiden oluşan bir Ceneviz gemisinin Recep 497/Nisan 1104 yılında Lazikiye'ye geldiğini öğrendi ve hiç vakit geçirmeden onları kendisine karşı para ile bağlayıp, Trablus'un ele geçirilmesi için harekete geçti. Taarruz başarılı olmamasına rağmen Raymond Cenevizliler ile bu sefer güneye yönelerek Cübeyl (Gibelet veya antik Byblos)⁵⁷ şehrini can güvenliği karşılığı sulh ile ele geçirdiler. Fakat şehre hâkim olunca, sözlerini tutmadılar ve halka işkence yaparak tüm zenginliklerine el koydular.⁵⁸ Raymond yaptıkları hizmete karşı Cenevizliler'e şehrin üçte birini vererek onları ödüllendirdi.⁵⁹

Bundan sonra Raymond'un Kudüs'ten kendisine katılan Haçlılar ile kara ve denizden Akkâ'yı kuşatıp, ele geçirdiği bilgisini⁶⁰ yanlış olarak kaydedilmiş görünüyor. Kudüs Kralı I. Baudouin, Fatımîlerin elinde bulunan Akkâ'yı 14 Zilhicce 498/27 Ağustos 1105'te Raymond'un ölümünden yaklaşık altı ay sonra ele geçirmişti.⁶¹

Raymond'un gözü daha önce ele geçiremediği Trablus'ta idi. Çünkü o Trablus'u ele geçirerek Avrupa ile Doğu Akdeniz ve Kudüs arasında yeni bir Haçlı yolu kurmayı düşünüyordu.⁶² Rebîulevvel 497/Aralık 1103'te şehrin yakınına gelerek, hemen kuşatma için Lübnan dağının alt yamaçlarında büyük bir kule inşa etmeye başladı.⁶³ Tancred'i Lazikiye'yi ele geçirmekten alıkoymuştu için Bizans'a yaptığı bu iyiliğin karşılığını gördü ve onlardan inşaat malzemeleri ve taş ustaları elde etti. 497/1104 İlbaharında kulenin inşası tamamlandı ve kuşatma başladı. Benû Ammâr deniz gücü olmayan Raymond'a karşı avantajlı konumda idi. Halâ bir deniz filosuna sahip olan emîrlik yüksek malî gücünü de kullanarak Mısır limanlarından tüm ihtiyaçlarını karşılayabiliyordu. Buna rağmen kendilerini rahatsız eden kuleden kurtulmaları gerekiyordu. Bunun için yaz sonlarında cesurca bir hurûc hareketi yaparak, kuleyi duvarlarına kadar yakıtılar ve içindikileri kılıçtan geçirdiler.⁶⁴ Raymond da üzerine çöken bir çatı parçasının altında kalarak, yaralandı ve bu yara nedeniyle de 11 Cemâziyelâhir 498/28 Şubat

⁵⁷ Şam sahilinde dördüncü iklim kuşağında bir yerdir. Beyrut'un doğusunda meşhur bir şehirdir. Yâkût, c. II, s. 127; Ebû Şâme el-Makdisî, *Kitabu'r-Ravzateyn fi Ahbâri'd-Devleteyn en-Nuriyye ve's-Salâhiyye*, thk.: İbrahim ez-Zeybek, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1418/1997, c. I, s. 333'te 502 senesinde Dimaşk'ta olduğu gibi Cübeyl'de de deprem olduğundan bahsedilir; ayrıca Cebele "Byblos" için bk. Runciman, c. II, s. 49.

⁵⁸ İbnü'l-Kalânîsî, s. 14; İbnü'l-Esir, c. IX, s. 72; Ömerî, s. 238.

⁵⁹ Runciman, c. II, s. 49.

⁶⁰ Ömerî, s. 238-39.

⁶¹ İbnü'l-Esir, c. IX, s. 72'de kesin tarih belirtilmeden 497/1104 yılı olaylarında Cübeyl'den sonra Haçlıların Akkâ'ya yönelidiklerini, başlarında Baudouin olduğu halde diğer Haçlılardan da yardım istediğini belirtir. Şehirdeki Fatimî valisi Zehrüddeve, ağır Frenk tazyikine dayanamayınca şehri Haçlılara teslim etmek zorunda kalmıştı; Runciman, c. II, s. 73-74.

⁶² Madden, s. 40.

⁶³ William of Tyre, c. I, s. 454; *I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi*, (Müellifi Adı Bilinmeyen Bir Sür-yânî), çev.: Vedii İlmen, Yaba Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2005, s. 14; Oldenbourg, s. 186; Madden, s. 40.

⁶⁴ İbnü'l-Kalânîsî, s. 17; İbnü'l-Esir, c. IX, s. 96; Sibt İbnu'l-Cevzi, c. XIX, s. 529; İbn Tağrıberdi, *en-Nücümü'z-Zâhira fi Mü'lük Mısır ve'l-Kahira*, Dâru'l-Kütüb, Mısır ty. c. V, s. 179, 188; Nüveyrî, c. XXVIII, s. 265.

1105'de⁶⁵ adını verdiği Hacılar tepesinde⁶⁶ öldü.⁶⁷ Bu sırada Benû Ammâr, şehrin varoşlarını Haçlılara bırakan bir anlaşmayı yeni imzalamıştı.⁶⁸ İbnü'l-Kalânîsî, bu olaydan Fahrulmülk'ün güçlenerek çıktığını ve Haçlılardan pek çok ganimet ve değerli hazine ele geçirek 19 Zilhicce 497/18 Eylül 1104'de Trablus'a döndüğünü rivayet eder.⁶⁹

Recep 498/Mart 1105'de Halep meliki Rıdvan Trablus'un imdadına yetişerek, onlara yardım etmeyi düşündü. Trablus'a giderken Halep'in avâsımlarından olan Ertâh⁷⁰ kalesindeki Ermenilerin Haçlılara karşı kendisinden yardım istemeleri üzerine burayı ele geçirmesi her şeyi değiştirdi. Durumu öğrenen Tanc-red kendine ait bir kalenin ele geçirilmesine tepki gösterdi ve Ertâh'ı kuşattı. Rıdvan'ın ona karşı çıkardığı Halep ordusu 3 Şaban 498/26 Nisan 1105'de Haçlılar'a mağlup olunca da bu harekât akamete uğradı ve gerçekleştirilemedi.⁷¹

Raymond ölürken tüm haklarını gayr-ı meşrû doğan büyük oğlu Bertrand'a tevdi etmişti. Bertrand'ın bu tartışmalı durumu Raymond'un adamlarını onun kuzeni Cerdagne Kontu Guillaume-Jourdain'e⁷² yöneltti. Bertrand'a da babasının Avrupa'daki emlakini idare etmek kalmıştı. Her ikisi için de bir engel vardı ve bu engel Raymond'un Kontes Elvira'dan Trablus önlerinde, Hacılar Tepesi'nde doğan küçük oğlu Alfonso-Jourdain idi.⁷³

Guillaume, Raymond'un kaldığı yerden devam etti ve Trablus'un kuşatılmasını şiddetlendirdi.⁷⁴ Bu sırada Bizans'ın Kıbrıs valisi ile de iyi ilişkiler kurarak, onlardan ikmal malzemesi ve asker yardımı aldı. Gıda malzemeleri Haçlılara yağarken, Trablus açlık tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştı. Karadan yardım alamadıkları için zor durumda idiler; deniz yolu ile Fatımîlerden gelen yardım ise kalabalık olan şehir halkına yeterli gelmiyordu. Yiyecek fiyatları inanılmaz düzeyde artmıştı ve şehirden yolunu bulanlar kaçarak uzaklaşıyorlardı. Halk aç-

⁶⁵ İbnü'l-Kalânîsî, s. 19'da tarih olarak 10 Cemâziyelevvel 498/28 Ocak 1105 tarihi verilir; İbnü'l-Esir, c. IX, s. 95-96'da Raymond'un ölümünü 499 yılı olaylarında verir.

⁶⁶ William of Tyre, c. I, s. 454; Madden, s. 40; Oldenbourg, s. 186; Müslüman kaynakları bu tepeye Kal'at Sancıl (Saint Gilles Kalesi) diyorlardı. Bk. Ebu'l-Fidâ, c. II, s. 221; *Urfalı Mateos Vekayî-Nâmesi (952-1136)* ve *Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev.: Hrant Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 216; Runciman, c. II, s. 49; Cengiz Orhonlu, "Trablus", *İA*, İstanbul 1993, c. XII, s. 453.

⁶⁷ İbnü'l-Esir, c. IX, s. 96; Nüveyrî, c. XXVIII, s. 265; Ebu'l-Fidâ, c. II, s. 221'de Raymond'un öldükten sonra Beytûlmakdis'e götürülerek burada defnedildiği bildirilir; *Urfalı Mateos Vekayî-Nâmesi*, s. 228; *I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi*, s. 14-15'de Raymond'un Trablus'u yedi yıllık bir kuşatmadan sonra 502/1109'da ele geçirdiği ve burayı oğluna verdikten sonra ülkesine döndüğü yanlış ve eksik olarak anlatılır; William of Tyre, c. I, s. 462; Madden, s. 40; Paine, s. 43; Küçüksipahioğlu, s. 61.

⁶⁸ İbnü'l-Kalânîsî, s. 19; Sıbt İbnu'l-Cevzi, c. XIX, s. 534; Runciman, c. II, s. 50.

⁶⁹ İbnü'l-Kalânîsî, s. 17-18.

⁷⁰ Yâkût, c. I, s. 169.

⁷¹ İbnü'l-Kalânîsî, s. 20-21; İbnü'l-Esir, c. IX, s. 84-85'de de anlatılır; ancak Rıdvan'ın Trablus'a yardıma gideceğinden bahsedilmez.

⁷² William of Tyre, c. I, s. 462; Paine, s. 43'te ve Madden, s. 40'da bu isim William olarak kaydedilir.

⁷³ Runciman, c. II, s. 50-51.

⁷⁴ Küçüksipahioğlu, s. 63.

lık endişesi ile kendilerinin ve ailelerinin geleceğinden endişe ederek fakirleri dahi dışarı sürmekten çekinmiyorlardı. Şehirden kaçarak Haçlılara sığınan eşraftan iki kişinin⁷⁵ Trablus'un şehre yiyecek sokulan gizli ikmal yollarını göstermeleri ile durum daha da vahimleşti. Fahrülmülk şehre ihanet eden bu iki kişinin teslimi karşılığında Haçlılara yüksek meblağlar vaat etmesine karşın onları elde edemedi. Fakat ikisi de daha sonra Frenk ordugâhında ölü olarak bulundular. Fahrülmülk'ün onları öldürmek üzere görevlendirdiği adamları başarılı olmuşlardı.⁷⁶

Fahrülmülk köşeye sıkışmıştı. Ne kendilerine tâbi olunmasını isteyen Fatimîlere yanaşabiliyor, ne de dargın olduğu Dımaşk'ın yeni emîri Tuğtegin'e güvenebiliyordu. Bu nedenlerden dolayı daha uzaktaki Mardin'de bulunan Artuklu Sökmen'den yardım istedi. Fahrülmülk, yardımı karşılığı Sökmen'e bol miktarda para da vereceğini vaat ediyordu.⁷⁷ Teklifi kabul eden Sökmen çöl üzerinden sahile doğru kalabalık bir ordu ile yola çıktı. Ancak Humus toprakları içindeki Tedmûr (Palmyra)'da⁷⁸ veya el-Karyeteyn'de aniden rahatsızlanarak öldü.⁷⁹ Hastalanınca adamları geri dönmesini tavsiye etmelerine rağmen o ısrarla yola devam edeceğini ve bu uğurda gerekirse şehid olacağını söylemişti.⁸⁰ Tabii ki ordusu da onun ölümüyle geri dönerek el-Cezîre'ye doğru hareket etti.⁸¹ Fahrülmülk'ün bundan sonra sarılacağı dayanak Humus'a da hâkim olan Dımaşk'taki Tuğtegin idi. Onunla arasını düzelterek, Trablus'ta zenginliğinin verdiği gücü de arkasına alarak bir müddet daha dayandı. 501/1108 ilkbaharında Fahrülmülk, Haçlıların iyice Lübnan kıyılarında kuvvetle yayıldıklarını ve onları buradan atacak hiçbir güç olmadığını gördü. Bundan sonra da son çareye başvurdu ve Bağdat'taki Abbasî Halifesinden ve Selçuklu Sultanından yardım istemek üzere yola çıktı.⁸²

Ramazan 501/Nisan 1108'de Trablus'ta amcasının oğlu Ebû'l-Menâkıb b. Ammâr'ı vekil bırakarak,⁸³ yola revan oldu. Yanında beş yüz kişilik muhafız gü-

İ
S
T
E
M
31/2018

⁷⁵ İbn Ammâr, serveti azalınca halktan vergi toplamak zorunda kalmıştı. Herkesten aldığı gibi iki zenginden de vergi almış, ama bunlar duruma kızıp soluğu Haçlıların yanında almışlar ve onlara katılmışlardı. Daha sonra da Haçlılara Irka ve Cübeyl'den yardım geldiğini söyleyerek, kendi milletine ihanet ettiler. Bk. İbnü'l-Esir, c. IX, s. 96.

⁷⁶ Runciman, c. II, s. 51.

⁷⁷ İbnü'l-Kalânîsî, s. 18; İbnü'l-Esir, c. IX, s. 82.

⁷⁸ İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, çev.: Murat Ağarı, Ayışığı Kitapları, 1. Baskı, İstanbul 2015, s. 12; Sökmen'in Tedmûr'de öldüğü ile ilgili olarak bk. Runciman, c. II, s. 52.

⁷⁹ İbnü'l-Kalânîsî, s. 18-19; İbnü'l-Esir, c. IX, s. 82; *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi*, s. 225; Ömerî, s. 240; kaynaklarda 498/1104 yılı olaylarını anlatılırken, Sökmen'in Haçlılara karşı Tuğtegin'e yardım etmek üzere gittiğinden söz edilir. Ayrıca Sökmen'in Dımaşk'a giderken "*Karyeteyn*" de öldüğünden bahsedilir. Onlara göre yardım talebi hasta olan Tuğtegin'den gelmişti. Ancak adamları onu bu davetini hoş karşılamamışlar ve ona Tutuş'un kendini davet eden Atsız'ı öldürdüğünü hatırlatarak, onu korkutmuşlardı. Bunun üzerine Sökmen'in vefat haberi gelmiş ve Tuğtegin rahatlamıştı.

⁸⁰ İbnü'l-Esir, c. IX, s. 83.

⁸¹ İbnü'l-Kalânîsî, s. 19.

⁸² Ebu'l-Fidâ, c. II, s. 223; Runciman, c. II, s. 51-52; Holt, s. 26; Küçükspahioğlu, s. 67.

⁸³ Fahrülmülk daha Dımaşk'ta iken kendisine bağlılık yemini ettiği amcasının oğlu Ebû'l-Menâkıb'ın asî olarak Mısır'daki Fatimî veziri el-Efdal'e bağlılığını ilân ettiğini öğrendi. Fahrülmülk vakit ge-

cü ve Halife için yanına aldığı kıymetli hediyeler ve iyi cins atlar vardı. Yolu üzerindeki Dimaşk'a uğrayarak Tuğtegin'den hüsn-ü kabul gördü; hediyelere gark oldu. Üstelik Tuğtegin kendi oğlu Börî'yi onun yanına refakatçi vermişti. 8 Ramazan 501/27 Nisan 1108'de Dimaşk'tan yola çıkarak Bağdat'a vardılar.⁸⁴ Sadece Kadı unvanını taşımasına rağmen Bağdat'ta hükümdarlar gibi karşılandı.⁸⁵ Halife ve Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar, onu mücadelesinden dolayı övdüler; ama başka problemlerle meşgul olduklarını söyleyerek de onu hayal kırıklığına uğrattılar. Sultan, Musul'daki Çavlı meselesini daha öncelikli görüyor ve Fahrülmülk'ü görkemli bir şekilde ağırlayarak gönlünü almaya çalışıyordu. Muhammed Tapar ona ancak Musul ve Çavlı meselesini hallettikten sonra yardım edebileceğini bildirmişti. Tecrübeli ve zeki emîr durumun farkına vardı ve 15 Muharrem 502/25 Ağustos 1108'de Trablus'a doğru dönüş yolculuğuna başladı.⁸⁶

Benû Ammâr emîrliği için şimdi son çare, hâlâ denizlere hâkim bulunan Mısır'daki Fatimilere başvurmak kalıyordu. Trablus eşrafı vakit geçirmeden Fatimî veziri el-Efdal b. Bedrû'l-Cemâlî'den (ö. 515/1121)⁸⁷ şehri teslim alacak bir vali göndermesini istediler.⁸⁸ el-Efdal'in gönderdiği Şerefüddeve, 501/1108 yazında gemiler dolusu buğday ile Trablus'a ulaştı. Şerefüddeve hemen Trablus'da hâkimiyet kurma işine girişti ve Fahrülmülk'ün tüm taraftarlarını tutuklayarak Mısır'a gönderdi. Bu sırada Dimaşk'ta bulunan Fahrülmülk halâ kendisine bağlı olan Tartus'un kuzeyindeki Cebele'ye yöneldi.⁸⁹ Ancak bütün kapılar Benû Ammâr emirinin yüzüne kapanıyordu. Buradaki kısa ikametinden sonra da Cebele Şevval 502/Mayıs 1109'da⁹⁰ Tancred tarafından kuşatıldı ve Fahrülmülk'e buradan da ayrılmak düştü. Kendisinin burada Tancred'in vassali olması şartına uyulmamış ve kendisine ancak buradan çekip gitme müsaadesi verilmişti.⁹¹ İbn Ammâr, Cebele'de kuşatıldığında çevredeki emîrlere acıklı mektuplar yazarak, buranın işgali durumunda tüm Suriye'nin Haçlılar tarafından ele geçirileceğini söylüyordu. Fakat çağrısına kimseden bir cevap alamamıştı.⁹²

İ
S
T
E
M
31/2018

→ →

çirmeden Trablus'daki komutanlarına Ebû'l-Menâkîb'in tutuklanarak Havâbi kalesine kapatılmasını istedi ve bu emir komutanlarınca yerine getirildi. İbnü'l-Kalânîsî, s. 30; İbnü'l-Esir, c. IX, s. 120-21; İbn Haldun, c. V, s. 46; Havâbi kalesi, Tartus'un on üç km. kuzeydoğusundadır. Bk. Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, çev.: Fikret İşıltan, İstanbul 1970, harita, III.

⁸⁴ İbnü'l-Kalânîsî, s. 30-31; İbnü'l-Esir, c. IX, s. 121.

⁸⁵ Sibt İbnü'l-Cevzî, c. XX, s. 36.

⁸⁶ İbnü'l-Kalânîsî, s. 31; İbnü'l-Esir, c. IX, s. 121; Runciman, c. II, s. 52-53.

⁸⁷ 458/1066'da Akkâ'da Ermeni bir aileye mensup olarak dünyaya gelmiştir. Babası Bedrû'l-Cemâlî, Fâtimî Halifesi Müstansır-Billâh'ın vezir ve komutanı idi. Babasının 487/1094 yılında ölümüyle vezirlik koltuğuna oturmuştur. Bk. De L. O'leary, *A Short History of the Fatimid Khalifate*, Delhi 1987, s. 216-220; Yûsuf Derviş Gavânime, "el-Efdal b. Bedrû'l-Cemâlî ve Birinci Haçlı Seferindeki Rolü", çev.: Abdülkerim Özyayın, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, sy.: 13 (1987), s. 149-152.

⁸⁸ İbn Haldun, c. V, s. 46.

⁸⁹ İbnü'l-Kalânîsî, s. 31-32; İbnü'l-Esir, c. IX, s. 121; Sibt İbnü'l-Cevzî, c. XX, s. 24.

⁹⁰ İbnü'l-Esir, c. IX, s. 137'de 22 Zilhicce 503/12 Temmuz 1110 tarihi verilir.

⁹¹ İbnü'l-Kalânîsî, s. 34-35; İbnü'l-Esir, c. IX, s. 137; İbn Tağrıberdî, c. V, s. 180; Nüveyrî, c. XXVIII, s. 267; İbn Haldun, c. V, s. 221.

⁹² Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu Batı*, çev.: Mustafa Daş, Yeditepe Yayınları, 3.

→ →

Fahrülmülk'ün gideceği yer şimdi sadece bir vakitler aralarında kırınglık olan Tuğtegin'in idare ettiği Dimaşk idi. Önce yol üzerindeki Şeyzer'e uğradıktan sonra,⁹³ bundan sonraki hayatının bir kısmını Dimaşk'ta Tuğtegin'in idaresinde bir misafir olarak geçirecek ve bazı beldeleri iktâ olarak alacaktı.⁹⁴

Fahrülmülk daha sonraki yıllarda Irak Selçuklu Sultanı Sultan Mesud'a vezirlik yaparak birikimini aktarmış, 513/1119'da azledilmesiyle de Abbasî halifesinin hizmetine girmişti. Ebû Ali Abbasîler'in yanında birkaç ay bu görevini sürdürdükten sonra da vefat etmiştir.⁹⁵ İbnü'l-Esir, Fahrülmülk'ü "*aklı selim sahibi ve ileri görüşlü bir insan*" olarak görür.⁹⁶ Benû Ammâr'ın izlediği ince siyaset ve sahip olduğu büyük serveti, onu Haçlılar karşısında ancak yaklaşık on yıl kadar yerinde tutabilmişti.

TRABLUS'UN HAÇLILARIN ELİNE GEÇMESİ

Benû Ammâr emîrliği tarihe karışmıştı; ama Trablus haşmetli ve görkemli surları ile Fatimîlerin kontrolünde Haçlılara meydan okumaya devam ediyordu. Avrupa'daki babasının emlakını Kontes Elvira ile küçük oğlu Alfonso-Jourdain'e kaptıran Bertrand, son çare olarak Trablus'u ele geçirerek kendisine bir devletçik kurmaya karar verdi. 501/1108 yazında Doğu Akdeniz'e doğru toplayabildiği ordu ile Cenevizliler'in gemileri ile yola çıktı.⁹⁷ Cenevizliler Bertrand'ın ele geçireceği Trablus'ta elde edecekleri ticarî imtiyazların hayali ile donanmalarını harekete geçirmişlerdi.⁹⁸

Önce Süveydiye (Samandağ) limanına çıkan Bertrand, burada Tancred ile anlaşamayınca, daha önce babasının ele geçirdiği Tartus limanına geldi. Burada Guillaume-Jourdain'in askerleri tarafından karşılanan Bertrand, doğrudan Guillaume ile müzakereye girerek, babasına ait olan yerlerin iadesini istedi. Bertrand Avrupa'da iken önemli başarılar kazanan ve Dimaşklılar'dan onlara ait Irka şehrini⁹⁹ ele geçiren Guillaume,¹⁰⁰ bu teklife çok da sıcak bakmadı.¹⁰¹ Bertrand'ın donanmasından çekinen Guillaume, Tancred'e yaklaşıırken; Bert-

→ →

Baskı, İstanbul 2016, s. 345.

⁹³ İbnü'l-Esir, c. IX, s. 137; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb fî Tarihi Haleb*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1417/1996, c. I, s. 183 ve İbn Tağrıberdi, c. V, s. 124'te Şeyzer emîri ile Benû Ammâr arasında yakın bir dotsluk bağı olduğundan bahsedilir; Nüveyri, c. XXVIII, s. 267; İbn Haldun, c. V, s. 221.

⁹⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzi, c. XX, s. 28; İbn Kesir, c. XII, s. 184; Runciman, c. II, s. 53.

⁹⁵ Abdülkerim Özaydın, "Ammâroğulları", *DİA*, İstanbul 1991, c. III, s. 77.

⁹⁶ İbnü'l-Esir, c. IX, s. 96.

⁹⁷ William of Tyre, c. I, s. 475.

⁹⁸ Runciman, c. II, s. 53.

⁹⁹ Mukaddesî, *Ahsenü't-Tekâsim, İslâm Coğrafyası*, çev.: D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2015, s. 167.

¹⁰⁰ İbnü'l-Kalânîsî, s. 33; İbnü'l-Esir, c. IX, s. 131'de Irka kalesinin idarecisinin İbn Ammâr'a başkaldırması üzerine buraya Fahrülmülk'ün talebiyle Tuğtegin'in adamlarının giderek Irka'yı itaat altına aldıkları belirtilir. Yağmurun çok yağması dolayısı ile iki ay kaleye gidemeyen Tuğtegin, sonunda bir müfreze göndererek burayı teslim almak istedi; ancak durumdan haberdar olan Trablus kuşatmasındaki Guillaume-Jourdain, buna engel olarak Tuğtegin'in adamlarını Humus'a kadar kovuladı. Daha sonra da Guillaume Irka'yı kuşatarak emân ile burayı 502/1109'da teslim aldı; Nüveyri, c. XXVIII, s. 264; İbn Haldun, c. V, s. 220'de ise Gaziye olarak kaydedilir ve burasının Trablus'un nahiyelerinden olduğu belirtilir.

¹⁰¹ Oldenbourg, s. 221.

rand da kendisine Kudüs Kralı I. Baudouin'i müttefik olarak seçti.¹⁰² Bütün bu güçler sonunda Trablus önlerinde bulunan Kral Baudouin'in karargâhında buluştular. Zilka'de 502/Haziran 1109'da Doğu'nun bütün Frenk hükümdarları burada idi.¹⁰³ Önce iç karışıklıklar ve dargınlıklar giderildikten sonra Guillaume'ye Irka ve Tartus; Bertrand'a ise Cübeyl ve ele geçirildiğinde Trablus verilecekti. Bağlılık yeminlerinin edilmesinden ve taraflardan biri öldüğünde diğeri onun varisi olacağına dair bir karar alındıktan sonra Trablus'un zaptına girildi.¹⁰⁴

Trablus'taki Fatimî valisi Şerefüddeve de önlemlerini almış, Mısır'dan büyük bir yardım donanması talep etmişti. Ancak kumandanlar arasındaki iç çekişmelerden dolayı Delta'dan geç çıkan donanma hava şartlarının da elverişsizliği ile Haçlıların işini kolaylaştırdı.¹⁰⁵ Ceneviz ve Provence donanmaları ile deniz bağlantısı kesilen Trablus, Haçlıların ağır mancınık tazyiki karşısında çaresizlikler yaşıyordu. Şehrin dayanacak gücü kalmadığı için vali Şerefüddeve emân dileyerek, Dimaşk'a gitme müsaadesi karşılığı Trablus'u Haçlılara bırakmayı teklif etti. Kral I. Baudouin'in teklifi kabul etmesi üzerine de Frenkler, Raymond'un ölümünden 4 yıl sonra 11 Zilhicce 502/12 Temmuz 1109'da şehre girdiler.¹⁰⁶

Galipler şehre girince Haçlılar ile Cenevizli gemiciler tarafından yağma ve katliamlar yapıldı; Trablus'un zenginliği gasp edildi.¹⁰⁷ Trablus'un Fâtimî valisi Şerefüddeve ve askerleri verilen eman ile Dimaşk'a sığınabildiler.¹⁰⁸ Hepsinden acısı İslâm dünyasının en güzel kütüphanesi olan Benû Ammâr kitaplığı tamamen yanarak kül oldu.¹⁰⁹ Benû Ammâr'ın 100.000 cildi aşkın kitapları yanında kurduğu bir medrese de o dönemin ilim ve irfan yuvası idi. Emîrliğin kurucusu olan Emînüddeve Ebû Tâlib Hasan b. Ammâr'ın "*Tervihu'l-Ervâh ve Misbâhu's-Sürur ve'l-Efrâh*" adlı bir eserinin dahî olduğu zikredilir. Emîrliğin bu

¹⁰² İbnü'l-Esir, c. IX, s. 136; William of Tyre, c. I, s. 477; *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi*, s. 237; Oldenbourg, s. 222; Paine, s. 43.

¹⁰³ İbnü'l-Kalânîsî, s. 33; İbnü'l-Esir, c. IX, s. 136'da 1 Şaban 503/23 Şubat 1110 tarihi verilir; William of Tyre, c. I, s. 477; Madden, s. 40.

¹⁰⁴ Runciman, c. II, s. 54-56; Thomas Asbridge, *Haçlı Seferleri*, çev.: Ekin Duru, Say Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2014, s. 166.

¹⁰⁵ İbnü'l-Kalânîsî, s. 35'de Mısır donanmasını gecikmeli olarak Trablus'un alınmasından sekiz gün sonra ancak geldiği bildirilir. Getirilen erzak gerekli yerlere dağıtıldıktan sonra da, donanma uygun rüzgârı elde ederek Mısır'a dönmüştü; İbnü'l-Esir, c. IX, s. 136.

¹⁰⁶ İbnü'l-Esir, c. IX, s. 136'da ve İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, tahk.: Ahmed Abdülvehhâb Fetih, Dâru'l-Hadis, Kahire 1413/1992, c. XII, s. 184'te 11 Zilhicce 503/1 Temmuz 1110 senesi verilir; Sibî İbnü'l-Cevzî, c. XX, s. 28; İbn Tağrıberdî, c. V, s. 180; William of Tyre, c. I, s. 479; Oldenbourg, s. 223; Carole Hillenbrand, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, çev.: Nurettin Elhüseyni, Alfa Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2015; s. 17; Madden, s. 40; Runciman, c. II, s. 56-57; Holt, s. 26; Asbridge, s. 167; Küçükspahioğlu, s. 77.

¹⁰⁷ İbnü'l-Kalânîsî, s. 34; İbnü'l-Esir, c. IX, s. 136; İbn Kesir, c. XII, s. 184; *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi*, s. 237.

¹⁰⁸ İbnü'l-Esir, c. IX, s. 136.

¹⁰⁹ İbnü'l-Kalânîsî, s. 34'de kütüphanenin yakıldığından bahsetmeyip sadece Dâru'l-İlim ve Benû Ammâr'ın şahsî kütüphanesinden hesaplanamayacak kadar kitabın Haçlıların eline geçtiğini bildirir; Runciman, c. II, s. 57.

ilmî potansiyeli bölgede onları önemli bir konuma yükseltmiş, Anadolu Selçuklu Sultanı I. Süleyman Şah 475/1082'de Tarsus'u fethettikten sonra Ammâroğulları'ndan kadı ve hatip istemişti.¹¹⁰ Benû Ammâr savaşıyla ilgili ile değil âlimleri ile şöhret kazanmış bir emirlik idi.¹¹¹ Bu değerli ve pek müstesna kütüphanenin yanması ile egemenliği sona eren emirliğin, kültürel ve ilmî birikimi de onunla birlikte tarihe karışmış oluyordu.

Bertrand Trablus Kontu olmuş, Cenevizliler istedikleri imtiyazlara ve topraklara nail olmuşlardı.¹¹² Bu arada Frenk ordusu daha Trablus'tan ayrılmadan atılan bir okla Guillaume-Jourdain'in ölmesi ile¹¹³ Bertrand babasının tüm haklarına sahip olduğu gibi, Guillaume'nin kazanımlarının da üstüne konmayı bilmişti. Böylece Bertrand Kudüs Kralının da tabiiyetine girmiş oluyordu. Raymond'un Doğu'da kurmak isteyip de gerçekleştiremediği düş, oğlu tarafından gerçekleştirilmişti.¹¹⁴ Diğer yandan Benû Ammâr'ın çöküşü ve Trablus'un Müslümanların elinden çıkması ile dördüncü bir Hristiyan Haçlı Devleti kurulmuş, Müslümanların yek vücut olamamaları yine Haçlıların ekmeğine yağ sürmüştü.

Trablus'un ele geçirilmesinden yaklaşık 180 yıl sonra Baybars'dan sonra Memlûk Sultanı olan Kalavun, 688/1289'da İtalyan Devletleri ve Latinler arasındaki anlaşmazlıklardan faydalanarak Trablusşam'ı ele geçirdi ve Trablus Haçlı Kontluğuna son verdi.¹¹⁵

SONUÇ

Haçlıların Anadolu ve Çukurova üzerinden Antakya önlerine gelerek bu muhkem ve kadim şehri ele geçirmeleri, domino etkisi yaptı ve yaklaşık bir yıl sonra da 1099'da Kudüs ele geçirildi. Böylece, daha önce ele geçirilen Urfa Haçlı Kontluğu ile Müslüman coğrafyasının kalbinde üç Lâtin devleti oluşmuştu.

Antakya'nın kuzeyindeki zengin Trablus emirliği ise bu zor coğrafyada on yıl Haçlılara direnmeyi başarıp, ayakta kalmayı bilmişti. Bu direnmede emirliğin lideri Kadı Fahrülmülk Ebû Ali'nin payı hiç şüphesiz ki oldukça fazladır. Fahrülmülk, İslâm âlemindeki ayrışma ve parçalanmaya rağmen emirliğini zor şartlarda bir müddet de olsa ayakta tutmayı bilmiş, bunun için her yola başvurarak, Şii olmasına rağmen Abbasî halifesinden, Büyük Selçuklu Sultanına kadar her-

¹¹⁰ Sibt İbnü'l-Cevzi, c. XIX, s. 368; İbn Tağrıberdî, c. V, s. 115; Abdülkerim Özaydın, "Ammâroğulları", *DİA*, İstanbul 1991, c. III, s. 76; Ali Sevim, "Süleyman Şah I", *DİA*, İstanbul 2010, c. XXXVIII, s. 104.

¹¹¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zaman*, tahk.: İhsan Abbas, Dâru Sadr, Beyrut 1900, c. III, s. 410; Sibt İbnü'l-Cevzi, c. XIX, s. 193, 219; Cemâlüddin İbn Manzûr el- Ensârî, *Muh-tasar Tarîhi Dimaşk Li'bnî Asâkir*, tahk.: Muhammed Mutî ve diğerleri, Dimaşk 1402/1984, c. XXIV, s. 94; Ebu'l-Fidâ, c. II, s. 188; Kutbüddin el-Yunûnî, *Zeylu Mir'âti'z-Zamân*, Dâru'l-Kütübî'l-İslâmî, Kahire 1413/1992, c. II, s. 414; Bahâüddin el-Cündî el-Yümnî, *es-Sülûk fî Tabakâti'l-Ulemâi ve'l-Mülûk*, Mektebetü'l-İrşâd, San'a 1995, c. II, s. 566; Runciman, c. I, s. 208.

¹¹² İbnü'l-Kalânîsî, s. 34.

¹¹³ Madden, s. 40; Paine, s. 44; Asbridge, s. 167.

¹¹⁴ Runciman, c. II, s. 57.

¹¹⁵ İbn Haldun, c. V, s. 461; Asbridge, s. 649-50; Runciman, c. III, s. 344-46; Paine, s. 91; Cengiz Orhonlu, "Trablus", *IA*, İstanbul 1993, c. XII, s. 453.

kese müracaat etmiş, beyhude yere onlardan yardım istemiştir.

İbn Ammâr'ın birlik ve yardım çabaları ne kadar beyhude yere olursa olsun, Haçlı cephesinde durum daha farklı gelişmişti. Trablus'u ele geçirmek için olağanüstü çabalar harcayan Raymond'un ölümünden sonra Haçlılar bir araya gelerek tüm güçleri ile Trablus'a saldırmışlar ve burayı ele geçirmeyi başarmışlardı. Geride yağmalanmış bir zenginlik, yakılan ve ortadan kaldırılan Benû Ammâr'a ait zengin kütüphane ve kadim bir şehir kalmıştı. Müslümanların arasındaki bölünme Yakınoğu'nun kalbinde dördüncü bir Haçlı devletini ortaya çıkarırken, Lâtinlere de denizden Avrupa ile Doğu Akdeniz arasında bir deniz ve ticaret yolunu da açmış oluyordu.

Âlimleri, zenginliği ve binlerce ciltlik zengin kütüphanesi ile Trablus'un Haçlıların eline geçmesi onları güçlendirdiği gibi, Müslümanları da ümitsizliğe ve çaresizliğe düşürmüş oluyordu. Bu gelişmeler Büyük Selçuklu İmparatorluğunun çöküşünü hızlandırdığı gibi, Abbasi Halifeliliğini de ciddi olarak sarsmaya devam ediyordu.

Kaynaklar

- » Asbridge, Thomas, *Haçlı Seferleri*, çev.: Ekin Duru, Say Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2014.
- » Azimi, *Azimi Tarihi, Selçuklu Tarihi ile İlgili Bölümler*, çev.: Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2006.
- » Bahâüddin el-Cüdfî el-Yümnî, *es-Sülûk fi Tabakâti'l-Ulemâi ve'l-Mülûk*, Mektebetü'l-İrşâd, San'a 1995.
- » Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân, Ülkelerin Fetihleri*, çev.: Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2013.
- » Burton, Michael, "The Society's Tour in Lebanon, Syria and Jordan", *Asian Affairs*, January 2001.
- » Cahen, Claude, "Atsız b. Uvak", *El²*, c. I, s. 751.
- » *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu Batı*, çev.: Mustafa Daş, Yeditepe Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2016.
- » Cemâlüddin İbn Manzûr el- Ensârî, *Muhtasar Tarihi Dimaşk Li'bni Asâkir*, tahk.: Muhammed Mutî ve diğerleri, Dimaşk 1402/1984.
- » Daftary, Farhad, *İsmaililer, Tarihleri ve Öğretileri*, çev. Ahmet Fethi, İstanbul 2017.
- » Ebû Şâme el-Makdisî, *Kitabu'r-Ravzateyn fi Ahbâri'd-Devleteyn en-Nuriyye ve's-Salâhiyye*, thk.: İbrahim ez-Zeybek, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1418/1997.
- » Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer*, Matbaatu'l-Hüseyiniyye el-Misriyye, 1. Baskı, yy.
- » el-Ömerî, Şihâbüddin b. Fazlullah, *Mesâlikü'l-Ebsâr: Türkler Hakkında Duyduklarım ve Gördüklerim*, çev.: D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014.
- » Gavânime, Yûsuf Derviş, "el-Efdal b. Bedrü'l-Cemâlî ve Birinci Haçlı Seferindeki Rolü", çev.: Abdülkerim Özyayın, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, sy.: 13 (1987), ss. 149-152.
- » Gesta Francorum Et Aliorum Hierosolymitanorum, *Haçlı Tarihi*, (Anonim), çev.: Engin Ayan, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.
- » *Haçlı Tarihi*, Anonim, çev.: Ergin Ayan, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.
- » Hagenmeyer, H., *Anonymi Gesta Francorum*, Carl Winters Universitates Buchhandlung, Heidelberg 1890.
- » Hill, J. H. - Hill, L. L., *Raymond IV, Count of Crusades*, Syracuse 1962.
- » Hillenbrand, Carole, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, çev.: Nurettin Elhüseyini, Alfa Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2015.
- » Holt, P. M., *Haçlılar Çağı, XI. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, çev.: Özden Arkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- » Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, çev.: Fikret İşıltan, İstanbul 1970.
- » *I. ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi*, (Müellifi Adı Bilinmeyen Bir Süryânî), çev.: Vedii İlmen, Yaba Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2005.
- » İbn Haldun, *Kitabu'l-Iber ve Divânü'l-Mübtedei ve'l-Haber*, tahk.: Halil Şahâde, Beyrut

- 1408/1988.
- » İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zaman*, tahk.: İhsan Abbas, Dâru Sadr, Beyrut 1900.
- » İbn Havkal, *X. Asırda İslâm Coğrafyası*, çev.: Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2014.
- » İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, tahk.: Ahmed Abdülvehhâb Fetih, Dâru'l-Hadis, Kahire 1413/1992.
- » İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhira fî Mülûk Mısır ve'l-Kahira*, Dâru'l-Kütüb, Mısır ty.
- » İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb fî Tarihî Haleb*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1417/1996.
- » İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, tash.: Muhammed Yusuf ed-Dekkâk, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1407/1987.
- » İbnü'l-Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl, I. Ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*, çev.: Onur Özatağ, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.
- » İstahîrî, *Ülkelerin Yolları*, çev.: Murat Ağarı, Ayışığı Kitapları, 1. Baskı, İstanbul 2015.
- » Kafesoğlu, İbrahim, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953.
- » Kutbüddin el-Yunûnî, *Zeylu Mir'âti'z-Zamân*, Dâru'l-Kütübü'l-İslâmî, Kahire 1413/1992.
- » Küçükspahioğlu, Birsal, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007.
- » Lamb, Harold, *Selahaddin Eyyubî ve Haçlılar*, çev. Sinem Ceviz, İstanbul 2017.
- » Lyde, Samuel, *The Asian Mystery, Illustrated in the History Religion and Present State of the Ansaireeh or Nusairis of Syria*, Cambridge, London 1860.
- » Maalouf, Amin, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, çev.: M. A. Kılıçbay, Telos Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 1997.
- » Madden, Thomas F., *The Concise History of the Crusades*, Lanham, Maryland 2013.
- » Mukaddesî, *Ahsenü't-Tekâsim, İslâm Coğrafyası*, çev.: D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2015.
- » Nicholson, R. L., *Tancred: A Study of his Career and Work*, Chicago 1940.
- » Nicolle, David, *Birinci Haçlı Seferi 1096-1099*, çev.: L. Ece Sakar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2013.
- » Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, Dâru'l-Kütüb, Kahire 1423.
- » O'leary, De L., *A Short History of the Fatimid Khalîfate*, Delhi 1987.
- » Oldenbourg, Zoe, *The Crusades*, Fransızca'dan İngilizce'ye çev.: Anne Carter, Pantheon Books, New York 1966.
- » Orhonlu, Cengiz, "Trablus", *İA*, İstanbul 1993, c. XII, s. 453.
- » Özyayın, Abdülkerim, "Ammâroğulları", *DİA*, İstanbul 1991, c. III, s. 77.
- » Paine, Mike, *Haçlı Seferleri*, çev.: Cumhuriyet Atay, Kalkedon Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2011.
- » Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev.: Fikret İşıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.
- » Schlumberger, G., *Les Principales Franques du Levant*, Paris 1877.
- » Sevim, Ali, "Atsız b. Uvak", *DİA*, İstanbul 1991, c. IV, s. 93.
- », "Süleyman Şah I", *DİA*, İstanbul 2010, c. XXXVIII, s. 104.
- » Sibt İbnu'l-Cevzî, *Mir'âti'z-Zaman fî Tevârihi'l-A'yân*, tahk.: Muhammed Berekât ve diğerleri, Dımaşk 1434/2013.
- » *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev.: Hrant Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1987.
- » Üsâme b. Munkız, *Kitâbu'l-İ'tibâr, İbretler Kitabı*, çev.: Yusuf Ziya Cömert, Kitabevi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2012.
- » William of Tyree, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, çev. Emily Atwater Babcock-A. C. Krey, Colombia University Press, New York 1943.
- » Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, tahk.: Abdülaziz el-Cündî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1410/1990.
- » Yiğit, İsmail, "Kalavun", *DİA*, İstanbul 2001, c. XXIV, s. 227.

TÜRK MÜZİĞİ SAZ EĞİTİMİNDE ve EĞİTİM-ÖĞRETİM KAYNAKLARINDA YÖRESEL TAVİR ÖZELLİKLERİNİN KULLANILMASI

Öğr.Gör.Dr. Selçuk ÖZTÜRK

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Müziği Devlet Konservatuarı

ÖZ

Coğrafi anlamda, bir bölgenin farklı özelliklerini barındıran bölümler içerisinde yine farklı özellikler gösteren alanlara yöre denmektedir. Yöre kavramı, müzik açısından ele alındığında da coğrafi tanım ile ilişkili olabilmektedir. Yalnızca karışık bulunduğu bileşenler farklıdır. Bu bağlamda kullanılan çalgıların türleri, repertuvar, icracıların yetişme biçimi, müziğin alıcısı olan halkın müziğe bakışı, çalgılarda ses üretme biçimi, teknik ve estetik kaygıların varlığı ve/veya yokluğu, müziğin kültürel değerlerle iç içe olması gibi değişkenler yöresel müziğin iç dinamiklerini oluşturmaktadır. Türk müziğinde “üslûp” daha büyük bir evreni karşılarken “tavır” ise yöre kavramında olduğu gibi daha küçük, daha sınırlı, daha kendine özgü mânâsında bir örneklem teşkil edebilir. Bir başka deyişle “tavır” kişisel beceri, repertuvar, teknik ve estetik yeterliliğin kişi veya kişilerde bileşimidir denebilir.

Türk müziği eğitimine yönelik mevcut kaynakların azlığı, belli başlı ekollerden başka tavırların bilinmemesi, geleneğin mevcut materyaller ile sınırlı bir biçimde aktarımı ve yeni üretimlere uzak duran tutucu anlayışın varlığı ve benzeri durumlar Türk müziği saz eğitiminin temel problemleri olarak kabul edilebilir. Bu noktada yeni kaynaklar oluşturmak amacıyla kendine özgü dokusu olan yöre müzisyenlerinin icrâlarının tahfili önem arz etmektedir. Genel bir icrâ üslûbunun ele alınmasındansa daha özel icrâların değerlendirilmesi çeşitlilik bakımından daha zengin kaynakların oluşmasını sağlayabilir. Kişinin tavır özellikleri yalnızca kendi kullandığı çalgı için değil, Türk müziğinde kullanılan farklı çalgılara da uyarlanıp değerlendirilebilir. Özellikle zeybek, sirta, longa ve oyun havası gibi formların eğitiminde yöresel tavır özelliklerinin kullanılması Türk müziği saz eğitimine katkı sağlayacağı açıktır.

Bu çalışmada yöresel tavır özelliklerinin nasıl tespit edileceği ve tespit edilen özelliklerin nasıl kullanılacağı konularına değinilmiştir. Bu bağlamda, yapılmış olan çalışmalar ve uzman görüşleri doğrultusunda elde edilen sonuçlar ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yöre, Tavır, Türk Müziği Eğitimi, Türk Halk Müziği, Türk Sanat Müziği.

ABSTRACT

Use of Regional Manner Property in The Turkish Music Instrument (Saz) Education and in The Educational Resources

Region is an area that has its own features within the bigger geographic sections that have distinctive features. When the concept of region is held in terms

of music, it can relate to the geographic definition. Only the equivalent components are different. In this regard, the variables such as the types of instruments, repertoire, upbringing style of performers, community's music view as the receiver of music, voice creating style of instruments, existence and/or absence of technic and aesthetic purposes, entwined nature of music with cultural values constitute inner dynamics of regional music. In Turkish music, while "style" corresponds to a bigger space, "manner" can mean a sample which is smaller, more specific as it is in the concept of region. In other words, "manner" is a compound of individual ability, repertoire, technic and aesthetic competence with person or persons.

Insufficiency of sources regarding Turkish music education, absence of knowledge about manners other than fundamental cults, transfer of tradition in a limited way with available materials, existence of conservative understanding that doesn't adopt new outputs, and similar situations can be accepted as the basic problems of Turkish music instrument education. Herein, the analysis of performances of regional musicians who have their own characteristics, with the purpose of creating new sources, are significant. Evaluation of more specific performances, rather than a typical performance style, may lead to constituting richer sources in the way of variety. Individual manner features can be assessed not only in terms of individual instrument, but also other instruments, used in Turkish music. Especially in the education of forms like "zeybek", "sirtö", "longa" and "oyun havası", use of regional manner features will contribute to Turkish music instrument education.

In this paper, it is mentioned how regional manner features will be identified and how these features will be used. In this respect, relevant studies were evaluated and the advices regarding the subject were offered.

Keywords: Region, Manner, Turkish Music Education, Turkish Folk Music, Turkish Classical Music.

1. Giriş

"Türk müziği saz eğitimi" ile kastedilen; -Türk müziği icrâ geleneği dâhilinde- her türlü örgün ve yaygın eğitim kurumunda yer alan, Türk müziğinin herhangi bir üslûbunun (Halk müziği, Sanat müziği, Dînî müzik, Mehter müziği) özelliklerini taşıyan bütün çalgıların icrâ eğitimidir. Ayrıca bu kavram bir sınırlılık ölçütü olarak, Türk müziği eğitiminin yalnızca saz ile ilgili olan kısmını ifade etmektedir.

Coğrafi anlamda, bir bölgenin farklı özelliklerini barındıran bölümler içerisinde yine farklı özellikler gösteren alanlara yöre denmektedir. Yöre özelliklerini kapsayan bölge ise "... 'coğrafi bölge' ve 'kültürel bölge' olarak iki ana temelde karşımıza çıkmaktadır. Türk halk müziği ve edebiyatı üzerine teorik çalışmalar yapanların bölge kavramından ziyade yöre/yöresellik kavramları üzerinde yaklaşımlar sergilemeleri, Türkiye'nin müzik araştırmacılığında yöre olgusunun daha da önemsenmesine neden olmuştur" (Duygulu, 2006:171). Bu kavram bazen çok küçük bir coğrafi alanı temsil edebilir. Bazen de Ayyıldız'ın Teke yöresi ile ilgili araştırmasında da yer verdiği gibi -günümüz il sınırları bazında- çok daha geniş bir coğrafi alanı kapsayabilir (2013:7).Yöre kavramı müzik açısından ele alındığında coğrafi tanımda da yer aldığı üzere farklı özellikler barındıran coğrafi alanları işaret etmektedir. Bu bağlamda kullanılan çalgıların türleri, repertuvar, icracıların yetiştirme biçimi, müziğin alıcısı olan halkın müziğe bakışı, çalgılarda ses üretme biçimi, teknik ve estetik kaygıların varlığı ve/veya yokluğu, müziğin kültürel değerlerle iç içe olması gibi değişkenler yöresel müziğin iç dinamiklerini oluşturmaktadır. Söz konusu içeriklerle betimlenen Türk halk mü-

ziği; Harput yöresi, Muğla yöresi, Silifke yöresi, Trabzon yöresi gibi isimlendirmeleri/söylemleri içermektedir.

Kelime anlamı olarak durum, davranış ve hâl anlamlarını içeren tavr, Türk müziği icrâ özelinde melodik yapılarındaki motiflerden dolayı yöreye has özellik gösteren bir çalma şekli (Eke, 2003:2) olarak karşılık bulmaktadır. Yerel (yöresel) yapılış özelliği (Sümbül, 1997: 8) anlamını da içeren tavr için, kişisel beceri, repertuar, teknik ve estetik yeterliliğin kişi veya kişilerde bileşimidir de denebilir. Daha çok öznel bir olgu olarak değerlendirilebilir tavr tahlili; yeni çalışmaların oluşturulabilmesi, geçmişten gelen geleneğin aktarımının ve sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi, Türk müziği saz eğitimine yönelik farklı kişisel yaklaşımların ortaya konabilmesi açılarından önemlidir denebilir.

“Çalgı müziğinin gelişimi ile ilgili olarak verebildiğimiz örnekler çok sınırlı olmakla beraber bu konunun öncülerinden olan Şerif Muhiddin Targan’dan başka Cinuçen Tanrıkorur ve Mutlu Torun gibi hem icrâcı hem de bestekâr olan sanatçılar çalgıları için özel eserler besteleme ve bu teknikleri geliştirecek metotlar yazma konusunda Türk musikisi repertuarına kazandırdıkları saz eserleri ve metotlarla çalgı icrâsı konusunu geliştirmek hususunda önemli adımlar atmışlar ve ud çalgısını metot ile çalışabilen bir çalgı durumuna getirebilmişlerdir. Oysa aynı gözlemi diğer çalgılar için yapmamız pek mümkün değildir” (Beşiroğlu, 1999:61) tespiti doğrultusunda, Türk müziği saz eğitimine yönelik kaynakların yeterli miktarda olmadığı söylenebilir. Türk müziği saz eğitimine yönelik mevcut kaynakların azlığı, belli başlı ekollerden başka tavrın bilinmemesi, geleneğin mevcut materyaller ile sınırlı bir biçimde aktarımı ve yeni üretimlere uzak duran tutucu anlayışın varlığı ve benzeri durumlar, Türk müziği saz eğitiminin somut ve soyut mânâdaki birtakım problemleri olarak addedilebilir.

Edinim ve uygulama pratikleri açısından Türk müziği eğitiminin çok yönlü bir eğitim modeli olan, yüzyıllardır süregelen ve hâlâ etkinliği su götürmez bir olgu olarak kabul edilebilir olan “meşk” geleneği, “... tercih edilen yegâne eğitim-öğretim modeli olarak varlığını uzun süre devam ettirebilmiştir” (Gönül, 2017:13). Aslında bu çalışma ile hedeflenen de “meşk” geleneğine yönelik -bir nevi- yardımcı ürün/materyal ortaya koymaktır. Buradan hareketle, yöre müziğinin dolayısıyla yöresel icrâcıların kaynaklık ettiği ürünlerin (ses ve görüntü kayıtları, matbu vesikalar, notalar) derlenmesi/ tasnifi/ tahlili doğrultusunda Türk müziği saz eğitimine yönelik yeni çalışmaların oluşması ile mezkûr eğitime katkı sağlanabileceği düşünülebilmektedir. Bunun için konu ilgili -ulaşılabilen- araştırmalar incelenmiş, alanında uzman kişilerin konuya ilişkin görüşlerine başvurulmuş, elde edilen bulgu ve yorumlar ışığında sonuçlar belirtilmiştir.

2. İlgili Araştırmalar

Bu bölümde yukarıda sözü edilen “yardımcı ürün/materyal” niteliği taşıdığı varsayılan ve/veya genişletilmesi durumunda bu niteliğe ulaşabileceği düşünülen çalışmalara değinilecektir.

2.1. Çakır, B. (2016) *Sivas Yöresine Ait Türkülerin Ritim Kalıpları ve Bu Ritim Kalıplarının Müzik Eğitiminde Uygulanabilirliği*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.

Burak Çakır, “Genelde, Türk müzik kültürü içerisinde yer alan halk müziğinin önemli öğelerinden biri olan ritim yapılarının yeteri düzeyde ele alınıp değerlendirilmemiş olması ve özelde ise TRT halk müziği repertuarında en fazla esere sahip olan Sivas yöresi türkülerinin ritim tahlilinin yapılmış olmaması, ayrıca Türk halk müziği eserlerinin seslendirilmesinde ve öğretiminde ritimsel yönden ortaya çıkan belirsizlikler ve karmaşa...” (Çakır, 2016:3) problem durumuna yönelik çalışmasında, Türk halk müziği repertuarında yer alan 319 adet Sivas yöresine ait türküyü, öncelikle usûllerine ve repertuar numaralarına göre tasnif etmiştir. Daha sonra usûllere göre farklı eserler üzerinde kendine özgü ritim notalama yöntemi doğrultusunda uygulamalar gerçekleştirmiştir.

Kara Duta Yaslandım

Derleyen
Ahmet YAMACI

Yöresi
Sivas- Divriği

Kimden Alındığı
Nuri ÜSTÜNES

Notaya Alan
Ahmet YAMACI

6

İ
S
T
E
M
31/2018

Resim 1. Çakır'ın ritim uyarlamasından bir kesit (2016:38)

2.2. Ayyıldız, S. (2003) *Teke Yöresi Yörük Türkmen Müzik Kültüründe Yerel Çokseslilik Özellikleri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Sinan Ayyıldız'ın tezi, “Teke yöresi sazlarından özellikle üçtelli bağlamada var olan çok sesli yapıların ve diğer sazlardaki çok seslilik özelliklerinin kaynaklarda sıkça bahsedilmesine karşın, bu konuda detaylı bir çalışma yapılmamış olması...” problem durumuna yönelik çalışmasında “... pek çok kaynakta Teke yöresi Yörük-Türkmen müziğinde bahsedilen çok seslilik olgusunun nitelik ve nicelik yönünden araştırmak (...) ve bu çok sesli oluşumların yaygınlığını, çeşitli-

liğini tespit etmek, yöre müziği içindeki yeri ve önemini belirleyebilmek, oluşan çok seslilik unsurlarını tespit ve analiz etmek ..." (2003:2) amaçları doğrultusunda yapılan bir tür tespit çalışmasıdır.

Kaynak : Ramazan Güngör
Derleyen : Erol Parlak

AVŞAR BEYLERİ

İ
S
T
E
M
31/2018

Resim 2. Ayyıldız'ın notalama yönteminden bir kesit (2003:136)

2.3. Taşçı, G. (2012) *Türk Halk Musikisi Saz Eserlerinin Ortaöğretim Mesleki Keman Eğitiminde Kullanım Olanakları Yönüyle İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Gürkan Taşçı, “... ortaöğretim mesleki müzik eğitimi kurumlarının keman programlarında yer alan başlangıç düzeyinde Batılı etüt kitaplarının yanında, Türk halk musikisi saz eserlerinden düzenlenen oyun havalarıyla, keman öğrencilerinin teknik gelişimine yardımcı olmak ve bununla birlikte öğrencinin Türk musikisi icrâ üslubunu başlangıç seviyesinde de olsa...” (2012:35) kavramasını sağlamak gibi amaçlarla ortaya koyduğu çalışmanın sonucunda “...Batılı metotların yanında veya Batılı metotlar olmaksızın yapılan düzenlemelerle ve bu düzenlemelere Türk üslubunda icrâyı oturtarak, Türk keman eğitimi yapılabilir” (2012:135) sonuçlarına ulaşmıştır.

3.1.4. Nota 4'e Ait Bulgular

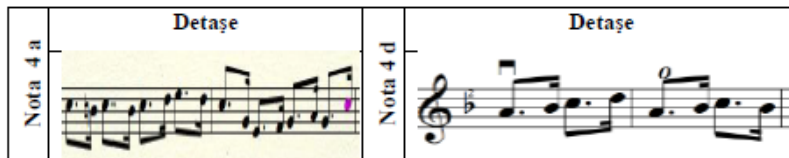
Aşağıda Wohlfart No:17 adlı eserin partiyonundan elde edilen özellikler verilmiştir. Eser başlangıç düzeyindeki öğrencinin üçüncü seviye eseridir. Söz konusu eserin ezgisel benzetimine yönelik THM dağırından seçilen saz eseri “Türk Ayşe” olup Wohlfart No:17' deki icra özellikleri bu esere uyarlanmıştır. Söz konusu icra özelliklerini inceleme sonucu ortaya çıkan bulgular çizelge 3.1.4.'de gösterilmiştir.

Nota 4 a	Keman Metotları	Etüt'ün Hızı	Kullanılan Gürlük Terimleri	Kullanılan Yay Teknikleri	Kullanılan Müzikal İfadeler	Süsleme İşaretleri
	Wohlfahrt No: 17	Allegro moderato	Forte	Detaje	Puandorg	-
Nota 4 d	Eserin Adı	Eserin Hızı	Kullanılan Gürlük Terimleri	Kullanılan Yay Teknikleri	Kullanılan Müzikal İfadeler	Süsleme İşaretleri
	Türk Ayşe	Allegro moderato	Forte	Detaje	Puandorg	-

Çizelge 3.1.4. Nota 4 Adlı Partiyondaki Teknik Özelliklerin İnceleme Bulgusu

3.1.4.1. Nota 4'e Uygulanan Yay Tekniklerinin Gösterimi

Aşağıda Wohlfart No:17 adlı eserin partiyonundan elde edilen yay tekniklerinin uygulandığı nota örneğinin en belirgin kesiti ve Türk Ayşe adlı THM saz eserinin yay tekniği olarak benzetimin en belirgin nota kesiti çizelge 3.1.4.1.'de verilmiştir.

Çizelge 3.1.4.1. Nota 4 a' da ki Yay Tekniğinin Nota 4 d' ve Uvarlanması

Resim 3. Taşçı'nın bir esere yönelik bulgu ve analizlerinden bir kesit (2012:72)

2.4. Börekçi, A. (2016) *Bağlamada Yöresel İcra Teknikleri Eğitime Yönelik Etüt, Egzersiz ve Ön Alıştırmalar*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Alper Börekçi, “Bağlamada yöresel icrâ tekniklerinde karşılaşılan güçlüklerin giderilmesinde etüt, egzersiz ve ön alıştırmaların önemi nedir?” (2012:21) problem durumuna yönelik çalışmasında “Geleneksel Türk halk müziği repertuarından yöresel icrâ eğitiminde kullanılacak türküler seçerek, bu türkülerin icrâsı sırasında kaynaklanabilecek güçlükleri gidermek amacıyla egzersizler hazırlamak ve uzman kişiler aracılığıyla da bu egzersizlerin, icrâ sırasında karşılaşılabilecek güçlükleri gidermekteki önemini belirlemek, ayrıca (...) hazırlanan egzersizler aracılığıyla hem karşılaşılabilecek güçleri gidermek hem de bölge ve yörelere ait makam, usul özellikleri ve çalım şekillerini kazandırmak” (2012:21) amaçları çerçevesinde hazırladığı tezden elde ettiği sonuçlar doğrultusunda “... çalışmanın amacına uygun bir şekilde tamamlandığı, bağlama eğitimine önemli ölçüde katkı sağlayacağı, bu şekliyle de bağlama eğitimindeki büyük bir boşluğu da dolduracağı görülmektedir” (2012:73) ifadesine yer vermiştir.

Konya Tezenesi Alıştırmaları

The image shows a musical score for 'Konya Tezenesi Alıştırmaları'. It consists of two systems of music. The first system starts at measure 29 and the second system starts at measure 31. Each system has two staves: the top staff is for 'Oknş. I' (Oukesh I) and the bottom staff is for 'Çalm. II' (Çalım II). The music is written in a key signature of two flats (B-flat and E-flat) and a 2/4 time signature. The notation includes various rhythmic patterns and melodic lines.

Resim 4. Börekçi'nin Konya tezenesine yönelik alıştırmalarından bir kesit (2016:126)

2.5. Öztürk, S. (2016) *Klarnet İcrâcısı Mustafa Çalar'ın İcrâlarının Tahlîli ve Türk Müziği Klarnet Eğitiminde Kullanımına Yönelik Bir Çalışma*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara.

Selçuk Öztürk, “Klarnet icrâcısı Mustafa Çalar'ın icrâlarının özellikleri nelerdir? ve Türk müziği klarnet eğitiminde kullanılmasına yönelik bir çalışma nasıl olmalıdır?” (2016:2) problem durumuna yönelik çalışmasında “Meslek çal-

gısı sol klarnet olan lisans ve lisansüstü öğrencilere teknik anlamda belli bir seviyede eserler icrâ ettirilmesi, bu eserler aracılığıyla başka çalgılar için de uygulanabilir bir modelin tanıtılması, Türk müziği eğitimi repertuarına katkı sağlanması, Soma yöresinde icrâ edilen eserlerin eğitim müziğinde kullanılabilir hâle getirilmesi, zeybeklerin eğitim materyali olarak kullanılması, bolâhenk akort düzenine göre yazılan notaların önerilerde sunulan icrâ örnekleri bağlamında farklı akortlarda çalınması ile transpoze icrâ becerisinin geliştirilmesi, öneride bulunulan, tartım ve görsel olarak okunması dikkat gerektiren eserlerin icrâ edilmesiyle Türk müziğinde var olan nota dışı icrâ geleneği sebebiyle notanın birebir okunması hususunda bazı durumlarda yaşanan yetersizliğin giderilmesine yardımcı olunması..." (2016:3) amaçları doğrultusunda çalışmasına yön vermiştir (Bkz. Öztürk, 2016:220).

HİCAZ ZEYBEK

"Koca Ümmet Zeybeği"

Nota Bölümü İçin:
 Beste: Anonim
 Derleyen: Ali Fuat AYDIN
 Notaya Alan: Ali Fuat AYDIN
 Kaynak Kişi: Mehmet ÜNDEV
 Yöre: İzmir/ Menemen

Usül: Ağır Zeybek Usülü

İCRÂ

NOTA

31/2018

Resim 5. Öztürk'ün Koca Ümmet Zeybeği'ne yönelik tahfilinden bir kesit (2016:186)

3. İlgili Araştırmalara ve Uzman Görüşlerine Yönelik Bulgu ve Yorumlar

Bu bölümde konu ile ilgili yapılmış çalışmalar ve uzman görüşleri hakkında bulgu ve yorumlara değinilecektir.

3.1.1. İlgili araştırmalara yönelik bulgu ve yorumlar

Burak Çakır'ın çalışmasında yer alan notalama yöntemi olan "... iki çizgi üzerine yazılan notaları bir porteye yazıyormuş gibi düşünerek kalın frekanslı sesleri (Düm) aşağı çizgiye, tiz frekanslı sesleri (Tek) yukarı çizgiye ..." (2016:74) yazma ile farklı bir öğretim modelini de ortaya koymuştur denebilir.

On dokuz adet esere uygulanmış olan bu yöntem sonucunda ortaya koyduğu notaların Türk müziği –özellikle de Halk müziği üslûbundaki- saz eğitiminde kullanılabilceğini söylemek mümkündür.

Yüresi
Sivas

Derleyen
Nida TÜFEKÇİ

Osandım Senin Elinden

Kimden Alındığı
Divrikli Mahmut ERDAL

Notaya Alan
Nida TÜFEKÇİ

Melodi

Ritim

Melodi

Ritim

Resim 6. Çakır'ın ritim yazma modelini uyguladığı eserden bir kesit (2016:63)

Sinan Ayyıldız'ın ortaya koyduğu bu çalışma her ne kadar –doğrudan- Türk saz müziği eğitimine yönelik yapılan bir çalışma olmasa da tez içerisinde yer alan notalar ve notalama yöntemi örnekleri, dolaylı olarak Türk saz müziği eğitimine katkı sağlayabilecek niteliktedir denebilir. Özellikle bağlama, kaval, sipsi ve çam düdüğü gibi sazların repertuarına yönelik önemli bir kaynak olduğu söylenebilir.

Kaynak: Hayri Dev, Hasan Yıldırım
Derleyen : Jerome Cler
Notasyon : Sinan Ayyıldız

Boğaz Havası

1.Çam Duduğu

2.Çam Duduğu

1.Ç.D.

2.Ç.D.

1.Ç.D.

2.Ç.D.

Resim 7. Ayyıldız'ın notaya aldığı eserden bir kesit (2003:178)

Gürkan Taşçı'nın çalışması ile Halk müziği eserleri ekseninde uluslar arası keman icrâsı terminolojisinin de kullanımı ile Türk müziği keman eğitime uyarlanan bu yöntemin, Türk müziği keman eğitime yönelik yapılabilecek yeni çalışmalara, tez içerisinde yer alan uzman görüşlerinden de anlaşılacağı üzere katkı sağlayacağı açıktır.

İ
S
T
E
M
31/2018

Alper Börekçi'nin çalışması ile genelde Türk müziği bağlama eğitiminde özeldir ise yöresel tavrı özelliklerinin öğretimine yönelik ciddi bir kaynak ortaya konmuştur denebilir. Tezde yer alan alıştırma ve notalar farklı telli çalgılar için de kaynak olabilecek durumdadır.

Selçuk Öztürk'ün çalışması için, içerik ve yöntem açısından Türk müziği klarnet eğitimi alanında yapılmış tek örnektir denebilir. İki farklı usta yöre icrâcısının icrâlarını birbiri ile ve tezin öznesi durumunda olan Mustafa Çalar'ın icrâlarını var olan notalarla karşılaştırdıktan sonra Mustafa Çalar'ın icrâ tahfîlinden elde ettiği kişisel motif ve süsleme tekniklerini Türk müziği repertuarında var olan on iki adet eser üzerine özgün bir yöntem vasıtasıyla uyarlamıştır. Ayrıca uyarlanmış olan bu eserlerin notalarını stüdyo ortamında klarneti ile icrâ etmiş ve kayıt altına almıştır. Bu çalışma ve devamında yapılabilecek çalışma(lar) ile Türk müziği klarnet eğitime katkı sağlanmış olacağı düşünülmektedir.

KARCIĞAR ZEYBEK
"Bergama Zeybeği"

Beste: Anonim
Notaya Alan: Yaşar AYDAŞ
Derleyen: TRT
Uyarlama: Selçuk ÖZTÜRK

Usûl: Ağır Zeybek Usûlü

Resim 8. Öztürk'ün elde ettiği verileri uyarladığı eserden bir kesit (2016:224)

3.1.2. Uzman görüşlerine ilişkin bulgu ve yorumlar

Bu bölümde alanında uzman beş farklı akademisyen/sanatçı statüsündeki kişilere yöneltilen soru ve cevaplar, bulgulara dönüştürülerek yorumlanmıştır (Bkz. Ek: Sormaca Formu). Gazi Üniversitesi Türk Müziği Devlet Konservatuvarı Çalgı Eğitimi Bölümü'nden Prof. Dr. Gülçin YAHYA KAÇAR (Ud), Doç. Dr. Mehmet GÖNÜL (Ud, Tanbur, Kudüm, Bendir) ve Dr. Öğr. Üyesi Vasfi HATİPOĞLU (Keman), Atatürk Üniversitesi Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı Temel Bilimler Bölümü'nden Dr. Öğr. Üyesi Sinan HAŞHAŞ (Bağlama) ve Necmettin Erbakan Üniversitesi Müzik Eğitimi Anabilim Dalı'ndan Öğr. Gör. Murat CAN (Kanun), çalışmanın ana fikrinin değerlendirilmesi ve öneri niteliğindeki görüşleri ile bu çalışmaya destek olmuşlardır.

1. Yöresel icrâ geleneğine hâkim, Türk müziğinin herhangi bir üslûbunda icrâda bulunan yöre icrâcısının icrâ örnekleri, Türk müziği saz eğitiminde kullanılmak üzere materyal olarak kullanılabilir mi? Bunun olumlu ve/veya olumsuz yönleri hakkında görüş bildirir misiniz?

Gülçin YAHYA KAÇAR: Öğretim yöntemi ve öğretim aşamasının doğru verilmesi ve uygulanması göz önünde bulundurulduğunda olumlu neticeleri olacak bir düşünce ve uygulamadır. Yöresel icrâ örnekleri, kültürel ve mûsikî kimliği açısından iki ayrı değer taşıdığı gibi, yöreye ait tavır ve teknik beceri gerektiren icrâlardır. Bu nedenle öğretilmesi: 1. Kültürel yönden 2.Yöreye ait mûsikî özelliklerinin ve repertuarının bilinmesi yönünden 3. Yöreye ait tavır özelliğinin

bilinmesi yönünden ve 4. Tavıra ait teknik becerilerin geliştirilmesi yönünden önem arz etmektedir. Ancak bu özelliklerin sâzendeye kazandırabilmesi için kişiden kişiye değişebilen, öğretim metotlarının ve yöntemlerin kullanılması gerekmektedir. Basitten karmaşığa, kolaydan zora bilinenden bilinmeyene vb yöntemlerin hepsi bir öğretim yöntemi çeşididir. Çeşitli alıştırmalar ve örnek eser icrâları yazarak, okuyarak, çalarak, hem çalarak hem de okuyarak farklı şekillerde koordinasyonu geliştirerek verilmelidir. Alana ait en güzel materyallerdir.

Mehmet GÖNÜL: Evet kullanılabilir. İcrâcının, özgün tavrını kazanabilmesinde evreni tanıma, icrâ alanı vukûfiyet ve icrâcılarının tavrılarından çıkarımlar bulunabilecek asgari düzeyde birikime sahip olma zarûreti vardır. Tavır ancak bir temel üzerine bina edilebilir. Temel aşama bir yere kadar geleneğin gereklerini gözeterek taklit etmekle tesis edilebilir. Sonraki aşama icrâcının kazanım ve becerilerini kendine has yorumlar ile yeniden ifâde etme süreci başlar ki biz buna özgün icrâî ifade biçimi, **tavır** diyoruz.

Bu bağlamda yöre içerisinde, daha ziyade bireysel gayretler, etkileşimler ve özentiler ile doğal süreçte bilinçli veya bilinçsiz olarak başlayan “alaylı” diye tabir edilen süreçte edinilen temel kazanımlar, saflık, duruluk ilkeleri çerçevesinde eşsiz renkler sunabilecek örneklerin doğmasına sebebiyet verebilmektedir. Aslıolan bu süreçte her icrâcının değil, geleneği temsil kabiliyeti yüksek olan, yöreye, icrâları ile artı zenginlikler katan icrâcılarının tespit edilmesi ve onlardan olacak icrâî zenginliklerin yazılı, görsel ve/veya işitsel araçlarla eğitim süreçlerine dâhil edilebilmesidir.

Sürecin en olumsuz sonuçları, yanlış icrâlar, icrâcılar ve yönelimler ile gelenek merkezinden uzaklaşmaya sebep olacak icrâî yaklaşımların ardına düşülerek, geleneği görünmez, tanınmaz hale getirecek düzeyde farklılaşmasına sebep olunması olacaktır.

Vasfi HATİPOĞLU: Türk müziğinde materyal eksikliği bu alanda çalışma yapan her icrâcı ya da öğretim elamanı tarafından bilinmektedir. Bununla birlikte yöresel icrâlar temelli oluşturulmuş öğretim kaynağının sayısı yok denilecek durumdadır. Yöresel icrâlara özgü icrâ kayıt, metot vb. öğretim kaynakları eğitim-öğretim sürecinde kullanılmalıdır. Bunun saz ya da ses talebesinin hem teknik hem de yorum kabiliyeti bağlamında gelişimine önemli katkıları olacağı söylenebilir.

Sinan HAŞHAŞ: Türk halk müziğinde (THM) yöresel icrâ çok önemli bir yere sahiptir. Yörede yöreye hatta kişiden kişiye bile değişkenlikler gösterebilen icrâ karakteristikleri THM icrâcılığındaki zenginliğin en açık göstergesidir. Sosyal medya ve çeşitli görsel/duysal icrâ kayıtlarının yaygınlaşması ile birlikte geçmiş dönemlerde dar alanlarda sürdürülen yöresel icrâ dinamiklerinin, icrâ heveslileri tarafından ulusal ölçeklere hızla taşınmaya başladığını söylemek mümkündür. Daha açık bir ifadeyle örneğin Kırşehir yöresine ait olan herhangi bir icrâ kaydına birincil elden ulaşmak, dinlemek ve taklit etmek mümkündür.

Bu durum yöresel hatta kişisel icrâ karakteristiklerinin ulusal ölçekte yaygınlaşmasını sağlarken diğer bir taraftan da kendine has ve nitelikli icrâların hafızalara kazanmasına olanak sağlamaktadır. Dolayısıyla 1. Soru hakkındaki görüşüm, günümüzde icrâ heveslilerinin -bireysel çabalarla- yöresel icrâları birer materyal olarak kullandığı yönündedir. Ancak bu durumdan müzik eğitimi verilen kurumların yeterince yararlanmadığı kanaatindeyim. Sonuç olarak yöresel icrâ özelliklerinin saz eğitiminde ilk aşamada görsel/duysal olarak öğrencilere aktarılmasının/kazandırılmasının nitelikli icrâ kazanımları ayrıca geleneksel icrâ dokularının gelecek kuşaklara taşınması açısından çok önemli olduğunu belirtmek isterim.

Murat CAN: *Tabii ki kullanılabilir. Çünkü bu tip icrâ örnekleri kendi yöresinin kültürüne ait melodi, usûl ve tavr zenginliğini içinde barındırır.*

Araştırma grubunu oluşturan uzmanların tamamı, mezkûr duruma olumlu yönde katkı sağlanacağını belirtmişlerdir. Nitelikli ve geleneğe bağlı yöre icrâcılarının icrâlarının, alana yönelik önemli birer kaynak olarak kullanılabileceğini ifade etmişlerdir.

2. Yöre icrâcılarında derlenen –önceden bilinen veya ilk defa notaya alınan- eserlerin, birebir veya birebire yakın notaya alınması ile elde edilen nota örnekleri Türk müziği saz eğitiminde materyal olarak kullanılabilir mi? Katkısı olabilir ise ne düzeyde değerlendirirsiniz?

Gülçin YAHYA KAÇAR: *Alana ait icrâ örnekleri ne şekilde olursa olsun, ister notaya alınarak ister notaya alınmış hali ile de olsa önemli bir materyaldir. Bu materyaller sadece nota üzerinden değil, dinleyerek ve taklit edilerek de pekiştirilmelidir. “Taklit etmek” de ayrı bir öğrenme ve öğretme yöntemidir. Tartım, usul, makam, tavr özellikleri açısından önemli düzeyde katkı sağlayacaktır.*

Mehmet GÖNÜL: *Yukarıda bahsettiğimiz üzere temel kazanımlar ancak alanın ve icrâcılarının doğru bilinmesi, dinamikleri ile taklit edilmesi ile oluşturulabilir. Dolayısıyla icrâ alanına değer katan her icrâcının özgün yaklaşımları icrâ alanına bir renk olarak sunulabilir. Sunulmalıdır. Bu bağlamda oluşturulacak somut materyaller hoca gözetiminde ve/veya kayıt olanaklarıyla birlikte çok değerli katkılar sağlayacaktır.*

Vasfi HATİPOĞLU: *Bu tür materyaller kullanılmalıdır. Talebenin icrâsı notaya alınan icrâcı hakkında bilgi sahibi olmasının yanında o tavrıdan kazanacağı çeşitli teknik ve yorum unsurları olabilir. Bu doğrultuda talebenin tavr geliştirmesine katkısı olacağı düşünülmektedir.*

Sinan HAŞHAŞ: *Kullanılabilir ve böyle bir çalışma özellikle ileri düzey saz eğitiminde yaşanan kaynak probleminin de çözümüne yardımcı olur. Ayrıca yöresel veya kişisel üslup/tavırlardaki nüansların detaylı bir şekilde notaya aktarılması ve aynı doğrultuda Türk müziği saz eğitiminde de kullanılması hem nitelikli bir icrâ hem de otantik icrâ dokularının kayıt altına alınarak gelecek kuşaklara aktarılması açısından önemlidir.*

Murat CAN: Evet. Repertuar çeşitliliği açısından katkı sağlar.

Araştırma grubunu oluşturan uzmanların tamamı, nota örneklerinin materyal olarak kullanılabilceği yönünde görüş bildirmişlerdir. Yahya Kaçar ve Gönül, nota örnekleri çerçevesinde özellikle “taklit etme”nin önemine vurgu yapmışlardır. Hatipoğlu; talebenin farklı tavırlar özelinde teknik ve yorum becerisini geliştirebileceği, Haşhaş; mezkûr durumun gelecek kuşaklara aktarılmasının önemi üzerinde durmuşlardır.

3. Yöre icrâcılarının icrâ örneklerinin tahfili bağlamında tespit edilen kişisel motifler ve kullanılan süsleme teknikleri, var olan başka eserler/notalar üzerine uygulanabilir mi? Bu durum yeni icrâ tavırlarının oluşmasını ve dolayısıyla öğretimini sağlayabilir mi?

Gülçin YAHYA KAÇAR: Tabii ki. Aslında bu bir tavır uygulamasıdır. Tavrın nota üzerine yansıtılmasıdır. Beraberinde ekol olma, ekol oluşturma, silsile oluşturma bilincinin oluşmasını da sağlamaktadır. Ayrıca ekole ait tavır özelliklerinin de bilinmesi ve her ekolden öğrencilerin yetiştirilmesi bakımından da önemlidir. Diğer önemi; farklı ekol takipçilerinin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Zira, musikimizde ekol olmak ve ekolleşme hala sistemleşmemiştir. Targan ekolü, Bacanos ekolü, Nevres Bey ekolü, Tanburî Cemil Bey ekolü, ... gibi bu şahsiyetlerin takipçileri kulak dolgunluğu ile sistematik olmayan kendi kendine öğrenim ile tavır sahibi olmaya çalışmaktadırlar. (Aynı durum yöresel icrâ örnekleri ve icrâcılar için de geçerlidir) Oysa sistemleşme oturtulduğunda, daha bilinçli, kısa sürede zamandan kazanılmış ve neyi ne için çaldığını, bastığını, yaptığını bilen icrâcılarının yetişmesine neden olacaktır.

Mehmet GÖNÜL: Özgün tavır kazanma sürecinde gayret eden talebe ve/veya icrâcılarının, önceki ekol icrâcılarının yorumlarını görüp takip edebilecekleri farklı nota nüshalarının bulunması Türk müziği icrâ gelişimi bakımından büyük önem arz etmektedir. Ve evet yorum gösteren nüshalar mutlaka olmalıdır. İştme ile birlikte görsel araçlarla birbirini tamamlayan materyaller, soyut olanı bir nebze daha somutlaştıracağından büyük katkı sağlayacaktır. Bununla birlikte, bireysel yorum veya daha ileri icrâ düzeyinde eğitim öğretime dâhil edilecek nota nüshaları, özgün tavırların yazıya aktarılabilmesi hususunda ancak bir yere kadar imkân verebilmektedir. Bu nedenle Türk müziğinde özgün tavırlara ulaşılabilmesi sürecinde nota, her zaman tatbiki muhtaçtır.

Burada dikkat edilmesi gereken en önemli husus yaygın olarak kullanılacak nota nüshalarının, alanın geneli tarafından kavranamayacak düzeyde yorumdan münezzeh olması gerekliliğidir. Nota, eseri icrâ etmede bir araçtır. Çözülmesi gereken bir problem haline gelmemelidir.

İcrâ gelişim sürecinde olan bir icrâcının, takip edeceği yorum ihtivâ eden kaynaklar ve onlardan edindiği kazanımları özümsemesi ve birikimi ile önüne gelen (yalın halde yazılmış) herhangi bir eser notasını yörenin, sazın veya icrâ alanın gerekleri ile özgün olarak yorumlayarak icrâ edebilmesi, nota ve icrâ eği-

timi bakımından hedef olarak görülebilir.

Türk müziğinin zenginliği, icrâcıyı ziyadesiyle özgür bırakmasıyla ortaya çıkabilmektedir. Önemli olan icrâcının özgürlük alanını doğru kullanabilmesi, etkinliği meşki bir süreçle ikmâl edebilmiş olmasıdır.

Vasfi HATİPOĞLU: Uygulanabilir. Bir icrâ tavrının oluşması mezkûr icrâcının takip edilerek okullaşması ile mümkün olabilir. Uygulama çalışmaları talebelelerin farkındalığını arttırmak anlamında yararlı olacaktır.

Sinan HAŞHAŞ: Uygulanabilir. Tabii bu şekilde yapılacak bir uyarılama eğer eserlerin öz dokusunu değiştirmiyorsa kanımca çok farklı icrâ üsluplarının ortaya çıkmasını sağlayabilir. Ancak bu durumun konu uzmanları tarafından yapılmasının önemli olduğunu belirtmek gerekir. Aksi taktirde çalgılarımızın kendine has karakteristik nüans tekniklerinde çeşitli bozulmalar yaşanabilir.

Murat CAN: Kişisel icrâ örneklerinin başka sazlara da uyarlanması, belki farklı bir sazın teknik sınırlarını zorlamaya ve geliştirmeye imkân sağlayabilir.

Araştırma grubunu oluşturan uzmanların tamamı, mezkûr yöntem ile yeni tavrıların oluşmasına imkân sağlanacağı görüşünü bildirmişlerdir.

4. Türk müziği saz eğitimine yönelik kaynakların durumu hakkındaki görüşleriniz nelerdir? (Materyal miktarı, materyalin özgünlüğü, katkı derecesi, vs.)

Gülçin YAHYA KAÇAR: Kaynaklar çok yetersizdir. Sadece bir çalgıyı ele alarak düşündüğümüzde:

Çalgının öğretimine yönelik metot materyali

Çalgının öğretiminde ve tekniklerin pekiştirilmesinde kullanılacak alıştırmalar materyali

Başlangıç, orta ve üst düzey icrâyâ yönelik alıştırma kitap materyalleri

Çalgıda tavrı öğretilecek materyaller (her tavrı için ayrı ayrı ve her tavrı için farklı yöntemler kullanan kitap materyalleri

Tür ve formlara göre icrâ farklılıkları olan nota albümleri

Teknik çalışmaları güçlendiren, pekiştiren materyaller (Örneğin sadece glissando, sadece vırkaç, sadece pozisyon çalışmaları gibi müstakil kitaplar)

Mehmet GÖNÜL: Türk müziğinde hiçbir icrâ yüzde yüz kesinlikle notaya aktarılamaz. Dolayısıyla sadece notalar ile özgün tavrıların talebeye aktarılması mümkün değildir. Burada hocanın talebesine her aşamada rehber olması, Türk müziği sazlarında ihtisaslaşma için kullanılacak yazılı kaynakların tam olmasa bile belirli tutarlılık düzeyinde ama mutlaka işitsel kaynaklar ve/veya uygulamalar ile örneklendirilerek talebeye sunulabilmesi gerekmektedir.

Yapılan çalışmalar çok iyi irdelenmeli artı eksi yönleri ve kazandırdıkları idrak edilmeli ve yeni yapılacak olanlar mutlaka bir birikim ve nota yazarlığı üze-

rine bina edilmelidir. Bunun için hocadan talebeye bütün süreç en doğru şekilde işletilmeli, icrâ alanına sunulacak, antitezler veya çalışmalarla düzeltilmeye çalışılacak mesnetsiz, tutarsız nüshalar ve/veya tekniklerden imtina edilmelidir.

Vasfi HATİPOĞLU: Sayı anlamında oldukça yetersizdir. Her bir teknik örnek olarak yay tekniği, konum geçişleri, süsleme teknikleri bağlamında özel alıştırmaya vb. kaynakların oluşturulması gerekmektedir. Türk müziği keman öğretim kaynakları özelinde ise var olan kaynakların derslerde kullanılmadığı ve bu kaynakların varlığına ilişkin hem öğretim elemanlarının hem de talebelerin yeterli bilgisi olmadığı düşüncesindeyim.

Sinan HAŞHAŞ: Geçmişten günümüze Türk müziğinde saz eğitimine yönelik birçok metot çalışması yapılmıştır. Fakat bu çalışmaların büyük bir bölümü içerik açısından tartışmalı bir konu olarak süregelmektedir. Konuya yönelik yapılan çalışmaların bir bölümü yalnızca ticari kaygılarla oluşturulmuş bir bölümü ise konuya tam anlamıyla vakıf olmayan bireylerin kişisel çabaları sonucu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla birçok konu uzmanının da belirttiği gibi, Türk müziği saz eğitimine yönelik yapılmış çalışmaların birçoğu içerik açısından problemli veya yetersizdir. Elbette konuya yönelik ciddi yaklaşımlar da bulunmaktadır ancak batı müziği çalgı eğitimindeki metot zenginliği ile karşılaştırıldığında Türk müziğinin bu konuda çok geride kaldığı ve ivedilikle alan uzmanları tarafından oluşturulacak çalışmalara ihtiyaç duyulduğu açıktır.

Murat CAN: Saz eğitiminde kaynak olarak metotlar, eserlerin notaları ve ses kayıtları kullanılmaktadır.

Metotlar sayı ve özgünlük açısından maalesef yeterli değildir. Sadece metotla bir yere gelmek tabii ki zor bir süreç. Metotlar bu süreci kolaylaştıracak görüntülü cd gibi materyallerle zenginleştirilmelidir. Bunun yanında bir hoca gözetiminde yapılan eğitim çok daha verimli olacaktır. Metotlar başlangıçta bir yol gösterebilir fakat daha ileri düzeyde dinlemek ve görerek taklit etmek tavır ve üslup konusunda çok daha faydalıdır.

Nota konusunda da sıkıntılar mevcut. Bir eserin birbirinden farklı pek çok notası var. Eserlerimiz bizim milli kültür değerlerimizdir. Bu eserlerin önüne gelenin açacağı internet sitesinden önüne gelenin kafasına göre yazdığı notadan değil, devletin görevlendireceği sanatçılar denetiminde tekrar gözden geçirilip temiz bir nota yazımıyla insanların hizmetine sunulması gerekir.

Ses kayıtları da saz eğitiminde kaynaktır. Günümüz teknolojisinde bunlara ulaşmak daha kolay hale gelmiştir. Özel ses kayıtlarına yine her yerden ulaşmasak da biraz özel çaba ile ulaşmak mümkün hale gelmiştir.

Araştırma grubunu oluşturan uzmanların tamamı, alana yönelik materyallerin azlığına dikkat çekmişlerdir.

5. Yöre icrâcılarında elde edilen verilerin tasnifi/derlenmesi/tahlili doğrul-

tusunda oluşturulan çalışmalar Türk müziği saz eğitimine katkı sağlar mı? Gerekli midir? Açıklayınız.

Gülçin YAHYA KAÇAR: Yukarıdaki tüm katkılar göz önünde bulundurulduğunda uluslararası camiada ulusal müzik kimliği ile yer bulabilmenin yolu millî müzik kimliğini oluşturabilmekle mümkündür. Bunun için de müzik eğitiminin sistematik olması ve bir politikasının bulunması gerekir. Geçmişten gelen müzik mirasını bilmek ve özümsemek, günümüz müzik anlayışını oluşturabilmek açısından önemlidir. Günümüzde çağımızın Türk müziği bestecilik anlayışı henüz oturtturulamamıştır. “Öz”ü bozmadan üzerine inşa etmek ilgi ve bilgiyle olacaktır. “Öz” yöre icrâlarında ve gelenekte gizlidir. Müzikimize ait “genetik şifre” yöresel tavrılarda, klâsik müzikde gizlidir. Bunun üzerine inşa edilecek ve özü bozmayacak olan her türlü çalışma katkı sağlayacaktır. “Ulusaldan evrensel’e” sözünü şöyle anlamak ve okumak gerekir: Türkümü çaldım söyledim. Şimdi evrensel olması için batı armonisi ile bezemem gerekiyor. Bu hataya düşüldüğü anda yöresel tavrı ve yöre kaybolmuş demektir. Öz bozulmayacak. Yöresel tavrı da duyacağız, süslemeleri de, perdeleri de her bir çalgının tınısını da duyacağız. O zaman ulusaldan evrensel’e demek kendine ait türküyü bütün dünyaya tanıtmak ve dünyada yaygınlaşmasını sağlamaktır. Evren’in= kâinât olduğunu da unutmamak gerekir. Müzikçiler aslında evrenselle Avrupa’yı, bir kıtayı kastetmektedirler. Onlar için bu dünyada ne doğu, ne kuzey, ne güney vardır. Sadece Batı vardır. Yönler yok olmuştur. Yön kaybedilince Yöre’yi zaten kaybedersiniz. Kültürel şahsiyeti koruyabilmek yöresel icrâların değerinin farkında olunup, korunması, bilinmesi, aktarımı ile mümkündür. Günümüzde teknolojinin avantajlarını da kullanarak çok gecikmiş olan bu müzikî erozyonunu sonlandırmak gerekmektedir. Bu ve benzeri örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bu gibi nedenlerle yöresel icrâ Türk müziği saz ve ses eğitimine katkının ötesinde müzik eğitiminin temeli, kökü, gücü, anası ve atasıdır.

Mehmet GÖNÜL: Büyük katkı sağlar. Çünkü analiz ancak bilgi ve birikimle yapılabilir. Birikim kazanma sürecinde hocayı, talebeyi, icrâcıyı eseri ve yorumu kavrama noktasında derinlikli düşünmeye sevk ettiğinden eğitim öğretim sürecinde yapılan analiz çalışmalarının çok önemlidir kanaatindeyim.

Analiz çalışmalarının ihtisaslaşma tanımlama ve tasnif için de büyük önem arz ettiği inancındayım. Tamamıyla soyut olan bir sanatın nota nüshalarıyla tespit edilmesi, yöre ve icrâ gereklerince kimliklendirilmesi, özgün icrâların geliştirilmesi ve doğru odaklanmalar için sınıflandırılması icrâ gelişim süreçlerine eşsiz katkılar sağlayacaktır.

Vasfi HATİPOĞLU: Katkı sağlar. Var olan özelliklerin tespiti ve aktarımı açısından gereklidir. Ve oldukça yararlı olacaktır.

Sinan HAŞHAŞ: Bu doğrultuda yapılacak bir çalışmanın olumlu sonuçlar doğuracağı kanaatindeyim. Çünkü Türk müziği bir nüans müziğidir ve bu nüanslar usta icrâcılarının icrâlarında gizlidir. Usta icrâcılar veya yöre icrâcılarının icrâlarındaki temel dinamiklerin tespit ve tasnif edilerek saz eğitiminde birer

materyal olarak kullanılmasının Türk müziği saz eğitiminde nitelikli bir icrâ ayrıca aktarım açısından çok önemli olduğu kanaatindeyim.

Murat CAN: Müziğimize yapılan her türlü hizmet tabii ki bu müziğe katkı sağlayacaktır. Giderek nesil değişmektedir. Belli bir yaşa gelmiş yöre insanının icrâ özelliklerinin gelecek nesillerle aktarılması, daha ileriki yıllarda yapılacak benzer çalışmalarla kıyaslanarak icrâ, tavır ve üslup değişikliğini gözlemlemek için faydalı olabilir.

Araştırma grubunu oluşturan uzmanların tamamı, meydana getirilecek yeni çalışmaların Türk saz müziği eğitimine katkı sağlayacağı yönünde görüş bildirmişlerdir.

Sonuç

Konuya ilişkin araştırmalar ve alanında uzman Türk saz müziği icrâcılarının görüşleri doğrultusunda;

Yöre geleneğini temsilen farklı çalışmalar yapıldığı,

-Geleneğe bağlı kalmak şartı ile- yöresel icrâ evreninde yapılmış ve yapılacak olan her tür çalışmanın mezkûr eğitimde materyal olarak kullanılabileceği,

Daha önce de sözü edildiği üzere, katkı sağlayacağı düşünülen her türlü materyalin ancak "meşk geleneği" dâhilinde etkinliğini ortaya çıkarabileceği,

"Öz"ün yöre icrâlarında ve gelenekte var olduğu,

Detaylı notaya alma tekniği ile üretilen kaynakların, yeni tavır özelliklerinin ortaya konması ve öğretimine katkı sağlanması yönünden önemli olduğu,

Mezkûr eğitim amacı doğrultusunda, yöre icrâlarının ciddi bir kaynak niteliği taşıdığı,

Oluşturulacak metotların içerik bakımından daha özgül konular içermesi, makro aksine mikro bir tutum sergilenmesi gerektiği (örneğin; yalnızca bir tekniğin öğretimini içeren bir kitap),

Oluşturulacak notalar ile repertuvar çeşitliliğinin sağlanabileceği,

sonuçlarına varılmıştır.

Kaynaklar

- » Ayyıldız, S. (2003) *Teke Yöresi Yörük Türkmen Müzik Kültüründe Yerel Çok Seslilik Özellikleri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- » Beşiroğlu, Ş. (1999). *Türk Musikisi Çalgı Eğitiminde Metot Kavramı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- » Börekçi, A. (2016) *Bağlamada Yöresel İcra Teknikleri Eğitimine Yönelik Etüt, Egzersiz ve Ön Alıştırmalar*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- » Çakır, B. (2016) *Sivas Yöresine Ait Türkülerin Ritim Kalıpları ve Bu Ritim Kalıplarının Müzik Eğitiminde Uygulanabilirliği*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.

- » Duygulu, M. (2006) Türkiye'de *Çingene Müziği, Batı Grubu Romanlarında Müzik Kültürü*, Pan Yayıncılık, İstanbul.
- » Eke, M. (2003) *Yöresel Türkülerimizde Yozlaşma*, Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 39 Kasım-Aralık 2013, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, Kırgızistan: ISSN:1694-528X, s.1-9.
- » Gönül, M. (2017) Türk Müziği Solfej-Makam-Usûl-Dikte Alıştırmaları, Gece Kitaplığı, Ankara.
- » Öztürk, S. (2016) Klarnet İcrâcısı Mustafa Çalar'ın İcrâlarının Tahfili ve Türk Müziği Klarnet Eğitiminde Kullanımına Yönelik Bir Çalışma, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara.
- » Sümbül, M. (1997) *Türk Halk Oyunlarının Yapısal Dinamikleri Üzerine Düşünceler: İç Yapı Dinamikleri*, V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, "Halk Müziği, Oyun, Tiyatro, Eğlence Seksiyon Bildirileri", Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınlar: 1872 Seminer Kongre Bildiriler Dizisi: 55, s.8.
- » Taşçı, G. (2012) Türk Halk Musikisi Saz Eserlerinin Ortaöğretim Mesleki Keman Eğitiminde Kullanım Olanakları Yönüyle İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- » http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=TAVIR erişim tarihi 06.02.18

Ek: Sormaca Formu

Saygıdeğer hocam;

Bu form, "*Türk Müziği Saz Eğitiminde Yöresel Tavr Özelliklerinin Kullanılması*" başlıklı çalışmaya yönelik veri toplamak amacıyla hazırlanmıştır.

"Türk müziği saz eğitimi" ile kastedilen; -Türk müziği icrâ geleneği dâhilinde- her türlü örgün ve yaygın eğitim kurumunda yer alan, Türk müziğinin herhangi bir üslûbunun (Halk müziği, Sanat müziği, Dini müzik, Mehter müziği gibi) özelliklerini taşıyan bütün çalgıların icrâ eğitimidir. Ayrıca bu kavram bir sınırlılık ölçütü olarak, Türk müziği eğitiminin yalnızca saz ile ilgili olan kısmını ifade etmektedir.

Bildiğiniz üzere; coğrafi anlamda, bir bölgenin farklı özelliklerini barındıran bölümler içerisinde yine farklı özellikler gösteren alanlara yöre denmektedir. Bu kavram bazen çok küçük bir coğrafi alanı temsil ettiği gibi bazen de Teke yöresi gibi -günümüz il sınırları bazında- çok daha geniş bir coğrafi alanı kapsayabilir. Yöre kavramı, müzik açısından ele alındığında da coğrafi tanım ile ilişkili olabilmektedir. Yalnızca karşılık bulduğu bileşenler farklıdır. Bu bağlamda kullanılan çalgıların türleri, repertuar, icrâcıların yetişme biçimi, müziğin alıcısı olan halkın müziğe bakışı, çalgılarda ses üretme biçimi, teknik ve estetik kaygıların varlığı ve/veya yokluğu, müziğin kültürel değerlerle iç içe olması gibi değişkenler yöresel müziğin iç dinamiklerini oluşturmaktadır. Türk müziğinde "üslûp" daha büyük bir evreni karşılarken "tavır" ise yöre kavramında olduğu gibi daha küçük, daha sınırlı, daha kendine özgü mânâsında bir örneklem teşkil edebilir. Bir başka deyişle "tavır" kişisel beceri, repertuar, teknik ve estetik yeterliliğin kişi veya kişilerde bileşimidir denebilir.

Türk müziği eğitimine yönelik mevcut kaynakların azlığı, belli başlı ekollerden başka tavrıların bilinmemesi, geleneğin mevcut materyaller ile sınırlı bir biçimde aktarımı ve yeni üretimlere uzak duran tutucu anlayışın varlığı ve benzeri durumlar Türk müziği saz eğitiminin temel problemleri olarak kabul edilebilir. Bu noktada yeni kaynaklar oluşturmak amacıyla kendine özgü dokusu olan yö-

re müzisyenlerinin icrâlarının tahlili önem arz etmektedir. Genel bir icrâ üslûbunun ele alınmasındansa daha özel icrâların değerlendirilmesi çeşitlilik bakımından daha zengin kaynakların oluşmasını sağlayabilir. Kişinin tavır özellikleri yalnızca kendi kullandığı çalgı için değil, Türk müziğinde kullanılan farklı çalgılara da uyarlanıp değerlendirilebilir.

Sormaca formu; Türk müziğinin herhangi bir üslûbunun özelliklerini taşıyan yöre eksenli icrâların ve dolayısıyla yöre icrâcılarının icrâ örneklerinin Türk müziği saz eğitiminde kullanılabilirliğinin tespiti amacıyla beş açık uçlu sorudan oluşmaktadır.

Değerli zamanınızı ayırarak göstermiş olduğunuz ilgi ve katkılarınız için şimdiden teşekkür eder, saygılarımı arz ederim.

Araştırmacı

Kişisel Bilgiler:

Adınız Soyadınız:

Unvanınız:

İcra Ettiğiniz Saz:

Bağlı Bulduğunuz Kurum:

SORULAR

1. Yöresel icrâ geleneğine hâkim, Türk müziğinin herhangi bir üslûbunda icrâda bulunan yöre icrâcısının icrâ örnekleri, Türk müziği saz eğitiminde kullanılmak üzere materyal olarak kullanılabilir mi? Bunun olumlu ve/veya olumsuz yönleri hakkında görüş bildirir misiniz?

2. Yöre icrâcılarında derlenen –önceden bilinen veya ilk defa notaya alınan- eserlerin, birebir veya birebire yakın notaya alınması ile elde edilen nota örnekleri Türk müziği saz eğitiminde materyal olarak kullanılabilir mi? Katkısı olabilir ise ne düzeyde değerlendirirsiniz?

3. Yöre icrâcılarının icrâ örneklerinin tahlili bağlamında tespit edilen kişisel motifler ve kullanılan süsleme teknikleri, var olan başka eserler/notalar üzerine uygulanabilir mi? Bu durum yeni icrâ tavırlarının oluşmasını ve dolayısıyla öğretimini sağlayabilir mi?

4. Türk müziği saz eğitimine yönelik kaynakların durumu hakkındaki görüşleriniz nelerdir? (Materyal miktarı, materyalin özgünlüğü, katkı derecesi, vs.)

5. Yöre icrâcılarında elde edilen verilerin tasnifi/derlenmesi/tahlili doğrultusunda oluşturulan çalışmalar Türk müziği saz eğitimine katkı sağlar mı? Gerekli midir? Açıklayınız.

KIBRIS TEREKE KAYITLARINDA KÖLELER (17. VE 18. YY.)

Dr.Öğr.Üyesi Ümit GÜLER
Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

ÖZ

Tarihî, hukukî, iktisadî ve sosyolojik boyutlarıyla kölelik, tarihin derinliklerinden 20. yüzyılın sonlarına kadar süregelen, insanlığın en eski kurumlarından biridir. Osmanlı'nın da kendinden önceki devletlerden devraldığı bu kadim müesseseye dair, arşiv belgelerinde oldukça kıymetli bilgiler mahfuzdur. Bu mevzuda zengin malumat sağlayacak arşiv kaynaklarından biri de şüphesiz tereke kayıtlarıdır. Müslümanların farklı zaman ve yerlerdeki tarihsel tecrübelerinin hakikate muvafık biçimde gün yüzüne çıkarılabilmesi için bu belgelerin tetkik edilmesi elzemdir. Zira Osmanlı Kıbrısı'ndaki kölelik kurumu da adanın sosyal tarihinin aydınlatılmayı bekleyen bakir alanlarından biridir. Binaenaleyh bu çalışmada 17. ve 18. (H. 12-13) yüzyıl Kıbrıs tereke kayıtları incelemeye tabi tutularak bu dönemdeki kölelere ve köle sahibi olan kişilere odaklanılmıştır. Bilhassa terekelerde yer alan kölelerin sayısı, cinsiyeti, ırkı ve değeri gibi birçok hususta aydınlatıcı bilgiler edinilmiştir. Çalışmanın veri tabanını, ilgili dönem Kıbrıs'ına ait tüm tereke kayıtları oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Kıbrısı, Kölelik, Kıbrıs, Tereke Kayıtları, Kadı Sicilleri

ABSTRACT

Slaves in Cyprus Inheritance Records (17th and 18th Centuries)

With its historical, legal, economic and sociological dimensions, slavery is one of the oldest institutions of mankind, from the depths of history to the end of the 20th century. The valuable information about this great institution, which the Ottomans inherited from the previous states, is preserved in archive documents. One of the sources of archive that will provide rich information in this regard is undoubtedly inheritance records. It is important to examine these documents to provide true historical experiences that Muslims have in different times and places. Because, the slavery institution in Ottoman Cyprus is one of the pristine areas waiting for the social history of the island to be illuminated. For this reason, in this study, the 17th and 18th century Cyprus inheritance records were examined and focused on slave and slave owners in that period. In particular, enlightening information on a number of subjects such as the number of slaves, gender, race, and values were acquired in the inheritances. All heritage records belonging to Cyprus of that period constitute database of this study..

Keywords: Art of Ottoman Bookbinding, Medallion, Cloud Motif, Free Cloud Ribbon Motif, Dragon.

Giriş

Bilindiği üzere köle, başkasının mülkiyetinde bulunarak hürriyetten yoksun olan ve dolayısıyla alınıp satılabilen insanlardır.¹ Aralarında hukukî bakımdan herhangi bir farklılık bulunmamakla beraber² Osmanlı'da bunların erkek olanlarına kul, abd veya köle; kadın ve kızlara da câriye, memlûke veya odalık gibi muhtelif isimler verilirdi.³ İncelediğimiz Kıbrıs tereke kayıtlarında ise erkekler için köle, gulam,⁴ arab ve abd tabirlerinin kullanıldığı gözlenmiştir. Kadın ve kız köleler de câriye olarak ifade edilmiştir.

İnsanlık tarihi kadar eskilere giden kölelik olgusu, İslam'ın doğduğu dönemde dünya genelinde olduğu gibi Arap yarımadasında da toplumun sosyal ve ekonomik yapısına derinlemesine nüfuz etmiş bir durumdaydı.⁵ Bu kökleşmiş vaziyet karşısında Kur'ân, kölelik müessesesini belli bir çerçevede kabullenmiş olsa da onu ortadan kaldıracak etkili tedbirler alma yoluna gitmiştir.⁶ Kur'ân'ın köleliği sona erdirmeye matuf yaklaşımlarının yanı sıra İslam'ın pratik boyutunu yansıtan Hz. Peygamber'in uygulamaları da bunun açık bir göstergesi olmuştur.⁷ Hz. Peygamber'den sonra gelen Hulefa-yı Raşidin döneminde kölelerin insanî ve hukukî durumlarında meydana gelen köklü iyileşmelerin devam ettirildiği;⁸ fakat Emevilerle birlikte bu sürecin kesintiye uğradığı ifade edilir.⁹ Bunun yanı sıra İslam tarihi boyunca Müslüman toplumlarda köle âzadının belli oranda devam ettirildiği gözlenmekle birlikte,¹⁰ kölelik müessesesi üzerine saygın çalışmalarını bulan bizzat Batılı araştırmacılar tarafından da köleliğin İslam dün-

¹ Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, II, 300. Ayrıca bkz. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, 259; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fikhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul ty., III, 332.

² Akgündüz, Ahmed, *İslâm Hukukunda Kölelik-Câriyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2006, s. 120; Bu çalışmada köle tabiri ile her iki cinsiyet kastedilmektedir. Cinsiyet belirtilmesinin uygun görüldüğü yerlerde erkekler için köle, kadın ve kızlar için de câriye kelimeleri kullanılacaktır.

³ Osmanlı'da köleleri ifade etmek üzere birçok tabir kullanılmıştır. Bunlar başlıca şöyledir: Erkekler için köle, esir, kul, bende, halayık, abd, rakik, memlûk, kınn, gulâm, rakabe, vasîf, milkû'l-yemîn ve gulamdır. Kadın köleler için ise câriye, odalık, memlûke, vasîfe, eme, gurra ve kenizdir. bkz. Hamîdullah Muhammed-Aydın, Mehmet Âkif, "Köle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVI, 237.

⁴ Büluğa ermiş genç çocuk anlamına gelir. bkz. Sertoğlu, Midhat, *Osmanlı Tarih Lügatı*, Kurtuba Kitap, İstanbul, 2015, s. 196.

⁵ Özdemir, Mehmet Nadir, *İslâm'ın İlk Döneminde Kölelik Abbasilerin İlk Yüzyılı*, Gökkuşbu Yay., İstanbul, 2006, s. 26-29.

⁶ Hatalmış, Ali, *Erken Dönem İslam Tarihinde Kölelik ve Câriyelik (Hz. Peygamber Döneminden Emevilerin Sonuna Kadar)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012, s. 34.

⁷ Geniş bilgi için bkz. Alvân, Abdullah Nâsîh, *Nizâmü'r-rıq fi'l-İslâm*, Dâru's-selâm, yk. 2004, s. 29-35

⁸ Hatalmış, *İslam Tarihinde Kölelik ve Câriyelik*, s. 95. Benzer bir değerlendirme için bkz. Lewis, Bernard, *Ortadoğu'da İrk ve Kölelik*, Truva Yayınları, Çev. Enver Günsel, İstanbul, 2006, s. 15-16.

⁹ Câhîz, Ebû Osman Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-tebyîn*, Neşr. Muhammed Harûn Abdüsselam, Kahire, 1418/1997, II, 335-337; bkz. Harekât, İbrahim, *es-Siyâsetu ve'l-mucteme`u fi'l-`asri'l-Emevî*, Rabat 1410/1990, s. 218; Hatalmış, *İslam Tarihinde Kölelik ve Câriyelik*, s. 104; Özdemir, *İslâm'ın İlk Döneminde Kölelik*, s. 37 vd.

¹⁰ Alvân, *Nizâmü'r-rıq*, s. 50; Hamîdullah-Aydın, "Köle", *DİA*, XXVI, 242.

yasında ve bilhassa Osmanlı'da Batı'ya nazaran çok daha insanî bir boyutta tecrübe edildiği de ifade edilmiştir.¹¹

Çalışmamızın veri tabanını 17. ve 18. (H. 12-13) yüzyıla ait mevcut Kıbrıs kadı sicillerinin tamamı olan 22 defter ve bunların içerisinde karışık vaziyette yer alan "tereke kayıtları" oluşturmaktadır.¹² Kıbrıs tereke kayıtlarında köleler mevzuuna geçmeden önce Osmanlı'daki tereke kayıtlarına ana hatlarıyla değinmekte fayda vardır.

Tereke, muhalledât veya metrûkât kavramları, ölen kişinin mal varlığını ifade etmek üzere literatürde birbirlerinin yerine kullanılabilen tabirlerdir.¹³ Osmanlı hukuk sisteminde vefat eden kişilerin geride bıraktıkları eşya ve mallarının tespit ve taksimini başlangıçta kadılar gerçekleştirmiş olup bu görev zamanla kadınların maiyetindeki kassâm denilen memurlara tevdi edilmişti.¹⁴ Şayet ilgili kadılıkta kassâm yoksa bu işi bizzat kadılar görürdü.¹⁵ Mirasçısı bulunmayan veya belli olmayan ölümlerin ya da senelerdir kayıplara karışan şahısların mirasları bu kimselerce tespit edilerek tereke kaydı oluşturulurdu.¹⁶ Ancak askerî zümreye mensup kişilerin terekelerinin kayıt altına alınması zorunlu olsa da sivil kesimin miras taksimini kadıya yaptırma gibi bir zorunluluğu yoktu. Kadının miras taksimine müdahale etmesi, ancak mirasçılarının veya alacaklılarının talebi doğrultusunda yahut mirasçılar arasında mecnun veya çocukların bulunması gibi birtakım özel durumlarda söz konusu olurdu.¹⁷

Sivil halkın miras taksimi için kadıya gitme zorunluluğunun olmamasının yanı sıra kadılık makamınca terekenin kaydedilmesi esnasında "resm-i kismet" adı altında bir verginin alınması da mahkemeye müracaatı büyük ölçüde engellediği düşünülmektedir.¹⁸ Dolayısıyla incelenen sicillerdeki tereke defterleri, ilgili döneme ait tüm terekeleri içermediği gibi oran olarak da ne kadarını içerdiğine dair herhangi bir tahmin yürütülemez.¹⁹ Hal böyleyken araştırmamızda elde edilen tereke kayıtlarının, sicillerin ait oldukları dönemde yaşamış "bazı kişile-

¹¹ Lewis, *İrk ve Kölelik*, s. 17, 171; Toledano, Ehud R., *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 4.

¹² Çalışmamız kadı sicillerindeki tereke ile ilgili ihtilaflara veya tereke davalarına değil, kendine özgü bir hususiyet arz eden "tereke kayıtlarına" odaklanmıştır.

¹³ Bozkurt, Fatih, "Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 11/22, (2013): 193; Özcan, Tahsin, "Muhalledât", *DİA*, XXX, 406.

¹⁴ Özcan, "Muhalledât", *DİA*, XXX, 406.

¹⁵ Aydın, M. Âkif, *Türk Hukuk Tarihi*, 5. Baskı, Hars Yay., İstanbul, 2005, s. 90; Ekinci, Ekrem Buğra, *Osmanlı Hukuku*, Arı Sanat Yay., İstanbul, 2008, s. 377.

¹⁶ Sabev, Orlin, "Osmanlı Toplumsal Tarihi İçin Değerli Kaynak Teşkil Eden Tereke ve Muhalledat Kayıtları", *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi*, Bildiriler, 1, 21-23 Kasım 2012, İstanbul, s. 265.

¹⁷ Özcan, "Muhalledât", *DİA*, XXX, 406.

¹⁸ Karataş, Ali İhsan, "Tereke Kayıtlarına Göre XVI. Yüzyılda Bursa'da İnsan-Kitap İlişkisi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/8, (1999): 318; İnalçık, Halil, "XVI. Asır Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Kaynakları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15/1-4, (1954): 51.

¹⁹ Sabev, "Tereke ve Muhalledat Kayıtları", s. 264.

rin” geride bıraktıkları mal ve eşyalarını gösteren belgeler olduğu izahtan varestedir.

Tereke kayıtları, genellikle Osmanlı mahkemelerinde verilen kararların ve tutulan kayıtların yer aldığı defterler olan şer’iye sicilleri içerisinde bulunurlar. Zira düşük nüfusa sahip kaza kadılıkları başta olmak üzere, çoğu Osmanlı şehrine ait tereke defterleri şer’iye sicil defterlerinin içerisinde karışık halde yer alır. Nitekim ilgili dönem Kıbrıs sicillerinde de durum böyledir. İstanbul gibi mevleviyet statüsündeki yüksek dereceli kadılıklarda ise tereke defterleri ve mirasla ilgili diğer evraklar, müstakil siciller olarak tanzim edilmişlerdir.²⁰

Ölen kişilerin geride bıraktıkları her türlü menkul ve gayrimenkul malların detaylı listesini ve tereke toplamından çeşitli masraf ve harcamalar düşüldükten sonra kalan malların mirasçılar arasında İslam miras hukukuna göre taksimini içeren tereke defterleri, bilhassa sosyal tarih araştırmaları için ciddi bir önemi haizdir.²¹ Zira söz konusu tereke kayıtları vefat edenlerin sosyal statüsü, mesleği, maddî durumu, aile yapısı, sosyal ve devlet-kışi ilişkileri hakkında zengin malumat sağlamakta olup, Osmanlı sosyo-ekonomik tarihi hakkında önemli bir kaynak teşkil etmektedir.²² Giriş kısmında temas edildiği gibi tarihsel açıdan genel olarak İslam, özel olarak da Osmanlı toplumunun önemli bir unsuru da kölelerdir ve bu çalışmada Kıbrıs tereke kayıtlarında yer alan köleler ilk kez inceleme konusu edilerek bu cihetten Osmanlı Kıbrıs’ının sosyal tarihine ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Kıbrıs Tereke Kayıtlarında Köleler

Kadı sicillerinde yer alan tereke kayıtları Osmanlı Kıbrıs’ındaki kölelere dair önemli bilgiler içermektedir. Bu kayıtlardan terekelerde yer alan kölelerin sayısı, cinsiyeti, ırkı ve değeri gibi birçok hususta bilgi edinilebilmektedir. Araştırma dönemimiz olan 17. ve 18. (H. 12-13) yüzyıla ait Kıbrıs kadı sicil defterleri üzerinde yaptığımız incelemede 287 adet tereke kaydı²³ tespit edilmiş ve bunların sadece 39 adedinde köle yer almıştır. Bu da döneme ait tüm tereke kayıtlarının sadece %13.58’inde köle bulunduğu anlamına gelmektedir. Bu durum toplumda ancak sınırlı bir kesimin köle sahibi olduğuna dair önemli bir göstergedir. Hatta mahkemeye intikal eden veya ettirilen tereke kayıtlarının niteliği ve mal varlığının genel düzeyi göz önünde bulundurulursa, bu oranın gerçekte çok daha düşük olduğu düşünülebilir. Zira ilgili dönem tereke kayıtlarına bakıldığında

²⁰ Bozkurt, “Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları”, s. 193.

²¹ Bozkurt, “Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları”, s. 94; İnalçık, “İktisadî ve İçtimai Tarihi Kaynaklar”, s. 51-73.

²² Sabev, “Tereke ve Muhallefat Kayıtları”, s. 260; İnalçık, Halil, “Osmanlı Tarihi Hakkında Mühim Bir Kaynak”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1/1, (1943): 89-96.

²³ Bu tereke kayıtları mirasçılara intikal eden malları gösterdiği gibi mirasçısı olmadığı için beytül-mâle kalan tereke kayıtlarını da içermektedir.

terekelerin genelde varlıklı insanlara ait oldukları dikkati çekmektedir. Dolayısıyla fakir insanların terekeleri zenginlerinki kadar sicillere yansımamıştır. Nitekim Osmanlı'da tereke kayıtlarının genelde varlıklı insanların ölümünün ardından bu kimselerin mallarını tespit ve taksim etmek için yapıldığı ifade edilir. Çünkü bu gibi durumlarda mirasçılar arasında malların paylaşılması hususunda yaşanabilecek ihtilaflar daha muhtemel telakki edilir.²⁴ Dolayısıyla orta halli veya en azından fakir denebilecek kimselerin terekelerinin zenginler kadar mahkeme kayıtlarına yansımamış olması tabii bir neticedir. Bunun yanı sıra az varlıklı kişilerin terekelerinden tahsil edilen "resm-i kısmetin", yani tereke düzenleme ücretinin nisbî oranının daha varlıklı ölümlerin terekelerinden tahsil edilen ücretlere nazaran daha yüksek olduğu belirtilmekte;²⁵ bu ücreti vermemek için de fakir ve orta halli mirasçıların taksimat amacıyla mahkemeye müracaattan içtinap ettikleri tahmin edilmektedir.²⁶ Ancak şu da ifade edilmelidir ki döneme ait birçok tereke kaydı için böyle bir ayırım söz konusu değildir. Zira ölen kişinin mal varlığı az veya çok olsun, mirasçısının bulunmadığı durumlarda geride bıraktığı malı mahkemece açık artırma usulüyle satılmış ve geliri devlet hazinesine (beytül-mâl) intikal ettirilmiştir.

Söz konusu terekelerde geçen 65 köleye cinsiyetleri açısından bakıldığında 35 erkek, 30 da kadın köle (câriye) olmak üzere dengeli bir dağılımın olduğu görülür.²⁷ Erkek ve kadın kölelerin ezici çoğunluğu da siyahîdir. Zira 65 adet kölenin 49'u siyahî olup, 8'i beyazdır. Geriye kalan 8 kölenin de ırkıdan veya renginden bahsedilmemiştir. Dolayısıyla incelenen belgeler, terekelerde zikredilen kölelerin en az %75.38'inin siyahî olduğunu göstermektedir. Siyahî kölelerin kendi içlerindeki cinsiyet dağılımına bakıldığında 49 adet siyahî kölenin 27'sinin erkek, 22'sinin ise kadın (câriye) olduğu görülür. 8 adet olan beyaz kölelerin de 5'i kadın olup 3'ü erkektir. 8 adet beyaz köle içerisinde milliyet bakımından 4 câriyenin 2'sinin Gürcü, 2'sinin Mısırlı, 1 erkek kölenin de Acem olduğu ifade edilmiştir. ırkıdan veya renginden bahsedilmeyen 8 kölenin de 5'i erkek olup 3'ü kadındır. Bu bilgiler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo:1

Köle Sayısı	65							
Cinsiyet	Erkek	35	Kadın	30	Toplam	65		

²⁴ Sabev, "Tereke ve Muhallefat Kayıtları", s. 260.

²⁵ Ergene, Boğaç A., "Costs of Court Usage in Seventeenth and Eighteenth Century Ottoman Anatolia: Court Fees as Recorded in Estate Inventories", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 45/1, (2002): 20-39.

²⁶ İnalçık, "İktisadî ve İçtimai Tarihi Kaynaklar", s. 54; Ergene, "Costs of Court Usage", s. 20-39.

²⁷ Köle sayısı tespit edilirken ilgili tereke kayıtlarındaki tüm yaş grupları dikkate alınmıştır. Örneğin kimi kayıtlarda câriye olan anneye beraber küçük çocuğu da zikredilmektedir. Bu durumda iki ayrı köle olarak hesaplama yapılmıştır.

İrk	Siyahî	49	Beyaz	8	Belirsiz	8	Toplam	65
Siyahî Kölelerin Cinsiyet Dağılımı	Erkek	27	Kadın	22	Toplam	49		
Beyaz Kölelerin Cinsiyet Dağılımı	Erkek	3	Kadın	5	Toplam	8		
İrki Belirsiz Kölelerin Cinsiyet Dağılımı	Erkek	5	Kadın	3	Toplam	8		
Beyaz Kölelerin Milliyet Dağılımı	Erkek	1 Acem	Kadın	2 Gür- cü, 2 Mısırlı	Toplam	5		

Cinsiyetleri açısından tereke sahiplerine bakıldığında %84.61'lik bir oranla ezici çoğunluğun erkekler olduğu görülür; nitekim 39 adet tereke kaydının 33'ü erkekler, 6'sı ise kadınlara aittir. Ancak kadınlara ait tereke kayıtlarının bu düzeyi Kıbrıs'a özgü bir durum değildir. Zira Osmanlı genelinde de mevcut tereke kayıtlarının çoğunun erkekler için olduğu ifade edilir. Bu durumun gerekçesi olarak da erkeklerin kadınlara nazaran daha geç yaşta çocuk sahibi olabilmeleri gösterilmektedir.²⁸ Mezkûr sonucun ortaya çıkmasında ilgili dönemdeki iktisadî gücün kadın ve erkek cinsleri arasındaki dağılım oranından da kaynaklandığı düşünülebilir. Yukarıdaki sayısal veriler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo:2

Tereke Sayısı	39			
Tereke Sahibi	Erkek	33 (%84.61)	Kadın	6 (%15.39)

Mevlaların²⁹ kadın olduğu tereke kayıtlarının tamamında kölelerin de kadın

²⁸ Bozkurt, "Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları", s. 193; Sabev, "Tereke ve Muhallefat Kayıtları", s. 264.

²⁹ Cinsiyet ayrımı yapmaksızın köle sahiplerini ifade etmek üzere tercih ettiğimiz bir kavramdır. İslam hukukunda bir terim olarak köle sahibi veya kölesini âzat etmiş olan kimse anlamına gelir. bkz. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 372.

olduğu gözlenmiştir. Kadın mevlalar genelde 1'er câriyeye sahip olmuş, sadece Bâd-ı Seher isimli bir mevlanın 2 câriyesinin olduğu gözlenmiştir.³⁰ Gerek hukûî gerekse sosyolojik olarak Osmanlı Kıbrısı'nda kadınların erkek köle istihdam etmesinde hiçbir mani bulunmamakla ve birçok belge kadınların erkek kölelere sahip olabildiklerini göstermekle beraber, onların daha çok câriye kullanmayı tercih ettikleri ifade edilebilir. Bu da muhtemelen kadınların câriyeleri ev işlerinde hizmetkâr olarak kullanmalarından kaynaklanmıştır. Buna mukabil terekelerinde büyük miktarda tarla, bahçe, hayvan gibi işlenmesi veya kullanılması kuvvet gerektirecek malları olan erkeklerin de umumiyetle erkek kölelere sahip oldukları gözlenmiştir. Ancak erkekler kadınlara nazaran karşı cinsten kölelere çok daha fazla sahip olmuşlardır. Zira incelenen tereke kayıtlarında yer alan 65 kölenin 58'i erkeklerin eli altında olup 35 erkek ve 23 kadından müteşekkildir. Sözü edilen veriler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo:3

Köle Sayısı	65					
Erkeklerin Sahibi olduğu köleler	Erkek Köle	35	Kadın Köle	23	Toplam	58
Kadınların sahibi olduğu köleler	Erkek Köle	0	Kadın Köle	7	Toplam	7

Müntesip oldukları din açısından mevlalara ve kölelere bakıldığında, saray tercümanı olan 1 gayrimüslim mevla³¹ hariç tamamının Müslüman olduğu, isimlerinden ve terekelerinden anlaşılmaktadır. Her ne kadar Osmanlı'da kölelerin genellikle efendilerinin dinine tabi oldukları düşünülse de³² incelenen tereke kayıtlarındaki köleler açısından mevzu bu kadar net değildir. Zira tereke kayıtları, zaman zaman kölelerin isimlerini zikretse de bu konuda net bir değerlendirmeye imkân verecek bilgi sunmamıştır. Ancak sadece tereke kayıtları değil de genel olarak Kıbrıs kadı sicillerindeki köleler üzerine yapmış olduğumuz incelemeler, Osmanlı Kıbrısı'ndaki kölelerin kahir ekseriyetinin Müslümanlardan müteşekkil olduğunu ifade etmemize imkân tanımaktadır.

³⁰ KŞS (Kıbrıs Şer'iyye Sicilleri)-17-61/102.

³¹ KŞS-16-213/347. Söz konusu kölenin dinî durumu hakkında terekede bilgi yer almasa da gayrimüslim olduğu düşünülebilir. Zira yasal olarak Osmanlı'da gayrimüslim bir kimse Müslüman köle edinmemekteydi. Geniş bilgi için bkz. Erkan, Nevzat, *18. yy'ın İlk Yarısında Üsküdar'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri-Şer'iyye Sicilleri ve Müdevvel Kaynaklar Işığında*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012, s. 164.

³² Sak, İzzet, *Şer'iyye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler 17. ve 18. Yüzyıllar*, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1992, s. 82.

Tereke kayıtlarına göre mevlaların eli altındaki kölelerin oransal dağılımına bakıldığında genelde 1'er köleyle sahip olduğu görülür. Zira 39 adet tereke kaydının 25'inde (%64.10) sadece 1'er köle yer almaktadır. Nitekim erkeklere ait tereke kayıtlarının 12'sinde 1'er erkek köle, 8'inde ise 1'er cârîye vardır. Daha önce de zikredildiği gibi 6 kadın mevlanın terekesinin 5'inde 1'er cârîye bulunmaktadır. Binaenaleyh tereke kayıtlarındaki kölelerin genelde 1'er adet olduğu söylenebilir. Bunun dışında sadece 1 erkek ve 1 kadın kölenin yer aldığı tereke kayıtları da dikkate değer bir orandadır. Bunlar 8 adettir ve oran itibarıyla %20.51'e tekabül etmektedir.³³ Geriye kalan kayıtlarda ise 1 köle, 3 cârîye;³⁴ 2 köle, 2 cârîye;³⁵ 6 köle 2 cârîye;³⁶ sadece 2 köle³⁷ veya 2 cârîye³⁸ gibi muhtelif rakamlara da rastlanmaktadır. Yukarıdaki rakamsal bilgiler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo:4

Tereke Kayıtlarındaki Köle Sayıları			
25 Tereke Kaydında	1'er Köle	%64.10	
10 Tereke Kaydında	2'şer Köle	%25.64	
3 Tereke Kaydında	4'er Köle	%7.69	
1 Tereke Kaydında	8 Köle	%2.56	
Toplam 39 Tereke Kaydı	Toplam 65 Köle		

Terekelerde yer alan köleler, bu kayıtlardaki diğer mallar gibi bedelleriyle beraber zikredilmişlerdir. Bu bedellerin belirlenmesi genellikle mahkemece birliklişi aracılığıyla yapılır ve kalem kalem her mala belli bir değer biçilerek kayda geçirilirdi. Bunun yanı sıra birçok belgede özellikle vârisi olmadan vefat eden kişilerin kölelerinin ve diğer mallarının pazarda açık artırma usulüyle satıldığı ve elde edilen gelirin kalem kalem yazılarak beytül mâle aktarıldığı da gözlenmiştir.³⁹ İlgili dönemde köle fiyat veya bedellerini etkileyen birçok etkenden bahse-

³³ Toplamı 39 adet olan tereke kayıtlarına nispetle elde edilen orandır.

³⁴ KŞS-21-251/568.

³⁵ KŞS-18-100/236.

³⁶ KŞS-21-217/501.

³⁷ KŞS-15-221/668; Sadece 4 adet erkek kölenin bulunduğu kayıt için bkz. KŞS-13-1/10.

³⁸ KŞS-17-61/102.

³⁹ Terekelerdeki kölelerin açık artırma usulüyle satıldığı pazar, kimi belgelerde "sûk-ı sultânî" olarak ifade edilmiştir. bkz. KŞS-1b-74/123; KŞS-1b-74/125; KŞS-18-100/236; Söz konusu pazarın, Lefkoşa hayvan pazarına yakın bir konumda olduğu tahmin edilmektedir. bkz. Erdoğan, M. Akif, *Kıbrıs'ta Osmanlılar II*, Galerî Kültür Yayınları, Lefkoşa, 2009, s. 105; Hayvan pazarının da 12. yüzyılın başlarından beri Lefkoşa Sarayönü (Atatürk) Meydanı'nda kurulduğu belirtilmektedir. bkz. Hatay, Mete,

dilebilse de⁴⁰ terekelerde geçen kölelerin takdir edilen değerlerine bakıldığında önemli oranda bunların kölelerin niteliklerine bağlı olarak değişkenlik arz ettiği anlaşılır. Bunun yanı sıra kölelere takdir edilen bedellerde, muhtemeldir ki enflasyonist iktisadî yapının da etkisiyle yıllar içerisinde oldukça değişken bir yapı da ortaya çıkmıştır. Söz konusu yüzyıllarda dünyadaki genel gidiş ve enflasyonist cereyanların etkisiyle para birimi de değişmiştir. Zira Osmanlı'da 1327 ile 1688 yılları arası “akçe devri” olarak adlandırılırken 1688-1879 yılları arası “kuruş-para devri” olarak adlandırılmıştır. Ancak bu değişikliklerin değişen Osmanlı para birimlerinin değer kaybetmesinin önüne geçemediği ifade edilir.⁴¹ İlgili dönemlere tekabül eden terekelerdeki fiyat birimleri genel olarak bu devirlere göre değişiklik arz etse de zaman zaman farklı para birimlerinin kullanıldığı da olmuştur.

Tereke defterlerine bakılarak bu dönemde kölelere takdir edilen bedeller hakkında net olmasa da genel bir fikir edinilebilir. Nitekim Osmanlı'da kölelerin bedelleri, niteliklerine bağlı olarak değiştiği gibi, buldukları yere bağlı olarak da değişkenlik arz etmekteydi.⁴² Osmanlı Kıbrıs'ına tekabül eden 1571-1688 yılları arasındaki akçe devrinde, içerisinde kölelerin geçtiği 4 adet tereke kaydına bakıldığında –ki bunlar 17. yüzyıla ait içerisinde kölelerin yer aldığı terekelelerin tamamını oluşturmaktadır– kölelerin fiyatlarının 3.000 ile 7.000 akçe arasında değiştiği gözlenir. Bu dönemdeki terekelerde erkek ve kadın köleler arasında bedel bakımından belirgin bir farklılık olmadığı gibi kölenin siyah veya beyaz oluşuna göre de belirgin bir fark yoktur. Örneğin siyahî bir köle 5.000 akçe iken⁴³ beyaz köle 4.400 akçe;⁴⁴ beyaz câriye 6.000 akçe iken⁴⁵ siyahî câriye 7.000⁴⁶ veya 3.000⁴⁷ akçe olabilmıştır. Yine bu dönemde serbest piyasada alınıp satılan kölelere bakıldığında fiyatların genel olarak bu bantta seyrettiği⁴⁸ ancak zaman zaman câriyelerin⁴⁹ ve kölelerin⁵⁰ fiyatının 10.000 akçelere çıktığı gözlenmiştir. Köleler arasındaki bu fiyat değişikliğinin onların nitelikle-

→ →

“Servants, Slaves and Concubines in Ottoman Cyprus (1571-1878)”, *Ottoman Cyprus a Collection of Studies on History and Culture*, edit. Michalis N. Michael, Matthias Kappler, Eftihios Gavriel, Wiesbaden 2009, s. 170.

⁴⁰ Köle fiyatlarını etkileyen birçok etken vardır. Fiyatlar üzerinde etkili olan bu amiller için bkz. Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti*, s. 53.

⁴¹ Öztürk, Mustafa, “Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi”, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=382323> (et. 16.11.2017).

⁴² Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti*, s. 46.

⁴³ KŞS-2-8/16.

⁴⁴ KŞS-3-19/119.

⁴⁵ KŞS-3-19/119.

⁴⁶ KŞS-4-231/514.

⁴⁷ KŞS-2-8/16.

⁴⁸ Örnek için bkz. KŞS-3-52/335; KŞS-3-163/1016; KŞS-3-77/501; KŞS-3-145/901; KŞS-3-141/871; KŞS-4-38/102; KŞS-3-73/480.

⁴⁹ KŞS-3-73/480.

⁵⁰ KŞS-3-163/1016.

rinden kaynaklandığı düşünülebilir. Ayrıca bu dönem akçe devri olsa da birkaç adet köle satım işleminin kuruş olarak yapıldığı da ayrıca ifade edilmelidir.⁵¹

İçerisinde kölelerin zikredildiği 39 tereke kaydınının 35'i 18. yüzyıla ait olduğundan bu yüzyıldaki köle bedelleri üzerine daha fazla ve açık veri elde edilmiştir. Kuruş-para dönemine tekabül eden bu kayıtlardaki meblağlara bakıldığında, bu dönemde kölelerin bilhassa cinsiyet açısından olmak üzere ırk açısından da bedellerinde belirgin bir değişimin olduğu gözlenir. Bu dönemde terekelerde zikredilen câriyelerin değerleri genel olarak 5.000-8.000 para aralığındayken, bu rakamlar zaman zaman 400 paraya düşüp,⁵² 16.000⁵³ paraya kadar da çıkmıştır. Erkeklerin değeri ise genel olarak 2.000 ile 5.000 aralığındayken onlarda da bu rakamlar 500 paraya kadar düşüp⁵⁴ 21.000 paraya kadar çıktığı olmuştur.⁵⁵ Alışveriş piyasasında da genel olarak rakamların terekedeki meblağlara yakın bir düzeyde olduğu söylenebilir. Zira bu meblağlar ya bilirkişiler tarafından belirlenmiş ya da açık artırma usulüyle elde edilmiştir. Görüldüğü üzere bu dönemde kölelerin cinsiyetine göre değerlerinin belirgin bir ölçüde değiştiği, bu değişime göre câriyelerin değerlerinin daha yüksek olduğu açıktır. Zira kadın ve erkek kölelerin gerek ayrı⁵⁶ gerekse beraber buldukları tereke kayıtlarında⁵⁷ câriyelerin genel olarak daha değerli oldukları görülür.⁵⁸ Hatta bu farklılık cinsler arasında iki katına⁵⁹ ve bazen daha da fazlasına çıkabilmiştir.⁶⁰ Daha önce de ifade edildiği gibi ırk bakımından bu dönemde tereke kayıtlarında ezici çoğunluğun siyahî olduğu gözlenmiş, az da olsa Gürcü ve Acem gibi beyaz ırklara da rastlanmıştır. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla beyaz kölelerin değerleri siyahîlere göre daha yüksektir. Muhtemelen bu dönemde adada beyaz ırklardan köleler ciddi şekilde azaldığı için değerleri artış göstermiştir.⁶¹ Yukarıda zikredildiği gibi erkek kölelere ya da gulamlara genelde 2.000 ile 5.000 arası değer biçilirken bir tereke kaydında Acem bir gulama 21.000 para değer biçilmiş,⁶² yine bir başka beyaz gulama 8.000 para takdir edilmiştir.⁶³ Benzer şe-

⁵¹ Örnek için bkz. KŞS-3-77/501; KŞS-3-141/871.

⁵² KŞS-16-120/190.

⁵³ KŞS-11-91/308.

⁵⁴ KŞS-15-221/668.

⁵⁵ KŞS-13-1/10.

⁵⁶ Örnek için bkz. KŞS-20-34/81; KŞS-20-44/109; KŞS-20-19/47; KŞS-20-05/12; KŞS-19-139/290; KŞS-19-53/119; KŞS-18-60/129; KŞS-15-221/668.

⁵⁷ KŞS-3-19/119; KŞS-18-100/236; KŞS-19-71/146; KŞS-20-52/130; KŞS-21-17/70; KŞS-21-217/501a; KŞS-21-123/320.

⁵⁸ Bernard Lewis de Osmanlı toplumunda kölelerin fiyatlarının niteliklerine göre değişiklikli arz ettiğini ve kadın kölelerin genel olarak erkeklerden daha değerli olduklarını ifade eder. bkz. Lewis, *İrk ve Kölelik*, s. 25.

⁵⁹ KŞS-21-123/320; KŞS-19-71/146.

⁶⁰ KŞS-21-217/501a; KŞS-20-52/130.

⁶¹ Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti*, s. 53; Söz konusu dönem Kıbrıs'ında beyaz kölelerin değerlerinde zaman içerisinde belirgin bir artış meydana gelmekle beraber Toledano'ya göre beyaz köleler tarihî süreçte genel olarak siyahîlerden daha değerliydi. bkz. Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti*, s. 5.

⁶² KŞS-13-1/10.

kilde yine bir terekede beyaz bir Gürcü câriyeye 6.000 para değer biçilmiş olup⁶⁴ bu dönemde beyaz bir câriye çocuğuyla beraber 550 akçeye satılmıştır⁶⁵ ki bu meblağlar ortalama değerlere göre oldukça yüksektir.

Yukarıda zikredilen köle bedellerinin işlem gördükleri zamanın iktisadî hayatı içerisinde ne kadarlık bir alım gücüne tekabül ettiği merak konusu olabilir. Zira bu bedeller, hem ilgili dönemlerde kölelerin ifade ettiği ekonomik değere hem de onların elde edilebilirliğine ışık tutacaktır. Bunun için söz konusu yüzyıllardaki küçük ve büyükbaş hayvanlara biçilen değerlere ait burada birkaç örnek ve bilgi paylaşılarak köle bedellerinin yaklaşık alım güçlerine dair bir fikir edinilmeye çalışılacaktır. Zira eski zaman dilimlerinde yer alan bazı bedellerin alım gücünün mukayese edilmesinde bu yöntemden faydalanılmaktadır.

Bu dönemdeki tereke kayıtlarının tamamı üzerinde yaptığımız incelemede buralarda zikredilen hayvanlar içerisinde büyükbaş olarak en fazla öküzün, küçükbaş olarak da koyun ve keçinin zikredildiği tespit edilmiştir. Bu durum özellikle sözü edilen hayvanların o dönemin ekonomisinin önemli bir parçası olduğunu göstermektedir. Zira tereke kayıtlarının dışındaki belgelerde de bu hayvanlar alım satımlara sıklıkla konu olmuştur. Özellikle öküzlerin o dönemin iktisadî hayatında önemli bir yerinin olduğu açıktır. Zira iğdiş edilmiş erkek sığır olan öküzler, tarlaların işlenmesinde, kağrı çekmekte kullanıldığı gibi etinden ve derisinden de yararlanan, makineleşmenin olmadığı dönemlerde ciddi bir fonksiyon icra eden hayatî bir önemi haiz hayvanlardır. Dolayısıyla bedel mukayesesinde büyükbaş olarak öküz, küçükbaş olarak da kayıtlarda genelde karma bir şekilde beraber zikredilen koyun ve keçi esas alınacak; bu mukayeselere örnek olmak üzere başlıca 2 adet tereke kaydı zikredilecektir.

1018/1610 tarihli bir tereke kaydında beyaz bir câriyeye biçilen değer 6.000 akçe iken aynı tereke kaydında yer alan öküzün değeri 700 akçedir. Yine aynı kayıt beyaz bir kölenin değerinin de 4.400 akçe olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu belgede, câriye yaklaşık 8.6, erkek köle de 6.28 öküz eş değer bir bedeli ifade etmektedir.⁶⁶ Sözü edilen veriler aşağıda gösterilmiştir.

Tablo:5

Beyaz Erkek Köle	4.400 Akçe	Öküz bedeli	700 Akçe	1 erkek köle 6.28 öküz bedelidir.
Beyaz Kadın Köle	6.000 Akçe	Öküz bedeli	700 Akçe	1 kadın köle 8.6 öküz bedelidir.

→ →
⁶³ KŞS-20-159/372.

⁶⁴ KŞS-20-52/130.

⁶⁵ KŞS-20-136/324.

⁶⁶ KŞS-3-19/119.

1143/1730 tarihli bir başka tereke kaydında ise siyahî bir câriyeye 13.000 para değer biçilirken bir çift öküzüne 1.000, bir ineğe ise 800 para değer biçilmiştir. Buradan da câriyenin 13 çift öküzüne veya 16.25 ineğe eş değer bir bedele sahip olduğu görülür.⁶⁷ Aynı belgede 26.200 para değerinde 518 adet koyun ve keçi de bulunmaktadır.⁶⁸ Dolayısıyla aynı câriye küçükbaş hayvan mukabili olarak yaklaşık 257 adet koyun veya keçiye denk gelmektedir ki bu rakam mezkûr câriyenin oldukça değerli olduğunu göstermektedir. Yukarıdaki rakamsal bilgiler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo:6

Siyahî Kadın Köle	13.000 Para	Çift öküzü bedeli	1.000 Para	1 siyahî kadın köle 13 çift öküzü bedelidir.
Siyahî Kadın Köle	13.000 Para	İnek bedeli	800 Para	1 siyahî kadın köle 16.25 inek bedelidir.
Siyahî Kadın Köle	13.000 Para	Koyun/keçi bedeli	50.57 Para	1 siyahî kadın köle 257 koyun/keçi bedelidir.

İlgili tereke belgelerinden elde edilen verilerin tamamına yakını 18. yüzyıla ait olduğundan seçilen hayvanların bedellerinin bu yüzyıldaki terekelerde zikredilen değerlerine göz atılması, mukayese için daha sağlıklı bir zemin oluşturacaktır. Bu dönemde kölelerin fiyatlarının mukayese edildiği öküzlerin, cinsine ve vasfına göre fiyatlarının oldukça değişken olduğu ifade edilebilir.⁶⁹ Bunlar kimi zaman 250 para değerinde olabildiği gibi⁷⁰ kimi zaman da 1.500 paraya ulaşabilmektedir.⁷¹ Fakat bunların ortalama 500-1.000 para aralığında olduğu söylenebilir.⁷² Küçükbaş hayvanlardan koyun ve keçilerin bedelleri ise zaman zaman hayvan başına 10 paraya düşüp⁷³ 100 paraya çıkmış olsa da⁷⁴ ortalama

⁶⁷ KŞS-13-222/702.

⁶⁸ Her bir koyun/keçi 50.57 Paraya tekabül etmektedir.

⁶⁹ Örnek için bkz. KŞS-18-17/39.

⁷⁰ KŞS-18-23/311.

⁷¹ KŞS-13-223/703.

⁷² Örnek için bkz. KŞS-11-93/311; KŞS-13-22/702; KŞS-16-122/194; KŞS-19-71/146; KŞS-20-33/77.

⁷³ KŞS-11-4/10.

⁷⁴ KŞS-13-223/704.

50 para civarında seyretmiştir.⁷⁵ 18. yüzyıldaki terekelerde geçen 20 erkek kölenin⁷⁶ bedellerinin aritmetik ortalaması yaklaşık 6.330 para yapmaktadır. Öküz bedeli olarak 750 para ortalama bir rakam olarak kabul edilirse bu dönemde bir erkek kölenin 8.44 öküz bedeli olduğu, koyun veya keçi bedeli olan 50 para üzerinden de 126.6 küçükbaş hayvana denk geldiği anlaşılmaktadır. Yine bu dönemdeki 16 câriyenin⁷⁷ bedellerinin aritmetik ortalaması yaklaşık 6.530 paradır. Bu da aynı hesaba göre 8.70 öküze veya 130.6 koyun/keçiye tekabül etmektedir. Yaklaşık yüz yıllık bir zaman diliminde köle ve mezkûr hayvan fiyatlarının birbirleriyle doğru orantılı olmayacak biçimde dalgalanma göstermesinin ve buna bağlı olarak zaman içerisinde değişkenlik arz etmesinin kaçınılmaz bir durum olduğunu göz önünde bulundurarak, burada belirtilen bedellere ortalama değerler olarak bakılmalıdır.⁷⁸ Zira başlangıçta da belirtildiği gibi söz konusu kölelerin bedellerinin adı geçen büyükbaş ve küçükbaş hayvanlarla mukayese edilmesindeki gaye, kölelerin bedellerinin alım gücü hakkında bir fikir edinmedir. Görülen odur ki söz konusu dönemde köle sahibi olmanın bedeli, yukarıda zikredilen ve pek de küçümsenmeyecek meblağlara tekabül etmiştir. Sözü edilen veriler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo:7

Erkek Köle Bedel Ort.	6.330 Para	Öküz bedel ort.	750 Para	1 erkek köle 8.44 öküz bedelidir.
Erkek Köle Bedel Ort.	6.330 Para	Koyun/keçi bedel ort.	50 Para	1 erkek köle 126.6 koyun/keçi bedelidir.
Kadın Köle Bedel Ort.	6.530 Para	Öküz bedel ort.	750 Para	1 kadın köle 8.7 öküz bedelidir.
Kadın Köle Bedel Ort.	6.530 Para	Koyun/keçi bedel ort.	50 Para	1 kadın köle 130.6 koyun/keçi bedelidir.

⁷⁵ KŞS-19-71/146; KŞS-9-23/65; KŞS-11-91/308; KŞS-13-222/702; KŞS-13-1/10; KŞS-18-23/50.

⁷⁶ Kendilerine müstakil olarak ve para cinsinden değer biçilen erkek köleler.

⁷⁷ Kendilerine müstakil olarak ve para cinsinden değer biçilen kadın köleler.

⁷⁸ Osmanlı'da köle fiyatlarına ve köle ticaretinin diğer ekonomik yönlerine dair "kesin bilgilerin" birçok sebebe bağlı olarak net bir şekilde verilemeyeceğini belirten Toledano, pazar fiyatlarının istikrarlılığı, kölelerin kişisel özelliklerinin değerlerinin belirlenmesindeki önemi gibi sebeplerin kesin ve net sonuçlara ulaşmayı engellediğini ifade etmektedir. bkz. Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti*, s. 52.

Değerlendirme

Bu noktada, çalışmanın muhtelif yerlerinde zikredilen bazı mühim verilerin özetlenmesinde ve ulaşılan sonuçların genel bir şekilde değerlendirilmesinde fayda vardır. İnceleme dönemimiz olan 17. ve 18. (H. 12-13) yüzyıl Kıbrıs kadı sicil defterlerinde 287 adet tereke kaydı tespit edilmiş olup bunların sadece 39 adedinde köle yer almıştır. Dolayısıyla döneme ait tereke kayıtlarının sadece %13.58'inde köle bulunduğu ifade edilebilir. Bu durum toplumun oldukça sınırlı bir kesiminin köle sahibi olduğuna dair önemli bir göstergedir. Zira incelenen tereke kayıtlarındaki mal varlıklarının genel düzeyi göz önünde bulundurulduğunda bu oranın gerçekte çok daha düşük olduğu düşünülebilir. Öyle ki ilgili dönem tereke kayıtlarının genelde varlıklı insanlara ait oldukları dikkat çekmektedir. Dolayısıyla en azından fakir ve orta halli denebilecek kimselerin terekelerinin zenginler kadar mahkeme kayıtlarına yansımamış olması muhtemeldir. Zira mahkemece terekelerden tahsil edilen “res-m-i kısmeti”, yani tereke düzenleme ücretini vermemek için az miktardaki malı tevarüs eden fakir ve orta halli mirasçıların taksimat amacıyla mahkemeye müracaattan içtinap edebilecekleri de göz önünde bulundurulmalıdır.

İlgili terekelerde toplam 65 köle zikredilmiş olup bunların 35'inin erkek, 30'unun da kadın olduğu gözlenmiştir. Dolayısıyla cinsiyetler arasında dengeli bir dağılım söz konusudur. Ancak erkek ve kadın kölelerin ezici çoğunluğu siyahîdir. Zira 65 adet kölenin 49'u siyahî olup, sadece 8'i beyazdır. Geriye kalan diğer 8 kölenin de ırkından veya renginden bahsedilmemiştir. Binaenaleyh terekelerde geçen kölelerin en az %75.38'inin siyahî olduğu ifade edilebilir.

Cinsiyetleri açısından tereke sahiplerine bakıldığında %85'lik bir oranla ezici çoğunluğun erkekler olduğu görülmüştür. Zira 39 adet tereke kaydının 33'ü erkeklere, 6'sı kadınlara aittir. Kadınlara ait tereke kayıtlarının sayısındaki bu düşüklük, Kıbrıs'a özgü bir durum olmayıp Osmanlı genelinde de gözlenen umumi bir olgudur. Bu durumun ortaya çıkmasında genel olarak erkeklerin kadınlara nazaran daha geç yaşta çocuk sahibi olabilmelerinin etkili olduğu ifade edilir. Bununla beraber ilgili dönemdeki iktisadî gücün kadın ve erkek cinsleri arasındaki dağılımının da bu sonucun ortaya çıkmasında önemli bir payının olduğu düşünülebilir.

Köle sahiplerinin kadın olduğu tereke kayıtlarının tamamında kölelerin de kadın olduğu gözlenmiştir. Kadın mevlaların terekelerinde genelde 1'er câriye bulunmuştur. Gerek hukukî gerekse sosyolojik açıdan Osmanlı Kıbrıs'ında kadınların erkek köle istihdam etmelerinde herhangi bir mani bulunmamaktadır. Zira tereke kayıtlarının dışındaki birçok belge kadınların erkek kölelere sahip olabildiklerini açık bir şekilde göstermektedir. Ancak onların daha çok câriye

kullanmayı tercih ettikleri ifade edilebilir. Bunun da kadınların câriyeleri ev işlerinde hizmetkâr olarak kullanmalarından kaynaklanmış olması muhtemeldir. Buna mukabil terekelerinde büyük miktarda tarla, bahçe, hayvan gibi işlenmesi veya kullanılması kuvvet gerektirecek malları olan erkeklerin de genelde erkek kölelere sahip oldukları gözlenmiştir. Ancak erkekler kadınlara nispetle karşı cinsten kölelere çok daha büyük oranda sahip olmuşlardır. Zira 65 kölenin kadınların elinde olan 7'si hariç 58 adedi erkeklerin eli altındadır. Bu da 35 erkek ve 23 kadın köleye tekabül etmektedir.

Kadın ve erkek mevlaların terekelerinde genelde 1'er köle bulunmuştur. Nitekim 39 adet tereke kaydının 25'inde (%64.10) sadece 1'er köle yer almıştır. Erkeklerle ait tereke kayıtlarının 12'sinde 1'er erkek köle, 8'inde ise 1'er câriye mevcuttur. Yukarıda zikredildiği gibi kadın mevlaların terekelerinin de biri hariç tamamında 1'er câriye vardır. Bunların dışında sadece 1 erkek ve 1 kadın kölenin yer aldığı tereke kayıtları da 8 adettir ve oran itibarıyla %20.51'e tekabül etmektedir. Geriye kalan kayıtlarda ise 1 köle 3 câriye; 2 köle 2 câriye; 6 köle 2 câriye; sadece 2 köle veya 2 câriye gibi muhtelif rakamlar da bulunmaktadır.

Osmanlı'da kölelerin bedelleri, niteliklerine bağlı olarak değiştiği gibi, buldukları yere bağlı olarak da değişkenlik arz etmiştir. Kıbrıs tereke defterlerinde kölelerin bedellerinin yer alması, onlara takdir edilen meblağlar hakkında bizlere genel bir bilgi vermektedir. Osmanlı Kıbrısı'nda 1571-1688 yılları arasındaki akçe devrindeki tereke kayıtları, bu dönemde köle fiyatlarının 3.000 ile 7.000 akçe arasında değiştiğini göstermiştir. Bu dönemdeki terekelerde erkek ve kadın köleler arasında bedel bakımından belirgin bir farklılığa rastlanmadığı gibi kölenin siyah veya beyaz oluşuna göre de kayda değer bir fark gözlenmemiştir. Ancak tereke kayıtlarında bu döneme ait yeterli zenginlikte veri bulunmadığı için net yargılardan kaçınmakta fayda vardır.

İçerisinde kölelerin yer aldığı 39 tereke kaydının 35'i 18. yüzyıla ait olduğundan, bu yüzyıldaki köle bedelleri hakkında daha zengin ve açık veriler elde edilmiştir. Kuruş-para dönemine tekabül eden bu kayıtlardaki meblağlara bakıldığında bu dönemde kölelerin cinsiyet ve ırk açısından bedellerinde belirgin bir değişimin olduğu söylenebilir. Bu dönemde terekelerde zikredilen câriyelerin takdir edilen değerleri genel olarak 5.000 ile 8.000 para aralığındayken bu rakamlar zaman zaman 400 paraya düşüp 16.000 paraya kadar da çıkmıştır. Erkeklerde ise bu rakamlar genel olarak 2.000 ile 5.000 aralığındayken, onlarda da bu meblağlar 500 paraya kadar düşüp 21.000 paraya kadar çıktığı olmuştur. Alışveriş piyasasında da durum genel olarak terekedeki meblağlara yakın bir düzeyde olduğu söylenebilir.

Görüldüğü üzere bu dönemde kölelerin cinsiyetine göre değerlerinin belirlen bir ölçüde değiştiği, câriyelerin değerlerinin genel olarak daha yüksek olduğu açıktır. Hatta takdir edilen değerlerdeki bu yükseklik iki katına ve bazen daha da fazlasına çıkabilmiştir. Yukarıda zikredildiği gibi ırk bakımından bu dönemde terekelerde ezici çoğunluk siyahîlere aittir. Fakat az da olsa Gürcü ve Acem gibi beyaz ırklara da rastlanmıştır. Anlaşılan o ki bu dönemde Osmanlı genelinde olduğu gibi beyaz kölelerin değerleri siyahîlere göre daha yüksektir. Muhtemelen zamanla adada beyaz ırklardan köleler ciddi bir azalım gösterdiği için değerleri artmıştır.

Yukarıda zikredilen köle bedellerinin işlem gördükleri zamanın iktisadî hayatı içerisinde tekabül ettikleri alım gücü hakkında fikir edinebilmek için ilgili dönemdeki bazı küçük ve büyükbaş hayvanlara biçilen değerlere bakılmıştır. İlgili terekelerden elde edilen verilerin tamamına yakını 18. yüzyıla ait olduğundan seçilen hayvanların, bu yüzyıldaki terekelerde zikredilen değerlerine göz atılması mukayese için daha sağlıklı bir zemin oluşturmuştur. Bu dönemde kölelerin fiyatlarını mukayese ettiğimiz öküzlerin ortalama fiyatlarının 500 ile 1.000 para aralığında olduğunu söyleyebiliriz. Bu dönemde küçükbaş hayvanlardan koyun ve keçilerin bedelleri de ortalama 50 para civarındadır. 18. yüzyıl Kıbrıs terekelerinde geçen 20 erkek kölenin bedellerinin aritmetik ortalaması yaklaşık 6.330 paradır. Öküz bedeli olarak 750 para ortalama bir rakam olarak kabul edildiğinde bu dönemde bir erkek kölenin 8.44 öküz bedeli olduğu, koyun veya keçi bedeli olan 50 para üzerinden de 126.6 küçükbaş hayvana denk geldiği söylenebilir. Yine bu dönemdeki 16 câriyenin bedellerinin aritmetik ortalaması yaklaşık 6.530 paradır ve bu da aynı hesaba göre 8.7 öküze veya 130.6 koyun/keçiye tekabül etmektedir. Tüm bu meblağlar söz konusu dönemde vasat bir köle sahibi olmanın -genel olarak- azımsanmayacak bir maddî gücü gerektirdiğine açık bir şekilde işaret etmektedir.

Sonuç

Tereke kayıtları üzerine yapılan bu araştırma, ilgili dönem Kıbrıs'ındaki kölelere dair zengin veriler sunmuştur. Terekelerde yer alan kölelerin sayısı, cinsiyeti, ırkı ve değeri gibi birçok hususta aydınlatıcı bilgiler edinilmiş ve bu hususlara dair detaylı bilgiler yeri geldikçe paylaşılmıştır. Bunlara ilaveten ve sonuç mahiyetinde denebilir ki incelenen döneme ait tereke kayıtları, Osmanlı dönemi Kıbrıs'ının adaya hâkim olan önceki devletler gibi köleci bir yapıda olmadığını açık bir şekilde ortaya koymuştur. Zira ilgili dönemin tüm tereke kayıtlarından müteşekkil olan 287 adet tereke kaydının sadece 39'unda kölelerin varlığı tespit edilmiş ve bu da oran olarak %13.58 gibi oldukça düşük bir rakama tekabül etmiştir. Haddizatında toplumun köle sahibi olma oranının bu rakamdan çok

daha düşük olduğu kuvvetle muhtemeldir. Zira incelenen tereke kayıtlarının genelde varlıklı kişilere ait olduğu; özellikle ardında bıraktığı mal varlığı pek fazla olmayan veya öldükten sonra muhtelif sebeplerle mal varlığı mahkeme kayıtlarına yansımayan birçok kişinin tereke kaydının tutulmadığı göz önünde bulundurulmalıdır.

İncelenen tereke kayıtları toplumun hemen her kesiminden çok sayıda kişinin geride bıraktığı mal varlığını objektif biçimde yansıtmaları bakımından toplum içerisindeki kölelerin nitelik ve niceliğine dair oldukça mevsuk bilgiler sunmuştur. Belge temelli bu bilgilerden istifade edilerek kölelik kurumu üzerine yapılacak araştırmalar büyük bir önemi haizdir. Nitekim özel olarak Osmanlı Kıbrıs'ındaki kölelik müessesesinin, genel olarak da Kıbrıs'ın sosyal tarihinin aydınlatılması noktasında bu çalışmada paylaşılan detaylı veriler de bu alanda yapılacak yeni araştırmalara katkıda bulunacaktır.

Kaynaklar

- » Kıbrıs Şer'iyye Sicilleri, 1B, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22 numaralı defterler.
- » Akgündüz, Ahmed, *İslâm Hukukunda Kölelik-Câriyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2006.
- » Alvân, Abdullah Nâsîh, *Nizâmu'r-rıq fi'l-İslâm*, Dâru's-selâm, yk., 2004.
- » Aydın, M. Âkîf, *Türk Hukuk Tarihi*, 5. Baskı, Hars Yay., İstanbul, 2005.
- » Bakırezer, Güven, "Antik Yunan Düşüncesinde Kölelik", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63/1, (2008), ss. 17-54.
- » Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, I-VIII, Bilmen Yayınevi, İstanbul, ty.
- » Bozkurt, Fatih, "Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, 11/22, (2013), ss. 193-229.
- » Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahihü'l-Buhârî*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, 1979.
- » Câhîz, Ebû Osman Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-tebyîn*, Neşr. Muhammed Harûn Abdüsselam, Kahire, 1418/1997.
- » Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi es-Sicistanî, *Sünenu Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Dârü'l-Fikr, Beyrut, ty.
- » Ekinci, Ekrem Buğra, *Osmanlı Hukuku*, Anı Sanat Yay., İstanbul, 2008.
- » Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005.
- » Erdoğan, M. Akif, *Kıbrıs'ta Osmanlılar II*, Galeri Kültür Yayınları, Lefkoşa, 2009.
- » Ergene, Boğaç A., "Costs of Court Usage in Seventeenth and Eighteenth Century Ottoman Anatolia: Court Fees as Recorded in Estate Inventories", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 45/1, (2002), ss. 20-39.
- » Erkan, Nevzat, *18. yy'ın İlk Yarısında Üsküdar'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri-Şer'iyye Sicilleri ve Müdevvel Kaynaklar Işığında*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012.
- » Fendoğlu, Hasan Tahsin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Câriyelik*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1996.
- » Hamîdullah, Muhammed-Aydın, Mehmet Âkîf, "Köle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVI, Ankara, 2002, ss. 237-246.
- » Hamidullah, Muhammed, *İslâm'da Devlet İdaresi*, Çev. Hamdi Aktaş, Beyan Yay., İstanbul, 1998.
- » Hatalmış, Ali, *Erken Dönem İslam Tarihinde Kölelik ve Câriyelik (Hz. Peygamber Döneminden Emevîlerin Sonuna Kadar)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012.
- » Harekât, İbrahim, *es-Siyâsetu ve'l-mucteme'u fi'l-asrî'l-Emevî*, Rabat, 1410/1990.
- » Hatay, Mete, "Servants, Slaves and Concubines in Ottoman Cyprus (1571-1878)" *Ottoman*

- Cyprus a Collection of Studies on History and Culture*, edit. Michalis N. Michael, Matthias Kappler, Eftihios Gavriel, Wiesbaden, 2009, ss. 161-180.
- » Hudari, Muhammed, *İslam Hukuku Tarihi*, Çev. Haydar Hatiboğlu, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1987.
- » İnalçık, Halil, "XVI. Asır Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Kaynakları", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 15/1-4, (1954), ss. 51-67.
- » ———, "Osmanlı Tarihi Hakkında Mühim Bir Kaynak", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 1/1, (1943), ss. 89-96.
- » Karataş, Ali İhsan, "Tereke Kayıtlarına Göre XVI. Yüzyılda Bursa'da İnsan-Kitap İlişkisi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/8, (1999), ss. 317-328.
- » Lewis, Bernard, *Ortadoğu'da İrk ve Kölelik*, Çev. Enver Gürsel, Truva Yayınları, İstanbul, 2006.
- » Martal, Abdullah, "Köleliğin Yeni Boyutları: Çağdaş Kölelik ve Çalışma Hakkı", *Türkiye'de İnsan Hakları Konferansı*, 7-9 Aralık 1998 Ankara, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara, 1998, ss. 369-375.
- » Müslim, Ebû'l-Huseyn el-Kuşeyrî en-Nisâburî Müslim b. el-Haccâc, *Sahihi Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyai't-türasi'l-Arabî, Beyrut, 1956.
- » Özcan, Tahsin, "Muhallefât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXX, İstanbul, 2005, ss. 406-407.
- » Özdemir, Mehmet Nadir, *İslam'ın İlk Döneminde Kölelik Abbasilerin İlk Yüzyılı*, Gökkuşbu Yay., İstanbul, 2006.
- » Özel, Ahmet, *İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1996.
- » Öztürk, Mustafa, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi", <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=382323> (et. 16.11.2017).
- » Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, I-III, İstanbul, 1983.
- » Sabev, Orlin, "Osmanlı Toplumsal Tarihi İçin Değerli Kaynak Teşkil Eden Tereke ve Muhallefat Kayıtları", *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi*, Bildiriler, I, 21-23 Kasım 2012 İstanbul, ss. 259-272.
- » Sak, İzzet, *Şer'iyye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler 17. ve 18. Yüzyıllar*, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1992.
- » Sarıçam, İbrahim-Erşahin, Seyfettin, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2017.
- » Sertoğlu, Midhat, *Osmanlı Tarih Lügati*, Kurtuba Kitap, İstanbul, 2015.
- » Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî, *Sünenü't-Tirmizî*, tahkik ve şerh İbrâhim Atve İvaz, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire, 1975.
- » Toledano, Ehud R., *Suskun ve Yokmuşçasına İslâm Ortadoğusu'nda Kölelik Bağları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.
- » ———, *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.
- » Trevor-Roper, Hugh Redwald, *The Past and the Present History and Sociology*, the London School of Economics and Political Science, Londra, 1969.
- » Urfe, Muhammed, "Lâ ta'rifü'l-insâniyye hadâratü kâvemeti'r-rıkkı ke'l-İslâm", *Mecelletü'l-Ezher*, Kahire, (1954), 25/2, ss. 201-298.

UYGUR MİNYATÜRLERİNDE METİN-RESİM İLİŞKİSİ VE SONRASI¹

Dr.Öğr.Üyesi Şehnaz BİÇER ÖZCAN
Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi

ÖZ

Minyatür sanatının temel unsuru, yazmadaki metni görsel olarak izleyene sunmaktır. Bu bağlamda minyatür metin ile ilişkilidir. Anlatılmak veya vurgulanmak istenen olay veya kişilerin çözümlenmesi metnin tam olarak okunması ve incelenmesi ile mümkündür.

Yazmanın oluşum aşamasındaki sıra, metnin önce yazılıp minyatürün sonra yapılmasıdır. Dolayısıyla yazım aşamasında hangi sayfaya minyatür geleceği veya hangi sahnenin yapılacağı hususu belirlenmiş olmalıdır. Kimi minyatürlerde metin, minyatürün üst veya alt kısmında dikdörtgen bir parça olarak devam eder.

Minyatürlerde kimi zaman da metin; figür veya yapının kenarında, yapının veya şahsın isimlerinin yazımı olarak yer alır. Bu durum, resmi destekleyici olarak konunun daha iyi anlaşılması ve şahısların veya yerlerin belirlenmesi için uygulanır. Farklı dönemlerde ve coğrafyalarda yazma eserlerdeki metin-minyatür ilişkisi Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar yani yazma eser geleneğinin bitimine kadar sürmüştür. Makalemiz Uygur Manihaist elyazmalarındaki metin-minyatür ilişkisinin analizi ile ilgilidir.

Anahtar Kelimeler: Asya, Uygur, Türk Sanatı, Manihaizm, Minyatür.

ABSTRACT

The Relationship of Texts and Depictions In Uyghur Miniatures and Later Miniature Examples

The basic element of miniature art is presenting the text on the manuscript virtually to the viewer. In this context, miniature is associated with the text. Analyzing the events and the persons that are attempted to be explained or expressed is possible by fully reading and examining the text.

The order of creating the manuscript is first writing the text and then producing the miniature painting. Therefore, the page that the miniature will come or the scene to be presented must be specified before the writing phase. In some miniatures, the text continues as a rectangular piece at the top or bottom of the

¹ Yayın için gerekli dökümanların gösterilmesinde ve temininde yardımlarından dolayı Museum für Asiatische Kunst'un Orta Asya sanat küratörü Dr. Lilla Russell-Smith'e, Berlin-Brandenburgische Akademie Der Wissenschaften'in Turfan Akademisi Başkanı Dr. Desmond Durkin'e ve Turfan-Göttingen Bilimler Akademisi: Oryantal El Yazması Kataloğu II'nin direktörü Dr. Simone-Christiane Raschmann'a, ayrıca yayının başlangıcından son aşamasına kadar bilimsel desteğini esirgemeyen Prof. Dr. Selçuk Mülayim'e teşekkür ederim.

miniature product. Sometimes texts in miniatures appear on the edge of the figure or structure, or as the spelling of the person's names. This is used as a supporter for a better understanding of the subject in the painting, and for the identification of persons or places. The relationship between the text and the miniature in the manuscripts in different eras and geographies had continued until the collapse of the Ottoman Empire, that is to say until the ending of the tradition of manuscripts. Our paper is about the analysis of the text-miniature relation in the Uighur Manichaeist manuscripts.

Keywords: Central Asia, Uyghur, Turkish Art, Manichaeism, Miniature.

Giriş

Uygur Türkleri 745 yılında Ötügen'de devlet kurmuş, 840'da Kırgızlar tarafından yenilgiye uğratıldıktan sonra Asya'nın muhtelif yerlerine göç etmek zorunda kalmışlardır. Uygurların bir kolu olan Sarı Uygurlar 847'de Kansu, diğer bir kolu olan Turfan Uygurları yahut Kara Uygurlar ise 856'da Doğu Türkistan'da Turfan bölgesine yerleşmişlerdir². Sarı Uygurlar, siyasi olarak 940'tan sonra Hitay (Ki-tan, Liao)'ların 1028'den sonra Tangutların, 1226'dan sonra da Cengiz devletinin nüfuz sahası içinde yer aldılar ve bugün halen kuzeybatı Çin'de yaşamaktadırlar. Turfan Uygurları 1209'da Cengiz Han'a bağlanıp, 1368'e kadar Moğol idaresinde varlıklarını sürdürdüler.³

Uygurlar; Musevîlik, Hıristiyanlık, Mani, Buda ve İslâm dinlerini benimsediler ve bu dinlerden Mani dinini 763 yılında Böğü Han'ın genelgesiyle resmi din olarak kabul edip, ana prensipleri üzerinde bazı değişiklikler yaptılar⁴.

Uygurlar Doğu Türkistan'da; Kuça, Hami, Beşbalık, Turfan, Kum-Tura, Karaşar (Sorçuk), Hoço (Koçu veya Koço), Murtuk, Bezeklik, Kızıl, Hoten (Kotan), Miran, Karabalgasun (Ordu-Balık) gibi birçok şehirde önemli sanat merkezleri kurdular. 981 yılında Uygurlar'a giden Çin'in resmi elçisi Wang Yen-te'nin raporunda⁵ Uygurların şehir hayatını ve kültürlerini anlatırken tahminen elli Budist tapınağından ve bu tapınaklarda bulunan yığınla Budist kitaplardan bahseder⁶.

Uygur kültürü hakkında en önemli verilere Turfan Havzası'nda 19. yüzyılın son çeyreğinden yirminci yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam eden arkeolojik kazılar sonucunda ulaşılmıştır. Kazılarda gün ışığına çıkarılan duvar resimleri en çok Orta Asya'da Kandhar, Turfan, Kuça, Kızıl, Kumtura, Kiriş gibi Uygur şehirlerinin manastır ve mabetlerinde bulunan duvar resimleridir.

Bu resimlerde üslûp bakımından Çin, Hint ve İskender'in Asya istilasıyla birlikte Yunan sanatının gerek Asya'da gerek Hint'teki sanatlar üzerinde yaptığı Helenistik tesirler hissedilir. Zaman içerisinde Uygur kültürüne ait duvar resimlerinde, Yunan ve Hint kültürünün izlerinin gerilediği, Uygurların Doğu Türkistan'a gelişle de yeni bir resim üslubunun ortaya çıktığı ve bu üslubun 8. yüzyıldan itibaren Uygur duvar resimlerinde belirginleştiği görülür⁷. Uygur duvar re-

2 Kafesoğlu İbrahim, "Türkler", *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 12/2, 1988, s.180-182.

3 *Türk Dünyası Kültür Atlası İslam Öncesi Dönem*, 1997, s.71-75.

4 Ögel Bahattin, *Türk Mitolojisi*, Cilt: 1, Ankara, 1989, s. 554.

5 Wang Yen-te'nin raporu için Bkn: Özkan İzgi, *Çin Elçisi Wang yen- Te'nin Uygur Seyahatnamesi*, Ankara, 2000.

6 Shimin Geng, "Budist Uygur Edebiyatı", *Türkler*, Cilt: 3, Ankara, 2002, s.788.

7 Esin Emel, "Budist Resim Sanatının Doğuşu ve Gelişimi", I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Sanatı

simlerinde görülen kültürler arası etkileşim hiç şüphesiz yazma eserlerde de kendini göstermiştir.

Uygurlarda yazı türünün seçimini, çoğunlukla inanılan din belirlemiştir. Runik yazı göçebe yaşamın sürdüğü devirde bazı şehirli Maniheistlerce, Süryani yazıya dayanan Estrangelo yazısı ise çok nadir olarak Hristiyanlar tarafından kullanılmıştır. Maniheist Uygurlar eserlerini çoğunlukla Mani yazısı ile vermişlerdir. Soğd yazısını yine seyrek olarak ve ilk dönemlerde Budist Uygurlar kullanmıştır. Bir Hint alfabesine dayanan Brahmi yazısının metin örneği oldukça azdır. Tibet alfabesiyle yazılmış metinler çok az sayıda olup küçük parçalar halindedir. Bu yazı türlerinden en yaygın olarak kullanılan, Soğd yazısına dayanarak oluşturulmuş olan Uygur yazısıdır. Uygurlar sadece dini metinleri değil aynı zamanda din dışı metinleri de genellikle bu yazıyla yazmayı tercih etmişlerdir⁸.

Bu kültür ortamını yaratan asıl etkenlerden biri hiç şüphesiz, Kuzey'de Tanrı, Güney'de Tibet dağlarının yer aldığı Tarım çölünün kuzeyindeki verimli arazilerdir. Bu araziler üzerinde kurulmuş şehir ve kasabalar aynı zamanda ipek yolunun güzergâhı üzerindedir.

İpek yolunun en önemli ticari ve kültürel halkasını, ilk kez MÖ.100. yılda Çinli elçilerin yazdığı Shiji'de söz edilen Soğdlar sağlar. Bu kavmin ne zaman Orta Asya'ya gittiği bilinmemekle birlikte bu konuda en yaygın kanı, Büyük İskender'in Çin'e yaptığı sefer sırasında Soğdların burada kaldığı ve Pers İmparatorluğu ile Çin arasında bir ticaret yolu kurduğudur. O yüzden klâsik manada bilinen "iç ipek yolu" neredeyse "Soğd ticaret Ağı" ile aynı anlama gelmektedir⁹.

UYGUR MİNYATÜRLERİNDE METİN-RESİM İLİŞKİSİ

Uygur Türkleri ipek yolu güzergâhında çok zengin ve hareketli bir kültür ortamında Orta Asya kültürünün yapı taşlarından biri olmuşlardır. Özellikle kitap sanatlarının şekillenmesinde önemli bir yere sahiptirler ve çeşitli formatlarda yazmalar kullanmışlardır. Elde mevcut olan İpek ve kâğıt yazmalar, formatları açısından; geniş ikiye katlanmış, sayfaları katlama yerinden dikişle birbirine tutturularak elde edilen *kitaplar*, rulo haline getirilmiş uzun kağıt *tomarlar*, ince uzun sayfaların ortalarından açılan deliklerden geçirilen sicimle birbirine tutturulan ve ahşap cilt ile muhafaza edilen *pothi* ya da *pustakalar*¹⁰ ile *ipek* parçaları olmak üzere dört farklı formatta kullanmıştır.

Kitap sayfalarının kenar boşluk ölçüleri farklılık gösterir. Ancak genellikle; üst kenar boşluğu geniş tutulmuş, diğer dış kenar boşlukları üst kenar boşluğunun yarı genişliğinde bırakılmıştır. İç kenar boşluğu ise en dar alandır. Çoğu Mani dini kitaplarındaki başlıklar sayfanın üst kenar boşluğuna yerleştirilmiştir¹¹.

→ →

Tarihi Tebliğler, İstanbul, 1981, s.107-154.

8 Özbay Betül, *Huastuanıft, Manihaist Uygurların Tövbe Duası*, Ankara, 2014, s.48.

9 Özbay, *Huastuanıft, Manihaist Uygurların Tövbe Duası*, s. 56-57.

10 "Pothi" Hintçe, "Pustaka" Sanskritçe kitap anlamına gelir. Bkn: Şinasi Tekin, *Eski Türklerde Yazı, Kağıt, Kitap ve Kağıt Damgalar*, İstanbul, 1993, s.42.

11 Gulacsi Zsuzsanna, *Mediaeval Manichaeen Book Art, A Codicological Study of Iranian and Turkic Illuminated Book Fragments from 8th-11th Century East Central Asia*, Boston, 2005, s.12.

Yazmaların olduğu sayfalarda minyatürlü alanlar farklı düzenlemelerde karşımıza çıkar ve sayfanın ortasında yer alabildiği gibi, sağ, sol ve alt kenar boşluklarında da bulunabilir, standart bir tasarım şeması yoktur.

Metinler sağdan sola doğru kâğıt kalem ile yazılır ve sayfalar genellikle çift veya tek sütun olarak tasarlanır. Çift sütunlu sayfalardan önce sağ sütun sonra sol sütun tertip edilmiştir. Dolayısıyla okuma sırası da bu yöndedir¹².

İpek yolu güzergâhı üzerinde, elde mevcut belgeler bize bölgede 20 farklı lisanın kullanıldığı gösterir. Bu dil zenginliği kimi zaman birkaç farklı lisanın aynı yazmada yer almasını sağlamıştır. Örneğin; Berlin’de muhafaza edilen M 172¹³ numarada kayıtlı Maniheist bir fragman aynı alfabe kullanılarak Eski Uygurca, Farsça ve Soğdça olarak üç farklı lisanda yazılmıştır¹⁴. **(Resim: 1)**

Sayfalarda farklı alanlara yerleştirilen minyatürlerin şematik olarak temel özelliği metne göre yatay yerleştirilmesidir ve tüm minyatürlü kitap, rulo ve pustaka/pothi yazmalarda bu yerleştirme tercih edilmiştir. **(Resim:2)**

Günümüze tamamı mevcut ipek parça ulaşmadığı için minyatürün sayfa içindeki konumu hakkında yeterli bilgiye ulaşamıyoruz. Ancak Dahlem müzesinde muhafaza edilen MİK III 6286 numarada kayıtlı ve tapınaklarda bayrak olarak kullanılan bir tekstil parçasında Mani dini kıyafetlerini giymiş prenses Busush’a ait bir figür yer alır. Figürün sağ tarafında prensesin isminin yazıldığı Soğut alfabesiyle Uygurca metnin¹⁵, minyatüre göre yatay konumlandırıldığı görülür. **(Resim: 3)** Tekstil parçasındaki bu uygulama ipek parçalarda da benzer uygulamanın olabileceğini düşündürür.

Minyatürlerin sayfa içerisindeki yan yatırılma sebebi bilinmese¹⁶ de, Uygurların ipeğin kullanımını Çin’den, kitap formatını Süryanî’lerden, pustakayı Hint kültüründen¹⁷ ve kâğıt üzerine yazı yazmayı İranlı kavimlerden bilhassa Soğutlulardan öğrenmeleri¹⁸ göz önüne alındığında bu tercihin sebeplerini çok geniş bir coğrafyada ve farklı kültürlerde aramak gerektiğini söyleyebiliriz.

Bugün orijinali British Müzesinde bulunan ve dünyanın en eski baskı resmi olarak bilinen rulo yazma, 11 Mayıs 868 tarihinde Wang Chieh tarafından yapılması için sipariş verilmiştir. Tang Hanedanlığı (18 Haziran 618– 4 Haziran 907) döneminde basılan bu rulo yan yana eklenmiş yedi yapraktan oluşur ve malzemesi kâğıt olup 1.80 metre uzunluğundadır¹⁹. Ruloda yer alan minyatürlü kısmın, yukarıdan aşağıya doğru okunan Çin yazısına paralel resmedildiği ve okuyucu ile aynı düzlemde yer aldığı görülür. Netice olarak 9.yy ‘da çağdaş dönemlerdeki Çin ve Uygur yazmalarının şematik olarak minyatür- metin ilişkisi

12Özbay Betül, yayımlanmamış ders notu, 2016.

13 M 172, Berlin-Brandenburg Akademi, Kocho, 7-9. Yy, Kitap, 17x14 cm

14 Özbay, *Huastuanift, Manihaist Uygurların Tövbe Duası*, s. 248.

15Gulacsi Zsuzsanna, *Mediaeval Manichaean Book Art, A Codicological Study of Iranian and Turkic Illuminated Book Fragments from 8th-11th Century East Central Asia*, Boston, 2005, s.178.

16 Gulacsi, *Mediaeval Manichaean Book Art*, s.193.

17 Tekin Şinasi , *Eski Türklerde Yazı, Kâğıt, Kitap ve Kâğıt Damgaları*, İstanbul, 1993, s.44.

18 Tekin, *Eski Türklerde Yazı, Kâğıt, Kitap ve Kâğıt Damgaları*, 1993, s. 23.

19 Francis Carter Thomas , *The Invention Of Printing in China and Its spread Westward*, 2. Baskı, New York, 1955, s.63.

farklıdır veya en azından Çin yazmalarında bu tür bir uygulamada tercih edilmiştir. **(Resim: 4)**

Maniheist Turfan Uygurlarındaki bu uygulama, sonraki tarihlerde istisnai bir durum olarak karşımıza çıkar ve Batı Asya Hıristiyanları'nda kısmi örneklerinde rastlanır. Örneğin; 1238 tarihli Bodleian Kütüphanesi'nde Dawkins 58 numarada kayıtlı bir Süryani İncilde kemerli bir yapının altında yüzü silinmiş olarak St. John'un minyatürü sayfaya yatay olarak yerleştirilmiştir²⁰. **(Resim: 5)**

Uygurlardan sonra Arap yarımadasında İslâm sonrası minyatürlü yazmalarda ise metin minyatür konumu paralellik içerir. Metne göre yan yatırılan minyatürlerin okuyucu için problem teşkil etmesine rağmen neden tercih edildiği hakkında kesin bir bilgiye varılamamıştır. Yazmalarda metnin önce yazılmış ve minyatürün sonra yapılmış olması resim için ayrılan alanın anlatılacak konu için yetersiz olabilme ihtimali düşündürse de Dahlem Müzesi'nde MİK III 4974²¹ numaralı yazmanın ön yüzünde yer alan minyatür 6x7.8 cm lik kareye yakın ölçüsüyle bu ihtimali de çürütür. Yazmanın arka yüzündeki sağ marjdan sayfa eninin çok fazla olamayacağı görüldüğünden ön yüzdeki minyatürün rahatlıkla bitimine yakın bir yerden hasar aldığı da söyleyebiliriz. **(Resim: 6)**

Uygur Maniheist yazmalarında, bir tek yazma hariç hiçbir parçada metin minyatür ilişkisi yoktur. Mevcut sayfaların arka yüzlerinde veya minyatürün alt veya üst tarafında kalan metinler minyatürde işlenen konuyla direk bir bağlantı içermez. Sadece Berlin'de muhafaza edilen M 556²² numarada kayıtlı ve Mani alfabesiyle Farsça yazılan metin istisnadır. Kırmızı çizgilerle dikdörtgen on iki eşit parçaya bölünmüş yazmanın metni kehanetlerden bahseder. Bu kehanetler metne paralel olarak yerleştirmiş olan minyatürlerde resmedilmiştir ve minyatürlerle anlam olarak bağlantılıdır²³. **(Resim: 7)**

Araştırmacılar bu parçanın hangi tip yazmadan olduğu hakkında bir fikir beyan etmemişlerdir. Ancak Durkin'e²⁴ göre; bu parçanın metin bölümünde, dokuzdan on dörde kadar numaraların olması ve bu durumun üst kısımdaki dokuz sayısından önceki sayıların var olduğunu göstermesi, ayrıca sayfanın arkasının boş olması bu parçanın rulo olabileceği hususundadır. Kanımızca bu tespit doğrudur.

Maniheist Uygur minyatürlerinde metinler; figürlerin kıyafetlerinin üstünde, yanında veya dikdörtgen levhaların içlerinde olmak koşuluyla üç farklı konumda yer alır ve metinler minyatüre göre dikey olarak yazılmıştır.

1. Figürlerin kıyafetlerinde yer alan metinler:

Berlin koleksiyonundaki minyatürlü yazmalardan dört tanesinde (MİK III

20 Gulacsi, *Mediaeval Manichaean Book Art*, s.192-193.

21 Gulacsi Zsuzsanna, *Corpus Fontium Manichaeorum, Series Archaeologica et Iconographica I, Manichaean Art in Berlin Collections, Belgium, 2001*, s. 83-86.

22 M 556, Berlin-Brandenburg Akademi

23 Gulacsi, *Corpus Fontium Manichaeorum, Series Archaeologica et Iconographica I, Manichaean Art in Berlin Collections, 2001*, s. 126.

24 Berlin- Brandenburgische, Akademie Der Wissenschaften'in Turfan Akademisi Başkanı Dr. Desmond Durkin.

8259, 6265 ve 4966 c, 4979 ve 4947) yer alan figürlerin üzerine dikey olarak yazılmış metinler yukarıdan aşağıya doğru okunmaktadır. Bu minyatürden üçünde (MIK III 8259, 6265 ve 4966 c), beyaz elbiseli mani rahiplerinin üzerinde Mani alfabesi, kırmızı mürekkeple rahiplerin isimleri yazılıdır. Elbiselerin üzerine sonradan kamış kalem ile yazılmış metinlerde minyatürün eskiz aşaması için kullanılan mürekkep tercih edilmiştir. Ancak MIK III 4979 a,b numarasındaki minyatür diğerlerinden biraz farklıdır. Buda'nın göğsüne Soğdça yazılmış metin²⁵ elbise üzerinde değildir ve daha çok vücuda yapılmış bir dövmeyi hatırlatır. **Tablo: 1**

Tablo: 1 Manihaist Uygur Minyatürlerindeki Figürlerin kıyafetlerinde yer alan metinler

1	2	Env No.	Buluntu yeri/ tarih	Format/Metin
		MIK III 8259	Kocho- Alfa Tapınağı/ ?	Kitap/ ?
		MIK III 6265 ve III 4966 c	Kocho	?/ Mani alfabesi- "Ram Frazed"

²⁵ Gulacsi, *Corpus Fontium Manichaeorum, Series Archaeologica et Iconographica I, Manichaeen Art in Berlin Collections*, 2001, s. 146.

1	2	Env No.	Buluntu yeri/ tarih	Format/Metin
		MIK III 4979 a,b Ön yüz	Kocho/ ?	Kitap/ 2-sağdan ikinci figür "Ram Frazed"
		MIK III 4947 ve III 5d	Kocho/ ?	Rulo/ Soğdça Buda(bwt)

2. Figürlerin yanında yer alan metinler:

MIK III 4956 numarada kayıtlı minyatürde yer alan üç figürün yanında kâğıt zemindeki metin, mani alfabesiyle kamyş kalemle yazılmıştır. Metin ve figürlerin yer yer üst üste çakıştığı görülmekte olup, mürekkep izlerinden anlaşıldığı üzere yazı minyatürden önce yazılmıştır. Öncelikle bu durum, metin yazarı tarafından minyatürün belirlendiğini ve nereye hangi şahsın geleceğinin hesaplanmış olabileceğini düşündürür.

Turfan koleksiyonundaki minyatürlerde rahip ve inananlar bir arada göste-

rilir. Bu eserde tasvir edilen kişiler sıradan birileri olmayıp kıyafetlerinden yönetici tabakada yer alan

Uygurlar olduğu anlaşılmaktadır. Koleksiyonda yer alan resimlerden yalnızca bu minyatürde figürün hemen yanında inanan kişinin ismi ve unvanı yazılmıştır. Gulacsi'ye göre, üst sınıftan Uygurların bu tasvirlerde yer alması, zengin inananların pahalı elyazmalarının sponsorluğunu yaptıkları göstergesi olabilir²⁶. Kanımızca metnin önceden yazılarak şahıs isimlerinin yerlerinin hassasiyetle belirlenmesi de bu hususu destekleyen bir bulgudur.

MIK III 8260 numarada kayıtlı pustakanın arka yüzünde yer alan minyatürde, yeşil iki pervazla ayrılan kısımda iki kadın dindarın arasında buhurdan yer alır. Soldaki figürün önündeki dikey yazıda Mani alfabetiyle Uygurca *Maķşırçık* yazılıdır²⁷. **Tablo: 2**

Tablo: 2 Manihaist Uygur Minyatürlerindeki Figürlerin yanında yer alan metinler

1	Env No.	Buluntu yeri/ tarih	Format/Metin
	MIK III 4956	Kocho- Alfa Tapınağı/ ?	?/ Mani alfabeti- "Tagin Hatun" "Tangrikan Yeğen" "Tüzün (Yeğen)

²⁶ Gulacsi, *Corpus Fontium Manichaeorum, Series Archaeologica et Iconographica I, Manichaeen Art in Berlin Collections*, 2001, s. 225.

²⁷ Gulacsi, *Corpus Fontium Manichaeorum, Series Archaeologica et Iconographica I, Manichaeen Art in Berlin Collections*, 2001, s. 152.

1	Env No.	Buluntu yeri/ tarih	Format/Metin
	MIK III 8260	Murtuk	Pustaka (Pothi)/ Mani alfabesi Uygurca ?

3. Dikdörtgen levhalardaki metinler:

Manihaist Uygur minyatürlerinde üçüncü grup olarak minyatürlerde ayrı bir plaka veya levha içinde yer alan metinleri ele aldık.

Turfan koleksiyonunda yer alan iki adet (MIK III 6286, 6283) pamuk kumaştan yapılmış tapınak bayraklarının her iki yüzünde de yer alan minyatürlerde sarı renk ile levha olarak ayrılmış bölümler vardır. Her iki yönde bu levhaların yer almasına rağmen sadece bir yönündeki levhada ibare yer almaktadır. Diğer yüzlerindeki levhalar ise boş bırakılmıştır. Boş bırakılan levhalarda herhangi bir silinti izine de rastlanmamıştır. Neden boş bırakıldığı hususu muammadır. MIK III 6286 numaralı bayrağın orta kısımlarındaki seçkinin yüzünün baktığı yönde bulunan levhasında Soğd alfabesiyle *Prenses Busush Uygurca* yazılmıştır²⁸. Bayraktaki metin ise hasardan dolayı okunamamıştır.

Diğer MIK III 4614 numarada kayıtlı ve rulo olduğu düşünülen parçanın minyatüründe; İki Manihaist kadının taşıdığı ve muhtemelen Manihaist lidere ait tüylü ve sorguçlu başlık vardır. Figürler alevli meşalelerin arasındaki başlığı taşımaktadır. Ortadaki dikine yazıda Soğd alfabesiyle Soğudça yazılı “moçak” in “dinin efendisi” olarak başlayan bir sözü yer alır. Glacsi iki figürün taşıdığı bu

İ
S
T
E
M
31/2018

²⁸ Gulacsi, *Corpus Fontium Manichaeorum, Series Archaeologica et Iconographica I, Manichaean Art in Berlin Collections*, 2001, s. 178.

parçayı plaka veya yazıt yani stel olarak düşünmüş ve Çin imparatorluğunun yazıtlarına benzetmiştir²⁹. Plaka olarak düşünülen minyatürlerdeki dikdörtgen levhayı bu grup içerisinde yer almasını uygun gördük. **Tablo:3**

Tablo:3 Manihaist Uygur Minyatürleri- Dikdörtgen Levhalardaki Metinler

1	Env No.	Buluntu yeri/ tarih	Format/Metin
	MIK III 6386	Kocho/ ?	?/ Soğut alfabesi Uygurca- “Prenses Bu- sush”
	MIK III 6283	Kocho	Bayrak/ ?

İ
S
T
E
M
31/2018

²⁹ Gulacsi, *Corpus Fontium Manichaeorum, Series Archaeologica et Iconographica I, Manichaeen Art in Berlin Collections*, 2001, s. 144.

1	Env No.	Buluntu yeri/ tarih	Format/Metin
	MIK III 4614	Kocho/ ?	Rulo/ Soğd alfabesi- Soğdça “Dinin efendisi”

Uygur minyatürlerinde levhalara yazı yazma geleneği, duvar resimlerinde de görülen bir uygulamadır. Bezeklik mağara 20 den çıkarılmış duvar resminde ellerinde çiçekler olan kadın başışçıların yanlarındaki yer alan levhalarda isimleri yazılıdır. **(Resim: 8)**

Uygur duvar resimlerinde ve yazmalarındaki minyatürlerde; figürlerin yanlarında, dikdörtgen levhalarda, zemininde veya figürün elbisesinin üzerinde görülen şahıs isimlerinin yazılması İslâm dininin kabulünden sonraki dönemlerde de görülen bir uygulamadır.

Zengiler'den I. Nureddin Arslanşah'ın (1193-1211) muhtemelen siyahi veya Ermeni asıllı kölesi ve sonraları onun Musul atabegi olan Bedreddin Lu'lu döneminde 1216-20 yılları arasında istinsah edilen Abu al- Faraj al-İsfahani'nin (d.967) eseri olan Kitab al- Aghani'de (Şarkıların kitabı) yer alan minyatürde Bereddin Lu'lu bir sandalyede cepheden tasvir edilmiştir. Sanat ve sanatkarın hamisi olan Lu'lu'nun bir kolundaki tirazında “Bedreddin”, diğer kolundaki tirazda ise “Bin Abdullah” yazılıdır. **(Resim: 9)**

11. yy şairlerinden Ayyuki tarafından Sultan Ebu'l Kasım Mahmûd (Gaznevî) adına yazılmış kahramanları Varka ile Gülşah'ın manzum bir aşk hikayesini anlatan eserin, bugün Topkapı Sarayın'da H.841 numarada kayıtlı ve 1250 tarihinde Konya'da yapıldığı düşünülen ³⁰ nüshasında bulunan 27a sayfasındaki minyatürde, figürlerin üstlerinde isimleri yazılıdır³¹. Figürlerin yanında figür-

30 TSMK.H. 841 için Bkz: Özergin M. Kemal, “Selçuklu sanatçısı nakkaş Abdülmü'min el-Hoyî Hakkında”, Belleten, Cilt: XXXIV/134, s. 119-230, Ankara, 1970, İnal Güner, *Türk Minyatür Sanatı (Başlangıcından Osmanlılara Kadar)*, Ankara, 1995, s.52

31 Ölçer Nazan, *Turks A Journey of a Thousand Years,600-1600*, “The Anatolian Seljuks”, London, → →

rün isminin yer aldığı metinlerin, Anadolu topraklarında üretilen eserlerde de mevcut olduğu ve tercih edildiği görülmektedir. **(Resim: 10)** Ayrıca Anadolu dışında yazılmış bazı yazmalarda da aynı özellik mevcuttur.

Timurlu son sultanı Hüseyin Mirza'ya atfedilen ve bugün Cambrige'de Artur Sackler Müzesi'nde muhafaza edilen 16. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenen minyatürde³², sultanın başının hizasında sağ ve sol tarafında dikey olarak Farsça ta'lik hattıyla iki ibare yer alır. Bu ibarelerin yerleştirme şekli Uygur minyatürlerindeki dikdörtgen alanlardaki metinler gibidir. Aynı zamanda oturur vaziyetteki sultan mekânsal nesnenin yer almadığı yeşil bir fonda resmedilmiştir.

Sağ taraftaki yukarıdan aşağıya doğru okunan ibarede devrin en büyük sanatkârının bu minyatürü yaptığına dair “be amel-i hazret-î üstad Behzad” yazısı okunur. Sol taraftaki ibarede aşağıdan yukarı doğru “Suret-î sultan Hüseyin mirzâ” yazmaktadır. Minyatürün alt kısmında siyah zemin üstündeki altın ile yazılmış ta'lik hatta ise, sultanın hayalden çizilmiş resmidir manasına gelen “Habname-i huma-î ez fağfur” yazısı mevcuttur. Alttaki ibarede sultanın hayalden yapılmış resminin belirtilmesi, devrin yaşayan sanatkârı Behzat'ın bu resmi yapmış olabileceği hususu şüpheli olsada, metin-minyatür ilişkisinin var olduğunu göstermesi açısından önemli olduğunu düşünüyoruz. **(Resim: 11)**

Osmanlı Dönemi'nde, III. Murat'a sunulmak için 1583 tarihinde hazırlanan, içinde resimli tarih, silsilenâme ve peygamber öykülerinin yer aldığı Zübdetü't-tevârîh dönemin saray nakkaşhanesinin önde gelen nakkaşları tarafından hazırlanmıştır. Yazmada yer alan Havva ile Adem'in öyküsünü canlandıran resim hayat ağacının yanında duran Adem ve Havva'nın 13 ikiz çocuğu ile birlikte gösterilmiştir³³. Minyatürde figürlerin başlarının üstünde isimleri yazılmıştır. Aynı zamanda sayfanın sağ tarafında yer alan kitabede “Zikr-î ahval-i Adem ve Havva aleyhüma's-selam” yazısıyla Havva ve Ademin hallerinin anlatılması metin olarak yer alır. **(Resim: 12)**

Sonuç olarak; 8-11. yy da Asya'da Uygur döneminde ve sonraları Arap yarımadası, Anadolu toprakları ve doğuda farklı coğrafyalarda ve farklı devletlerde 8.yy ile 16. yy arasında örneklendirdiğimiz minyatürlerdeki metin-minyatür ilişkisinin bir gelenek olarak devam ettiği görülmektedir. Başlangıcı Uygur dönemine ait bu uygulamanın sonraki yüzyıllardaki durumunu sınırlı örneklerle vermeğe çalıştığımız makalemizin daha da geliştirilerek araştırılması ve yüzyıllardır süre gelen minyatür geleneğinin zincirine aydınlanmasını umut ediyoruz.

→ →
2005, s.112.

32W.Lents Thomas, Glenn D.Lowry, *Princely Vision Persian Art and Culture in the Fifteenth Century*, Washington, 1989, s.243.

33Bağcı Serpil, Çağman Filiz, Renda Günsel, Tanındı Zeren, *Osmanlı Resim Sanatı*, Ankara, 2006, s. 132-133.

RESİMLER:

Resim 1: M 172, ön yüz, Berlin Dahlem Müzesi.

Resim 2: MIK III 8259, Berlin-Devlet Müzeleri ve Prusya Kültür Mirası Vakfı, Hindistan San. Hindistan San. Müz. Kocho, Alfa Tapınağı, 9. yy ? 18.8x29.2 cm.

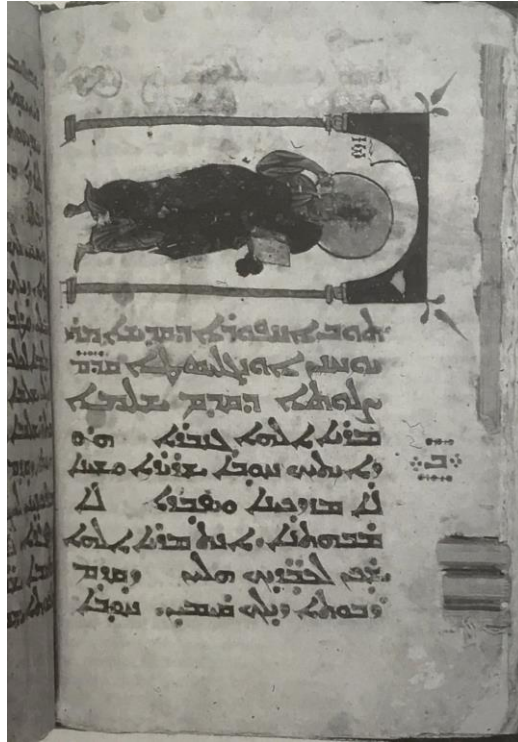

İ
S
T
E
M
31/2018

Resim: 3 MIK III 6286, Berlin- Devlet Müzeleri ve Prusya Kültür Mirası Vakfı, Hindistan San. Hindistan San. Müz. Kocho, K Tapınağı, 45.5x16 cm.

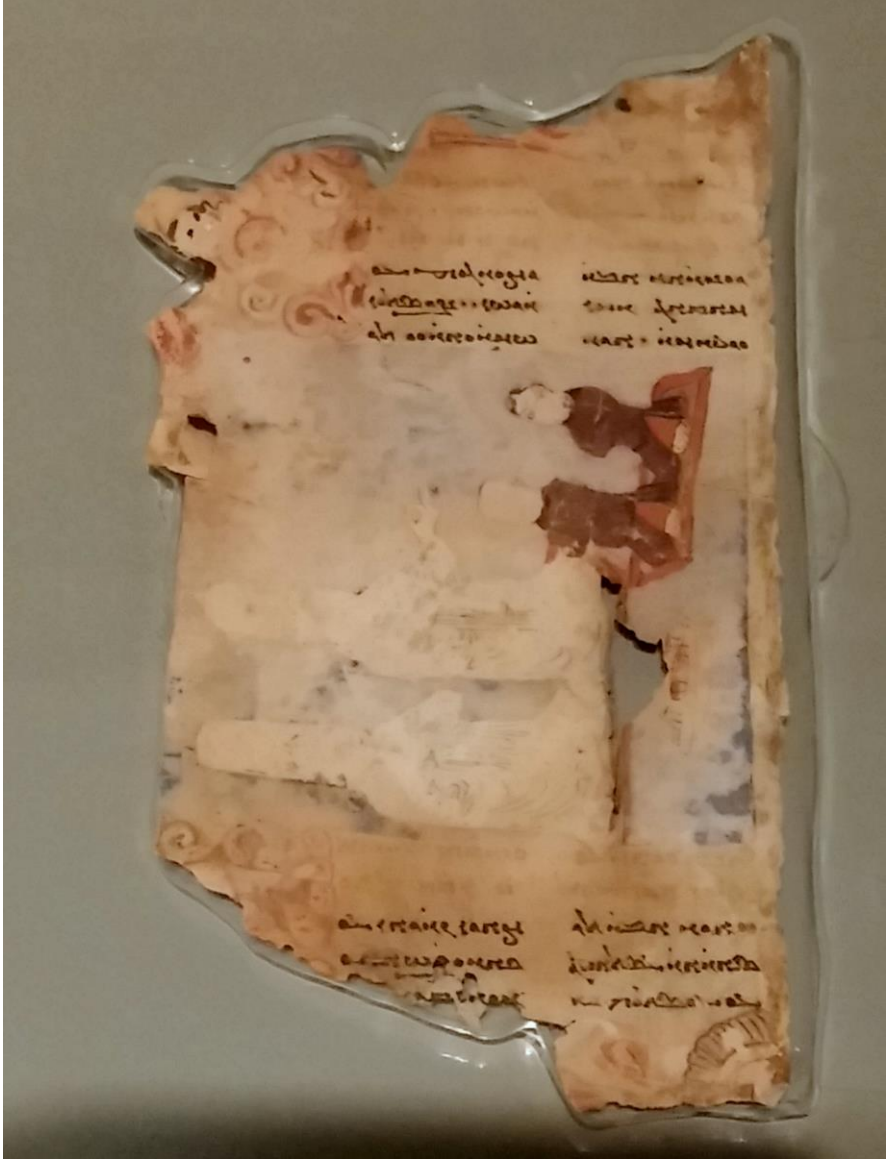

Resim: 4 Diamond Sutra”, British Müzesi, 11 Mayıs 868, En eski baskı resim, 1097 yılında Sir Aurel Stein tarafından bulunmuştur³⁴.

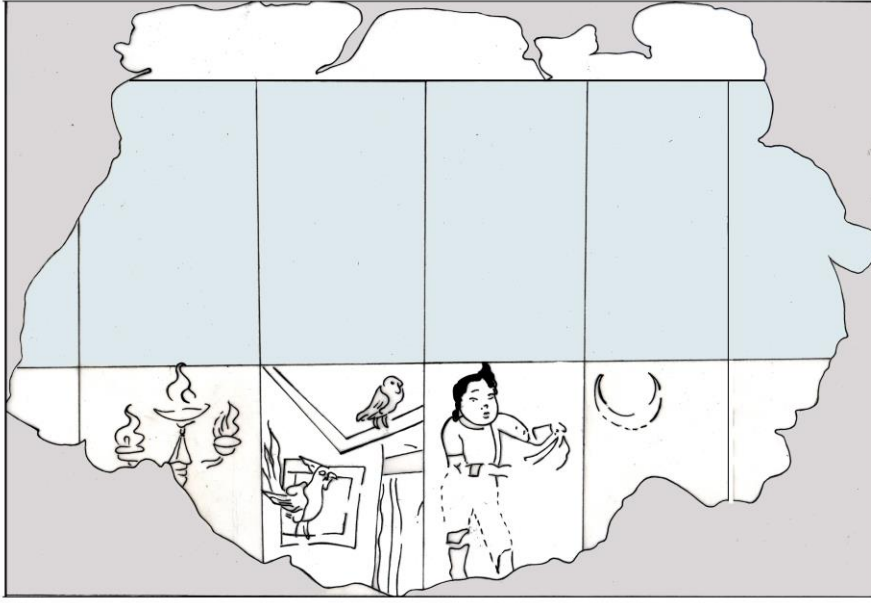
Resim: 5 İncil, “St. Jonh” 27 arka yüz, Dawkins 58 Bodleian Kütüphanesi, Oxford.

³⁴ Carter, *The Invention Of Printing in China and Its spread Westward*, 1955, s.61.

İ
S
T
E
M
31/2018

Resim: 6 MIK III 4974, Berlin- Devlet Müzeleri ve Prusya Kültür Mirası Vakfı, Hindistan San. Hindistan San. Müz. Kocho, 45.5x16 cm.

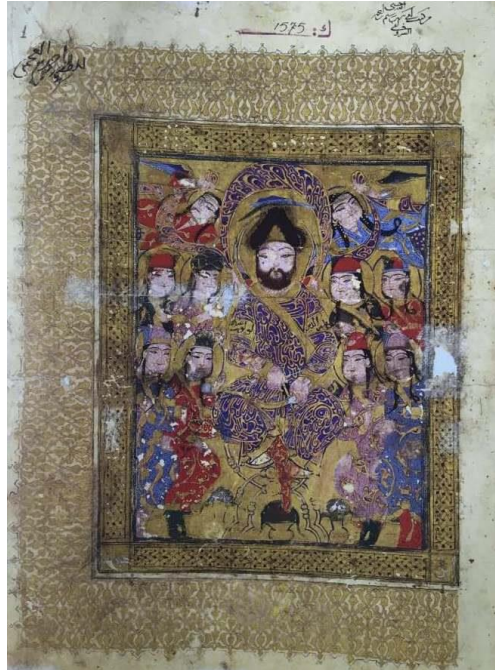

İ
S
T
E
M
31/2018

Resim: 7 M 556, Berlin-Akademievorhaben Turfanforschung Arbeitsstellenleiter, Kocho, 10x6.5 cm.

Resim: 8 III 6876 b, Bezeklik Mağara 20, Kadın Bağışçılar, 9.yy, Museum für Indische Kunts, Berlin, 66x57 cm.

Resim: 9 Kitab al-Aghani (Şarkıların kitabı)-1216-20, Abu al-Faraj al-Isfahani (d.967), Musul, Irak, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Feyzullah Efendi1566, v.17, 30.6 x22 cm.

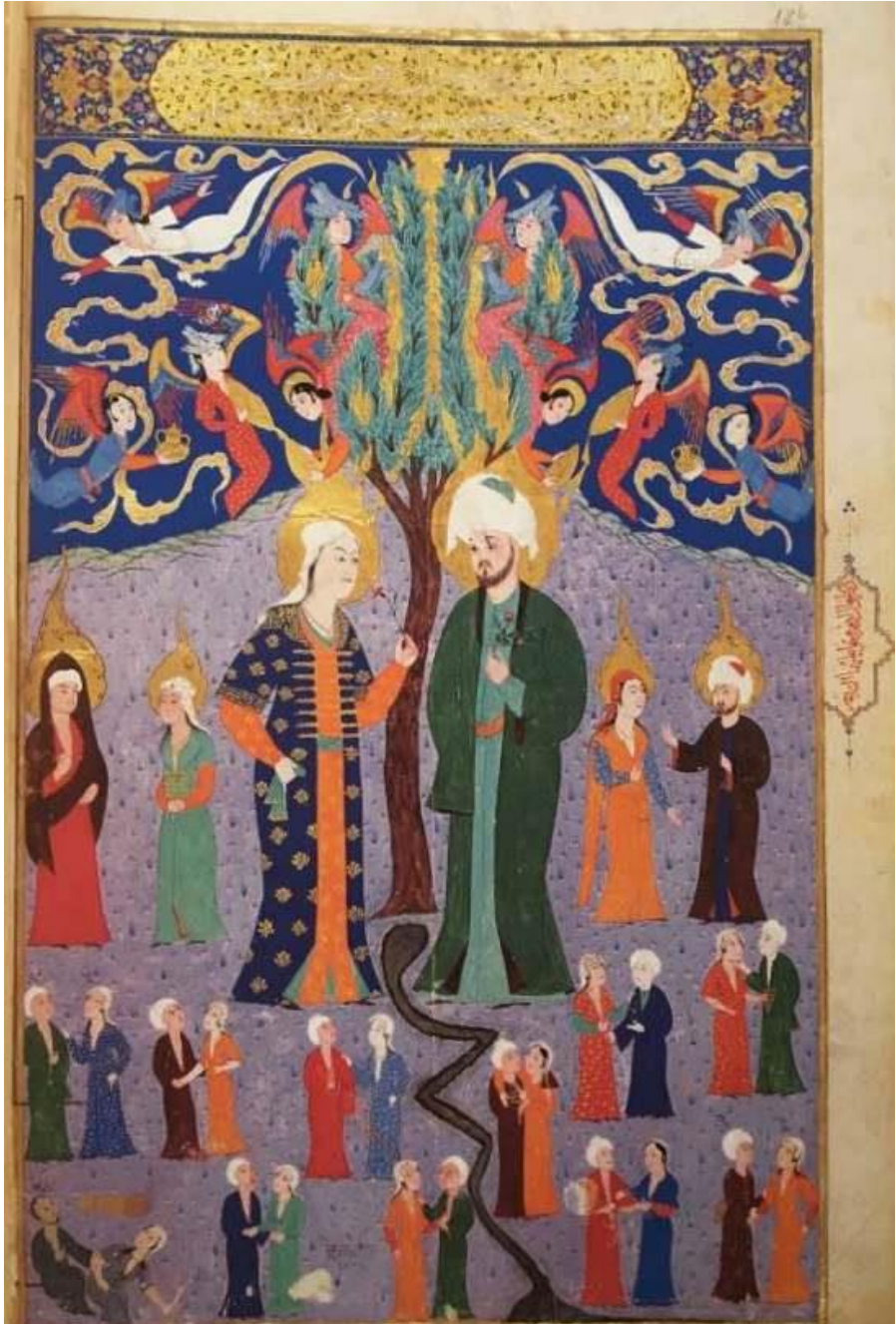

Resim: 10 Anadolu Selçuklu Dönemi, Varka ve Gülşah, Konya, 1250, Topkapı Sarayı Müzesi, H. 841, v.27a, 7x18 cm³⁵.

Resim: 11 "Sultan Hüseyin Mirza", 1500-1525, 34.3x32.7 cm, Herat?, Cambridge, Arthur M. Sackler Müzesi, Env No: 1958-59.³⁶

³⁵ Ölçer, *Turks A Journey of a Thousand Years, 600-1600*, "The Anatolian Seljuks", 2005, p.112.
³⁶ Lents-Lowry 1989, s.243.

İ
S
T
E
M
31/2018

Resim: 12 Zübdetü't- tevârîh, 1583, TiEM, Env No: 1973, v. 18b³⁷.

³⁷ Bağcı, *Osmanlı Resim Sanatı*, Ankara, 2006, s. 133.

Kaynaklar

- » Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C.1, İstanbul, 2006.
- » Bağcı, Serpil; Çağman, Filiz; Renda, Günsel; Tanındı, Zeren, *Osmanlı Resim Sanatı*, Ankara, 2006.
- » Bhattacharya, Chhaya; Haesner, *Central Asian Temple Banners in the Turfan Collection of the Museum für Indische Kunst*, Berlin, Berlin, 2003.
- » Carter, Thomas Francis, *The Invention of Printing in China and Its Spread Westward*, 2. Baskı, Ronald Press Company, Columbia University Press., New York, 1955.
- » Esin, Emel, *Türk Kosmolojisi (İlk Devir Üzerine Araştırmalar)*, Türk Kültürü El-Kitabı seri II'ye ek, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1979.
- » Glacsi, Zsuzsanna, "A Manichaean "Portrait of The Buddha Jesus": Identifying A Twelfth- Or Thirteenth-Century Chinese Painting from The Collection of Seiun-Ji Zen Temple", *Artibus Asiae*, Vol.69, No.1, 2009, s.91-145.
- » _____, *Mediaeval Manichaean Book Art, A Codicological Study of Iranian and Turkic Illuminated Book Fragments from 8th-11th Century East Central Asia*, Boston, 2005.
- » Gündüz, Şinasi, "Maniheizm", *İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt: 27, Ankara, 2003, s.577.
- » İnal Güner, *Türk Minyatür Sanatı (Başlangıcından Osmanlılara Kadar, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 1995*
- » Mülayim, Selçuk, "Nakkaşların Ustası Mani", *Sanat ve İnanç/2*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Rıfıkı Melûl Meriç Anısına, İstanbul, 2004, s.141-148.
- » Ölçer, Nazan, *Turks A Journey of a Thousand Years, 600-1600, "The Anatolian Seljuks"*, London, 2005, s.104-147.
- » Özbay, Betül, *Huastuanıft, Manihaist Uygurların Tövbe Duası*, Ankara, Türk Dil Kurumu, 2014.
- » _____, *The Paleographical Analysis of The Manichaean Script for Middle Iranian and Old Uyghur Texts*, Yıldız Technical University, Graduate School of Social Sciences Department of Turkish Language and Literature Turkish Language, İstanbul, 2016.
- » Özcan, Şehnaz, *Uygur Yazmalarında Sayfa Düzeni*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2010.
- » Biçer Özcan, Şehnaz, "The Header Decoration in Some Uighur Gold Leafs: As Analytical Approach on Floral Samples of 8-11th Century, *14th International Congress of Turkish Art, Paris, College de France*, 19-21 September, 2011, Türkiye, 2013.
- » Özergin M. Kemal, "Selçuklu sanatçısı nakkaş Abdülmü'min el-Hoyî Hakkında", *Belleten*, Cilt: XXXIV/134, Ankara, Nisan 1970, s. 119-230
- » Thomas W.Lents-Glenn D.Lowry, *Princely Vision Persian Art and Culture in the Fifteenth Century*, Washington, 1989.
- » Zeren, Münevver Ebru, *Maniheizm ve Budizm'in Uygurlar'ın Kültür Hayatına Etkileri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2015.

“KIRK KIZ” DESTANI VE KAHRAMANCA SAVAŞAN TÜRK KADINLARI

Alina GAYNUTDİNOVA

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi

ÖZ

Efsaneler tarihi gerçekler ve hayal gücü ile örtüşen anlatımlar içermektedir. Hatta tarihi gerçekler çeşitli mucizevi içeriklerle süslense de tarihe ait bilgileri de korumaktadır. Türk edebiyatında önemli bir yere sahip olan destan kahramanları, milletlerin ideallerini, yaşam felsefelerini, inançlarını taşıyan örnek kişilerdir. Türk destanlarının tarihle paralellik gösterdiği de müşahede edilmektedir. Bu destanlarda efsanevi bir şekilde anlatılmakta olan kahramanlardan biri de savaşçı Türk kadınlarıdır.

Savaşçı Türk kadını hakkında “Kırk Kız” destanında bahsedilmektedir. Bu eserin izleri Türkî halkların folklorunda da önemli bir yere sahiptir. Ayrıca kahraman Türk kadınının Türkî halkların tarihinde birer yönetici, yeri geldiğinde cengâver olanları mevcuttur. Hatta günümüzdeki arkeolojik bulgular Türk kadınlarının amazon kadınları ile benzerlikleri bulunduğuna işaret etmektedirler. Dolayısıyla göçebe hayat sürdüren Türkî halkların savaş cephelerinde de bu kahraman kadınlara rastlanmıştır. Bu makalede Kırk Kız destanına konu olan savaşçı Türk kadınları hakkında arkeolojik bulgular ve tarihi kayıtlar ışığında bilgi verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Usûl, Öçü, Türk Halk Müziği Usûlleri, Türk Müziği, Usûl Geleneği*

ABSTRACT

Legend of "Forty Girl" and Heroically Fighting Turkic Women

Legends include stories based on historical facts and imagination. Even if historical facts are embellished with various miraculous contents, the legends preserve the historical knowledge. The heroes of the legends are the example of people who carry the ideals, life philosophies, beliefs of nations. They have an important place in Turkic literature. It is also observed that the Turkic legends are going parallel to the history. One of the heroes of this legends are a Turkic warrior woman.

The warrior Turkish woman is mentioned in the epic of "Forty Girls". The traces of this epic also have an important place in the folklore of Turkic people. Moreover, in the history of the Turkic peoples the Turkish woman was represented both as a ruler and as a warrior. Even today, archeological finds suggest that Turkish women had similarities with some kind of amazon women. Therefore, these heroic women were encountered on the war fronts of the Turkic peoples who continued their nomadic life. In this article, we will consider the Turkic warrior women, especially who were also the subject of the legend of the Forty Sisters, through the prism of archaeological and historical finds.

Keywords: *Forty Girls legend, Karakalpaks, Turkic heroic women, legend, nomad.*

Giriş

Her milletin eski zamanlardan bu yana devam eden gelenekleri vardır. Bu gelenekler genellikle o halkın sosyal yaşamı, örf adetleri ve inancında varlığını sürdürmektedir. Zamanla o halkın başından geçen tarihi hadiseler ve kültür mirası folklorla yansımıştır. Tarihi olaylarla paralellik arz eden bazı olaylar zamanla efsanevi hadiselerle süslenmiştir. Bundan dolayı günümüze kadar ulaşan bilgilerin bazıları uydurma olarak algılanmaktadır.

Dünyanın her köşesinde bulunan Türk halkı da folklordaki kahramanlık motifleri ile meşhurdur. Zamanında göçebelik yaşam tarzı benimseyen Türk halkının hem kadın hem erkek kahramanları folklorlarda mevcuttur. Özellikle tarihi eserlerde Türk halkının Vatan uğruna fedakârlık göstererek ölümü göze almaları da folklorlarda ve destanlarda yerini almıştır.

Türk Halkları Arasında “Kırk Kız” Destanı

Türk/Türkî halkın folkloru kendi içerisinde milletin inançlarını da içermektedir. Türkler arasında İslamiyet öncesi genellikle Şamanizm,¹ Gök Tanrı veya Tengricilik gibi inançlar² mevcuttu. İslam dininin Türkler arasında kabul edilmesine rağmen, bu dinden önceki eski inançlarında var olan sayılara verilen değer gibi bazı eski inançlarını İslam dini ile birleştirerek uygun bir şekilde devam etmişlerdir. Mesela, Türkî halklar arasında “3, 7, 40” gibi sayılara verilen özel değere örf âdetlerde rastlanmaktadır.³ Bahsi geçen sayılar günümüzde Türkî halkların ölümlerini anma günleri olarak da karşımıza çıkmaktadır.⁴ Bu sayıların genellikle İslamiyet öncesi Türk toplumunda Şaman inancından kaldığı düşünülmektedir. Ayrıca Türk destanlarında⁵ da yer alan Kırk sayısına⁶ İslam’dan önce de Türkî halklarda “Kırk”, “Yarı Kırk”, “Kırklı”, “Kırk Çıkarma”,⁷ “Kırklamak”⁸ gibi geleneklerinde⁹ sıkça rastlanmaktadır. Bu sayılar çerçevesinde oluşan gelenekler İslâmiyet’le birlikte devam etmiştir. Çoğu eserlerde de bu sayılarla ilgili olaylar, tarihi vakalar, özel günler mevcuttur. Bu sayıların başında ise

¹ Bkz. İnan, Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2006.

² Türkler arasında İslamiyet öncesi mevcut olan bu dinler hakkında geniş bilgi için bkz. Tansu, Hikmet, *İslamıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No. 148, 1980.

³ Kazaklar arasındaki bu adetler hakkında geniş bilgi için bkz. B. S., Sateeva, N. M., Abduova, G. Ş., Mizanbaeva, “Kazahskie Ponyatie o Svyatçennosti Çisel”, *Aktual’nie Problemi Gumanitarnih i Yestestvennih Nauk*, Nauçnoe İzdatel’vo “Institut Strategičeskih İssledovaniy”, S. 2, Mart, (2016), http://publikacia.net/archive/uploads/pages/2016_3_2/46.pdf (et.28.12.2017.)

⁴ Gülersoy, Tuncer, “Eski Türklerde Ölüm, Mezar ve Yas Geleneği”, *Aile Yazarları*, S. 8, Aralık, Ankara, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, (2015), ss. 183-200.

⁵ Destan kavramı ve Türk destanlarına genel bakışı hakkında daha teferruatlı bilgiler için bkz. Küçük, Mehmet Alparslan “Türk Destanlarında “Sayı” Motifinin Dinî Yansımaları”, *Gazi Türkiyat*, S. 13, Güz, (2013), ss. 91-109.

⁶ Güvenç, Ahmet Özgür, “Kırk Sayısının Halk Edebiyatı Ürünlerinde Kullanımı Üzerine Bir İnceleme”, *Erzurum, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 41, (2009), ss. 85-97.

⁷ Karakaş, Rezan, “Diyarbakır’da “Kırklı” Kavramı ve “Kırk Çıkarma” Etrafında Oluşan İnanış ve Uygulamalar”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırma Dergisi*, S. 33, (2013), ss. 59-75.

⁸ Başal, Handan Asüde, “Türkiye’de Doğum Öncesi, Doğum ve Doğum Sonrası Çocuk Gelişimi ve Eğitime İlişkin Gelenek, Görenek ve İnançlar”, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. XIX (1), (2006), ss. 45-70.

⁹ Kalafat, Yaşar Kaya, “Türk Halk İnançlarında Hususiyile Doğu Anadolu’da Orta Toroslar’da “Kırk Motifi”, *Millî Folklor Dergisi*, C. 3, S. 22, (1994), ss. 15-21.

“Kırk” sayısı gelmektedir. Mesela, “Kırk Hadis”, “Kırk Yasin”, “Kırk Kere” veya “Kırk bir kere Maşallah” gibi bu sayı ile özelleşen sözlerin inanç felsefesine yerleştiği görülmektedir. Zira İslam inancında kırk sayısı Hz. Adem’in çamurunun kırk gün yoğrulması, Hz. Peygamberin (sav) ilk vahyi kırk günde alması gibi inançlardan kaynaklanmaktadır.¹⁰

Kırk sayısı Türkî halkların tarihi motiflerine de yansımıştır. Mesela, Erzurum’da “Kırk Çeşme Hamamı”,¹¹ Manisa’da “Kırkağaç”, Diyarbakır’da “Kırklar Dağı”, Yozgat’ın Sorgun ilçesinde “Kırklar Tepesi”, Kayseri’de “Kırk Kızlar Türbesi”¹² gibi örnekler mevcuttur. Dikkate değer bir diğer unsur ise Türkî halkların tarihinde “Kırk Kızlar” adını taşıyan yerlerin dünyanın çeşitli bölgelerinde mevcut olmasıdır. Bunlardan, Türkiye topraklarında yukarıda saydıklarımızla birlikte bulunanlardan bazıları şunlardır: Yozgat’ın Sorgun ilçesinde Tepedeki halkın kutsal saydığı “Kırk Kızlar Mezarlığı”, Giresun’da “Kırk Kızlar Tepesi”, Bursa’da “Kırk Kızlar Türbesi” gibi yerler halkın ziyaret ettiği yerlerdendir. Bahsi geçen mekânlar halk tarafından mucizevi efsanelerle bağdaştırılmış olmakla birlikte ziyaretçilerin yakın bölgede bulunan ağaçlara “niyet çaputu”nu bağlaması gibi gelenekler¹³ de devam ettirilmektedir.

“Kırk Kız”lar efsanesi her bölgede farklı kahramanlarla ve çeşitli şekilde nesilden nesle dolaşarak aktarılmıştır. Ancak bu efsanelerin ortak noktaları kızların sayısının kırk olması ve bu kızların düşmandan namuslarını korumak isteyen canlarını feda etmeleridir. Mesela, Malatya’nın “Şıpşıpı” adlı su geçen taşın efsanesi bir nevi Eskişehir’deki “Kırk Kız Dağı” efsanesine benzemektedir. Her iki efsaneye göre kızların namuslarını korumak için: “Allah’ım ya beni taş et, ya da kuş et”¹⁴ diye dua etmişler ve taş olmuşlardır.¹⁵ Aynı kaderi Köymen Dağı’ndaki “Kırk Kız Ata” efsanesindeki kahramanlar da yaşamışlardır. Eşkiyalardan kendilerini korumak için bunlar da taşla dönüşmüşlerdir. Rivayete göre Koca Köymen Dağı’ndaki kızların her birinin çeşitli işlerle uğraştıkları anda taşla dönüştüklerini günümüzde taşın kişiye benzeyen şekillerinin gösterdiği ileri sürülmektedir.¹⁶

“Kırk Kız” efsanesine dair kalıntı Güney Kazakistan’ın Sairam-Uğam Milli Parkında da yer almaktadır. Bu parktaki “Kırk Kız Kalesi”nin rivayetine göre Uğam nehri vadisinde yaşayan “yavuz han” olarak isimlendirilen düşman ve askerleri halka saldırmışlardır. Bu çatışma sonucunda saldırganlar galip gelip

¹⁰ Küçük, Mehmet Alparslan, “Türk Destanlarında ‘Sayı’ Motifinin Dini Yansımaları”, *Gazi Türkiyat*, S. 13, Güz, (2013), ss. 105-106.

¹¹ Konyalı, İbrahimHakkı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul, Ercan Matbaası, 1960, s. 282.

¹² Yurdakul, Erol, Çayırdağ, Mehmet, “Kayseri, Banal Gazı Camii ve Kırk Kızlar Türbesi”, *Vakıflar Dergisi*, S. XXX., Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, (2007), ss. 271-294.

¹³ Ocak, Ahmet Yaşar, *Alevi-Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, ss. 135-137.

¹⁴ Gönen, Sinan, “Türkçe Kelimelerin Efsane Dünyasında Anlamlandırılması ve Çözümlemesi”, *Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3, (2015), s. 191.

¹⁵ Taş kesilme efsaneleri hakkında detaylı bilgiler için bkz. Sakaoğlu, Saim, *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1980.

¹⁶ Sarı, Eren, *Efsaneler*, Antalya, Net Medya Yayıncılık, ss. 278-279.

kendileri ile en güzel kırk kızı esir alıp götürmek istemişlerdir. Bunlar tam gidecekken arkadan gelen bir ihtiyarın sesi onları durdurmuştur. İhtiyar kırk kızı kurtarmak istemiş ve hanı buna ikna etmeye çalışmıştır. Ancak han bu davranışa sinirlenip askerlere onu öldürmeyi emretmiştir. Fakat askerleri emri yerine getireceği an cesur dede ve onun ardından kırk kız taş a dönüşüvermişlerdir. Asker bu duruma şaşkınlıkla bakarken diğer yandan da zalim han önce havlayan bir köpeğe sonra da taş a dönüşmüştür. Bu vaziyeti gören askerler iyice korkup mal mülkü/ganimeti unutup koşuşmaya başlamışlardır. Ancak onlar da koşuşma esnasında kara kargalara dönüşüvermişlerdir.¹⁷

Tataristan'ın (Rusya) Bilyar şehrinde "Kızlar Dağı" isminde bir dağ mevcut olup, bu dağın ortaya çıkmasıyla ilgili olay da "Kırk Kız" efsanesine dayandırılmaktadır. Bu rivayette çeşitli sayı ve çeşitli kahramanlardan söz edilir. Ancak Kazan Tatar Türklerinin en yaygın rivayetleri Moğol istilas ı dönemine dayanmaktadır. O dönemde erkekler Moğollara karşı savaşa gidip geri dönmemişlerdir. Bu esnada bölgede gözlemci görevini alan kız uzaktan Moğolların kendilerine doğru yol aldığını görüp diğer arkadaşlarına iletmiştir. Bölgedeki halk çoluk çocukların daha güvenli bir yere gitmelerine karar vermişlerdir. Bunun için kırk kız silahlanıp Moğollara karşı beklemedikleri anda saldırıya geçecek, bu arada aileleri ve çoluk çocuğun düşmanlardan kurtulması sağlanacaktı. Acımasız, kalabalık Moğol askerlerine bu kırk kızın karşı koyamayacağı, bu çatışmanın ölümle sonuçlanacağı âşikâr olsa da ailelerini kurtarmak için bu kahraman kırk kızın hepsi son nefeslerine kadar fedakarca ölmeyi tercih etmişlerdir. Savaş sonunda kırk kızın hepsi öldürülmüştür. Rivayete göre "Kırk Kız"ların son nefes verdikleri yerde çeşme ortaya çıkmıştır. Bahsi geçen çeşmenin günümüzde Bilyar şehrindeki "İzge Çişme"si ("Kutsal Çeşme") olduğu rivayet edilmektedir.¹⁸

Bu tür rivayetlere diğer Türkî halklarda da rastlanmaktadır. Ancak destanlar çeşitli nedenlerle¹⁹ yazıya dökülmeyip, ağızdan ağza dolaştıkları için değişikliklere uğramışlardır. Sonraki kuşaklar orijinal versiyonunu diğer eklentilerden ayıklayarak yazıya geçirmeye çabalamışlardır. Örneğin Karakalpakların "Kırk Kız" destanı aynı kaderi paylaşmıştır.

¹⁷ Petrova, Nadejda, "Sorok Devuşek", <http://shimkent.info/?p=999> (et.02.01.2018.)

¹⁸ Galiullin, Talgat, "Kırk Kız Turında Rivayat" <http://www.madanizhomga.ru/tt/yazlyu/item/1220-kyiryik-kyiz-turyinda-rivayat.html> (01.01.2018.). Aynı mekan ve isim hakkında farklı rivayetler mevcuttur. Bkz. Savitskaya, S. V., "Çaşa Timura", Moskova-Kazan, *Ensiklopediya Zolotogo Pera*, 2013, ss. 18-25, <http://perorusi.ru/s/files/2015/03/33%D0%B5%D0%BB%D0%B0%D0%B1%D1%83%D0%B3%D%B0.pdf> (02.01.2018.)

¹⁹ Günümüze kadar yazılı metinlerin bulunmaması antik halkın okuma yazma bilmediği şeklinde yorumlanmış, kaynakların sadece sözlü rivayetler veya duvardaki resimlerden ibaret olduğu düşünülmüştür. Ancak yeni arkeolojik kazılarda elde edilen bulgular (bkz. Akişev, K. A., *Kurgan Issık. İskusstvo Sakov Kazahstana*, Moskova, İskusstvo, 1978.) bu görüşün yanlış olduğunu ispatlamaktadır. Nitekim yapılan bir kazı sırasında elde edilen bulgular arasında günümüzde az bilinen bir yazı şekline rastlanmaktadır. Bkz. Livşits, V. A., *Eski Türk Runik Yazısının Ortaya Çıkışı Üzerine*, Çev. Saadettin, Gömeç, Tamara, Ölçekçi, Ankara, Ankara Üniversitesi, 2000, ss. 37-50; Tuna, Nedim O., *Sümer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi ile Türk Dilinin Yaşı Meselesi*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 1990, s. 38.

Karakalpakların “Qırq Qız (Kırk Kız)” Destanı ve Savaşçı Türk Kadını

Karakalpak destanı Jien Jirau Tagan oğlu (ö.1784)²⁰ ve Kurbanbay Tacibayev âşıklar (ozanlar/jiravlar) tarafından yazılmıştır. Bu eser öncesinde iki nüsha olarak ele alınmasına rağmen günümüze K. Tacibayev’in derlemesi ulaşmıştır.²¹ Bu derleme, ilk nüsha olarak kabul edilmiş ve K.Tacibayev’in vefatından sonra Karakalpak Türkçesinde basılmıştır.²² Basıldıktan sonra Rusça’ya ardından diğer dillere çevrilerek dünyaya yayılmıştır

Karakalpakların “Kırk Kız” destanında kırk kızın yabancı topluluklara karşı kahramanlıkla mücadele verdikleri, dağınık kabilelerin birleşip, vatanlarını nasıl savundukları anlatılmakta ve aşkın ilahî olduğu vurgulamaktadır. “Kırk Kız” destanındaki kırk kız ifadesi hakikaten sayısal olarak kırk kızdan ibaret oldukları için halk tarafından verilmiş bir lakaptır. Ancak kahraman kızların sayısı bir savaş esnasında bazısının ölümüyle azalmıştır. Buna rağmen kızların “*biz on yedi kalmış olsak bile, kırk kıız*”²³ ifadesi, sayısal anlamın artık bir terime dönüştüğünün göstergesidir. Dolayısıyla destandaki kahraman kızların, arkadaşlarının ölümüne rağmen bu terimi sonraki kuşaklara da ulaştırmaya düşündükleri anlaşılmaktadır. Ayrıca K. Ayımbetov kırk sözcüğünün eski dönemlerde askeri gruplara yönelik bir hitap olarak kullanıldığını²⁴ ve “Kırk Kız”ların da bu sayı altında bir askeri birliği ifade etmiş olabileceğini tahmin etmektedir.

Sovyet alimi S. L. Tolstova “Kırk Kız” destanında kahraman kadın rolünün öne çıkması ve anaerkillik dönemine uzanmasından yola çıkarak eserin çok eski olduğu kanaatine varmıştır.²⁵ Bahsi geçen destanın son dönemde ortaya çıkmış olduğu kanaatini taşıyanlar da mevcuttur. Mesela, İ. T. Sagitov, L. İ. Klimoviç gibi Sovyet alimleri eserin 17-18. yüzyıllara ait olma ihtimalini ileri sürmüşlerdir.²⁶ Ancak vatanını, yakınlarını koruyan kahraman kadınlara her dönemde birçok kavimde rastlanmaktadır. Dolayısıyla “Kırk Kız” destanı sadece bir tek asra ait olmayıp bir halkın tarihçesini anlatan bir eserdir. Ayrıca “Kırk Kız” destanında ayrıntılarını korumakla beraber amazon²⁷ motifleri de gözlemlenebilmektedir. Hatta Nizami T. Mamedov “Kırk Kız”lardan bahsederken “Karakalpak amazon-kızları”²⁸ ifadesini kullanılmaktadır. “Kırk Kız”ların adada ya-

²⁰ Mamedov, Nizami Tağısoy, *Karakalpakskaya Literatura*, Bakü, Mutardcim, 2007, s. 62.

²¹ Türkiye Türkçesi için bkz. *Karakalpak Destanları Kırk Kız Destanı*, Yay. Haz. Vedat, Ceyhun Uygur, 1. Basım, Ankara, Türk Dil Kurumu, 2007.

²² Reichl, Karl J., “Karakalpak Destanları: Gelenek, Destancılar ve Destan Anlatımı”, *Türkbilig*, S. 15, (2008), s. 67.

²³ *Povest' o Prekrasnoy Gulayim*, Çev. Arseniy A. Tarkovskiy, Moskova, Detskaya Literatura, 1965, s. 157.

²⁴ Uygur, Vedat Ceyhun, “Kırk Kız”, *Millî Folklor*, S. 34, 1997, s. 31; daha teferruatlı bilgiler için bkz. Hambly, Gavin, “Delhi Sultanı Şemseddin İltutmuş’un Kırk Memlûku Cihilgani Kimdi?”, Çev. Gaye, Yavuzcan, *Tarih Okulu*, Yaz, S. 4, (2009), ss. 127-136.

²⁵ Tolstova, L. S., “İspol’zovanie Fol’klora pri İzuçenii Etnogeneza i Etnokul’turnih Svyazey Narodov (Na Sredneazitskom Materiale)”, *Fol’klor i İstoriçeskaya Etnografiya*, Moskova, Nauka, 1983, s. 16.

²⁶ Uygur, Vedat Ceyhun, “Kırk Kız”, *Millî Folklor*, S. 34, 1997, s. 31

²⁷ Amazon – savaşçı kadınlar olarak bilinen (cengâverân-i zenan) tarihi şahıslardır. Amazonlarla ilgili bkz. Sobol, Donald J., *(Yunan Mitolojisinde) Amazonlar*, Burcu Yumrukçağlar, Ankara, Öteki Yayınevi, 1999.

²⁸ Mamedov, Nizami Tağısoy, *Karakalpakskaya Literatura*, Bakü, Mutardcim, s. 68.

şayararak ata binme, ok atma ve buna benzer faaliyetlerle uğraşmaları²⁹ bir nevi amazon kadınlarla askerî sanata önem verme gibi ortak noktalar taşımaktadır.

Pek çok tarihî eserde savaşçı rolüne sahip kadınlardan “amazon” terimi kullanılarak bahsedildiğine rastlanmak mümkündür. Ayrıca tarihi geçmişe bakılırsa Amazon kadın kavim efsanesi³⁰ zamanla etrafa yayılınca, her savaşabilen kadına amazon şeklinde hitap edildiği görülmektedir. Mesela, Antik Roma’da gladyatörler arasında ilk dönemlerde köle kadınların da yer aldığı, sonra sıradan halkın ve aristokrat sınıfın da bu dövüslere katılmaya başladığı bilinmektedir. Bu bahsi geçen kadın gladyatörlere çeşitli lakaplar verilmiştir. Bunların arasında en dikkat çekici olan “Achillia” ve “Amazon” lakapları, Halikarnas’ta (Bodrum/Türkiye) bulunan levhada³¹ tasvir edilmiştir. Ayrıca Amazon hakkında yazılan eserlerinde 70’den fazla isimleri belirtilmiş ve çoğu isimlerin “toksis” (ok) kökeni bulunmuştur.³² Yunanlılarda ise yay ve ok silahları daha çok avda kullanıldığından ve bu tür detaylardan yola çıkarak Amazon kadınların İskitlerden³³ geldiği tahmin edilmektedir.³⁴ Günümüzde İskitlerin kökeni hakkında tartışmalar hala devam etmektedir. Mesela, Moskova’da gerçekleşen bir konferansta İskit İmparatorluğundaki kabilelerin çeşitli (Türkî dilleri dahil) dillerde konuştukları kabul edilmiştir.³⁵ Ayrıca Kazakistan’da Saka dönemine³⁶ ait birkaç tane “Altın Elbiseli Adam”³⁷ bulunmuştur. Bu bulguların henüz cinsiyeti ve diğer detayları gizemini korumaktadır. Ancak bazı araştırmacılara göre ilk bul-

²⁹ Povest’ o Prekrasnoy Gulayim, s. 14.

³⁰ Bkz. Karacalar, Ahmet, *Amazonlar ve Anaerkinin Çiğliği*, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2010.

³¹ http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=399637&partId=1 (30.03.2018.)

³² Dietrich, von Bothmer, *Amazons in Greek Art*, Oxford, Clarendon Press, 1957, s. 234.

³³ İskitler (Skythler, Sakalar), M.Ö. 8-3. yüzyıllar arasında yaşamış göçebe halktır. Bkz. İhami, Durmuş, *İskitler (Sakalar)*, Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2008; İhami, Durmuş, *İskitler*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2012, ss. 62-66.

³⁴ Skrijinskaya, M. V., “Amazonki i Arimaspi v Antiçnoy Literature i İzobrajeniyah na Pamyatnikah İskusstva iz Severnogo Priçernomor’ya”, *İndoevropeyskoe Yazıkoznaniye i Klassičeskaya Filologiya-VIII*, 21-23 Haziran (2004), ss. 243-244.

³⁵ https://azertag.az/ru/xeber/Na_moskovskoi_konferencii_prinyata_vazhnaya_rezolyuciya_o_pois_hozhdenii_tyrkskih_plemen_na_Kavkaze-814922 (30.03.2018.). İskitlerin ve Türkî halkların bir benzerlikleri de buldukları hakkında detaylı bilgiler için bkz. Gassanov, Zaur, *Tsarskie Skifi: Etnoyazıkovaya İdentifikatsiya “Tsarskih Skifov” i Drevnih Oguzov*, New York, Liberty Publishing House, 2002; Zaur, Hasanov, *Çar İskitler: İskitler ve Eski Oğuzların Etno-Dil Özdeşleştirmesi*, İstanbul, “Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı”, 2009.

³⁶ Antik Yunan yazarları İskitlerin ve Sakaların birbirlerine benzerlikleri bulunduğundan “Asya İskitleri” olarak da hitap etmişlerdir. (Madaminova, N. S., “Zoroastrizm – Filofofiyskaya Kul’tura Uzbekov”, *Nauçnyy Jurnal Noviy Universitet, Seriya: Aktual’nie Problemy Gumanitarnih i Obçestvennih Nauk*, S. 3, (48), (2015), s. 49.) Bunlar tahminen M. Ö. VIII-IV yüzyıllarda Orta Asya ve Kazakistan arazilerinde yaşamışlardır. (K. A., Akişev, “Kurgan Issık: Rirual, İskusstvo i Sotsium”, *Sakskaya Kul’tura Sariarki v Kontekste İzuçeniya Etnocotsiokul’turnih Protssessov Stepnoy Evrazii. Tezisi Dokladov Kruglogo Stola, Posvyatçennogo 20-letiyu Nezavisimosti Respubliki Kazakistan*, Karagandı, 2011, s. 40.)

³⁷ Bunların sayısı henüz belli değildir. Üç, dört (<http://www.kazakistan.kz/kazakistanda-dorduncu-altin-elbiseli-adam-bulundu/> (01.03.2018.)) veya beş (V., Zolotova, Ye. İ., Vinokurova, “Sotsial’nyy Stroy Plemen Kazahstana Rannego Jeleznogo Veka po Arheologičeskim i Pis’mennim İstoçnikam”, *Studençeskaya Nauka v Usloviyah Formirovaniya Yedinogo Nauçnogo i Obrazovatel’noĝo Prostranstva. Sbornik Materislov Mejdunarodnogo Nauçno-Praktičeskoy Konferentsii Studentov i Molodih Uçenih, Ust-Kamenegorsk*, 2014, ss. 145-146.) olması arkeolojilerin altınlı çevreli bulguları “Altın Elbiseli Adam” terimi ile kayda geçirmelerinden kaynaklanmaktadır.

gunun kadın olma ihtimali öne sürülmektedir.³⁸

Türk kadınlarının da tarih içerisinde askeri eğitim aldıkları bir gerçektir. Zira Türk halkının tarihinde Dilşad Hatun,³⁹ Can Begüm Hatun, Sara Hatun,⁴⁰ Süyümbike Hatun,⁴¹ Raziye Begüm Sultan,⁴² Kurbanca Datha,⁴³ Gülcemal Han⁴⁴ gibi Türk kadınların hem devlet yönetimi, hem de diplomaside önemli roller üstlendiğini görmekteyiz. Ayrıca Altuncan Hatun,⁴⁵ Terken Hatun⁴⁶ gibi örneklerde Türk kadınının ordunun başına geçtiğine de rastlanmaktadır. Anadolu Selçukluları zamanında ise Bacılar Teşkilatı⁴⁷ adını taşıyan bir kadın veya genç kızlar ordusu bulunmuştur. Bu teşkilattaki kadınlar da erkekler gibi savaşlara katılmaktaydı. Mesela, XIII. yy.da Güney Rusya, Orta Asya stepleri ve Moğolistan'a seyahat eden Plano de Carpini seyahatnamesinde Tatarlar olarak ifade edilen Türk halkından şöyle bahsetmiştir: "Kızlar ve kadınlar erkekler gibi ustaca ata binerler ve sürerler. Ayrıca onların okluğu ve oku nasıl taşıdıklarını gördük. Kadınlar da erkekler gibi uzun süre ve yorulmadan atı sürebilirler."⁴⁸ Ayrıca müellif kadınların erkekler gibi ustaca ok attıklarına da dikkat çekmiştir.⁴⁹

"Kırk Kız" eserlerinde mucizevi içerikler mevcut olmakla birlikte halkın yaşam biçiminden de bahsettiği görülmektedir. Zira halklar yerleşik hayattan evvel göçebe veya yarı göçebe hayat sürmüşlerdir. Dünya çapındaki göçebelik izlerini taşıyan Tuaregler,⁵⁰ Moğollar, Türkî halklardan Yörükler⁵¹ gibi toplulukla-

³⁸ İsmagilov, R. B., "Zolotoy Voin"iz Kurgana İssık: Mujçına ili Jençına?", *Naslediye Vekov, Ohrana i İzüçeniye Pamyatnikov Arkeologii v Başkortostane*, Y.1, Ufa, (1995), ss. 110-111.

³⁹ Çandarlıoğlu, Gülçin, "Dilşad Hatun", *Hayat Tarih Mecmuası*, S. 1, Yıl: 2, C. 1, Sıra: 13, Şubat, (1966), ss. 84-88.

⁴⁰ Atıcı Arayancan, Ayşe, "Akkoyunlu ve Karakoyunlu'da Kadının Devlet Yönetimi ve Diplomasideki Öneme İki Örnek: Hatun Can Begüm ve Sara Hatun", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 29, (2011), ss. 285-301.

⁴¹ Çandarlıoğlu, Gülçin, "Kazan Melikesi Süyümbike", *Hayat Tarih Mecmuası*, S. 8, Yıl: 2, C. 2, Sıra: 20, 1 Eylül, (1966), ss. 86-91.

⁴² Durmuş, Aynur, "Türk-Osmanlı Tarihinde İlk Kadın Sultan "Raziye Hatun", *Türkiye'de ve Dünyada Kadın Araştırmaları*, ed. Gülseren, Ağrıdağ, Ankara, Çukurova Üniversitesi Basımevi, 2015, ss. 28-34.

⁴³ Aynakulova, Gülnisa, "Alay Dağlarının Melikesi Kurbanca Datha (1811-1907)", *Gazi Türkiyat, Türklük Bilimi Araştırma Dergisi*, S. 8, ss. 217-230; Nerin, Köse, "Kırgız Tarihinde Bir Kadın General: Kurmanca Datka", *Millî Folklor Dergisi*, S. 54, Yıl:14, Ankara, (2002), ss. 55-61.

⁴⁴ Gülcemal Han veya Gülcemal Hanım - Merv Türkmenlerinin hanı Nur verdi Hanın dul eşidir. Bkz. M. V., Soegov, "V 1907 godu Poslednego Turkmenskogo Hana İzbrali Deputatom Gosudartstvenny Dumı Rossii (Po Stranitsam İstoriçeskoj i Hudojesntvennoj Literaturı)", *Jazyk a Kultura*, S. 17-18, (2014), http://www.ff.unipo.sk/jak/17_18_2014/soegov2.pdf (1.04.2018.); Saray, Mehmet, "Türkmenistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2012, XLI, s. 603.

⁴⁵ Dudu Kuşçu, Ayşe, "Selçuklu Devlet Yönetiminde Kadının Yeri ve Altuncan Hatun Örneği", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, S. 1, Konya, (2016), ss. 173-190.

⁴⁶ Teferruatlı bilgiler için bkz. Can, Sevim, *Terken Hatun'dan, Valide Sultan'a, Selçuklu Döneminde Kadın, (1040-1308)*, 2. Baskı, İstanbul, Ufukötesi Yayınları, 2008; Hamiye, Duran, "Burla Hatun'dan Terken Hatun'a", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S. 32, (2004), <http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/index.php/TKHBVD/article/view/741/731> (et.12.02.2018.)

⁴⁷ Bayram, Mikail, *Bacıyan-ı Rum (Anadolu Selçukluları Zamanında Genç Kızlar Teşkilatı)*, Konya, Gümüş Matbaası, 1987.

⁴⁸ İohannes, de Plano Karpini, Willigelm, de Rubruck, *İstoriya Mogolov, Puteşestvie v Vostoçnie Strani*, Saint Petersburg, İzdatel'stvo A. S. Suvorina, 1911, s. 16; Türkçesi için bkz. Johann, de Plano Carpini, *Moğol Tarihi ve Seyahatnâme*, Çev. Ergin, Ayan, Trabzon, Derya Kitapevi, 2000, ss. 49-50.

⁴⁹ İoann, *İstoriya Mogolov, Puteşestvie v Vostoçnie Strani*, s. 16.

⁵⁰ Prasse, Karl G., *The Tuaregs: The Blue People*, Copenhagen, Museum Tusculanum Press, 1995.

rın bazı aileleri göçebe yaşayış geleneğini kendilerine özgü değişimle günümüzde de devam ettirmektedirler. Mesela, günümüz Rusya'sında yaşayan göçebe toplulukları (Yakut Türkleri) gibi bazı boylar arasında modern hayatın getirdiği teknolojiden istifade edildiği görülmektedir. Haddi zatında bu toplulukların kendine özgü kültür hayatları bulunmakla birlikte araç, cep telefonu gibi bazı teknolojilerden gerek eğitim gerekse sosyal hayatta yararlandıkları görülmektedir. Bu toplumlara devlet tarafından yönetimin farklı alanlarında istifade etmek amacıyla sosyal destekler sağlanmaktadır.⁵² Ayrıca göçebe hayat tarzı, tabiatı gereği cinsiyet ayrımı yapılmaksızın herkesin her an gelebilecek bir tehlikeye karşılık vermeye hazır olmasını mecburi kılmaktadır.

Uygurların "Nazuğum", Kırgızların "Canlı Mırza" ve "Manas", Başkurtların "Zoya Tülek", Türkmenlerin, Azerbaycanlıların ve diğer Türk boylarının "Köroğlu" gibi destanlarında, Türk kadınları cesur biniciler, kılıca ve av sanatına ustaca sahip olanlar şeklinde tasvir edilmektedir. Bu tür kahraman kadın karakterlere Doğu İslav eserlerinde de rastlanılmaktadır.⁵³ Ayrıca B. A. Ribakov bahsedilen eserlerdeki çoğu kadın savaşçı motiflerinin Türkî bozkır dünyasına uzandığını fark etmiştir. Sonraki araştırmalarında eserlerin dönemi, kahramanların yaşam biçimi gibi detayların Kimmer-Sarmatlar⁵⁴ kökenine kadar uzandığı teorisini savunmuştur.⁵⁵

Sovyetler Birliği toprakları ve günümüz Rusya arazilerinde çok sayıda silahlı kadın iskeletinin yer aldığı kurganlar bulunmuştur.⁵⁶ Mesela, 1976 yılında Rostov Oblastı'nda (Rusya) arkeolojik kazılar esnasında kılıç, mızrak, bıçak, çeşitli ok uçları gibi tüm silah teçhizatı ile birlikte defnedilen kadın kurganları keşfedilmişti. Bu kadın kurganlarında genç veya yaşlı insan iskeletlerinin yanı sıra at iskeleti ve çeşitli eşyalara rastlanmıştı. Gömülme şekli ve bulunan malzemelerin özelliği itibari ile bu kurganların M.Ö. IV. asırda Sarmanlara ait olduğu tahmin edilmiştir.⁵⁷

1992 yılında Voronej Oblastı'nda (Rusya) 40 civarında kurgan bulunup

→ →

⁵¹ Sümer, Faruk, "Yörükler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2013, XLIII, ss. 570-573; Cihangir, M. Doğan, Said, M. Doğan, "Yörüklerin Hayat Tarzı", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, S. 49, Yıl (2005), ss. 677-708.

⁵² <http://svpressa.ru/society/article/49878/> (et.21.02.2018.); <https://www.vesti.ru/doc.html?id=636963> (et.20.02.2018.); http://yakutsk.rusplt.ru/index/kak_zhivut_segodnya_kochevnik_i_yakutskoj_tundre-20344.html (et.25.03.2018.)

⁵³ Teferruatlı bilgiler için bkz. Çernışova, Ye. V., "Transformatsiya Obrazov Dev-Voitelnits v Turkskom i Slavyanskom Folklore", *Kültura Narodov Priçernomor'ya*, Simferopol, Mejevuzovskiy "Tsentr Kırım", S. 228, (2012), ss. 151-154.

⁵⁴ Kimmerler, M. Ö. 14.- 8. yüzyılın ilk yarısına kadar İdil Nehri'nden Karadeniz'in kuzeyine doğru uzanan bölgelerde yaşamış olan bir ulustur. Bkz. Tarhan, M. Taner, "Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler", *Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü I. Araştırma Sonuçları Toplantısı (İstanbul 23-26 Mayıs 1983)*, Ankara 1984, ss. 109-120. Sarmatlar, M.Ö. 6-4 yüzyıllarda Orta Asya'dan Ural Dağlarına, Güney Rusya'dan Kuzey Kafkasya'ya ve Balkanlara kadar yayılmış olan bir halktır. Bkz. A. İ., Melyukova, "İskitler ve Sarmatlar", *Erken İç Asya Tarihi*, Çev. İsenbike, Togan, Ed. Denis, Sinor, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, ss. 141-166.

⁵⁵ Ribakov, B. A., *Yazıçestvo Drevnih Slavyan*, Moskova, Nauka, 1994, ss. 589-596.

⁵⁶ Gulyaev, V. İ., *Skift: Rastsvet i Padeniye Velikogo Tsarstva*, Moskova, Aleteya, 2005.

⁵⁷ Smirnov, K. F., "Amazonka" IV Veka do n.e. na Donu", *Sovetskaya Arkeologiya*, S. 1, (1982) ss. 120-130.

1993 yılındaki arkeolojik kazılarla bunların İskitlere ait olduğu ispatlanmıştır. Sonraki senelerde de bu tür arkeolojik kazılar devam etmişti. 1997 yılında yapılan araştırmalar sonucunda 31 kurganın 6’sında yay, ok uçları gibi silahlar ve diğer eşyalarla birlikte gömülmüş olan İskitlerin aristokrat sınıfına ait 20-30 yaşlarında kadın iskeletleri bulunmuştur. Bu bulgular V. İ. Gulyaev’a göre Herodot’un bahsettiği “erkek katili Amazonları”na aittir. V. İ. Gulyaev’ın tahminine göre bunlar İskitlerin sosyal, hafif silahlandırılan belirli yaşlara ait kız ve kadın süvari ilave ordu gruplarıdır.⁵⁸

20. yüzyılda Rogachik Oblastı’n (Ukrayna) kurganlarında gerçekleştirilen arkeolojik kazılarında İskit dönemine ait 72 kurganın 4’ünde çeşitli ok, yay ve diğer eşyalarla defnedilen kadın iskeletleri bulunmuştur.⁵⁹

Arkeoloji ilimi hala kadın savaşçı olup olmadığını tartışmaktadır. Zira bulunan bazı kurganların bozulmuş olmasından mütevellit iskeletin cinsiyeti sadece yanındaki eşyalara dayanarak belirlenmektedir. Böylece silahlı olan çoğu kurganların otomatik olarak erkeklere, içinde süs eşyaları bulunanların ise kadınlara ait olduğu ileri sürülmüştür. Bu sınıflandırma erkeklerin kadınlara oranla daha yüksek istatistiksel sonuç almalarına neden olmuştur. Ayrıca kadın iskeleti yanındaki bulunan herhangi bir silah, ya buradaki kadının üst sınıfa ait olmasının bir sembolü olarak değerlendirilmiş ya da bu silahın bir çeşit muska anlamı taşıdığı düşünülmüştür. Bunlara rağmen bazı araştırmacılar kadın kurganlarında sıradan ok uçları yanında balta veya kılıç bulunmasından hareketle kadınların da erkekler gibi savaştığını düşünmüşlerdir.⁶⁰ Ayrıca kadınların silahla gömülen kadınların kemiklerinin incelenmesi sonucunda fiziki aktivitede buldukları anlaşılmış ve onların süvari okçu görevini üstlendiği tahmin edilmiştir. Hatta bulgular arasında kadının savaş esnasında yara aldığı ve zamanda bu yaraların iyileştiği de keşfedilmiştir. Ancak bu bulgunun kurganı tamamen soyulmuştu. Bütün bunlara rağmen tüm bulgular kadınların erkekler gibi önemli sosyal statüye sahip olduklarını göstermektedir. Hatta göçebelik hayatında erkeklerin uzun süre seferlerde bulunması kadınları sıkça erkeklerin yaptığı görevleri üstlenmeye mecbur bırakmıştır.⁶¹ Dolayısıyla göçebe hayatı yaşayan toplumların kadınları da tıpkı erkekleri gibi hem kendilerini hem de ailelerini korumak için her daim savaşmaya hazırlıklı olmak zorundaydı.

Dünya tarihine genel olarak bakacak olursak 1716 yıllarına ait bir belgeye göre Rusya’da kadınların askeri ordulara katılmasına resmi izin verilmiştir. 1787 yılında Kırım’da “Amazon Rota” isimli kadın ordu birliği kurulmuştur.⁶²

⁵⁸ Gulyaev, V. İ., “Tam, Gde Jili Amazonki (O Rabotah Potudanskoy Arkeologičeskoj Ekspeditsii na Srednem Donu, 1993-1999)”, *Donskaya Arkeologiya*, S. 3-4, (2000), ss. 38-47.

⁵⁹ Fialko, Ye. Ye., “Mogili Voorujennih Jenčin Rogaçikskogo Kurgannogo Polya”, *Arkeologiya i Davnya İstoriya Ukraini*, Y.1, (12), (2014), ss. 25-39.

⁶⁰ Yatsenko, S. A., Vdovçenkov, Ye. V., “O Nekotorih Storonah Voennoy Organizatsii Drevnih Koçevnikov Yevropeyskoj Stepi”, *İstoriçeskiye Zapiski*, S. 1, (2015), ss. 171-179.

⁶¹ Berseneva, N. A., “Jenskie Pogrebeniya s Orujem: Realii Jizni ili Otobrajeniy Sotsialnoy İdeničnosti? (Po Materialam Sargatskoj Kulturi)”, *Vestnik Arkeologii, Antropologii i Etnografii*, S. 1 (14), (2011), ss. 75-77.

⁶² Batrakova, L. G., Krasnova, G. N., “Lençini na Voennoy Slujbe v Rossii: İstoriçeskiy Aspekt”, *Yaros-*

Ayrıca I. ve II. Dünya Savaşı dönemlerinde kadınların savaş cephelerinde bulunması tarihe yansımıştır.⁶³ Afrika'nın "Mino"⁶⁴ kadın ordusu gibi örnekler tarihte izlerini bırakmıştır. Günümüzde ise İsrail, Kuzey Kore, Malezya, Peru, Eritre, Benin, Libya, Tayvan, Norveç gibi ülkelerde kadınların askerliği zorunludur.⁶⁵ Türkiye, Rusya, Yeni Zelanda, Kazakistan gibi ülkelerde kadınların askerliğe gitmesi gönüllü olsa da zamanla bu tür görevleri üstlenen kadınların sayısının giderek arttığı görülmektedir.

Günümüzde kadınların askerliğin yanı sıra birlikte "Uluslararası Altın Ok Geleneksel Türk Okçuluğu ve Atlı Savaş Sanatları Festivali"⁶⁶ gibi sosyal aktivitelere katılıp yarıştıklarına da rastlanmaktadır. Aynı zamanda Hindistan'daki Gulabi Gang (Pembe Grup)⁶⁷ gibi birleşip mücadele eden bazı kadın grupları da mevcuttur. Ayrıca amazon efsanesindeki gibi sadece kadınların girebildikleri özel SuperShe Island⁶⁸ adası da kurulmuştur. Söz konusu örneklerdeki kadınların oldukça geç dönemde savaş sanatıyla uğraşmaya başladıkları görülmektedir. Oysa kahraman Türk kadın-kızları ise tarih öncesi dönemden itibaren biraz da yaşamın verdiği mecburiyetin etkisiyle kahraman ruhlu kadınlar olarak var olmuşlardır.

Sonuç

Bu makalede bahsi geçen malumatlara bakıldığında sayıların daha çok bir sembol olarak tarihi olaylara yansıdığını görmekteyiz. Zira sayıların dinen bir sihirbazlık içermediği, ancak zamanla bunun inançla bağdaştırılıp geleneğe, folklorla aktarıldığı görülmektedir. Böylece kırk sayısı tarihi ehemmiyeti açısından diğer sayılardan daha fazla önem arz ettiği için değerli bulunmaktadır. Bu yüzden bu sayının halkın edebiyatında ve önemli özel günlerde sıkça kullanıldığına şahit olmaktadır.

Destanlarda Türkî halkların tarihi anlatılırken mucizevî süslemelerin kullanılmış olması bazı bilgilerin uydurma olduğu şeklinde algılanmasına neden olmuştur. Örneğin, dünyaca meşhur olan Karakalpakistan Kırk Kız destanında

→ →

lavskiy Pedagogičeskiy Vestnik, S. 3, C. 1, (2013), ss. 46-47.

⁶³ Mesela pek çok milletleri içeren Sovyet Rusya'sı, erkekler ile yan-yana kadınları da savaştıkları bilinmektedir. Bkz. İvanova, Yu. N., *Hrabryšie iz Prekrasnih: Jençini Rossii v Voynah*, Moskova, ROOSPEN, 2002.

⁶⁴ Mino, XVII. yüzyıla kadar uzanan Dagomey kralların özel güvenliği olmuşken zamanla bir uzman ordu olarak Fransız kolonistlere karşı mücadelede bulunan kadın savaşçılardır. Bkz. Stanley, B. Alpern, *Amazons of Black Sparta: The Women Warriors of Dahomey*, New York, New York University Press, 1998.

⁶⁵ <https://www.m24.ru/articles/%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B0/20122012/10724> (et.11.03.2018.)

⁶⁶ <http://akademikperspektif.com/haber/2017/05/09/kadin-sporcular-atli-okculukta-model-oldu/> (et.01.04.2018.)

⁶⁷ Gulabi Gang - Hindistan'da "Pembe Çete" olarak da bilinmektedir. Kadınların kendi kendini savunmasını sağlamaya çalışan bir grup olduklarını açıklamaktadırlar. Gulabi Gang'ın resmi siteleri <http://www.gulabigang.in>. (et.12.03.2018.); teferruatlı bilgiler için bkz. Miller, Katy, *The Gulabi Gang as a Social Movement: An Analysis of Strategic Choice*, M. A. George Mason University, 2013, <http://hdl.handle.net/1920/8670> (et.11.03.2018.)

⁶⁸ Finlandiya'nın Helsinki kıyılarında yer almaktadır. <http://www.hurriyet.com.tr/seyahat/sadece-kadinlarin-girebildigi-ada-supershe-island-40779742> (et.20.03.2018.); Açılışı Haziran 2018'da planlanmaktadır. Resmi sitesi: <https://supersheisland.com/> (et.02.04.2018.)

Türkî halkların, özellikle kadınların kahramanlıklarından söz edilmesi efsanevî anlatımlar olarak ele alınmaktadır. Halbuki Türk halklarında kadının hem yönetici hem savaşçı olduğu tarihine ve folkloruna da yansımıştır. Hatta günümüze kadar ulaşan arkeolojik bulgular da bunu desteklemektedir.

Bu durum günümüzde hala tartışmaya neden olan Amazon kadınlarının Türk olduğu teorileri yürütülmesine vesile olmaktadır. Oysa “Kırk Kız” destanı ile “Amazon” efsanesi arasında benzerlikler bulunması ve tarihi kaynaklarda geçen savaşçı kadınlarla ilgili anlatılar, Amazon kadınlarının gerçek olma ihtimalini yükseltmektedir. Özellikle Türk toplumundaki kadınlar, sürdürdükleri göçebe yaşam tarzı gereği erkekler gibi avlanmayı, ata binip ok atmayı becerebilen savaşçı kadınlar olmak zorunda kalmışlardır. Hatta günümüzde dahi savaşan veya mücadelede bulunan kadınlara rastlanmaktadır. Bu tür savaşçı kadınlara hemen her millette rastlanmasının sebebi, kadınların fitratında bulunan yakınlarını koruyabilme içgüdüsünden kaynaklanmış olabilir. Bu tür örnekler özellikle de anne-çocuk ilişkisi çerçevesinde günümüzde dahi sıkça rastlamak mümkündür. Türk kadınları ise namusu ve vatani için gerekirse ölmeyi bile göze alabilen asil ruhlu kahramanlardır.

Kaynaklar

- » Akişev, K. A., “Kurgan İssık: Rirual, İskusstvo i Sotsium”, Saksıkaya Kul'tura Sarıarki v Kontekste İzüçeniya Etnocotsiokul'turnih Protsestov Stepnoy Evrazii. Tezisi Dokladov Kruglogo Stola, Posvyatçennogo 20-letiyu Nezavisimosti Respubliki Kazakistan, Karagandı, 2011.
- » Akişev, K. A., *Kurgan İssık. İskusstvo Sakov Kazahstana*, Moskova, İskusstvo, 1978.
- » Arayancan, Ayşe Atıcı, “Akkoyunlu ve Karakoyunlu'da Kadının Devlet Yönetimi ve Diplomasideki Önemine İki Örnek: Hatun Can Begüm ve Sara Hatun”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 29, (2011), ss. 285-301.
- » Aynakulova, Gülnisa, “Alay Dağlarının Melikesi Kurbancan Datha (1811-1907)”, *Gazi Türkiyat, Türklük Bilimi Araştırma Dergisi*, S. 8, ss. 217-230.
- » Başal, Handan Asûde, “Türkiye’de Doğum Öncesi, Doğum ve Doğum Sonrası Çocuk Gelişimi ve Eğitime İlişkin Gelenek, Görenek ve İnançlar”, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. XIX (1), (2006), ss. 45-70.
- » Batrakova, L. G., Krasnova, G. N., “Lençini na Voennoy Slujbe v Rossii: İstoriceskiy Aspekt”, *Yaroslavskiy Pedagogiceskiy Vestnik*, S. 3, C. 1, (2013), ss. 46-47.
- » Bayram, Mikail, Bacıyan-ı Rum (Anadolu Selçukları Zamanında Genç Kızlar Teşkilatı), Konya, Gümüş Matbaası, 1987.
- » Berseneva, N. A., “Jenskie Pogrebeniya s Orujem: Realii Jizni ili Otobrajeniya Sotsialnoy İdentiçnosti? (Po Materialam Sargatskoy Kulturi)”, *Vestnik Arkeologii, Antropologii i Etnografii*, S. 1 (14), (2011), ss. 75-77.
- » Can, Sevim, Terken Hatun’dan, Valide Sultan’a, Selçuklar Döneminde Kadın, (1040-1308), 2. Baskı, İstanbul, Ufukötesi Yayınları, 2008.
- » Carpini, de Plano Johann, *Moğol Tarihi ve Seyahatnâme*, Çev. Ayan, Ergin, Trabzon, Derya Kitapevi, 2000, ss. 49-50.
- » Çandarlıoğlu, Gülçin, “Kazan Melikesi Süyunbike”, *Hayat Tarih Mecmuası*, S. 8, Yıl: 2, C. 2, Sıra: 20, 1 Eylül, (1966), ss. 86-91.
- » Çandarlıoğlu, Gülçin, “Dilşad Hatun”, *Hayat Tarih Mecmuası*, S. 1, Yıl: 2, C. 1, Sıra: 13, Şubat, (1966), ss. 84-88.
- » Çerişova, Ye. V., “Transformatsiya Obrazov Dev-Voitelnits v Turkskom i Slavyanskom Folklore”, Kul'tura Narodov Priçernomor'ya, *Simferopol, Mejuzovskiy “Tsentri Kırım”*, S. 228, (2012), ss. 151-154.
- » Dietrich, von Bothmer, *Amazons in Greek Art*, Oxford, Clarendon Press, 1957.
- » Doğan, M. Cihangir, Doğan, M. Said, “Yörüklerin Hayat Tarzı”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, S. 49, (2005), ss. 677-708.
- » Duran, Hamiye, “Burla Hatun’dan Terken Hatun’a”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araş-*

- tırma Dergisi*, S. 32, (2004),
<http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/index.php/TKHBVD/article/view/741/731>
 (12.02.2018).
- » Durmuş, Aynur, "Türk-Osmanlı Tarihinde İlk Kadın Sultan "Raziye Hatun", Türkiye'de ve Dünyada Kadın Araştırmaları, ed. Gülseren Ağrıdağ, Ankara, Çukurova Üniversitesi Basımevi, 2015, ss. 28-34.
 - » Durmuş, İlhami, *İskitler (Sakalar)*, Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2008.
 - » Durmuş, İlhami, *İskitler*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2012.
 - » Fialko, Ye. Ye., "Mogili Voorujennih Jenčin Rogaçikskogo Kurgannogo Polya", *Arkeologiya i Davnya İstoriya Ukraini*, Y.1, (12), 2014, ss. 25-39.
 - » Galiullin, Talgat, "Kırık Kız Turında Rivayat" <http://www.madanizhomga.ru/tt/yazylu/item/1220-kyiryik-kyiz-turyinda-rivayat.html> (et.01.01.2018.)
 - » Gassanov, Zaur, *Tsarskie Skifi: Etnoyazıkovaya İdentifikatsiya "Tsarskih Skifov" i Drevnih Oguzov*, New York, Liberty Publishing House, 2002.
 - » Gönen, Sinan, "Türkçe Kelimelerin Efsane Dünyasında Anlamlandırılması ve Çözümleme", *Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3, (2015), s. 191.
 - » Gulyaev, V. İ., "Tam, gde Jili Amazonki (O Rabotah Potudanskoy Arkeologičeskoj Ekspeditsii na Srednem Donu, 1993-1999)", *Donskaya Arkeologiya*, S. 3-4, 2000, ss. 38-47.
 - » Gulyaev, V. İ., *Skifi: Rastsvet i Padeniye Velikogo Tsarstva*, Moskova, Aleteya, 2005.
 - » Gülersoy, Tuncer, "Eski Türklerde Ölüm, Mezar ve Yas Geleneği", *Aile Yazarları*, Aralık, S. 8, Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, (2015), ss. 183-200.
 - » Güvenç, Ahmet Özgür, "Kırık Sayısının Halk Edebiyatı Ürünlerinde Kullanımı Üzerine Bir İnceleme", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, S. 41, (2009), ss. 85-97.
 - » Hambly, Gavin, "Delhi Sultanı Şemseddin İltutmuş'un Kırık Memlûku Cihilgani Kimdi?", Çev. Yavuzcan Gaye, *Tarih Okulu*, S. 4, Yaz, (2009), ss. 127-136.
 - » Hasanov, Zaur, *Çar İskitler: İskitler ve Eski Oğuzların Etno-Dil Özdeşleştirilmesi*, İstanbul, "Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı", 2009.
 - » <http://akademikperspektif.com/haber/2017/05/09/kadin-sporcular-atli-okulculukta-model-oldu/> (et.01.04.2018).
 - » <http://svpressa.ru/society/article/49878/> (et. 21.02.2018.)
 - » http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=399637&partId=1 (et. 30.03.2018.)
 - » <http://www.hurriyet.com.tr/seyahat/sadece-kadınların-girebildiği-ada-supershe-island-40779742> (et.20.03.2018.)
 - » <http://www.kazakistan.kz/kazakistanda-dorduncu-altin-elbiseli-adam-bulundu/> (et. 01.03.2018.)
 - » http://yakutsk.rusplt.ru/index/kak_zhivut_segodnya_kochevniki_v_yakutskoj_tundre-20344.html (et.25.03.2018.)
 - » https://azertag.az/ru/xeber/Na_moskovskoi_konferencii_prinyata_vazhnaya_rezolyuciya_o_proishozhdenii_tyrurkskih_plemen_na_Kavkaze-814922 (et. 30.03.2018.)
 - » <https://supersheisland.com/> (et. 02.04.2018.)
 - » <https://www.m24.ru/articles/%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B0/20122012/10724> (et. 11.03.2018.)
 - » <https://www.vesti.ru/doc.html?id=636963> (et. 20.02.2018.)
 - » İnan, Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2006.
 - » İohannes, de Plano Karpini, Willegelm de Rubruck, *İstoriya Mogolov, Puteşestvie v Vostoçnie Strani*, Saint Petersburg, İzdatel'stvo A. S. Suvorina, 1911.
 - » İsmagilov, R. B., "Zolotoy Voin" iz Kurgana İssık: Mujçina ili Jençina?", *Naslediye Vekov, Ohrana i İzuçeniye Pamyatnikov Arkeologii v Başkortostane*, Y. 1, Ufa, (1995), ss. 110-111.
 - » İvanova, Yu. N., *Hrabreyşie iz Prekrasnih: Jençini Rossii v Voynah*, Moskova, ROOSPEN, 2002.
 - » Kalafat, Kaya Yaşar, "Türk Halk İnançlarında Hususiyile Doğu Anadolu'da Orta Toroslar'da "Kırık Motifi", *Milli Folklor Dergisi*, C. 3, S. 22, (1994), ss. 15-21.
 - » Karacalar, Ahmet, *Amazonlar ve Anaerkinin Çılgılığı*, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2010.
 - » *Karakalpak Destanları Kırık Kız Destanı*, Yay. Haz. Uygur, Ceyhun Vedat, 1. Basım, Ankara, Türk Dil Kurumu, 2007.
 - » Karakaş, Rezan, "Diyarbakır'da "Kırıklı" Kavramı ve "Kırık Çıkarma" Etrafında Oluşan İnanış

- ve Uygulamalar”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırma Dergisi*, S. 33, (2013), ss. 59-75.
- » Konyalı, Hakkı İbrahim, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul: Ercan Matbaası, 1960.
- » Köse, Nerin, “Kırgız Tarihinde Bir Kadın General: Kurmancan Datka”, *Millî Folklor Dergisi*, S. 54, Yıl:14, Ankara, (2002), ss. 55-61.
- » Kuşçu, Dudu Ayşe, “Selçuklu Devlet Yönetiminde Kadının Yeri ve Altuncan Hatun Örneği”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, S. 1, Konya, (2016), ss. 173-190.
- » Küçük, Mehmet Alparslan, “Türk Destanlarında “Sayı” Motifinin Dini Yansımaları”, *Gazi Türkiyat*, S.13, Güz, (2013), ss. 91-109.
- » Livşits, V. A., *Eski Türk Runik Yazısının Ortaya Çıkışı Üzerine*, Çev. Gömeç, Saadetin, Ölçekçi, Tamara, Ankara, Ankara Üniversitesi, 2000.
- » Madaminova, N. S., “Zoroastrizm – Filofofskaya Kul’tura Uzbekov”, *Nauçnyj Jurnal Novij Universitet, Seriya: Aktual’nie Problemy Gumanitarnih i Obştsestvennih Nauk*, S. 3, (48), (2015), s. 49.
- » Mamedov, Nizami Tağışoy, *Karakalpakskaya Literatura*, Bakü, Mutardcim, 2007.
- » Melyukova, A. İ., “İskitler ve Sarmatlar”, *Erken İç Asya Tarihi*, Çev. Togan İsenbike, Ed. Sinor Denis, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, ss. 141-166.
- » Miller, Katy, *The Gulabi Gang as a Social Movement: An Analysis of Strategic Choice*, M. A. George Mason University, 2013, <http://hdl.handle.net/1920/8670>, (11.03.2018.)
- » Nedin, O. Tuna, *Sümer ve Türk Dillerinin Tarihî İlgisi ile Türk Dilinin Yaşı Meselesi*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 1990.
- » Ocak, Ahmet Yaşar, *Alevi-Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000.
- » Petrova, Nadejda, “Sorok Devuşek”, <http://shimkent.info/?p=999> (02.01.2018.)
- » *Povest’ o Prekrasnoy Gulayim*, Çev. Tarkovskiy, A. Arseniy, Moskova, Detskaya Literatura, 1965.
- » Prasse, G. Karl, *The Tuaregs: The Blue People*, Copenhagen, Museum Tusulanum Press, 1995.
- » Reichl, J. Karl, “Karakalpak Destanları: Gelenek, Destancılar ve Destan Anlatımı”, *Türkbilgi*, S. 15, 2008, s. 67.
- » Ribakov, B. A., *Yazıçestvo Drevnih Slavyan*, Moskova, Nauka, 1994.
- » Sakaoğlu, Saim, *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Katalogu*, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1980.
- » Saray, Mehmet, “Türkmenistan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2012, XLI, s. 603.
- » Sarı, Eren, *Efsaneler*, Antalya, Net Medya Yayıncılık.
- » Sateeva, B. S., Abduova, N. M., Mizanbaeva, G. Ş., “Kazahskie Ponyatie o Svyatçennosti Çisel”, *Aktual’nie Problemy Gumanitarnih i Yestestvennih Nauk, Nauçnoe İzdatel’stvo “İnstitut Strategiçeskih İssledovaniy”*, S. 2, Mart, (2016), http://publikacia.net/archive/uploads/pages/2016_3_2/46.pdf (28.12.2017.)
- » Savitskaya, S. V., “Çaşa Timura”, Moskova-Kazan, *Ensiklopediya Zolotogo Pera*, 2013, ss. 18-25, <http://perorusi.ru/s/files/2015/03/33%D0%B5%D0%BB%D0%B0%D0%B1%D1%83%D0%B3%D0%B0.pdf> (02.01.2018.)
- » Skrijinskaya, M. V., “Amazonki i Arimaspi v Antiçnoy Literature i İzobrajeniyah na Pamyatnikah İskusstva iz Severnogo Priçernomor’ya”, *İndoevropeyskoe Yazıkoznaniye i Klassiçeskaya Filologiya-VIII*, 21-23 Haziran, (2004), ss. 243-244.
- » Smirnov, K. F., ““Amazonka” IV Veka do n.e. na Donu”, *Sovetskaya Arkeologiya*, S. 1, (1982), ss. 120-130.
- » Sobol, J. Donald, *(Yunan Mitolojisinde) Amazonlar*, Burcu Yumrukçağlar, Ankara, Öteki Yayınevi, 1999.
- » Soegov, M. V., “V 1907 godu Poslednego Turkmenskogo Hana İzbrali Deputatom Gosudartstvenny Dumı Rossii (Po Stranitsam İstoriçeskoj i Hudojesntvennoy Literaturı)”, *Jazyk a Kultura*, S. 17-18, (2014), http://www.ff.unipo.sk/jak/17-18_2014/soegov2.pdf (1.04.2018.)
- » Stanley, B. Alpern, *Amazons of Black Sparta: The Women Warriors of Dahomey*, New York, New York University Press, 1998.
- » Sümer, Faruk, “Yörükler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2013, XLIII, ss. 570-573.

- » Taner, M. Tarhan, "Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler", Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü I. Araştırma Sonuçları Toplantısı (İstanbul 23-26 Mayıs 1983), Ankara 1984, ss. 109-120.
- » Tansu, Hikmet, *İslamıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No. 148, 1980.
- » Tolstova, L. S., "İspol'zovanie Fol'klora pri İzüçenii Etnogeneza i Etnokul'turnih Svyazey Narodov (Na Srednezitskom Materiale)", *Fol'klar i İstoriçeskaya Etnografiya*, Moskova, Nauka, 1983, s. 16.
- » Uygur, Ceyhun Vedat, "Kırk Kız", *Millî Folklor*, S. 34, 1997, s. 31.
- » Yatsenko, S. A., Vdovçenkov Ye. V., "O Nekotorih Storonah Voennoy Organizatsii Drevnih Koçevnikov Yevropeyskoy Stepi", *İstoriçeskiye Zapiski*, S. 1, 2015, ss. 171-179.
- » Yurdakul, Erol, Çayırdağ Mehmet, "Kayseri, Banal Gazı Camii ve Kırk Kızlar Türbesi", *Vakıflar Dergisi*, S. XXX., Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2007, ss. 271-294.
- » Zolotova, V., Vinokurova, Ye. İ., "Sotsial'nıy Stroy Plemen Kazahstana Rannego Jeleznogo Veka po Arheologičeskim i Pis'mennim İstoçnikam", *Studençeskya Nauka v Usloviyah Formirovaniya Yedinogo Nauçnogo i Obrazovatel'nogo Prostranstva. Sbornik Materislov Mejdunarodnogo Nauçno-Praktičeskoy Konferentsii Studentov i Molodih Uçenih, Ust-Kamenegorsk*, 2014, ss. 145-146

20. YÜZYIL TÜRKİYE MİMARLIĞI
İstanbul, Şubat 2017, YEM Yayın
Mimar Doğan HASOL

Arş. Gör. Fatma Şeyma BOYDAK
Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi

“Mimarlık, kültürün bir ifadesidir.” der Fransız Mimarlık Yasası’nın birinci maddesi. Aynı zamanda kültürel birikimin de en tutarlı göstergesidir mimari. Bu durum özellikle Osmanlı’nın son yılları ve Cumhuriyet’in ilk yıllarını içine alan bir dönemin, 20. yüzyıl Türkiye’sinin mimari kimliğini okumak bakımından önem arz etmektedir.

Doğan HASOL¹’un kaleme aldığı ve Şubat 2017’de YEM Yayın (Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları) tarafından ilk baskısı yapılarak yayın hayatına kazandırılan *20. Yüzyıl Türk Mimarlığı* isimli kitap, dönem mimarisini akımlara ayırarak incelenmesi bakımından büyük öneme sahip ciddi bir telif eserdir.

Kitap ön söz hariç 10 bölüm (*Dünya’da 20. Yüzyıl...Düşler-Gerçekler, 20. Yüzyıla Doğru ve 20. Yüzyıl Başı Türkiye Mimarlığı, Birinci Ulu-*

¹ Yazara ait diğer kitaplar: 3 Dilde Mimarlık ve Yapı Sözlüğü (1993), Architecture Et Bâtiment/Architecture and Building (1997), 3 Dilde Mimarlık ve Yapı Sözlüğü, Yağma Var! (1997), Her Şeyin Mimarı Var (1998), Mimari İzlenimler (1999), Galatasaray’da Düşler/Gerçekler (2004), Anılar Kuşlar Gibidir (2007), Oda Tarihinden Portreler: Doğan Hasol (2006), Aferin Desinler Diye (2011), Mimarlık Ve Yapı Sözlüğü (2013), Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü (2012), Mimarlık Cep Sözlüğü (2012), Mimarlar Dik Durur (2012).

salcı Mimarlık Akımı, Genç Cumhuriyet'in Konuştuğu Yabancı Mimarlar, 1930'larda Çağa Uygun Anlayış: Modernlik Arayışı, 1940'lar...Milli Mimari Ya Da İkinci Ulusal Mimarlık, 1950'ler...Modernizm/Uluslararası Üslup, 1960'lar 1970'ler...Tekdüzeliliğe Karşı Arayışlar, 1980-2000 Arası/Küreselleşme ve Neo-liberalizm Etkileri, Sonsöz Yerine...)den oluşmaktadır.

Eserin ön sözünde "Türkiye, zengin birikimiyle tam bir mimarlıklar ülkesidir. Bu topraklar mimari miras bakımından dünyanın en zengin yörelerinden biridir." denilmekte (s.12) ve Anadolu topraklarının zengin kültürel mirası hakkında bilgi verilmektedir. Ardından kitabın oluşum sürecinden kısaca bahsedildikten sonra kitabın adeta özeti niteliğinde diyebileceğimiz 20. yüzyıl mimari akımları ve yüzyılın tarihi serüvenine kısaca değinilmiştir. Kitabın, 1900-2000 yılları arasında üretilmiş tüm yapıları kapsamadığı, kitapta yer verilen ve belgelerle tespit edilmiş bu mimari örneklerin haricinde de pek çok yapının mevcut olabileceği ifade edilmiştir (s.14).

*Dünya'da 20. Yüzyıl...Düşler-Gerçekler*² isimli bölümde; Nasıl Bir Yüzyıl Düşlenmişti? ve Nasıl Bir Yüzyıl Oldu? şeklinde iki ayrı başlıkta süreç hayal edilenler ve gerçekler üzerinden karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır (s.16-19). Düşler, 1998 yılında Paris Belediye Sarayı'nda açılan C'était l'an 2000/Le Paris des Utopies (2000 yılı/Ütopylar Paris'i) adlı sergi ve sergide yer alan Paris'le ilgili ilginç projeler üzerinden ele alınarak anlatılmıştır. Ayrıca o günlerde "fada" (kaçık) olarak anılmaya başlanan Le Corbusier'in de bu husustaki farklı önerilerine yer verilmiştir. Bu bölümün "Nasıl Bir Yüzyıl Oldu?" isimli ikinci başlığında ise gerçekler, 20. yüzyılda yaşadığımız pek çok olay üzerinden izah edilmiştir. Yüzyılın öne çıkardığı bireysellik ve birey özgürlüğü kavramlarının yaşam biçim ve mekanlarına nasıl yansıdığından ve sosyal konutların yerini tek aile evlerinin alması sürecinden bahsedilmiştir. 20. yüzyılın en önemli karakteristiğinin "hız" olduğu ve her alanda rekabet, hızlı bir yarışın var olduğu, yüzyılın sonunda ise bu Sanayi Çağı'nın yerini Bilişim Çağı'na bıraktığı mimarlık üzerinden örnekler verilerek belirtilmiştir.

20. Yüzyıla Doğru ve 20. Yüzyıl Başlı Türkiye Mimarlığı isimli bölümde; "Türkiye Mimarlığı, Anadolu'daki Türk yerleşmeleriyle başlayıp Selçuklu, Osmanlı ve sonra da Cumhuriyet dönemi yapıtlarıyla sürerek günümüze ulaşan mimarlığı kapsar." cümlesiyle Türkiye Mimarlığı'nın kapsamı izah edilmiş (s.20), ardından kısaca Selçuklu mimarisi anlatılmış ve Osmanlı mimarisine geçilmiştir. Osmanlı mimarisi, dört ana dönem (Bursa Dönemi/İlk Osmanlı Üslubu, Klasik Dönem/Yüksek Devir Üslubu, Avrupa etkisi altındaki dönem, Yeniklasik Türk Üslubu)de başlıca örnekleriyle ele alınmıştır. Bu süreçte dini ve sivil mimaride kullanılan malzemenin farkına, kubbe düzenine bağlı mekân bütünlüğüne, Mimar Sinan ve ekolüne değinilmiş, ardından Lale Devri, Batı etkisine giriş, Türk Baro-

² Yazar, bu metinde Yapı Dergisi'nin Ocak 2000 sayısındaki yazısından yararlandığını belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: <http://www.doganhasol.net/2000-yilina-girerken-2.html>

ğu, Ampir Üslup, Seçmecilik (Eklektisizm) ve bu etkiler altında meydana getirilen bezeme ve mimari unsurlar ve de oryantalist çeşitlemelerden bahsedilmiştir. Batılılaşma sürecini hızlandıran amillere değinilerek bu sürecin sonuçları izah edilmiştir (s.23-31). Yazar, 19. yüzyıl mimarlığını diriltmeci, seçmeci ve yeniklasikçi olarak vasıflandırmış ve bu üsluba tepki olarak Art Nouveau (Yeni Sanat) hareketinin doğduğunu belirtmiştir. Bu hareketin II. Abdülhamid'in mimarı olarak 11 yıl çalışan Raimondo D'Aronco'nun da etkisiyle özellikle İstanbul'da benimsendiği, mimari strüktür ve planlama ile ilişki kurulmadan yalnızca estetik bir davranış halinde cephelerde ve iç düzenlemelerde geliştiği ve daha çok romantik bir süsleme akımı olduğu söylenmiştir.

Birinci Ulusalçı Mimarlık Akımı başlığında ilk olarak 1908'de ilan edilen İkinci Meşrutiyet'le birlikte gelişen milliyetçilik eğilimlerinin mimarlıkta da yeni arayışları gündeme getirdiği belirtilmiş, Panislamizm devamında ortaya çıkan Pantürkizm anlayışının ulusalçılığı ön plana çıkardığı ve bunun da İttihat ve Terakki milliyetçiliğinin ideolojik anlayışına uygun düştüğü ifade edilmiştir (s.34). Neoklasik Türk Üslubu ya da Milli Mimari Rönesansı adıyla anılan ve 1970'lerden sonra Birinci Ulusal Mimarlık adını alan bu akımın, Mimar Kemaleddin ve Vedat Bey'lerin öncülüğünde başladığı, bir çeşit diriltmeci üslupta olduğu ancak yaratıcılık yerine biçimsel taklide dayalı ulusalçı bir mimarlık türü olduğu ve bu nedenle ulusal yerine *ulusalçı* olarak nitelendirilmesinin doğru olduğu belirtilmiştir. Bu akımın Selçuklu, Osmanlı ve İslam mimarlıklarından alınan geniş saçaklar, kubbe, çıkma, sütun, mukarnaslı başlık, sivri kemer, çini kaplamalar gibi yapı öğelerini cephelerde ve iç düzenlemelerde mimarlığa uygulamaya çalışan, Cumhuriyet'in yenilikçi karakteriyle bağdaşmayan, teknolojiye ayak uydurmaktan uzak ve dönemin yazarları tarafından da eleştirilen³ sözde milliyetçi bir akım olduğu ifade edilmiştir. Arif Hikmet Koyunoğlu ve Giulio Mongeri'nin de bu akıma katılıp dikkate değer eserler verdiği söylenmekte ve bu akımın önde gelen isimlerinin önemli yapıtları sırasıyla anlatılmaktadır (s.36-55). Bu yapıtlardan bazıları şunlardır:

- Defter-i Hakani Binası (1905-08, Sultanahmet/İstanbul, Mimar: Vedat Tek)
- Posta ve Telgraf Nezareti Binası (1905-09, Sirkeci/İstanbul, Mimar: Vedat Tek)
- Mimar Vedat (Tek) Evi (1913-16, Nişantaşı/İstanbul, Mimar: Vedat Tek)
- Haydarpaşa Vapur İskelesi (1915-17, Haydarpaşa/İstanbul, Mimar: Vedat Tek)
- Birinci TBMM Binası (1915-20, Ulus/Ankara, Mimar: Hafi Bey)

³ Ahmet Haşim, bu akımı "Mürteci Mimari" olarak vasıflandırmıştır (s.35).

- İkinci TBMM Binası (1924, Ulus/Ankara, Mimar: Vedat Tek)
- Harikzedegân Apartmanları (1919-22, Laleli/İstanbul, Mimar: Kemaleddin Bey)
- IV. Vakıf Hanı (1912-26, Sirkeci/İstanbul, Mimar: Kemaleddin Bey)
- Maliye Vekâleti Binası (1925, Ulus/Ankara, Mimar: Yahya Ahmet)
- Osmanlı Bankası (1926, Ulus/Ankara, Mimar: Giulio Mongeri)
- Ankara Vakıf Oteli (Ankara Palas), (1924-27, Ulus/Ankara, Mimarlar: Vedat Tek, Kemaleddin Bey)
- Etnografya Müzesi (1925-27, Ulus/Ankara, Mimar: Arif Hikmet Koyunoğlu)
- Türk Ocağı Merkezi (1927-30, Ulus/Ankara, Mimar: Arif Hikmet Koyunoğlu)
- İzmir Türk Ocağı (1926, İzmir, Mimar: Necmettin Emre)
- Elhamra Sineması (Milli Sinema) ve Milli Kütüphane, (1926 ve 1933, Konak/İzmir, Mimar: Tahsin Sermet, Muallim Mehmet Galip, Fescizade İbrahim Galip)

Genç Cumhuriyet'in Konuğu Yabancı Mimarlar isimli bölüm, 1923'te Cumhuriyet'in kurulması sonrasında başta Ankara olmak üzere tüm ülke topraklarının çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırılması adına 1927'de çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu ile yabancı mimarların ülkedeki mimar sayısının kısıtlı olması nedeniyle ülkemize getirilmesini işlemektedir. Avrupa ülkelerindeki baskıcı rejim sonucu başlayan beyin göçü ve ülkemizin hiçbir ayrımcılık gözetmeyen tutumu sayesinde 1927 yılından itibaren her meslekten Avrupalı uzmanlara görev verildiği belirtilmektedir. Yurtdışından gelen mimarların çoğunun Orta Avrupa-Viyana mimari ekolünün temsilcileri konumunda olduğu, Almanya, Avusturya, İsviçre ve Fransa'dan 1924-42 yılları arasında 40 kadar mimar ve şehir plancısının ülkemizde çalıştığı, 1935'te Ankara'ya gelen Ernst Reuter'in Mülkiye Mektebi'nde Kamu Yönetimi bölümünü kurarak şehircilik dersleri verdiği ifade edilmektedir. Ülkemize gelen mimarlar arasında Ernst Egli'nin Maarif Vekâleti'nin başmimarlığını üstlenmesi ve Osmanlı Altın Çağının Mimarı Sinan adlı kitabı yayımlaması, Bruno Taut'un Mimarlık Şubesi yöneticisi olması ve Mimari Bilgisi adlı kitabını yayımlaması, Clemens Holzmeister'in İTÜ Mimarlık Fakültesi'nde eğitimde görev alması, Paul Bonatz'ın Milli Eğitim Bakanlığı'nda danışman mimar görevine getirilmesi, İTÜ Mimarlık Fakültesi'nde öğretim üyesi olması ve geleneksel Türk evini çağdaş konuta uyarlamaya çalışması aslında onların diğer mimarlara nazaran mimarlık adına daha kapsamlı işler yapan kişiler olduğunu göstermektedir (s.58-60). Ancak bu süreçte inşa edilen yapıların çoğunun çağın mimarisini yansıtmaktan uzak olduğu, böylece Cumhuriyet'in erken döneminde yetişen Türk mimarlar kuşağının bu ithal mimarlığa ve yabancı mimar egemenliğine tepki gösterdikleri ve 1927 yılında Türk Mimarlar

Cemiyeti'nin kuruluşu belirtilmekte ve "Bir ülkenin mimarisini o ülkenin mimarlarının gerçekleştirmesi kuşkusuz daha doğrudur."(s.61) denilerek yabancı plancılar ve şehircilik başlığına geçilmiş ve bu başlıkta özellikle Henri Prost'un İstanbul üzerine yaptığı şehir planlamacılığından bahsedilmiştir. Bu bölüm içerisinde ele alınan yapılar şunlardır:

- Sıhhiye Vekâleti (1926-27, Sıhhiye/Ankara, Mimar: Theodor Jost)
- Divân-ı Muhasebât (Sayıştay), (1928-30, Ulus/Ankara, Mimar: Ernst Egli)
- Musiki Muallim Mektebi (1927-29 Cebeci/Ankara, Mimar: Ernst Egli)
- İsmet Paşa Kız Enstitüsü (1928-30, Sıhhiye/Ankara, Mimar: Ernst Egli)
- Erkân-ı Harbiye Reisliği Dairesi (1929-30, Ankara, Mimar: Clemens Holzmeister)
- Merkez Bankası (1931-33, Ulus/Ankara, Mimar: Clemens Holzmeister)
- Çankaya Köşkü (1930-32, Çankaya/Ankara, Mimar: Clemens Holzmeister)
- Güven(lik) Anıtı (1931-35, Kızılay/Ankara, Clemens Holzmeister, Anton Hanak, Josef Thorak)
- Tekel Likör Fabrikası (1931, Mecidiyeköy/İstanbul, Mimar: Robert Mallet-Stevens)
- Rağıp Devres Villası (1932-33, Bebek/İstanbul, Mimar: Ernst Egli)
- T. Emlak ve Eytam Bankası (1933-34, Ulus/Ankara, Mimar: Clemens Holzmeister)
- Sümerbank Genel Müdürlük Binası (1937-38, Ankara, Mimar: Martin Elsaesser)
- THK ve Türkkuşu Mektebi (1936-38, Ulus/Ankara, Mimar: Ernst Egli)
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (1939-61, Ankara, Mimar: Clemens Holzmeister)
- Taut Evi (1938, Ortaköy/İstanbul, Mimar: Bruno Taut)
- Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi (1937-39, Ankara, Mimar: Bruno Taut)

1930'larda Çağa Uygun Anlayış: Modernlik Arayışı başlıklı bölümde, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin hızlı çağdaşlaşma yılları olan 1930'lu yıllarda ülkemizin sanayi ve ekonomideki icraatları, toplumsal ve kültürel büyüme ve eğitim seferberliklerinden kısaca bahsedilmiştir. Modern Mimarlık'ın Türkiye'ye ilkin yabancı mimarlar kanalıyla gelmişse de asıl uygulama ve kendini gösterme anağına 1927 yılından sonra Türk mimarlarının yapıtlarıyla sahip olabildiği belirtilmiştir. Bu mimarlık akımının; klişeleşmiş üsluplardan farklı, taklitçi ve seçmçilikten uzak olan, rasyonelleşmeye, endüstrileşmeye yönelen ve özgün güncel

tasarım arayışları benimseyen bir akım olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca bu akımı oluşturan ve geliştiren eğilimlerin başlıcalarından (fonksiyonalizm, rasyonalizm, kübizm, fütürizm, neoplastisizm, pürizm, konstruktivizm) ve bu eğilimlerin Le Corbusier, Piet Mondrian gibi önderlerinden kısaca bahsedildikten sonra CIAM (Congrès Internationaux d'Architecture Moderne'in / Uluslararası Modern Mimarlık Kongreleri) ve 1928'de oluşturulan bildirisinden söz edilmiştir (s. 86-88). Son kısımda ise İdeal Cumhuriyet Köyü projesinden bahsedilip, bazıları aşağıda verilen 1930'lardaki yapılar anlatılmıştır.

- Budapeşte Sergisi Türk Pavyonu (1931, Budapeşte/Macaristan, Mimar: Sedad Hakkı Eldem)
- Kurukahveci Mehmet Efendi Ticarethanesi (1932, Eminönü/İstanbul, Mimar: Zühtü Başar)
- Hariciye Köşkü (1933-34, Çankaya/Ankara, Mimar: Seyfi Arkan)
- Florya Deniz Köşkü (1934, Florya/İstanbul, Mimar: Seyfi Arkan)
- Ankara Sergievi (1933-34, Ulus/Ankara, Mimar: Şevki Balmumcu)
- Belediyeler Bankası (İller Bankası) (1935-37, Ulus/Ankara, Mimar: Seyfi Arkan)
- Gümrükler ve İnhisarlar Vekâleti Binası (1934-38, Bakanlıklar/Ankara, Mimar: Sedad Hakkı Eldem)
- Ankara Garı (1935-37, İstasyon Meydanı/Ankara, Mimar: Şekip Akalın)
- Üçler Apartmanı (1935, Ayaspaşa/İstanbul, Mimar: Seyfi Arkan)
- Tüten Apartmanı (1936, Ayaspaşa/İstanbul, Mimar: Adil Denктаş)
- İstanbul Üniversitesi Observatoryumu (1934-36, Beyazıt/İstanbul, Mimar: A. Hikmet Holtay)
- Galata Karaköy Yolcu Salonu (1937, İstanbul, Mimar: Rebi Gorbon, Georges Debbes)
- Fethi Okyar Evi (1936-37, Büyükkada/İstanbul, Mimar: Sedad Hakkı Eldem)
- Ayaşlı Yalısı (1938, Beylerbeyi/İstanbul, Mimar: Sedad Hakkı Eldem)
- Kadıköy Halkevi (1939-42, Kadıköy/İstanbul, Mimar: Rükneddin Güney)

1940'lar...*Milli Mimari Ya Da İkinci Ulusalçı Mimarlık* başlıklı bölümde, Milli Mimari'nin, ulusalçı yeni bir mimari olduğu, hedefinin de kendi öz kaynaklarına dönerek Türk ruhunu yansıtacak milli mimarimizi yaratmak olduğu belirtilmiştir. Bu bir geri dönüştür ve özgün, ilerlemeci mimarlık dilinden vazgeçen 1939-50 yılları arasında Türk mimarlığını etkisi altına alan bir akımdır. "*Tarz-ı Mimari hariçten ithal edilecek bir meta değildir; olmamalıdır. Her memleketin kendine has tarz-ı mimarisi vardır.*" diyen Sedad Hakkı Eldem'in geleneksel

Türk sivil mimarlığı üzerine yoğunlaşan çabalarının da bu akımın düşünce temelini oluşturduğu (s. 115) ve bu akımdaki seçmeciliğin geçmişteki sivil yapılardan alınan öğelerden yararlanılarak daha sade şekilde uygulandığı söylenmektedir. Bu akımın çözülmesinin 1948'de S.H.Eldem ile E.Onat'ın ortaklaşa düzenledikleri ve Adliye Sarayı içi açılan yarışmada birinci seçilen rasyonel nitelikteki proje ile başlayıp, 1952'deki İstanbul Belediye Sarayı yarışmasındaki modernist proje önerileriyle kesin olarak son bulduğu belirtilmiş (s. 117) ve bu bölümde ele alınan yapılara geçilmiştir. O yapılar şunlardır:

- New York Dünya Sergisi Türkiye Pavyonu (1939, New York/ABD, Mimar: Sedad Hakkı Eldem)
- Anıtkabir (1944-53, Anıttepe/Ankara, Mimar: Emin Onat, Orhan Arda)
- İstanbul Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi (1942-44, Beyazıt/İstanbul, Mimar: Sedad Hakkı Eldem, Emin Onat)
- Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi (1945, Beşevler/Ankara, Mimar: Emin Onat, Sedad Hakkı Eldem)
- Saraçoğlu Mahallesi (1945-46, Ankara, Mimar: Paul Bonatz)
- Ankara Opera Binası (1946-48, Altındağ/Ankara, Mimar: Paul Bonatz)
- İstanbul Radyoevi (1945-49, Harbiye/İstanbul, Mimar: İsmail Utkular, Doğan Erginbaş, Ömer Günay)
- Çanakkale Şehitler Anıtı (1946-60, Çanakkale, Mimar: Feridun Kip, Doğan Erginbaş, İsmail Utkular)
- İstanbul Açık hava Tiyatrosu (1946-47, Harbiye/İstanbul, Mimar: Nihat Yücel, Nahit Uysal)
- İstanbul Spor ve Sergi Sarayı (1948-49, Harbiye/İstanbul, Mimar: Paolo V. Violi, Ş. Şahingiray, F. Aysu)
- Bursa Vali Konağı (1945-46, Bursa, Mimar: Emin Onat)
- Cenap And Evi (1952, Kavaklıdere/Ankara, Mimar: Emin Onat)
- Taşlık Şark Kahvesi (1948-50, Maçka/İstanbul, Mimar: Sedad Hakkı Eldem)
- Nuri Çapa Yalısı (1951, Bebek/İstanbul, Mimar: H. Kemal Söylemezoğlu)

1950'ler...Modernizm/Uluslararası Üslup başlıklı bölümde, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'den başlayarak hızla yayılan ve Rasyonel Pürist Akım olarak tanımlanan Uluslararası Üslup'un, temel geometrik biçimlerle, büyük ölçüde geniş pencereler ve cam yüzeylerin kullanımına dayanan ve ağırlıklı olarak modüler bir cephe düzeni öneren süsten arınmış bir üslup olduğu belirtilmiştir (s. 134). 1950'lerde Türkiye mimarlığı dışa açılmış, Türk mimarları teknolojik, ekonomik, sosyal çevresel verilere bakmaksızın daha çok dış yayın ve

etkilerle beslenmiş, Bakanlık tarafından da desteklenen Le Corbusier rasyonalizminin etkileri görülmüş ve zaman zaman da yabancı uzmanlara danışılmıştır. 1954'te, Mimarlar Odası kurulmuş ve meslek odaları Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB) çatısı altında birleşmiş, 1958'de İmar ve İskân Bakanlığı kurulmuştur. Bu bölümde ele alınan yapılar şunlardır:

- İstanbul Adliye Sarayı (1955, Sultanahmet/İstanbul, Mimar: Sedad Hakkı Eldem, Emin Onat)
- İstanbul Belediye Sarayı (1953, Saraçhane/İstanbul, Mimar: Nevzat Erol)
- İstanbul Hilton Oteli (1952-55, Harbiye/İstanbul, Mimar: SOM, Sedad Hakkı Eldem)
- Balıkesir Kervansaray Oteli (1955-56, Balıkesir, Mimar: Muhteşem Giray, Affan Kırımlı)
- Rıza Derviş Villası (1956-57, Büyükkada/İstanbul, Mimar: Sedad Hakkı Eldem)
- Anadolu Kulübü (1953-57, Büyükkada/İstanbul, Mimar: Turgut Cansever, Abdurrahman Hancı)
- 4. Levent Mahallesi (1956, 4. Levent/İstanbul, Mimar: Kemal Ahmet Arû, Rebiî Gorbón)
- Ataköy 1. Kısım (1957-59, Ataköy/İstanbul, Mimar: Luigi Piccinato, Ertuğrul Mentеше ve Emlak Kredi Bankası Proje Grubu)
- Sakarya Hükümet Konağı (1955-62, Adapazarı/Sakarya, Mimar: Enis Kortan, Nişan Yaubyan Aveyrinos Androndayis, Harutyun Vapurciyan)
- Natuk Birkan Apartmanı (1955-59, Bebek/İstanbul, Mimar: Haluk Baysal, Melih Birsal)
- Brüksel Dünya Sergisi/Türkiye Pavyonu (1958, Brüksel/Belçika, Mimar: Muhlis Türkmen, Utarit İzgî, Hamdi Şensoy, İlhan Türegün)
- Karatepe Açık hava Müzesi (1957-61, Kadirli/Adana, Mimar: Turgut Cansever)
- Tekel Genel Müdürlüğü (1960, Unkapanı/İstanbul, Mimar: İlhan Tayman)
- Karayolları Genel Müdürlüğü Yarışması (1955, Ankara, Mimar: H. Baysal, M. Birsal, R. Birol, S. Gürel, A. Hancı, M. Önal, S. Toner, F. Sırmalı, Ş. Aran)

1960'lar 1970'ler...Tekdüzelîğe Karşı Arayışlar başlıklı bölümde, 1960'ların ortalarında Modern Mimarlığa adeta savaş açıldığından, bu vaziye-tin de en iyi şekilde Robert C. Venturi'nin "Less is a bore" (Az, sıkıcıdır) sözüyle özetlenebileceğinden ve de bu dönemdeki akımların başlıcaları (Yeni Brütalizm,

Metabolizm, Geç Modernizm, Postmodernizm, Yeniklasikçilik)ndan bahsedilmiştir (s.156-157). Ardından 1960 ve 1970'lerin Türkiye'si, bu süreçteki icraatlarla ele alınarak bu faaliyetlerdeki eksiklikler ve bunların sonuçlarından, mimarlık adına yapılan girişimlerden, çıkarılan dergilerden ve yeni arayışlardan bahsedilmiştir. Bu bölümde ele alınan yapılardan bazıları şunlardır:

- İstanbul Manifaturacılar Çarşısı (1959-61, Unkapanı/İstanbul, Mimar: D. Tekeli, S. Sisa, M. Hepgüler)
- ODTÜ Mimarlık Fakültesi (1963-70, Ankara, Mimar: Altuğ Çinici, Behruz Çinici)
- Dumlupınar Anıtı (1963-64, Dumlupınar/Afyon, Mimar: Levent Aksüt, Yaşar Marulyalı)
- Kızılay Emek Gökdeleni (1959-64, Kızılay/Ankara, Mimar: Enver Tokay)
- Büyük Efes Oteli (1965, İzmir, Mimar: Paul Bonatz, Fatih Uran)
- Türker Evi (1964, Ankara, Mimar: Şevki Vanlı, Doruk Pamir)
- Türk Tarih Kurumu (1951-66, Ankara, Mimar: Turgut Cansever, Ertur Yener)
- Şemsettin Sırer Yalısı (1966-67, Yeniköy/İstanbul, Mimar: Sedad Hakkı Eldem)
- Büyük Ankara Oteli (1958-66, Kavaklıdere/Ankara, Mimar: Marc Saughey, Yüksel Okan)
- İstanbul Atatürk Kültür Merkezi (1956-69-77, Taksim/İstanbul, Mimar: Hayati Tabanlıoğlu yönetiminde Bayındırlık Bakanlığı Bürosu)
- İstanbul Ticaret Odası (1963-71, Unkapanı/İstanbul, Mimar: Orhan Şahinler)
- Ankara Opera Kavşağı Köprüsü (1968-71, Opera/Ankara, Mimar: Pier Luigi Nervi)
- Boğaziçi Köprüsü (1973, İstanbul, Mimar: Freeman, Fox and Partners)
- Bayramoğlu Apartman Yalısı (1969-74, Kandilli/İstanbul, Mimar: Sedad Hakkı Eldem)
- Atatürk Kitaplığı (1973-75, Taksim/İstanbul, Mimar: Sedad Hakkı Eldem)
- Tercüman Gazetesi Binası (1974, Topkapı/İstanbul, Mimar: Günay Çilingiroğlu, Muhlis Tunca)
- Ankara İş Kulesi (1976-78, Ankara, Mimar: Ayhan Böke, Yılmaz Sargın)
- Türk Dil Kurumu (1974-78, Ankara, Mimar: Cengiz Bektaş)
- TBMM Halkla İlişkiler Binası (1978-84, Ankara, Mimar: Behruz Çinici,

Altuğ Çinici)

- İstanbul Ü. Merkez Kütüphanesi (1970-85, Beyazıt/İstanbul, Mimar: S. Hadi, Ş. Hadi, H. Başçetinçelik)

1980-2000 Arası/Küreselleşme ve Neoliberalizm Etkileri başlıklı bölümde; 1980, 1990 ve 2000'lerin Türkiye'sinde yaşayan toplumsal, ekonomik ve mimariye dönük olaylar anlatılmaktadır. Bunlardan bazıları; 1983 yılında İmar ve İskân Bakanlığı'nın Bayındırlık Bakanlığı içinde eritilmesi, imar planı yapma ve uygulama yetkisinin belediyelere bırakılması, 1984'de TOKİ'nin kurulması ve tüm bu ve benzeri girişimlerle gecekondulaşma ve kaçak yapılaşmanın yaygın hale gelmesi mevzularıdır. "1980'lerde mimari tasarım alanında, Modern Mimarlığın alt açılımları şeklinde güncel yorumları görülür." denilmektedir (s.216). 1990'lar; alış-veriş merkezlerinin, gazete tesislerinin çoğalmaya başladığı, yeni malzeme olanaklarının arttığı, teknolojik gelişmelerle mimari tasarımların canlılık kazandığı, yapılarda çelik kullanımının arttığı, yoğun yapılaşmayla birlikte yeşil alanların gözden çıkarıldığı dönemler olarak nitelendirilmektedir. 2000'e doğru ise turizmin ivme kazanmasıyla tatil köyleri, yeni oteller yapıldığı, bu yapılarda da tarihi sarayların örnek alındığı, konut alanında siteleşmenin yaygınlaştığı böylece de geleneksel mahalle düzeninin parçalandığı izah edilmektedir (s.217). Bu bölümde ele alınan yapılardan bazıları şunlardır:

- YKB Osmanbey Şubesi (1979-81, İstanbul, Mimar: Şaziment Arolat, Neş'et Arolat)
- TRT Genel Müdürlüğü (1982, Or-An/Ankara, Mimar: Ertur Yener, Erdoğan Elmas, Zafer Gülçur)
- Ankara Atatürk Kültür Merkezi (1981-83, Ankara, Mimar: Filiz Erkal, Coşkun Erkal)
- Eldorado Phaselis Tatil Köyü (1982-84, Kemer/Antalya, Mimar: Cengiz Eren)
- Atatürk Havalimanı (1984, Yeşilköy/İstanbul, Mimar: Hayati Tabanlıoğlu)
- Atakule Alışveriş Merkezi (1986-89, Çankaya/Ankara, Mimar: Ragıp Buluç)
- TBMM Cami Kompleksi (1986-89, Ankara, Mimar: Behruz Çinici, Can Çinici)
- Sabancı Merkezi (1993, 4. Levent/İstanbul, Mimar: Haluk Tümay, Ayhan Böke)
- Hasol Evi (1994, Üsküdar/İstanbul, Mimar: A. Hayzuran Hasol, Doğan Hasol, Ayşe Hasol Erkin)
- Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı Tesisleri (1994-2000, Çankaya/Ankara, Mimar: Umut İnan)

- Akdeniz Üniversitesi Sosyal Özeği (1999, Antalya, Mimar: Cengiz Bektaş)
- Fatih Hükümet Konağı (1988-99, Fatih/İstanbul, Mimar: Hasan Özbay, Tamer Başbuğ)
- Otomatik Otopark (1999-2000, Levent/İstanbul, Mimar: Yaşar Marulalı, Levent Aksüt)

Sonsöz Yerine... başlıklı son bölümde ise; 20. yüzyılda Türk mimarlığını etkileyen bazı amiller (teknolojide geride kalış, plansızlık vb.), bunun sonuçları (çarpık ve denetimsiz kentleşme, kentsel kimlik ve yeşil alan kaybı, kentlileşememe vb.)ndan bahsedilip tüm bunlara rağmen iyi mimarların yetiştikleri ancak iyi kentsel tasarım örneklerimizin olmamasından dolayı bu mimarların iyi işlerinin plansız olan kentsel ve çevresel bütünlük içinde seçilemez halde olmasından söz edilmiştir (s. 278-280). 2000'in sonrası ile ilgili olarak da kentsel dönüşümün sıkıntılı sonuçları, ülke mimarlığının problemleri, bütüncül kentsel çevreler ve düzgün kentsel mekânların planlarının oluşturulmasında yetersiz kalınması gibi konulara değinilmiş, mimarlık pratiğinin bilgisayar destekli hale gelişiyle mimarın konumundan, toplumda ve işverenlerde mimarlığın yerinden, ülkemizdeki mimarlık eğitiminin vaziyeti ve mesleki yeterlilikten, koruma anlayışımızdan, mimarlığın siyasetle olan ilişkisinden ve günümüz mimarisinin vaziyetinden etraflıca bahsedilmiştir. 2 ek (Yağma Var!.., Yitirilen Önemli Bazı 20. Yüzyıl Mimarlık Yapıtları), kaynakça, dizin, 20. Yüzyıl Türkiye'sinde Siyasal-Toplumsal Ortam / Ekonomik Gelişmeler / Mimarlık Pratiği başlıklı ve kitabın özeti niteliğinde bir tablo ve 20. Yüzyıl Türkiye Mimarlık Dergileri'nin yer aldığı bir diğer tablo ile kitap tamamlanmıştır.

Sonuç olarak

Kronolojik bir sırayla 20. yüzyıl Türkiye mimarlığını etraflıca ele alan bu yayının, mimarlık ve sanat tarihi sahasında önemli bir açığı kapatmaktadır. Birçoğu ödüllü olan ve dönem özelliklerini daha net gösteren 190 mimari yapı, planları eşliğinde anlatılmıştır. Dönem çalışmaları, sahamız adına oldukça gerekli olmakla birlikte hele ki bu dönem 20. yüzyıl olduğunda bu tür çalışmalar çok daha elzem olmaktadır. Üzerinde fazlaca çalışılmamış bu dönem mimarlığı; bu telif eserde olduğu gibi, mimari yapıları ve bu yapıların oluşumunu etkileyen coğrafi, kültürel, iktisadi, siyasi, toplumsal, teknolojik vb. amilleri eşliğinde anlatıldığında daha da anlam kazanmaktadır. Çünkü mimari, saydığımız tüm bu unsurların daima etkisi altındadır ki mimarinin arka planını anlamamız için bu âmillere de vakıf olmamız gerekir. İşte bu yayında mezkûr unsurlar yerinde verilmekte; süreç, onları etkileyen amiller eşliğinde anlatılmaktadır. Ayrıca dönem mimarlarından da bahsedilmektedir. Şehir tasnifi yapılarak daha çok mimari esere ve eserlerin daha detaylı fotoğraflarına yer verilerek kitap kapsamının genişletilebilmesi de mümkün görünmektedir

TÜRK TEZYİNAT SANATINDA KALEM İŞLERİ

Palet Yayınları, Konya, 2017, 142 s.

Ali Fuat BAYSAL

Öğr. Gör. Ayşe Zehra SAYIN

Necmettin Erbakan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi

Geleneksel Türk tezyinat sanatlarının önemli bir parçası olan kalem işi, sivil ve dini mimarinin iç mekânında uygulanan önemli bir kültür mirasıdır. Kalem işi

sanatı hakkında yazılmış doğrudan bir kaynak eser özelliğine sahip olan bu kitap, söz konusu sanatın ayrıntılarıyla anlatılması açısından oldukça önem arz etmektedir.

Kitap, giriş ve sonuç bölümleri dâhil, altı bölümden oluşmaktadır. Giriş ve sonuç kısmı dışında eser; “Kalem İşi, Kalem İşi Teknikleri ve Uygulamaları, Kalem İşi Uygulamalarında Kullanılan Malzemeler, Kalem İşi Sanatının Türk Tarihindeki Yeri” isimli ana bölüm başlıklarından oluşmaktadır.

Kitabın giriş kısmını oluşturan “Tezyinat ve İnsan, Tezyinat ve Mimari” isimli alt başlıklar altında, öncelikle bireyin süsleme anlayışına etki eden unsurlar, inanç odaklı ola-

arak incelenmiş, ardından bu hususun süslemeye olan yansımaları ele alınmıştır. “Tezyinat ve Mimari” isimli bir sonraki bölümde ise bir toplumun kültürüne ait tezyinatın sergilenebileceği en güzel alanın mimari olmasındaki sebepler

üzerinde durulmuştur.

“Giriş” bölümünün ardından gelen “Kalem İşi” bölümünde kalem işi sanatının detaylı tanımının yapılmasının yanı sıra söz konusu sanatın kavram tartışmaları üzerinde durulmuş, “*nakiş, nakkaş, boyalı nakiş, duvar resmi, fresk ve bezeme*” gibi terminolojinin her biri ayrı başlıklar halinde detaylı olarak irdelenmiştir.

“*Kalem İşi Teknikleri ve Uygulamaları*” isimli üçüncü ana bölümde, kalem işi sanatının tekniği hakkında detaylı bilgiler verilerek, sanatın uygulandığı zemin malzemesine ve uygulama şekillerine göre tasnif edilmiştir. Uygulandıkları zemin malzemesine göre *Sıva Üzeri Kalem İşleri, Ahşap Üzeri Kalem İşleri, Taş ve Mermer Üzeri Kalem İşleri, Deri ve Bez Üzeri Kalem İşleri, Malakâri* ve *Naht* olarak isimlendirilmiştir. Bahsi geçen kalem işlerinin teknikleri de ayrı başlıklar halinde incelenmiş olup klâsik ahşap üstü tekniği ile karıştırılmaması adına *Edirnekârî* üslubu, ayrı bir başlık dâhilinde değerlendirilmiştir.

Kitabın dördüncü ana bölümü “*Kalem İşi Uygulamalarında Kullanılan Malzemeler*” adını taşımaktadır. Bu bölümde, geleneksel kalem işi sanatını icra etmede kullanılan malzemeler, zaman içerisindeki değişiklikleri de göz önüne alınarak ayrıntılı şekilde açıklanmıştır. Kalem işi sanatının ana malzemelerini teşkil eden *fırça, altın, boya, miksiyon, vernik, kömür* ve *kâğıt*; kendi isimlerini taşıyan alt başlıklar altında, hammadde ve temin açısından geçmiş ve günümüzdeki farklılıklarıyla mukayese edilerek açıklanmıştır.

“*Kalem İşi Sanatının Türk Tarihindeki Yeri*” isimli bölüm, söz konusu sanatın tarihi seyirinin daha anlaşılır olabilmesi adına kronolojik olarak ayrı başlıklar altında anlatılmıştır. Bunlar, İslâm Öncesi ve Sonrası, Karahanlı (840-1212), Gazneli (963-1186), Selçuklu ve Osmanlı Dönemleri ile Cumhuriyet Sonrası Dönem olarak ele alınmıştır.

“*İslâm Öncesi ve Sonrası Türk Dönemi’nde Tezyinat*” bölümünde Hunlar, Göktürkler (550-745) ve Uygur (745-1337) dönemlerine ayrı ayrı değinilmiştir. Tezyinatla tarih boyunca ilgili olan Türklerin, günlük kullanım malzemelerinden savaş malzemelerine kadar süslemiş oldukları eserlerde kullanılan motif grupları anlatılmıştır. Bunun yanı sıra milattan önceki asırlardan XIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam eden Orta Asya duvar resminin etkileşimlerinden bahsedilmiştir. İslam sonrasında ise Karahanlı ve Gazneli dönemleri ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Özellikle Türklerin İslam’ı kabulünden sonraki dönemde, önceki dönemlere göre kültür ve toplum hayatında meydana gelen değişimlerin nasıl olduğu ve bunun tezyinata yansımalarının irdelenmesi dikkat çekici bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. *Selçuklu Dönemi, Büyük Selçuklu Dönemi ile Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi* olarak ikiye ayrılmış ve bu şekilde incelenmiştir. *Osmanlı dönemini* ise *Erken Dönem, Osmanlı Klasik Dönemi* ve *Batı Etkisindeki Dönem* olarak üç ayrı bölüm halinde incelemiştir. Bu başlıklar altında her dönemin tezyinat üslubu hakkında ayrıntılı bilgi verilmesinin ardından

kullanılan motif grupları, malzeme ve teknik, örnekler dâhilinde belirtilmiştir. Bu başlıkların devamında Selçuklu Döneminden, XVIII. yüzyıla kadar imzaları bulunan nakkaşların isimleri de belirtilmiştir. *Cumhuriyet Sonrası Dönem*de kalem işi sanatının ilk yirmi beş yılında yaşadığı durgunluk ve sonrasında klasik ve modern çizgilerin etkili olduğu bir üslubun oluştuğu belirtilmiştir.

“Değerlendirme ve Sonuç”, kitapta ele alınan bölümlerin özetlendiği ve genel değerlendirilmelerinin yapıldığı son bölümdür. Kalem işi sanatının tarihi seyriyle birlikte günümüzün seçkin örnekleri arasında kıyaslamaların da yapıldığı bu bölümde, sanatla ilgili yazarın vardığı sonuçlar ve yargılar da yer almaktadır.

Kitap, “Kaynakça ve Resimler” bölümü ile sona erdirilmiştir. Görseller, tarihi yapılardaki kalem işi örneklerinin yanı sıra günümüzün mimari yapılarındaki kalem işi sanatı örneklerini de içermektedir. Kalem işi tekniklerinin uygulama aşaması fotoğraflarına da bu bölümde yer verilmiştir.

İSTEM DERGİSİ TEMSİLCİLİKLERİ

Adana	Çukurova Üniversitesi	Nuran ÖZTÜRK
Adapazarı	Sakarya Üniversitesi	Saim YILMAZ
Aksaray	Aksaray Üniversitesi	Ali KUŞÇALI
Ankara	Ankara Üniversitesi	F. Merve ÇETİNEL
	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	Mustafa ÖZKAN
Bingöl	Bingöl Üniversitesi	Bedrettin BASUĞUY
Bursa	Uludağ Üniversitesi	Ali İhsan KARATAŞ
Çanakkale	Onsekiz Mart Üniversitesi	Fatih OĞUZAY
Çankırı	Çankırı Üniversitesi	Fatih GÜZEL
Çorum	Hitit Üniversitesi	H.Ahmet SEZİKLİ
Diyarbakır	Dicle Üniversitesi	Oktay BOZAN
Denizli	Pamukkale Üniversitesi	Mithat ESER
Elazığ	Fırat Üniversitesi	Siddik ÜNALAN
Erzincan	Erzincan Üniversitesi	Nizamettin PARLAK
Erzurum	Atatürk Üniversitesi	Fatih DUMAN
Isparta	Süleyman Demirel Üniversitesi	Belkis ÖZSOY
İstanbul	Marmara Üniversitesi	Harun YILMAZ
	İstanbul Üniversitesi	Hüseyin KARAKAYA
İzmir	Dokuz Eylül Üniversitesi	Huzeyfe ALKAN
	Katip Çelebi Üniversitesi	Ahmet GEDİK
Kahramanmaraş	Sütçü İmam Üniversitesi	Feyza Betül KÖSE
Karaman	Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi	Mesut CAN
Kastamonu	Kastamonu Üniversitesi	Ahmet GEDİK
Kayseri	Erciyes Üniversitesi	Funda DEMİRTAŞ
Kırıkkale	Kırıkkale Üniversitesi	İlyas UÇAR
Malatya	İnönü Üniversitesi	Cahit KÜLEKÇİ
Mardin	Artuklu Üniversitesi	Mehmet AKBAŞ
Osmaniye	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi	Abdullah POŞ
Rize	Rize Üniversitesi	İhsan ARSLAN
Samsun	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	Metin YILMAZ
Sivas	Cumhuriyet Üniversitesi	Yusuf YILDIRIM
Şanlıurfa	Harran Üniversitesi	Ömer SABUNCU
Trabzon	Karadeniz Teknik Üniversitesi	Murat SULA
Van	Yüzüncü Yıl Üniversitesi	Mehmet Salih ARI
Yalova	Yalova Üniversitesi	Mahmut KELPETİN